

Національна академія наук України
Інститут історії України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Фонд Президентів України
Комісія істориків України і Болгарії
Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин
Посольство України в Республіці Болгарія

Ірина Матяш, Анна Тертична, Інна Манасієва

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ
ВІДНОСИНИ:
ОФІЦІЙНА І КУЛЬТУРНА
ДИПЛОМАТІЯ
(1918–1944)

Київ – Софія
2021

УДК 94:327:(477): 497.2"1918/1944"
М 33

Матяш Ірина, Тертична Анна, Манасієва Інна.

М 33 Українсько-болгарські відносини: офіційна і культурна дипломатія (1918–1944) / НАН України; Інститут історії України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Фонд Президентів України; Комісія істориків України і Болгарії; Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин; Посольство України в Республіці Болгарія. Київ–Софія: Інститут історії України НАН України, 2021. 372 с.

В монографії на підставі широкого кола історичних джерел, насамперед архівної інформації, що міститься в документах, які зберігаються в українських та болгарських архівах; періодики, спогадів українських та болгарських дипломатів, висвітлено передумови та процес формування двосторонніх відносин України і Болгарії в 1918–1944 рр., досліджено завдання і функції перших дипломатичних представництв Української Держави в Царстві Болгарія та Царства Болгарія в Українській Державі/УНР, з'ясовано особливості діяльності Івана Шишманова та Олександра Шульгина як перших очільників цих диппредставництв, проаналізовано процес формування пріоритетних напрямів у політичній та інформаційній діяльності дипломатичних представництв та роль осередків української еміграції в Болгарії в 1920–1940-х рр. у формуванні інструментів культурної дипломатії в українсько-болгарських відносинах.

Для дослідників історії дипломатії та міжнародних відносин, науковців, студентів та всіх, хто цікавиться історією українсько-болгарських відносин.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Верстюк Владислав — докт. істор. наук, проф., завідувач відділу історії Української революції (1917–1921 рр.) Інституту історії України НАН України;

Дубровіна Любов — член-кореспондент НАН України, генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;

Коцева Олена — кандидат філологічних наук, Голова Співки українських організацій Болгарії «Мати Україна» (м. Софія).

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії України НАН України
(протокол № 3 від 25 березня 2021 року)

ISBN 978-966-02-9602-2

© Автори, 2021
© Інститут історії України НАН України, 2021
© Комісія істориків України і Болгарії, 2021
© Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин, 2021
© Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2021
© Посольство України в Республіці Болгарія, 2021

ЗМІСТ

Вступне слово директора Інституту історії України НАН України, академіка НАН України <i>Валерія Смолія</i>	5
Вступне слово директора Інститут історичних досліджень БАН, доцента <i>Данієля Вачкова</i>	7
Вступне слово Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Болгарія <i>Віталія Москаленка</i>	9
ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.: ІСТОРІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ПРОБЛЕМИ	
1. Українські та болгарські науковці про українсько-болгарські відносини: до питання про пропорційність досліджень (<i>Ірина Матяш, Анна Тертична, Інна Манасієва</i>).....	19
2. Джерельна база дослідження формування та розвитку офіційної і культурної дипломатії в українсько-болгарських відносинах у 1918–1944 рр. (<i>Ірина Матяш, Анна Тертична, Інна Манасієва</i>)	33
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН	
1. Українське питання в Болгарії під час Першої світової війни (<i>Інна Манасієва</i>)	49
2. Берестейський мирний договір як підґрунтя встановлення дипломатичних відносин УНР/Української Держави і Царства Болгарія (<i>Інна Манасієва, Ірина Матяш</i>)	66
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ПОСОЛЬСТВА БОЛГАРІЇ В КИЄВІ	
1. «Почесний українець» на чолі болгарського представництва в Українській Державі (<i>Ірина Матяш</i>)	91
2. Завдання і функції Посольства Царства Болгарія (<i>Ірина Матяш</i>)	107
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКЕ ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО У СОФІЇ: ОФІЦІЙНА І КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ	
1. Олександр Шульгин на чолі Посольства Української Держави в Софії (<i>Ірина Матяш</i>)	157
2. Культурна дипломатія в діяльності українського представництва як засіб боротьби за Україну (<i>Ірина Матяш, Анна Тертична</i>)	177
РОЗДІЛ 5. БІЛЬШОВИКИ ТА УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В ПОЛІТИЦІ БОЛГАРІЇ В 1920–1940 рр.	
1. Спроби більшовиків встановити офіційні відносини з Болгарією (<i>Ірина Матяш</i>)	201
2. Роль об'єднань української еміграції у формуванні інструментів культурної дипломатії в українсько-болгарських взаєминах (1920–1940 рр.) (<i>Анна Тертична</i>)	213

ВИСНОВКИ.....	245
ДОДАТКИ.....	250
1. Берестейський мирний договір. Берестя-Литовське, 9 лютого 1918 р.....	250
2. Додатковий протокол до Берестейського мирного договору. Берестя-Литовське, 12 лютого 1918 р.....	259
3. Болгарсько-Український додатковий договір. Берестя-Литовське, 12 лютого 1918 р.....	261
4. Інтерв'ю повноважного міністра проф. д-ра Івана Шишманова. «Камбана». Софія, 13 квітня 1918 р.	262
5. Іван Шишманов. Щоденні записи з 1 травня 1918 року, м. Київ. Софія – Відень – Львів – Київ, 21 квітня 1918 р. — 26 червня 1919 р.	271
6. Петр Нейков. Чотири місяці в Києві. Київ, квітень–серпень 1918 р.	304
7. Промова Івана Шишманова під час вручення акредитаційних грамот Гетьману Павлу Скоропадському. Київ, 12 червня 1918 р.....	318
8. Тост Посла Української Держави в Австро-Угорській імперії В'ячеслава Липинського, виголошений під час прийняття з нагоди обміну ратифікаційними грамотами Берестейського мирного договору представниками Української Держави і Царства Болгарія. Відень, 23 липня 1918 р.....	318
9. Тост повноважного міністра Івана Шишманова під час урочистого прийняття з нагоди вшанування царя Фердинанда I. Київ, 12 серпня 1918 р.....	319
10. Промова Посла УНР в Царстві Болгарія Олександра Шульгина під час вручення Вірчих грамот Царю Фердинанду I. Софія, 7 вересня 1918 р.....	320
11. Юліан Налисник. Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад з-перед 20-ти років)	321
12. Олександр Лотоцький. Спеціальні урядові доручення.....	326
13. Лист міністра закордонних справ УНР Андрія Ніковського Голові НДМ УНР у Румунії Костю Мацієвичу про надання повноважень щодо посольства в Болгарії. Тарнів, 25 листопада 1920 р.....	332
14. Акт ліквідації складу Посольства УНР в Болгарії і передачі справ Голові НДМ УНР у Румунії Костю Мацієвичу. Бухарест, 18 грудня 1920 р.....	333
15. Звіт керуючого Посольством УНР у Болгарії Костя Мацієвича міністру закордонних справ УНР Андрію Ніковському про перебування в Софії (березень 1921 р.). Бухарест, 28 березня 1921 р.	334
16. Розмова керуючого МЗС Болгарії Сімеона Радева з представником УНР Костем Мацієвичем. Софія, 10 березня 1921 р.	344
17. Дмитро Шелудько. Українська справа в Болгарії	347
18. Григорій Крупицький. Доповідь про українські організації в Болгарії (1920–1927)	352
19. Доповідь полковника Василя Филоновича Головному Отаману Військ УНР Симону Петлюрі про становище українських емігрантів у Болгарії. Софія, 25 липня 1921 р.....	353
20. Михайло Парашук. Про стан української еміграції в Болгарії (1934).....	356
АНТОТАЦІЇ (болгарська, англійська мови)	362
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	366

ВСТУПНЕ СЛОВО

директора Інституту історії України НАН України академіка НАН України Валерія Смолія

Пропоноване увазі Читачів видання є результатом співпраці українських і болгарських науковців у рамках співпраці академічних інституцій та громадських організацій. Приємно, що це вже друге видання впродовж трьох років існування Комісії істориків України і Болгарії, заснованої згідно підписаного 2018 р. договору про співробітництво між Інститутом історії України НАН України та Інститутом історичних досліджень БАН.

Діяльність новоствореної комісії засвідчує тяглість науково-освітніх зв'язків України і Болгарії, що мають давню історію і сягають XVIII ст. Тоді в Київській академії отримав освіту майбутній болгарський архімандрит Віктор Черняєв. Заснована 1632 р. Києво-Могилянська академія до початку XIX ст. була провідним центром підготовки культурно-просвітницьких кадрів не лише для України і Росії, але й для всього слов'янства. З початку XIX ст. важливу роль у зміцненні українсько-болгарських зв'язків відігравала Одеса. Відомо, що Новоросійський університет і Рішельєвський ліцей у Одесі, Миколаївський південно-слов'янський пансіон, навчальні заклади Києва, Харкова, Херсона та інших міст користувалися популярністю серед болгарської молоді. Забезпеченню новими книжками культурно-освітніх закладів Балкан активно сприяв Університет св. Володимира. Багато випускників навчальних закладів України ще в першій половині XIX ст. стали відомими діячами культури Болгарії. Водночас, чимало українців виїжджали до Болгарії з метою надання допомоги у розвитку освіти й культури, листувалися й підтримували творчі зв'язки з болгарськими діячами культури, сприяючи культурному взаємозбагаченню братніх народів. У другій половині XIX — на початку XX ст. українсько-болгарські взаємини у царині науки поглиблювали вчені Харківського, Київського та Новоросійського університетів. Подорожуючи Балканами, вони вивчали південнослов'янські мови, досліджували рукописні пам'ятки в місцевих архівах, бібліотеках, музеях, брали участь у наукових форумах, налагоджували зв'язки з

визначними вченими та громадсько-політичними діячами. Розвитку українсько-болгарського культурного діалогу сприяла наукова кореспонденція, книгообмін, співробітництво за допомогою періодичних видань, утім розвиток культурно-гуманітарних ініціатив гальмувався через загострення міжнародних відносин напередодні Першої світової війни.

У наступний період ця проблематика також вивчалася епізодично в рамках реконструкції зв'язків України з іншими слов'янськими країнами. Безумовно, важливою для розвитку болгаристики в академічних колах усередині 1960-х рр. вважаємо діяльність П. Соханя, який розпочав комплексне дослідження українсько-болгарських зв'язків. Важливими елементами тогочасної наукової взаємодії була його співпраця з болгарськими вченими В. Хаджиниколовим, П. Панайотовим, Ц. Геновим, Н. Тодоровим, Т. Добрияновим, П. Атанасовим, М. Ісусовим та ін.; створення у червні 1968 р. окремої комісії, українським підвідділом якої керував П. Сохань; участь українських науковців у міжнародних з'їздах істориків-славістів та конгресах з болгаристики. Особливість спільних видавничих проєктів полягала в тому, що праці виходили в світ обома мовами, і це сприяло формуванню взаємного уявлення про Україну і Болгарію їхніми народами. Дослідження П. Соханя в галузі українсько-болгарських відносин та персоналій болгар знайшли продовження в працях заснованої ним школи істориків-болгаристів, діяльності Центру болгаристики і балканських досліджень ім. М. Дринова, створеного у Харківському національному університеті ім. В. Каразіна.

Для мене особисто було приємно і почесно долучитися до поглиблення українсько-болгарських контактів на державному рівні, коли як віце-прем'єр-міністру України довелося очолити організаційний комітет з підготовки Днів Болгарії в Україні разом з віце-президентом Болгарії Т. Кавалджієвим. Ці заходи відбулися у вересні 1997 р., з численними концертами, виставками живопису та книг та кінофестивалем. Тоді таку співпрацю ще не називали «культурною дипломатією».

Впевнений, що дослідження історії українсько-болгарських відносин у сфері культурної співпраці, її творців і учасників, а також реконструкція діяльності перших дипломатичних представництв України і Болгарії, ретельно проведена авторами монографії за виявленими в українських і болгарських архівах джерелами є цінним внеском у історіографію українсько-болгарських відносин та ще одним кроком до зміцнення наукових контактів України і Болгарії.

ВСТУПНЕ СЛОВО

директора Інституту історичних досліджень Болгарської академії наук доцента Данієля Вачкова

Кілька років тому, у 2018 р., в Софії відбулася конференція «Болгарія і Україна в історії Європи», присвячена 100-річчю встановлення дипломатичних відносин між двома державами. Під час цього форуму обидві професійні колегії — українська і болгарська — окреслили широкі дослідницькі сфери, де можна розвивати спільну дослідницьку діяльність: проблеми культурних, політичних і релігійних зв'язків в епоху Середньовіччя, спільні історичні процеси періоду домінування Османської імперії на Балканському півострові і у Південному Чорномор'ї, ролі навчальних закладів на українських землях у формуванні болгарської інтелігенції періоду відродження, а також революційної думки, політичних контактів України і Болгарії у ХХ і ХХІ століттях, становище білої еміграції та українців в Болгарії і болгарських громад в Україні.

Успішне проведення конференції і подальше видання збірника матеріалів за підсумками її роботи стало приводом обмірковувати постійне та довготривале співробітництво між історичними гільдіями двох країн. Саме тому було підписано Договір про створення Болгарсько-української історичної комісії, яка б визначала можливості і форми реалізації наукової співпраці у майбутньому. До складу комісії увійшли провідні вчені Болгарської академії наук і Національної академії наук України, а також відомі українські болгаристи і болгарські україністи. Одразу після свого створення Комісія продемонструвала рішучість та бажання працювати, свідченням чого є проведені зустрічі та круглі столи: «Україна і Болгарія — наукове співробітництво в ім'я взаєморозуміння» (Київ, 2019 р.) та «Перспективи болгарсько-української співпраці у галузі історичних досліджень» (Софія, 2019 р.). В якості гарантії її успішної роботи можна розглядати підтримку різноманітних наукових і державних інституцій як в Болгарії, так і в Україні.

Пропонована увазі читачів монографія «Українсько-болгарські відносини: офіційна і культурна дипломатія (1918–1944)» є також результатом зусиль учасників цієї комісії. Створюється враження, що підготовка книги не тривала дуже багато часу, але по суті вона є результатом багаторічних досліджень авторів. Авторський колектив — це досвідчені спеціалісти в галузі історичної науки, які представляють різноманітні інституції обох держав. Основний ініціатор і невтомний організатор проекту — доктор історичних наук Ірина Матяш, професор Інституту історії Національної академії наук України, видатний експерт у сфері вивчення діяльності іноземних представництв в Україні наприкінці Першої світової війни і безпосередньо після її завершення.

Кандидат історичних наук Анна Тертична довгий час була радником у Посольстві України в Республіці Болгарія, що зробило її експертом в дослідженні впливовості публічної дипломатії як одного з найважливіших інструментів реалізації міжнародної політики у XX ст.

Кандидат історичних наук Інна Манасієва як представниця Інституту історичних досліджень Болгарської академії є дослідницею українського питання в Болгарії наприкінці XIX — першої чверті XX ст. і болгарсько-українських взаємин у сфері дипломатії, політики, торгівлі і культури зазначеного періоду. Таким чином колективна монографія об'єднує різносторонні наукові інтереси своїх авторів, а пропонована ними праця є комплексною розробкою однієї актуальної, але недослідженої теми.

Сподіваюся, що книга викличе інтерес не лише серед вчених — істориків двох держав, але й серед іноземної академічної спільноти. Представлені в ній матеріали з недосліджених питань політичної, дипломатичної і культурної сфери є безпосереднім доказом зростаючого інтересу до теми офіційної публічної дипломатії у двосторонніх відносинах.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Болгарія

Віталія Москаленка

2021 року ми відзначаємо 30-річчя відновлення дипломатичних відносин між Україною та Болгарією. Так, йдеться саме про відновлення, адже їх встановлення відбулося понад сто років тому — підписанням 9 лютого 1918 року Берестейського договору, яким, зокрема, було розпочато партнерство між Українською Народною Республікою та Царством Болгарія. Відзначення цієї ювілейної дати позначилося реалізацією двох таких цікавих проєктів як вихід фотопринтної збірки «Українсько-български преглед», яка містить усі числа часописів першого посольства Української Народної Республіки в Царстві Болгарія, та виданням монографії «Українсько-българські відносини: офіційна і культурна дипломатія (1918–1944)».

І це не випадковість, адже відносини між нашими країнами давно потребують нового прочитання і переосмислення з висвітленням мало-знайомих фактів та забутих сторінок історії. Важливу роль у цьому процесі відіграє робота українсько-българській комісії істориків, створеної у 2018 р. під егідою Інституту історії Національної академії наук України та Інституту історичних досліджень Българської академії наук. І монографія, яку Ви тримаєте в руках, одне з яскравих цьому підтверджень.

Знайомство з передумовами і процесом формування відносин України та Българії у 1918–1944 рр., завданнями і функціями дипломатичних представництв двох держав, діяльністю їхніх очільників Олександра Шульгина та Івана Шишманова, роллю осередків української еміграції в Българії у формуванні інструментів культурної дипломатії дозволяє ознайомитися з маловідомими сторінками історії українсько-българських відносин і краще відчувати дух тієї епохи, де Україна та Българія у складних умовах намагалися утверджувати свої інтереси на міжнародній арені.

Державні архівні установи Българії зберігають унікальний пласт все ще маловідомих документів про українсько-българські взаємини першої

половини XX століття: про роль проф. Івана Шишманова у створенні першого Українсько-болгарського товариства, про діяльність об'єднань українських емігрантів, офіційних представників Державного Центру Української Народної Республіки в Царстві Болгарія, про промоцію української справи та обстоювання ідеї незалежності України. Особливе значення відіграють, передусім, особисті архіви проф. Івана Шишманова, до частини яких не було доступу в радянський період, а також проф. Михайла Паращука, багаторічного лідера і натхненника «Української громади», співзасновника Українсько-болгарського товариства у 1932 р. та першого Союзу українських організацій Болгарії у 1934 рр. Безперечним успіхом є багаторічна співпраця Посольства України в Республіці Болгарія з болгарською архівісткою Еміне Хаковою, завдяки якій побачили світ документальні каталоги «Украинската емиграция в България след Първата световна война.» (2000), «Проф. Михайло Иванович Парашчук украински скулптор и обществено-политически деец (1878–1963)» (2007), а також докуменальний збірник «Проф. Михайло Иванович Парашчук украински скулптор и виден обществен деец (1878–1963)» (2016). Мав честь долучитися до роботи над описами архівної та джерельної бази, що мали на меті полегшити пошуки і дослідження українських та болгарських науковців у сфері історії двосторонніх стосунків і співпраці у різних сферах.

Об'єктивний і неупереджений погляд на історію суспільно-політичних, дипломатичних та культурних контактів у їх сукупності та взаємодії дозволяє визначити питому парадигму взаємин між Україною та Болгарією, що в свою чергу підтверджує тезу щодо формування дипломатичної традиції, її тяглості та спадкоємності в часі.

Поступово крок за кроком історична справедливість відновлюється, позбувається ідеологічних нашарувань і міфів, у тому числі й завдяки таким дослідженням як представлена вашій увазі монографія. Хочеться особливо наголосити, що автори видання «Українсько-болгарські відносини: офіційна і культурна дипломатія (1918–1944)» — Ірина Матяш, Анна Тертична та Інна Манасієва здійснили вельми точну, глибоко обґрунтовану і виважену роботу, яка приверне увагу не лише наукового, але й більш широкого читацького загалу.

Українсько-болгарські відносини, взаємна дипломатична присутність, культурне співробітництво українського і болгарського народів з більшою чи меншою активністю тривалий час досліджуються українськими і болгарськими науковцями. Кожне з цих понять можна застосовувати до конкретного періоду відносин між незалежною Україною (Українською Народною Республікою, Українською Державою) чи Україною — частиною об'єднаних більшовиками республік у складі Радянського Союзу (Українською Соціалістичною Радянською Республікою, Української Радянської Соціалістичної Республіки) або незалежною державою і Болгарією (Царством Болгарія, Народною Республікою Болгарія, Республікою Болгарія). В межах такої проблематики науковий інтерес становить роль офіційної і культурної дипломатії у розвитку взаєморозуміння між народами України і Болгарії в міжвоєнний період. При цьому важливе значення має аналіз правових засад започаткування дипломатичних відносин та процесу становлення українсько-болгарського культурного співробітництва як інструменту формування взаємних позитивних уявлень про країни і народи перших дипломатичних представництв Царства Болгарія і Української Держави, а також інформаційна діяльність осередків української еміграції в Софії в 1920–1940-х рр. з метою демонстрації самобутності української нації, її окремішності від росіян та протистояння більшовицькій культурній експансії. Саме цій проблемі присвячено пропонувану увазі Читачів монографію. Наукове видання підготовлено в межах діяльності Комісії істориків України і Болгарії, створеної 2018 року відповідно до договору про співпрацю Інституту історії України НАН України та Інституту історичних досліджень БАН.

Автори поставили за мету простежити передумови, правові засади та особливості формування двосторонніх відносин України і Болгарії в 1918–1921 рр., завдання і функції перших дипломатичних представництв Української Держави в Царстві Болгарія та Царства Болгарія в Українській Державі/УНР. Завдання авторів полягало також у ширшому погляді на постаті Івана Шишманова та Олександра Шульгина як очільників цих диппредставництв та вивченні їхньої ролі в реалізації міждержавних домовленостей, викладених у Берестейському мирному договорі, обстоюванні державних інтересів та захисті прав громадян своїх країн,

започаткування нових напрямів у політичній та інформаційній діяльності дипломатичних представництв, що відродилися в сучасній дипломатії. Не менш важливим було з'ясування ролі осередків української еміграції в Болгарії в 1920–1940-х рр. у продовженні культурних акцій на підтримку незалежної України після її захоплення більшовиками, формуванні інструментів культурної дипломатії в українсько-болгарських відносинах та особливості позиції Болгарії щодо більшовицьких урядів Росії й України.

Виокремлення в розумінні двосторонніх українсько-болгарських відносин понять «офіційна дипломатія» і «культурна дипломатія» не випадкове. Якщо діяльність урядів і спеціальних органів зовнішніх зв'язків щодо здійснення зовнішньої політики та захисту інтересів держави за кордоном відповідає змісту поняття «офіційна дипломатія», то поняття «культурна дипломатія» передбачає ширше коло органів, організацій, навіть — окремих осіб, покликаних її реалізовувати. У випадку досліджуваного періоду це особливо актуально: у процесі формування міждержавних українсько-болгарських відносин у досліджуваній період формувалися як традиції дипломатичних контактів, так і культурної співпраці громадських організацій.

Вважають, що «автор» терміну «культурна дипломатія» — американський дослідник Фредерік Баргурн (Frederick Charles Barghoorn) — у 1960-х рр. співвідносив його з пропагандистською політикою СРСР і розумів як «маніпулювання культурними матеріалами й кадрами з пропагандистською метою»¹. Натомість американський політолог Мільтон Каммінгс (Milton Kyser Cummings) вважав «культурну дипломатію» обміном ідеями, інформацією, цінностями, традиціями й іншими аспектами культури, які можуть сприяти кращому взаєморозумінню між народами². Культурна дипломатія тісно пов'язана з поняттям «публічна дипломатія» і розглядається як її складова частина. Останнім часом дедалі більшу увагу дослідників міжнародних відносин привертають інструменти публічної і культурної дипломатії, що дозволяють методами м'якого впливу, через поєднання інформаційної та культурно-освітньої діяльності, формувати сприйняття образу однієї країни політикумом та громадськістю другої країни. Зокрема, в ухваленій 25 березня 2021 р. Міністерством закордонних справ України Стратегії публічної дипломатії на 2021–2025 рр. сформульовано сім напрямів діяльності для просування позитивного

¹ Barghoorn, Frederik C. The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy. Princeton: N.J.: Princeton University Press, 1960. Pp. VII, 353.

² Cultural Diplomacy: Recommendations & Research. Center for Arts and Culture. 2004, July 2004. URL: <http://www.interarts.net/descargas/interarts687.pdf>.

іміджу держави: культурна, експертна, економічна, кулінарна, цифрова, науково-освітня і спортивна.

Автор теорії «м'якої сили» (soft power) американський фахівець у сфері міжнародних відносин Джозеф Най (Joseph Samuel Nye)³ в 1990 р. виокремив у засобах досягнення державою зовнішньополітичних результатів три елементи (культура як сукупність значущих для суспільства цінностей; політична ідеологія; дипломатія в широкому сенсі слова), що провадяться завдяки узгодженню зовнішньополітичних акцій і співпраці широкого характеру на основі спільних цінностей та уможлиблюють формування позитивного іміджу держави, забезпечуючи поліпшення відносин з іншими країнами.

В «Українській дипломатичній енциклопедії», культурна дипломатія представлена як *«зовнішня культурна політика (культураполітика), мета якої полягає у збереженні національної культури, обстоюванні національно-культурної ідентичності в міжнародному співробітництві тощо; поєднує політику держави щодо певних сфер культурної діяльності, культуру зовнішньополітичної діяльності, інструментальне використання культури та культурних норм у зовнішньополітичних діях»*⁴.

Активний інтерес сучасних дослідників до теоретичних та прикладних питань культурної дипломатії загалом не компенсований історичними дослідженнями. Втім суспільне явище порозуміння народів засобами культури, яке почало системно осмислюватися як культурна дипломатія в Європі, у США як «м'яка сила» в другій половині XX ст., а в першій чверті XXI ст. було залучено до наукового і суспільного обігу в Україні, вперше в нашій державі знайшло застосування в сфері офіційної дипломатії за доби Української революції 1917–1921 рр. Тоді українська дипломатична служба формувалася як державний інститут, покликаний заявити світу про існування незалежної від більшовиків України та сприяти формуванню її позитивного образу в уявленні іноземних держав.

Очевидно, що питання українсько-болгарських відносин за доби Української революції 1917–1921 рр. не є terra incognita. Авторами враховано напрацювання української і болгарської історіографії. Зокрема, української школи болгаристики П. Соханя, представленої такими науковцями як В. Павленко, М. Станчев та ін.; сучасних українських і болгарських дослідників (В. Власенка, П. Гая-Нижника, І. Дацківа, П. Манганчева,

³ Nye, J. Soft Power. The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004. 192 p.

⁴ Ожеван, М.А., Кучмій, О.П. Культурна дипломатія. *Українська дипломатична енциклопедія*: у 2-х т. / ред. кол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. С. 380–381.

П. Панайотова К. Пенчикова та ін.). Висвітлені в монографії події та постаті представлені з позицій дослідження інституційної історії дипломатії та культурної дипломатії в українсько-болгарських відносинах.

Джерельну базу дослідження склали архівна інформація, що міститься в документах, які зберігаються в українських та болгарських архівах; періодика, спогади українських і болгарських дипломатів.

Дослідження історії становлення та розвитку публічної дипломатії в українсько-болгарських відносинах має актуальність з огляду на потребу подальшого утвердження позитивного іміджу України й Болгарії, а також з точки зору розроблення ефективного інструментарію для формування взаємного позитивного сприйняття й розуміння зовнішньої політики України та Болгарії з урахуванням актуального міжнародного комунікативного середовища. Закладені сто років тому традиції склали підґрунтя сучасних дипломатичних відносин між нашими державами.

Болгарія була однією з перших країн, які після ухвалення Акту проголошення державної незалежності України 24 серпні 1991 р. і підтвердження його 90,32% українських громадян під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., визнали Україну як незалежну і суверенну державу. 4 грудня заступник міністра закордонних справ Республіки Болгарія Стефан Тафров вніс пропозицію до Ради Міністрів про визнання незалежності України, а 5 грудня 1991 р. болгарський уряд на чолі з прем'єр-міністром Філіпом Димитровим ухвалив це історичне рішення. 13 грудня 1991 р. Україна і Болгарія встановили дипломатичні відносини. Як і сто років тому, першим 1992 року розпочало діяльність Посольство Республіки Болгарія в Україні, реорганізоване з Генерального консульства НРБ у Києві. Його очільник — політик і державний діяч Іван Ружев був представлений разом із іншими генконсулами 15 березня 1991 р. у Верховній Раді УРСР як генеральний консул Республіки Болгарія і залишався на цій посаді до 1992 р., коли генконсульство було реорганізовано в дипломатичну місію. До приїзду першого Надзвичайного і Повноваженого Посла Республіки Болгарія в Україні Петра Маркова (1992–1998 рр.) керував тимчасовий повірений Дімітр Церов. Посол України Олександр Воробйов вручив Вірчі грамоти Президенту Республіки Болгарія Желю Желеву 18 травня 1993 р.

Розпочинаючи свою роботу в позитивній атмосфері доброзичливого ставлення до України болгарського політикуму та громадськості, українські дипломати опинилися перед новими запитами болгарського суспільства на інформацію про молоду державу та завданням посилення комунікативної взаємодії для представлення держави. Попри значний потенціал культурно-гуманітарної українсько-болгарської взаємодії в рамках болгарсько-радянської дружби, посольство мало репрезентувати

Україну, українську культуру як самобутню і самодостатню, протидіючи усталеним штампам про тотожність з Росією та російською культурою. Культурна присутність України в Болгарії спочатку забезпечувалася здебільшого через публікації в започаткованому посольством інформаційному бюлетені «*Україна*», проведення перших культурно-мистецьких заходів під егідою Посольства України та культурних акцій міждержавного рівня, що знайшли продовження в сучасних відносинах.

Завданню висвітлення розвитку взаємної дипломатичної присутності України і Болгарії у період 1918–1944 р., коли закладалися правові і практичні засади дипломатичних відносин та формувався інструментарій культурної дипломатії, відроджені сучасною дипломатичною службою України, підпорядкована структура монографії. Окремі розділи присвячено історіографії та джерельній базі, передумовам та правовим засадам встановлення дипломатичних відносин між УНР та Царством Болгарія, особливостям прийняття та ратифікації Берестейського мирного договору, підписаного 27 січня (9 лютого) 1918 р. делегаціями Австро-Угорської монархії, Германської імперії, Османської імперії, УНР та Царства Болгарія. Цей багатосторонній міждержавний акт не лише склав правову основу офіційних дипломатичних відносин між державами-підписантами, а й актуалізував застосування можливостей інструментів культури до взаємної презентації України і Болгарії як держав та формування їхнього позитивного іміджу в країні-партнерці.

В третьому розділі відтворено діяльність Посольства Царства Болгарія в Києві з увагою до постаті його очільника — професора Івана Шишманова та започаткованих ним проєктів публічної дипломатії. Як надзвичайно важливу автори розглядають діяльність проф. Шишманова в сфері започаткування культурної і поглиблення наукової співпраці українського і болгарського народів, його тверду державницьку і світоглядну позицію на відповідальній дипломатичній посаді.

Четвертий розділ присвячено діяльності першого Посольства УНР в Царстві Болгарія, зокрема в сфері інформаційної та роз'яснювальної діяльності, становленню публічної та культурної дипломатії в українсько-болгарських відносинах, аналізу змістовного наповнення неперіодичного видання «*Українського слова*» та періодичного журналу «*Українсько-болгарський огляд*» як витоків форм публічної комунікації українського диппредставництва з болгарською громадськістю.

Останній розділ монографії виходить за хронологічні межі діяльності офіційних українських та болгарських дипломатичних представництв. У ньому розглянуто спроби більшовиків встановити відносини з Болгарією шляхом започаткування товарообміну та реалізації гуманітарних акцій у межах компетенції Міжнародного товариства Червоного Хреста.

Водночас розглянуто діяльність об'єднань української еміграції, які впродовж XX ст. відігравали важливу роль у міжнародних контактах УНР попри панування на українській території більшовиків, формували інструментарій культурної дипломатії в українсько-болгарських відносинах, засвідчували прагнення українців до існування своєї незалежної держави.

Автори свідомі того, що цією працею не вичерпано тематику українсько-болгарських відносин у першій половині XX століття і вбачають перспективу таких досліджень у поглибленому вивченні історичних джерел та застосуванні результатів наукових досліджень для вшанування постатей перших дипломатів і громадських діячів, яким довелося започатковувати офіційні українсько-болгарські відносини й порозуміння українського і болгарського народів засобами культури, а також комеморацію «місць пам'яті» дипломатії в Києві і Софії.

Автори висловлюють вдячність за поради і консультації Надзвичайному і Повноважному Послу України в Республіці Болгарія Віталію Москаленку, члену Правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин Валерію Власенку; за сприяння в архівних дослідженнях — болгарській архівістці Еміне Хаковій, директорці Інституту літератури БАН Елці Трайковій, директорці Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України Олені Чижовій, директору Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України Олександру Буханцю, активісту української громади в Болгарії Василю Жуківському, а також окрему подяку за переклад спогадів П. Нейкова філологині-славістці Ользі Сороці та студентам відділення слов'янської філології Львівського національного університету ім. Івана Франка; за переклад промови В. Липинського — педагогу і громадській діячці Наталі Набоковій-Яценківській.

Українсько-болгарські дипломатичні відносини в першій половині XX ст.: історія та джерела проблеми

- 1. Українські та болгарські науковці про українсько-болгарські відносини: до питання про пропорційність розвитку досліджень**
- 2. Джерельна база дослідження формування та розвитку офіційної і культурної дипломатії в українсько-болгарських відносинах у 1918–1944 рр.**

1. Українські та болгарські науковці про українсько-болгарські відносини: до питання про пропорційність розвитку досліджень

Дослідження історії становлення українсько-болгарських дипломатичних відносин належать до історіографічного сегменту всебічного вивчення українсько-болгарських відносин, інституційної історії української та болгарської дипломатичної служби, а також пов'язане зі студіями в галузі дипломатичної біографістики, історії журналістики та політології. Різні аспекти таких досліджень знайшли висвітлення в українській, еміграційній/діаспорній та болгарській історіографії.

Першими привернули увагу до цієї проблеми безпосередні учасники подій, пов'язаних з формуванням української дипломатичної служби доби Української революції 1917–1921 рр., Д. Дорошенко і О. Шульгин. Так, перший міністр закордонних справ УНР і перший посол Української Держави в Царстві Болгарія О. Шульгин у праці *«Політика»*¹ подав інформацію про напрями діяльності зовнішньополітичного відомства, завдання щодо реалізації зовнішньої політики УНР у контексті Берестейського мирного договору; висвітлив правові підстави, практичні завдання і хронологію розбудови української дипломатичної служби у XX ст. Визнання УНР Центральними державами і вимушене — більшовицькою Росією — під час мирних переговорів у Бересті він першим називав інструментами державотворення². Його правові підстави О. Шульгин пов'язував з проголошення УНР Третім Універсалом Центральної Ради, вказуючи, що Четвертий універсал Центральної Ради лише *«констатував те, що стало дійсністю»*³. У праці *«Без території»* він аргументував важливість культурної та інформаційної діяльності представників МЗС УНР в країнах Європи для збереження номінальної присутності та зв'язків з емігрантськими осередками українців, зокрема в Болгарії⁴.

¹ Шульгин, О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. Київ, 1918. 110 с.; Його ж. Початки діяльності Міністерства Закордонних Справ України. *Український самостійник*. 1957. Ч. 4 (грудень). С. 29–32.

² Шульгин, Олександр. *Fatum історії* (спроба історико-психологічного аналізу). *Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи...* С. 10–11.

³ Там само. С. 11.

⁴ Шульгин, О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. Париж. 1934. 251 с.

Не менш важливі оцінки зовнішньополітичної діяльності Уряду Української Держави та згадки про іноземних представників містить другий том праці Д. Дорошенка *«Історія України»*⁵. Як міністру закордонних справ гетьманського уряду йому довелося зустрічатися з усіма іноземними представниками, що перебували в Україні, та брати участь у вирішенні складних питань двосторонніх відносин. Водночас з огляду на безпосередню участь авторів у описуваних подіях та наведені в додатках тексти документів *«Історія України 1917–1923 рр.»* Д. Дорошенка стала чи не найпопулярнішим історіографічним джерелом у дослідників історії міжнародних відносин у незалежній Україні вже на початку 1990-х рр.

Діяльність у сфері культури і освіти української еміграції в Болгарії подано в праці С. Наріжного з історії української еміграції⁶. Під час її підготовки автор намагався здобути більше інформації про тамтешню еміграцію в одного з її лідерів болгарських українців М. Парашука.

Загальні аспекти двосторонніх відносин України і Болгарії в період 1918–1920 рр. висвітлювали такі дослідники української еміграції та діаспори, як В. Трембіцький, М. Королишин, Г. Зленко⁷. Професору університету Нью-Йорка В. Трембіцькому належить заслуга в започаткуванні досліджень з історії консульської служби в Україні 1917–1923 рр. та діяльності українських червонохресних організацій в другій половині 1960-х рр.⁸ Дослідник звернувся також до вивчення українсько-болгарських відносин за доби Української революції 1917–1921 рр. і сформулював ще наприкінці 1980-х рр. думку про потребу в *«солідній науковій праці»*, яка б детально висвітлювала історію дипломатичної служби в

⁵ Дорошенко, Д. Історія України 1918–1923 рр.: У 2-х т.: Док.-наукове видання / Упоряд. К. Галушко; Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. Київ: Темпора, 2002. 352 с.

⁶ Наріжний, С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага : [б. в.], 1942. Ч. 1. 372 с.

⁷ Трембіцький, В. Україна й Болгарія в 1918–1921 роках. *Новий літопис*. Вінніпег, 1965. № 14. С. 71–8; № 15. С. 9–27; № 16. С. 24–29; Королишин, М. Україна й Болгарія 1918 р. й тепер. У 60-річчя відновлення гетьманської Української Держави 29 квітня Р. Б. 1918. Торонто: Батьківщина, 1978. С. 60–61; Зленко, Г. При кому був послом міністр: [про історика І.Д. Шишманова, посла Болгарії при Центральній Раді]. *Книжечник*. 1993. № 1. С. 10–11.

⁸ Трембіцький, В. До 40-ліття дипломатичних зносин Української держави, 1918–1921. *Вісник*. Нью-Йорк, 1958. № 4. С. 9–12; № 5. С. 15–17; Його ж. Санітарна блокада України 1919 р. *Вісті комбатанта*. Торонто, 1973. № 5/6. С. 59–66; Його ж. Червонохресні взаємини з суміжними державами. *Вісті комбатанта*. Торонто, 1973. № 3. С. 87–93; № 4. С. 8–14; Його ж. Розміщення консульських бюр для червонохресних представництв Української Держави. *Вісті комбатанта*. Торонто, 1975. № 3/4. С. 33–35.

статті «Український дипломатичний корпус 1917–1924 (до 70-х роковин державности 1919–1989)»⁹.

Реалізувати такий проект за радянського часу через табуваність досліджень подій доби Української революції 1917–1921 рр. (у тому числі — проблем формування української дипломатичної та консульської служби і встановлення дипломатичних відносин із зарубіжними країнами як складової державотворення), було неможливо. У радянській історіографії ця проблема практично замовчувалася або подавалася в контексті ідеологічної парадигми¹⁰. Її ключовими моментами були неправомірність підписання «*буржуазною центральною радою*» мирного договору з державами Четверного союзу, «*рабська*» залежність від німецьких та австро-угорських окупантів, необґрунтована позиція під час мирних переговорів із більшовицькою Росією в Києві, зв'язок української сторони з Добровольчою армією, нездатність національних урядів вести зовнішню політику, допомога більшовиків українському народові та ін.¹¹

Проте активно розвивалися, хоч і на радянських методологічних засадах, дослідження «*культурних зв'язків*» у контексті радянсько-болгарських відносин. Започаткуванню вивчення тисячолітніх культурних взаємозв'язків українців і болгар прислужився П. Сохань, який, за визначенням С. Віднянського та В. Павленко, вперше розпочав «*комплексне розкриття всього їх спектру, починаючи з Першого Болгарського царства і Київської Русі й закінчуючи сучасністю*»¹². Витоки культурного обміну болгарського і українського народів проаналізовано в його працях «*Вогонь вічної дружби*» та «*Нариси історії українсько-болгарських зв'язків*»¹³; колективній монографії «*Дорогами дружби*» двома мовами¹⁴.

⁹ Трембіцький, Володимир. Український дипломатичний корпус 1917–1924 (до 70-роковин державности 1917–1989). *Альманах Українського народного союзу на рік 1989*. Річн. 79. Джерсі-Сіті-Нью-Йорк: Вид-во «Свобода», 1989. С. 70–76.

¹⁰ Наприклад: Пташинський, П. До історії німецько-австрійської інтервенції на Україні. *Архів Радянської України. Історично-архівознавчий журнал*. 1932. № 1–2, січень–квітень. С. 64–106; Крах германской оккупации на Украине : (По документам оккупантов) [5 февр. — 30 нояб. 1918 г.] / под ред. М. Горького, И. Минца; пер. с нем. С. Драпкиной, О. Шаргородской. Москва : ОГИЗ, 1936. 206, [1] с. (История граждан. войны в документах; вып. 1).

¹¹ Супруненко, М.І. Україна в період іноземної інтервенції і громадянської війни (1918–1920 рр.). Київ: Держполітвидав УРСР, 1951. 343 с.

¹² Віднянський, С.В., Павленко, В.В. До 85-річчя члена-кореспондента НАН України П.С. Соханя. *Український історичний журнал*. 2011. № 5. С. 222.

¹³ Сохань, П.С. Вогонь вічної дружби. Київ, 1966. 116 с.; Його ж. Очерки истории украинско-болгарских связей. Киев, 1976. 292 с.; Його ж. Очерци по история на украинско-българските връзки. София, 1979. 266 с.

¹⁴ Сохань, П. С. Дорогами дружби. Київ, 1989. 314 с.; Його ж. Пътища на дружбата. София, 1990. 472 с.

Особливість цих видавничих проєктів полягала в тому, що праці виходили в світ в Українській РСР і Болгарії українською та болгарською мовами, і це сприяло формуванню взаємного уявлення про Україну і Болгарію їхніми народами. Важливими елементами тогочасної наукової взаємодії була співпраця П. Соханя з болгарськими вченими В. Хаджиниколовим, П. Панайотовим, Ц. Геневим, Н. Тодоровим, Т. Добрияновим, П. Атанасовим, М. Ісусовим та ін.; створення у червні 1968 р. радянсько-болгарської комісії, українським підвідділом якої керував П. Сохань; участь українських науковців у міжнародних з'їздах славістів та конгресах з болгаристики.

Засновник школи болгаристики, член-кореспондент НАН України
Павло Сохань (1926–2013)

Дослідження П. Соханя в галузі українсько-болгарських відносин та персоналій болгар знайшли продовження в працях заснованої ним ще в Інституті історії АН УРСР школи істориків-болгаристів, представниками якої можна вважати М. Станчева, В. Павленко та ін., та у діяльності Центру болгаристики і балканських досліджень ім. М. Дринова, створеного 2005 р. за підтримки Болгарської академії наук та Харківського товариства болгарської культури ім. М. Дринова в Харківському національному університеті ім. В. Каразіна.

До спеціального дослідження цієї проблеми вже в сучасній Україні першою звернулася київська дослідниця В. Павленко, яка вивчала українсько-болгарські відносини крізь призму реальних складних процесів у житті українського і болгарського народів: відновлення та втрати української державності внаслідок встановлення радянської влади в Україні, утвердження тоталітарного режиму в Радянському Союзі та поразки демократичного уряду в Болгарії. Зокрема в монографії «*Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр.*» вона висвітлила питання про започаткування дипломатичної присутності УНР в Царстві Болгарія, здійснення посольством на чолі з О. Шульгиним та його наступниками допомоги захисту українських громадян у Болгарії, контакти українських дипломатів з болгарськими посадовцями та іноземними дипломатами, спроби налагодити торговельні відносини, організацію консульської допомоги українським біженцям і військовополоненим, опікування болгарськими громадянами та сприяння їм у поверненні додому¹⁵. В дослідженнях В. Павленко вперше в українській історичній науці розглядалася «ініціатива українського представництва у справі поглиблення українсько-болгарського взаєморозуміння» через видання збірника «*Украинско слово*» та періодичного журналу «*Украинско-български преглед*». Твердження авторки про сприяння цих видань «ознакомленню болгарської громадськості з історією і культурою» можна розглядати як першу згадку про процес популяризації України в Болгарії та налагодження культурного обміну УНР¹⁶. В. Павленко також належить першість серед українських істориків у вивченні української міжвоєнної еміграції в Болгарії, зокрема взаємовідносин між лідерами українських громад, політичного і культурного життя емігрантів. Через призму українсько-болгарських міждержавних відносин вона вперше звернула увагу на чинник впливу болгарської діаспори в Україні на формування її іміджу в Болгарії.

Різні аспекти актуалізованої В. Павленко проблеми розглядали згодом інші українські й болгарські дослідники¹⁷. Увагу українських науковців

¹⁵ Павленко, В.В. Українсько-болгарські взаємини, 1918–1939 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 223 с.; Її ж. Дипломатична місія Української Народної Республіки (1918–1920 рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 1992. № 12. С. 18–31; Її ж. Іван Шишманов — повноважний посол Болгарії в Україні. *Міжнародні зв'язки України*. Київ, 2010. Вип. 19. С. 59–70.

¹⁶ Павленко, В. Дипломатична Місія Української Народної Республіки в Болгарії... С. 23.

¹⁷ Петренко, І.Є. Дипломатична і військово-політична діяльність урядів Української Держави в чорноморському регіоні. *Національна та історична пам'ять: Зб. наук. пр.* 2013. Вип. 7. С. 232–240; Попенко, О.Я. Встановлення українсько-болгарських міждержавних відносин за доби гетьманату П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.).

привертати постаті болгарського представника в Україні І. Шишманова¹⁸ та першого Посла Української Держави в Царстві Болгарія О. Шульгина¹⁹, однак його болгарський період діяльності висвітлений дуже стисло. Як складову українсько-болгарських взаємин, що на практиці продовжилися і після припинення діяльності українського посольства в Болгарії, розглядав діяльність міжвоєнної української еміграції В. Власенко²⁰. Дослідник проаналізував три хвилі української еміграції до Болгарії, спростувавши традиційне домінантне в болгарській науці твердження про українців як частину російської білої еміграції, розглянув діяльність окремих українських емігрантських організацій та проаналізував українську пресу в Болгарії, намагався реконструювати складні взаємовідносини між провідними діячами української еміграції тощо²¹. За

Гуржіївські історичні читання. 2014. Вип. 7. С. 288–290; Манасієва, І. Болгарія та Українська Народна Республіка на Брест-Литовській мирній конференції: відстоювання національних інтересів. *Дриновський збірник*. 2011. Т. 4. С. 230–238; Власенко, В.М. Візит Костя Мацієвича до Болгарії навесні 1921 р. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи* : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2 част. (Суми, 17 квітня 2015 р.). Суми : Сумський державний ун-т, 2015. Ч. 1. С. 3–7.

¹⁸ Москаленко, В. Драгоманов і Шишманов. *Євроатлантика*. 2010, № 2, с. 27; Павленко, В. Іван Шишманов та розбудова болгарсько-українських дипломатичних відносин у 1918–1919 рр. *Дриновський збірник*. 2011. Т. 4. С. 239–246; Павленко, Вікторія. Іван Шишманов — повноважний посол Болгарії в Україні. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2010. № 19. С. 59–70; Піскіжова, В. Роль родини Драгоманових-Шишманових в українсько-болгарських зв'язках (кінець XIX — перша половина XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2012. № 21. С. 110–126; Якімова, Антоніна. Роль Івана Шишманова у виборі першого посла Української Народної Республіки в Болгарії. *Драгоманівські студії: матеріали шостої та сьомої міжнародних наукових конференцій*. Софія, 2013. С. 112–115.

¹⁹ Матвієнко, Віктор. Перший глава зовнішньополітичного відомства Української Народної Республіки. *Дипломатична і консульська служба у вимірі особистості*. Київ, 2016. С. 6–19; Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці. *Збірник наукових праць та документів* / упоряд. Валентина Піскун. Київ, 2016. 432 с.

²⁰ Власенко, В. Українська емігрантська преса міжвоєнного періоду в Болгарії. *Сумська старовина*. 2017. № LI. С. 35–47; Його ж. Українська громада в Болгарії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»). *Сумська старовина*. 2011. № XXV. С. 14–27.

²¹ Власенко, В.М. Філія Українського національного козацького товариства у Болгарії (1923–1936) за матеріалами болгарського і чеського архівів. *Дриновський збірник*. Харків–Софія, 2012. Т. V. С. 428–443; Його ж. Українське культурне об'єднання в Болгарії. *Дриновський збірник*. Харків–Софія, 2014. Т. 7. С. 87–97; Його ж. Союз українських організацій в Болгарії. *Драгоманівські студії: Матеріали восьмої, дев'ятої та десятої міжнар. конф.* Софія, 2016. С. 115–119 та ін.

його висновком, поширення інформації про Україну у періодичній болгарській пресі розглядалося як завдання Посольства Української Держави в Царстві Болгарія, згодом виникла ідея видання спеціального часопису як ефективнішої форми популяризації України. В. Власенко акцентував увагу на ролі в його виданні посла О. Шульгіна, дипломатів Ф. Шульги, В. Драгомирецького та Д. Шелудька; висвітлив детальний зміст чисел журналів та процес творчої роботи «*дипломатичної редколегії*»: консультації з болгарськими друзями України, спроби розкриття псевдонімів дописувачів видань, деталей підготовки до друку і зміни видавництва тощо. Здійснений дослідником аналіз змісту журналу дає достатню уяву про тематичну спрямованість журналів, цілі українського диппредставництва в інформуванні болгарських читачів про тогочасну Україну, методи формування її позитивного іміджу та висвітлення давніх дружніх українсько-болгарських взаємозв'язків. Водночас слід зауважити, що характеристика видань «*Украинско слово*» та «*Украинско-български преглед*» як «*свідчення різнобарв'я громадського та культурного життя української еміграції в Болгарії*»²² не відображає їхньої сутності. Є підстави вважати видання першої української дипмісії в Болгарії унікальною на той час формою інформаційно-роз'яснювальної і культурної роботи, якої не практикувало жодне інше дипломатичне представництво в Софії. Болгарські й українські дослідники робили хибні припущення щодо упорядника та видавця часопису, помилково вважаючи його виданням української еміграції. Можливо, причиною такого висновку очевидно була публікація у віденському часописі «Воля», де «*Украинско слово*» позначили як «*неперіодичний орган української колонії в Болгарії*»²³. Але співробітник посольства Ю. Налісник однозначно стверджував, що видання мало офіційний редакційний комітет, редагування текстів здійснювали дипломати під керівництвом П. Сікори, який налагодив співпрацю з болгарськими письменниками та журналістами, залучивши їх до написання матеріалів²⁴. Згадки про видання збірника «*Украинско слово*» та журналу «*Украинско-български преглед*» містить також розвідка І. Петренка про політико-дипломатичну діяльність Уряду УНР в Болгарії²⁵.

²² Власенко, В. Українська емігрантська преса... С. 36.

²³ Слов'янофільські залицяння. *Воля*, 1919. Т. 4, ч. 2.

²⁴ Налісник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії (Спогад з-перед 20-ти років). Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників : у двох томах. Т. 1 / Упоряд.: І.М. Гнатишина, О.С. Кучерука, О.О. Мавріна. Київ: Укр. письменник, 2008. С. 257.

²⁵ Петренко, І.С. Політико-дипломатична діяльність урядів УНР на Балканах на прикладі відносин з Болгарським царством (1918–1920 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 39. С. 114.

Низку праць В. Власенка присвячено культурно-інформаційній діяльності українських організацій, зокрема відзначенню Шевченківських днів (свят), організації емігрантами культурних, освітніх і наукових заходів, інформаційно-видавничій справі²⁶. У доробку автора є праці про персоналії, які відіграли особливу роль у становлення українсько-болгарських взаємин, зокрема про Л. Драгоманову-Шишманову та В. Филоновича²⁷. В. Власенко у співавторстві з румунським науковцем і дипломатом В. Гузуном здійснив аналіз багаторівневої взаємодії українських емігрантських організацій з болгарськими владними структурами, суспільством, провідними діячами культури і науки²⁸, Державним Центром УНР, Українською головною еміграційною радою, політичними центрами української еміграції в Празі, Парижі та Відні, розкривши питання фінансування культурної й інформаційної діяльності української еміграції в Болгарії з боку Уряду УНР в еміграції.

Роль дипломатичної служби в період 1917–1923 рр. у захисті державності дослідив І. Дацків²⁹. Окремі його роботи присвячені Берестейському мирному договору як початку встановлення дипломатичних відносин між Україною і Болгарією. В публікаціях П. Гая-Нижника висвітлено процес становлення українсько-болгарських державних і дипломатичних відносин, призначення українських і болгарських дипломатів, політичні форми діяльності, спроби налагодити економічні взаємовідносини між Україною та Болгарією, а також виконання консульських

²⁶ Власенко, В.Н. Шевченковские дни украинской политической эмиграции в Болгарии в межвоенный период (по материалам парижского еженедельника «Тризуб»). *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. № XVIII–XIX. С. 18–24; Його ж. Культурна діяльність міжвоєнної української еміграції в Болгарії (музика, танці, театр). *Сумська старовина*. 2018. № LII. С. 38–50; Його ж. Українська політична еміграція в Болгарії : освіта і наука (1921–1939). *Суспільно-політичні процеси на українських землях : історія, проблеми, перспективи : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф.* (Суми, 18 травня 2018 р.). Суми: СумДУ, 2018. С. 3–10; Його ж. Українська емігрантська преса міжвоєнного періоду в Болгарії. *Сумська старовина*. 2017. № LI. С. 35–47.

²⁷ Власенко, В. Українські емігранти в Болгарії і Л.М. Шишманова-Драгоманова : невідоме листування (За матеріалами Наукового архіву Болгарської академії наук). *Сумський історико-архівний журнал*. 2011. № XIV–XV. С. 30–42; Його ж. До громадсько-політичної діяльності Василя Филоновича у Болгарії у 1921–1922 рр. *Київська старовина*. 2010. № VI. С. 97–115.

²⁸ Власенко, В., Гузун, В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. *Сумська старовина*. 2016. № XLVIII. С. 25–49.

²⁹ Дацків, І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль : Астон, 2009. 520 с.; Його ж. Утворення системи дипломатичних представництв і місій Української Народної Республіки. *Мандрівець*. 2014. № 1. С. 22–25.

функцій із захисту українців в Болгарії та болгар в Україні³⁰. Діяльність представників Спілки визволення України в Болгарії як передумову до встановлення міждержавних відносин досліджував О. Павлишин³¹.

Роль перших дипломатичних установ в Софії та в Києві у встановленні дипломатичних контактів і міждержавної співпраці предметно висвітлено у працях дослідниці історії української дипломатії І. Матяш³². На тлі аналізу корпусу відомостей про власне політичну діяльність українських і болгарських дипломатичних представників вказано на причетність болгарського посла І. Шишманова до обговорення питання створення Української автокефальної церкви, обстоювання автономії православної церкви в Україні, обговорення ним цього питання з гетьманом П. Скоропадським. Ця сфера українсько-болгарської співпраці у релігійній та духовній сфері набуває особливого значення у світлі процесу міжнародного визнання Болгарською православною церквою автокефалії Православної Церкви України. В працях І. Матяш констатовано формування в діяльності Посольства УНР у Царстві Болгарія такого напрямку, який сучасна наука кваліфікує як культурну дипломатію, подано аналіз діяльності перших українських дипломатів у Болгарії та їхньої ініціативи з видання неперіодичного часопису «Украинско слово», а також більш детально висвітлено підготовчу роботу над періодичним виданням журналу «Украинско-български преглед», до укладання якого залучалися місцеві письменники та журналісти. Також виокремлено роль першого

³⁰ Гай-Нижник, П.П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). Київ: Дуліби, 2016. 532 с.; Його ж. Фінансові аспекти Берестейського договору 1918 р. для УНР. *Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр.: Матеріали Всеукр. наук. конф. (Кам'янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р.)*. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 200–213; Його ж. Українсько-болгарські міждержавні відносини: рік 1918-й. *Гілея*. 2017. Вип. 125 (№ 10). С. 47–58.

³¹ Павлишин, Олег. Діяльність у Болгарії представників Союзу визволення України та Головної Української Ради. Україна і Болгарія в історії Європи: зб. наукових праць. Київ–Софія, 2019. С. 379–383.

³² Матяш, І. Роль дипломатичних установ у започаткуванні українсько-болгарських міждержавних відносин (1918–1921 рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 2018. № 2. С. 53–74; Її ж. Україна — България: начало на междудържание отношения. *Европа-2001*. 2017. № 3–4. Год. XXIV, бр. 142. С. 16–18; Її ж. Ukraine & Bulgaria: mission and role of the first diplomatic relationship in establishment of the inter-state relationship in 1918. *Стисание дипломация*. Софія: Дипломатически институт, 2019, № 22 (март). С. 80–98, 225–240; Її ж. Перше дипломатичне представництво Болгарії в Україні: з інституційної історії. *Україна і Болгарія в історії Європи: збірник наукових праць / Інститут історії України НАН України — Інститут історичних досліджень БАН*. Київ–Софія, 2019. С. 283–304.

секретаря посольства Д. Шелудька в інформаційно-пропагандистській діяльності та його контакти з пресою, що сприяло правдивому інформуванню болгар про право українського народу на незалежну і суверенну державу.

Обкладинка журналу «Європа-2001»
(2017, № 3–4, год. XXIV, бр. 142)

болгарських дослідників. Болгарська історіографія, присвячена українсько-болгарським відносинам цього періоду, є менш чисельною. Серед

До століття дипломатії 2017 р. зусиллями Посольства України в Болгарії в співпраці з болгарськими та українськими науковцями (І. Дацків, І. Манасієва, І. Матяш та ін.) побачило світ ювілейне число журналу «Європа-2001» (2017, № 3–4, год. XXIV, бр. 142), в якому зокрема розглядалася діяльність перших українських і болгарських дипломатичних представництв. Вивченню культурно-інформаційної діяльності першого посольства УНР в Царстві Болгарія, а також заходам українських емігрантських організацій з популяризації української національної ідеї в Болгарії міжвоєнного періоду ХХ ст. присвячені праці української дослідниці й дипломата А. Тертичної³³.

Діяльність перших дипломатичних представництв України і Болгарії привертала увагу й інших

³³ Тертична, А. Внесок українських організацій у Республіці Болгарія в розвиток сучасних українсько-болгарських відносин. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2019. Вип. 28. С. 144–173; Її ж. Activities of the Embassy of the Ukrainian People's Republic to Bulgaria: Origins of Public Diplomacy in the Course of Establishing Diplomatic Relations / *Intercultural communications / Межкультурные коммуникации*. 2019. № 32. р. 138–145; Її ж. Публічна дипломатія в історії українсько-болгарських відносин. Інформаційна складова: витоки та перспективи. *Зовнішні справи*. 2019. № 6–7. С. 49–53; Її ж. The Ukrainsko-Bulgarski Pregled (Ukrainian-Bulgarian Review) as a Tool of Cultural Diplomacy in the Relations between Ukraine and Bulgaria (1919–1920). *Bulgarian Historical Review — Revue Bulgare d'histoire*, 3–4/2019, р. 233–242; Її ж. Часописи Посольства УНР в Софії: інструмент промоції України в Болгарії. *Списание «Украинско-български преглед: културна дипломатия на Посолството на Украинска Народна Република в София (1919–1920)»*. София, 2020. С. 13–18.

перших науковців варто згадати П. Панайотова³⁴, дослідника діяльності болгарської дипломатичної місії в Києві на чолі з професором І. Шишмановим, а також болгарсько-українських торговельних відносин. Також цій темі приділяв увагу і В. Хаджиніколов, який зосередився на переговорах між Центральними державами і УНР в Бересті-Литовському, на торговельних положеннях угоди від 9 лютого 1918 р. та їхньому впливі на торговельну співпрацю між УНР і Болгарією³⁵. Обидва дослідники розглядали українсько-болгарські взаємини мимохідь, виключно як частину болгарсько-російських і болгарсько-радянських відносин. Встановлення двосторонніх українсько-болгарських взаємин поза контекстом болгарсько-радянських відносин вперше було розглянуто в праці К. Пенчикова³⁶. Болгарські історики у більшості вивчали російську еміграцію й у своїх роботах українських емігрантів розглядали як частину білогвардійської еміграції. Такий підхід знаходимо у працях Ц. Кьосевої, Л. Спасова, Д. Даскалова³⁷. На сучасному етапі дослідженням українсько-болгарської співпраці і взаємодії зазначеного періоду займається І. Манасієва³⁸. У центрі уваги відомої дослідниці — діяльність Союзу визволення

³⁴ Панайотов, П. Българо-съветските отношения и връзки 1917–1923. София. 1982.

³⁵ Хаджиниколов, В. Отношения между България и Съветски съюз след Октомврийската революция до нормализирането им през 1934.-В: Исторически преглед. 1954. № 4; Стопански отношения и връзки между България и Съветския съюз до Девети септември. 1917–1944. София. 1956.

³⁶ Пенчиков, К. Българо-украински дипломатически отношения 1918–1919 г. *Българоукраински връзки през вековете*. София, 1983. С. 250–256.

³⁷ Кьосева, Ц. Руската емиграция в България. София: Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 2002. 591 с.; Спасов, Л. Врангеловата армия в България 1919–1923. София : Университет. изд-во «Св. Климент Охридски», 1999. 244 с.; Даскалов, Д. Бялата емиграция в България. София : Университет. изд-во «Св. Климент Охридски», 1997. 182 с.

³⁸ Манасієва, І. Болгарія та Українська Народна Республіка на Брест-Литовській мирній конференції: відстоювання національних інтересів. *Дриновський збірник*. Харків–Софія, 2011. Т. IV. С. 230–238; Еє же. Болгаро-советские отношения в конце 1917–1918 гг. в контексте «украинского вопроса». *Россия — Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв. Российско-болгарские научные дискуссии*. Москва, 2010. С. 389–404; Еє же. Украинската народна република и България (дипломатически аспекти). 1918–1920 г. 30 години секция «История на света и международните отношения в ново и най-ново време». София, 2010. С. 198–209; Еє же. Украинската национална идея — модели и концепции. (XIX — началото на XX в.). *Научни приноси (език, литература, история). Доклади и научни съобщения, изнесени на Първата национална конференция на тема: «Славянските народи: вчера, днес, утре»*. 14–15 април 2006 г., София. София, 2006. С. 226–230; Еє же. Принципите на националната политика на независима Украйна и отражението й върху българската общност там. *Българите от Молдова и Украйна — език, литература, история, култура и образование*. София, 2009. С. 125–130; Еє же. Иван Шишманов и българите от Украйна. *Личността в историята. Сборник с доклади*

України в Болгарії в період Першої світової війни³⁹, політична проблематика періоду утворення дипломатичних місій УНР і Царства Болгарія, встановлення перших контактів та вирішення першочергових завдань в сфері українсько-болгарських відносин. Ці малодосліджені в Україні аспекти, мають важливе значення для цілісного усвідомлення витоків сучасних українсько-болгарських міждержавних взаємин, а також формування інформаційного підґрунтя у болгарському суспільстві для подальшого визнання незалежності УНР Царством Болгарія у 1918 р.

Публіцистично-документальна праця П. Манганчева *«Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни (1918 г. — 1944 г.)»*⁴⁰ є першим дослідженням, присвяченим питанню діяльності українських емігрантів у Болгарії. Вона містить надзвичайно цінний фактологічний матеріал щодо діяльності українських емігрантських організацій, взаємовідносин між лідерами українських осередків та інформаційно-роз'яснювальної роботи, яка проводилася в Болгарії емігрантами з метою пропагування української ідеї.

Найновішою болгарською розвідкою вивчення інформаційних видань українського посольства в Софії 1919 р. *«Украинско слово»* та *«Украинско-български преглед»* є робота Д. Діневої⁴¹, втім вона також базується на не зовсім актуальних дослідженнях українських вчених та українського журналіста В. Жуківського. Відтак, акторка лише робить припущення, що авторами цих видань були дипломатичні співробітники.

Болгарська дослідниця російського походження Л. Ревякіна⁴² вивчає ключові постаті українських емігрантських організацій міжвоєнного періоду ХХ ст., посилаючись на каталог архівних документів *«Украинската емиграция в България след Първата световна война»*, підготовлений

и съобщения от Националната научна конференция, посветена на 200 г. от рождението на Александър Екзарх, Захарий Княжески и Атанас Иванов [Известия на старозагорския исторически музей, т. IV]. Ст. Загора, 2011. С. 430–436.

³⁹ Манасиева, И. Болгария и идеята за украинската независимост в годините на Първата световна война. *Първата световна война век по-късно*. София: Унив. изд. «Св. Климент Охридски», 2016. С. 264–270; Манасиева, И. Украинският въпрос в България в края на Първата Световна война (1917–1918 гг.). *Україна і Болгарія в історії Європи: зб. наук. праць*. Київ-Софія, 2019. С. 235–241.

⁴⁰ Манганчев, П. Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни (1918 г. — 1944 г.). София: Колбис, 2011. 321 с.

⁴¹ Дінева, Д. Усилията за информиране на българската общественост за събития а Украйна. 1919–1920 г. (Украинско-български преглед и Украинско слово). *Україна і Болгарія в історії Європи: зб. наук. праць*. Київ-Софія, 2019. С. 319–326.

⁴² Ревякіна, Л. Украинската емиграция в България. 20-те години на ХХ век — началото на ХХІ в. *Україна і Болгарія в історії Європи: зб. наук. праць*. Київ-Софія, 2019. С. 385–404.

В. Москаленком та Е. Хаковою⁴³. Авторка вперше в болгарськійсторичній науці розглядає діяльність М. Попруженка як українця, розв'ичуючи домінуючу в болгарських науковому обігу тезу про його російське походження, а також вперше з-поміж колег приділяє увагу постаті видатного українця, активного громадського діяча Болгарії і видатного скульптора М. Паращука.

Інституалізації контактів українських і болгарських істориків на сучасному етапі прислужилася Міжнародна наукова конференція «Україна і Болгарія в історії Європи», що відбулася 17–20 червня 2018 року в Софії за фінансового сприяння Міністерства освіти Болгарії. Цей науковий захід, що зібрав понад 50 українських і болгарських дослідників, був складовою започаткованого Міністерством закордонних справ України і Науковим товариством історії дипломатії та міжнародних відносин науково-просвітницького проекту «Століття української дипломатії» (науковий куратор І. Матяш) на відзначення століття української дипломатичної служби. Конференція в Софії присвячувалася століттю встановлення дипломатичних відносин між Українською

Народною Республікою та Царством Болгарія і відбулася під патронатом Посольства України в Болгарії. Важливою подією наукових заходів в Софії стало підписання Договору про співпрацю між Інститутом історії України НАН України та Інститутом історичних досліджень БАН і спільного рішення про створення академічної Комісії істориків України і Болгарії. Першим результатом роботи комісії стало видання збірника наукових праць «Україна і Болгарія в історії Європи»⁴⁴, підготовленого за

Обкладинка видання «Україна і Болгарія в історії Європи» (2019)

⁴³ Украинската емиграция в България след Първата световна война. Документален каталог. Състав. В. Москаленко, Е. Хакова. София, 2000. 151 с.

⁴⁴ Україна і Болгарія в історії Європи: збірник наукових праць / Інститут історії України НАН України; Інститут історичних досліджень БАН; Комісія істориків України

матеріалами виступів учасників конференції. Публікації в спільному українсько-болгарському виданні висвітлюють спільні ключові питання історії Болгарії та України від середніх віків до сучасності. Значну увагу приділено персоналіям української і болгарської історії, окреслено напрями архівних досліджень історії українсько-болгарських відносин.

Серед сучасних болгарських українців дослідженнями культурно-інформаційної діяльності першого українського посольства займалися В. Жуківський та А. Якімова⁴⁵, істотно поповнивши еміграційну історіографію в цьому напрямі. В. Жуківський вперше опублікував на сторінках газети «Украински весті/Болгарські вісті» (електронне видання) низку статей про українське пресу, еміграцію, сучасну діаспору в Болгарії. Там же здійснив републікацію статей болгарських авторів Д. Страшимирова та Н. Балабанова зі збірника «Украинско слово» (1919) щодо Української революції 1917–1921 рр. та прагнень українців дати відсіч імперським амбіціям Росії. Окрім цього виголосив кілька доповідей про українців у Болгарії на традиційних міжнародних конференціях «Драгоманівські студії»⁴⁶. Окремі сторінки організованої роботи української громади, внесок окремих персоналій в українську справу в Болгарії розкриває у своїх статтях А. Якімова, голова оргкомітету конференції «Драгоманівські студії»⁴⁷. Фактологічний матеріал про процес об'єднання української діаспори Болгарії міститься у виступах і публікаціях голови Спілки

і Болгарії; Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин; Упоряд.: Інна Манасієва, Ірина Матяш. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 560 с.

⁴⁵ Жуківський, В. Українська преса в Бґларія. *Матеріали шостої та сьомої міжнародних наукових конференцій «Драгоманівські студії»*, Софія: Бетапринт-Петрови и Сие, 2013. С. 62–68; Якімова, А. Про перший номер видання «Українського слова в Софії. *Украински весті / Болгарські вісті*. Софія, 2011. 9 листопада.

⁴⁶ Жуківський, В. Українська громада в Болгарії. *Матеріали I, II та III наукових конференцій «Драгоманівські студії»*. Софія: [б. н.], 2008. С. 18–23; Його ж. Стан української громади (закордонних українців) в Болгарії. Звіт підготовлений для IV Всесвітнього форуму українців та Річної наради Світового конгресу українців (2006). *Болгарські вісті / Украински весті*. URL: <http://www.ukrpressbg.com/dia-060810zvrit.html>; Його ж. З каталога «Українська еміграція в Болгарії» — деякі документи. *Там само*.

⁴⁷ Якімова, А.М. Внесок українців в науку і освіту Болгарії. *Друга Міжнародна науково-практична конференція «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовий цивілізації» (У рамках Конгресу української діаспори): Зб. доповідей*. Львів, 2008. С. 341–345; Її ж. Внесок українців в освіту та науку Болгарії. *Українознавство*. Київ, 2008. С. 172–174; Її ж. М.П. Драгоманов і початки болгарської україністики в Софійському університеті. *Перші міжнародні драгомановські читання: матеріали (30 вересня — 2 жовтня 2003 р.)*. Київ, 2003. Вип. 1. С. 264–268; Її ж. Просвітницька місія української еміграції в Болгарії. *Українознавство*. К., 2007. № 1. С. 308–311; Її ж. Українство в Болгарії. *Українознавство*. Київ, 2010. № 2. С. 227–232.

українських організацій Болгарії О. Коцевої⁴⁸ та викладачки-україністки В. Драгулевої⁴⁹.

Цінними з фактологічної точки зору є матеріали міжнародних конференцій *«Драгоманівські студії»* (2008–2020 рр.), представлені у відповідних збірниках, що видавалися у співпраці Української недільної школи товариства *«Мати Україна»* та посольства України в Болгарії.

Таким чином, питання формування українсько-болгарських дипломатичних відносин — офіційної та культурної дипломатії — попри відсутність комплексних досліджень, знайшли своє відображення у низці праць з історії української дипломатії, українсько-болгарських відносин у ХХ ст., діяльності української громади в Болгарії періоду між двома світовими війнами в українській (радянської доби і сучасній), еміграційній/діаспорній та зарубіжній історіографії. Співвідношення кількості праць українських і болгарських науковців, які досліджують українсько-болгарські відносини є непропорційним, з домінуванням за кількісними показниками української сторони. Помітним є брак досліджень знакових персоналій — співробітників першого українського Посольства в Болгарії, ролі й місця української еміграції у процесі формування іміджу України. Відтак видається перспективним дослідження українсько-болгарські взаємини через призму культурної і публічної дипломатії.

2. Джерельна база дослідження формування та розвитку офіційної і культурної дипломатії в українсько-болгарських відносинах першої половини ХХ ст.

Основними компонентами джерельної бази дослідження взаємної дипломатичної присутності України і Болгарії в першій половині ХХ ст. є двосторонні та багатосторонні договори, законодавчі та інші нормативні акти в сфері розвитку українсько-болгарських відносин; архівні документи, утворені в діяльності міністерств закордонних справ (Царства Болгарія, Української Держави, УНР, Державного Центру УНР в екзилі, Болгарії), посольств УНР і Царства Болгарія, українських осередків у Софії.

⁴⁸ Коцева, О. Пам'яті Лесі Українки присвячуємо. *Матеріали I, II та III наукових конференцій «Драгоманівські студії»*. Софія : [б. н.], 2008. С. 84–87. Її ж. Украинските организации в България. *Европа* 2001. 2017. Брой 3–4. С. 38.

⁴⁹ Драгулева, В. Українці в Болгарії у 60–80-х рр. ХХ ст. *Матеріали I, II та III наукових конференцій «Драгоманівські студії»*. Софія : [б. н.], 2008. С. 42–43.

Найважливішим міжнародним актом, що відіграв ключову роль у започаткуванні українсько-болгарських дипломатичних відносин був ухвалений 9 лютого 1918 р. між Німецькою імперією, Австро-Угорською монархією, Османською імперією, Царством Болгарія та УНР Берестейський мирний договір, що становив собою пакет документів — основний договір та додаткові протоколи/договори і підлягав ратифікації всіма сторонами задля набуття легітимності. В українських і болгарських архівах збереглися зокрема документи, пов'язані з перебігом мирних переговорів у Бересті-Литовському, підготовчі матеріали, копії підготовчих матеріалів та тексту Берестейського мирного договору українською і болгарською мовою, додаткового протоколу до договору між УНР і Царством Болгарією, від 12 лютого 1918 р., рішення Центральної Ради про ратифікацію Берестейського мирного договору, фрагменти ратифікаційної грамоти царя Болгарії Фердинанда I збереглися у ф. 1115 «Українська Центральна Рада, м. Київ, з 08.02.1918 р. — м. Житомир, з березня 1918 р. — м. Київ». Вони важливі з точки зору встановлення правових основ для здійснення дипломатичних зносин УНР і Царства Болгарії і розвитку культурного співробітництва між двома державами.

Оригінал ратифікаційної грамоти договору гетьмана Української Держави Павла Скоропадського, текст мирного договору зберігається у Центральному державному архіві Республіки Болгарія у фонді 284К «Министерски съвет» (ф. 284 К — Рада Міністрів), дипломатичне листування щодо організації товарообміну (ф. 176 К — Міністерства закордонних справ та віроповідань).

Законодавчі акти, пов'язані з діяльністю іноземних представництв в Українській Державі/УНР публікувалися в офіційних виданнях державних органів. Відтак джерельну цінність мають *«Державний вісник»* (Української Держави), *«Збірник законів і постанов Українського правительства відносно закордонних інституцій»* та ін.⁵⁰

Документи, що відображають історію формування та діяльності Посольства Української Держави в Царстві Болгарія та Посольства Царства Болгарія в Українській державі, листування послів О. Шульгина та І. Шишманова з болгарським та українським зовнішньополітичним відомством, дипломатами та державними діячами з питань інформаційної діяльності посольства щодо державного визнання УНР, організації допомоги українським військовополоненим відклалися у ЦДАВО України, у фондах органів управління у сфері зовнішніх зносин: *«Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1917–*

⁵⁰ Збірник законів і постанов Українського правительства відносно закордонних інституцій. Ч. 1 / упоряд. І. Храпко. Вид. неофіц. Відень, 1919. 151 с.

1918 рр.» (ф. 2592), «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.» (ф. 3766), «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.» (ф. 3696).

У ф. 269 «Колекція документів “Український музей в Празі”» ЦДАГО України відклалися інформація про діяльність українських емігрантів у Болгарії. Зокрема документи оп. 3 представлені часописами, газетами, бюлетенями та іншими друкованими виданнями української еміграції за 1919–1945 рр.⁵¹, які містять цінну інформацію про культурно-інформаційну діяльність українських емігрантських організацій в Болгарії міжвоєнного періоду.

У Державному архіві Одеської області зберіглося листування Консульства Царства Болгарія за вересень 1919 р. щодо евакуації болгарських біженців і військовополонених з Одеси до Варни⁵². Окрім цього, у фондах дорадянського періоду наявні архівні матеріали стосовно діяльності одного з громадських діячів української еміграції в Болгарії міжвоєнного періоду М. Попруженка (ф. 159). З точки зору культурно-гуманітарної взаємодії інтерес може становити вивчення діяльності Одеського слов'янського добродійного товариства ім. Кирила і Мефодія (ф. 273). Джерелом досліджень життєдіяльності болгарської етнічної меншини УСРР у 20–30-х роках XX ст. є фонди радянського періоду, зокрема Канцелярії Одеського градоначальника (ф. 2), Одеського губернського комітету незаможних селян (ф. Р-14), Одеської губернської комісії з допомоги голодуючим виконавчого комітету Одеської губернської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ф. Р-87), Одеського окружного комітету незалежних селян (ф. Р-97), Виконавчого комітету Одеської губернської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ф. Р-99), Одеської окружної інспектури народної освіти (ф. Р-134), та ін.

У контексті досліджуваної проблематики інтерес має фонд № 1295 «Паращук Михайло Іванович (1878–1963), скульптор і громадсько-культурний діяч» в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, сформований переважно з копій документів ЦДА Республіки Болгарія за 1914–1972 рр. Документи фонду містять інформацію про дипломатичну діяльність М. Паращука та його роботу як представника Українського комітету Червоного Хреста в Болгарії. Тут зберіглася

⁵¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Путівник / Державний комітет архівів України, ЦДАГО України. Київ, 2001. 495 с.; Антоненко, В.В. Документи ЦДАГО України про діяльність українських громадських організацій в еміграції (за матеріалами «Колекції документів “Український музей у Празі”»). *Архіви України*. 2015. № 5–6. С. 109–120.

⁵² Держархів Одеської обл. Ф. Р-65. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 14.

також копія замальовки М. Паращука портрету О. Шульгина, який було використано за основу для виготовлення бюсту першого міністра закордонних справ УНР у 1934 р.

Деякі документи щодо діяльності українського дипломатичного представництва в Софії, діяльності представників української еміграції в Болгарії залучено до наукового обігу в документальних виданнях *«Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)»*⁵³, *«Дипломатія УНР і Української Держави в документах і спогадах сучасників»*⁵⁴ та ін.

Обкладинки видань: *«Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)»*, *«Дипломатія УНР і Української Держави в документах і спогадах сучасників»*

⁵³ Історія української дипломатії : перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.) : документи і матеріали / Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства; [авт. передм., упоряд.: І.Б. Матяш та ін.; редкол.: К.І. Грищенко (голова) та ін.]. Київ: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. 592 с.: табл.

⁵⁴ Дипломатія УНР і Української Держави в документах та спогадах сучасників: У 2-х томах / Упоряд. і передм. І.М. Гнатишина, О. С. Кучерука, О.О. Мавріна; Вступ. слово В.С. Огризка. Київ: Укр. письменник, 2008. Т. 1. 369 с.; іл.; Т. 2. 379 с.

Важливе значення для відтворення напрямів діяльності Посольства Української Держави/УНР мають автокомунікативні джерела — спогади, щоденники, особисті записи. Фактологічний матеріал про роботу дипломатичної місії містять спогади Д. Шелудька⁵⁵ та секретаря посольства Ю. Налісника⁵⁶. Спогади Ю. Налісника, опубліковані 1938 року в історичному календарі-альманаху «Червоної калини» на 1939 рік, розкривають також внесок українських інтелектуалів на дипломатичній ниві в умовах відсутності належного інформаційного та фінансового забезпечення з Києва, в тому числі у справі популяризації України і гуртування болгар з проукраїнськими симпатіями. Спогади секретаря посольства є також джерелом до вивчення взаємовідносин перших українських дипломатів у Болгарії під час виконання службових обов'язків, їхнього побуту та підтримання контактів з болгарськими партнерами. Враховуючи, що в тогочасних умовах була відсутня структура напрямків зовнішньополітичної діяльності, автор спогадів поділяв роботу українських дипломатів на «офіційне заступництво інтересів молодого держави» та «неофіційну роботу»⁵⁷, яка саме полягала в інформуванні болгар про Україну, її історію та культуру, що заклало основи української дипломатичної культурної й інформаційно-популяризаторської присутності в Болгарії. Ці спогади не були доступними для ознайомлення за радянського часу як для українських, так і для болгарських вчених, що призвело до деяких хибних висновків стосовно видань українського диппредставництва «Украинско слово» та «Украинско-български преглед».

Журнальна і газетна періодика українського комплексу джерельної бази має в дослідженні додаткове значення. Так, газета «Одесские новости» містить інформацію про подорож О. Шульгина разом з консулом Нідерландів Т. Фоккером, призначеним до Києва, з Софії до Києва та його інтерв'ю одеській пресі про політичну ситуацію в Царстві Болгарія та становище царя Бориса в листопаді 1918 р.⁵⁸ У львівській

⁵⁵ Шелудько, Д. Українська справа в Болгарії. *Воля*. Відень, 1920. Т. 2, ч. 1–10.

⁵⁶ Налісник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад з перед 20-ти років). *Червона калина: іст. календар-альманах на 1939 рік*. Т. 18: *Україна на дипломатичному фронті*. Львів, 1938. С. 26–27. Републікація: Налісник, Ю. Перше міністерство закордонних справ України та перше посольство України в Болгарії: спогад. *Правничий вісник*. 1963. Кн. 2. 5 с.; Налісник, Ю. Робота не пішла намарне: [спогади про посольство УНР в Болгарії 1919–1921 рр.]. *Україна дипломатична*. Вип. 1. Київ, 2000. С. 307–309; Налісник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад зперед 20 років.) *Дипломатія УНР та Української держави в документах і спогадах*. Т. 1. С. 252–259.

⁵⁷ Налісник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад з перед 20 років). *Дипломатія УНР та Української держави в документах і спогадах*. 2008. Т. 1. С. 254.

⁵⁸ Полупризнание дипломатов. *Одесские новости*. 1918, 14 (1) ноября. № 10841. С. 3.

газеті «Діло» опубліковано інтерв'ю з болгарським послом І. Шишмановим. Інтерес становить також інформація про історію встановлення пам'ятника на могилі М. Драгоманова в Софії в журналі «Гуртуймося» у січні 1933 р. у Чехії⁵⁹; про діяльність Українського товариства «Тарас Шевченко» у Варні та Української громади у Пловдиві в 1933 р. в журналі «Тризуб».

Упорядниця переліків
архівної україніки в Болгарії
Еміне Хакова

Документи, що містять інформацію, пов'язану з українсько-болгарськими відносинами, в Болгарії збереглися в Центральному державному архіві (ЦДА) Республіки Болгарія та Науковому архіві Болгарської академії наук (НА БАН). Огляд архівної україніки в цих архівах подала українська архівістка О. Косенко⁶⁰. Цінним джерелом архівної евристики щодо фондів українського походження є переліки «Українська емиграция в България след Първата световна война» (2000), та архіву М. Паращука (2007), укладені болгарською архівісткою Е. Хаковою та українським літературознавцем і дипломатом В. Москаленком. Систематизовані описи архівних матеріалів є путівниками у роботі з корпусом матеріалів про діяльність українських осередків у Болгарії міжвоєнного періоду та

громадську, службову, суспільно-політичну діяльність українського скульптора М. Паращука, який упродовж 1921–1963 рр. проживав у Болгарії.

Архівні джерела з досліджуваної тематики в Центральному державному архіві Болгарії зосереджені в фондах: Міністерства закордонних справ і віросповідань Болгарії (ф. 176 к), Міністерства народної освіти (ф. 177к), Ради міністрів (ф. 284к), Василя Радославова, прем'єр-міністра Болгарії у зазначений період (ф. 313к). У фонді Міністерства закордонних справ і віросповідань ЦДА Республіки Болгарія зберігається Дипломатичний архів Болгарії (1856–1973 рр.), у тому числі дипломатичне листування між Українською Державою і Царством Болгарія, фотодокументи учасників мирних переговорів у Бересті-Литовському, відомості про експорт продовольчих товарів з України, документи про репатріацію бі-

⁵⁹ Филонович, В. До історії будови пам'ятника на могилі М. Драгоманова в Софії. *Гуртуймося*. 1933. Год V. С. 46–52.

⁶⁰ Косенко, О.В. Архівна україніка міжвоєнного періоду в Болгарії. *Архіви України*. 2011. № 2–3(273). С. 204–211.

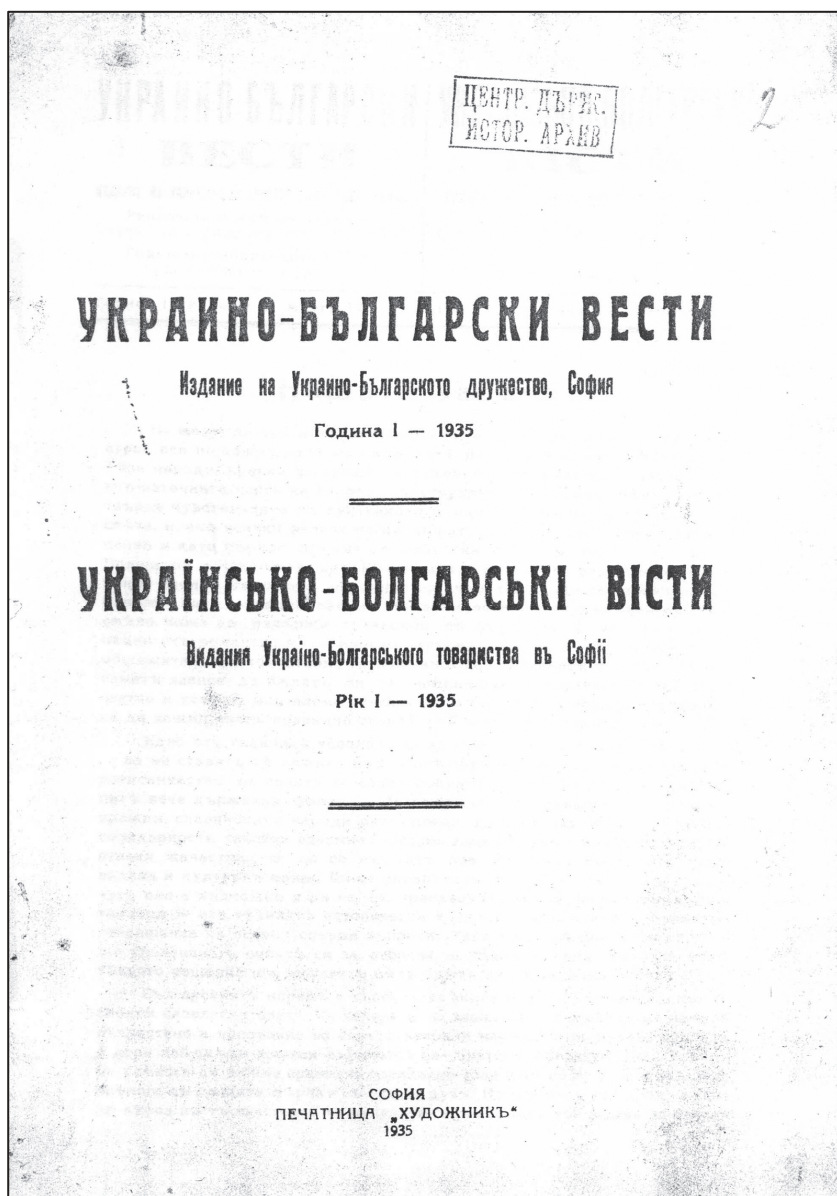
женців та болгарських і українських військових; документи про діяльність Українського комітету Червоного Хреста у 1920-х рр., українських організацій емігрантів та українсько-болгарських товариств 1920–1930-х рр. (Українського гімнастичного товариства «СіЧ», «Українсько-болгарського товариства», філій «Української громади» в м.м. Пловдив, Русе, Варна, Відін, Севлієво, Ловеч, організації українських націоналістів «Провід», «Українського культурного об'єднання», Варненської української організації «Тарас Шевченко», товариства «Український сокіл», Українського національно-козацького товариства, Товариства запорізьких козаків ім. гетьмана Сагайдачного, «Союзу українських організацій Болгарії» та ін.).

Для дослідження діяльності Посольства Української Держави/УНР у Болгарії, культурно-просвітницької діяльності української еміграції та сприйняття українців у Болгарії важливу інформацію містять фонди особового походження: дипломата і літературознавця Д. Шелудька (ф. 1179К); скульптора, дипломата, представника УНР та члена Головної еміграційної ради українців М. Парашука (ф. 1717К); болгарських діячів, які співпрацювали з активістами українських емігрантських організацій, зокрема письменника та історика С. Чилингирова (ф. 108К), літературознавця П. Атанасова (ф. 1710К).

Найбільшим за обсягом та багатоаспектністю представлення інформації є фонд М. Парашука, який прибув до Болгарії 1921 року як представник Міжнародного товариства Червоного Хреста для створення українського червонохресного комітету в Софії, організації допомоги українським військовополоненим, брав активну участь у політичному та культурному житті української громади Болгарії: у встановленні пам'ятника проф. М. Драгоманову на його могилі на Софійському центральному кладовищі, сприяв проведенню українських культурних заходів, виданню першого випуску часопису «Украинско-български весті» (1935). Частина документів свідчить про складні процеси всередині емігрантського середовища, боротьбу за лідерство серед емігрантів, у якій брав участь М. Парашук. Велику частину фонду складають документи українських громадських організацій, примірники українських періодичних видань, епістолярій М. Парашука. Особливу цінність мають документи та матеріали про творчий спадок в Болгарії М. Парашука, який позиціонував себе українцем, список його творів, каталоги, альбоми, контракти, фотографії робіт, ескізи тощо.

Частину документів з цих фондів, що стосуються болгарсько-українських зв'язків періоду кінця Першої світової війни і встановлення офіційних відносин між двома країнами, залучено до наукового обігу. Серед оприлюднених матеріалів найбільше значення мають документи,

які висвітлюють участь Болгарії і України у війні та у мирних переговорах, а також діяльність державних органів влади⁶¹.

Обкладинка часопису «Украинско-български вест» (1935)

⁶¹ Дипломатически документи по участието на България в Европейската война. Т. II. 1915–1918 г. (до примирието). София, 1921; България на мирните преговори в Брест-Литовск (1917–1918). Сборник документи. Велико Търново. 2007; Стенографски дневници на XVII ОНС, IV р.

Профільні документи ЦДА запроваджено до наукового обігу в докментальному виданні «Проф. Михайло Іванович Парашчук українски скулптор и виден обществен деец (1878–1963)»⁶², підготовленому Е. Хаковою та В. Москаленком. У виданні опубліковано документи біографічного характеру, матеріали про творчість у Болгарії, службову діяльність як представника Міжнародного товариства Червоного Хреста та суспільно-політичну роботу як діяча українських емігрантських організацій, особисте листування з Ц. Пекаревою-Парашчук, відгуки про М. Парашчука в болгарській і українській пресі, матеріали, що стосуються українських мігрантів Болгарії у 1918–1920 рр. (у тому числі — М. Попруженка та Д. Шелудька) та їхніх організацій (роботи українських товариств і об'єднань, побуту, святкування урочистих подій, просвітницьких заходів). Важливий з точки зору досліджуваної теми сегмент збірника становлять документи, які репрезентують роботу Українсько-болгарського товариства в Софії на чолі з І. Шишмановим (1926 р.) та М. Арнаудовим (1932 р.) (протоколи установчих зборів, статут); документи, які висвітлюють ініціативу присвоєння одній з вулиць в Софії імені Тараса Шевченка з нагоди 120-річчя його народження; постановку української оперети «Наталка Полтавка» в болгарській столиці та виставу «Наймичка» за мотивами творів Т. Шевченка в Софії та у Варні 1935 рр.; лекції в Державній музичній академії про українську народну музику тощо. До збірника увійшло листування першого болгарського Посольства в Києві щодо налагодження культурної і освітньої співпраці, українського посольства в Софії щодо підготовки видань «Украинско-

Обкладинка збірника
«Проф. Михайло Іванович Парашчук
українски скулптор и виден обществен
деец (1878–1963)» (2016)

⁶² Хакова Е., Москаленко В. Проф. Михайло Іванович Парашчук українски скулптор и виден обществен деец (1878–1963): Сб. документи, снимки и публикации. София: Парадигма, 2016. 843 с.

български преглед», вшанування пам'яті М. Драгоманова, Т. Шевченка, С. Петлюри, М. Грушевського, Л. Шишманової-Драгоманової.

Не менш важливими є документи, які відтворюють громадську та інформаційну діяльність українських емігрантів з метою допомоги Україні в період штучного Голоду 1933 р., що зберігаються у фонді Центрального Державного Архіву Республіки Болгарія зокрема звернення Комітету з питань збору допомоги до Міністерства внутрішніх справ і народного здоров'я Болгарії про направлення допомоги голодуючим через Міжнародний комітет Червоного Хреста, проведення Українського благодійного вечора на допомогу голодуючим в Україні 8 січня 1934 р., лист М. Паращука міністру внутрішніх справ і народного здоров'я Болгарії про отримання дозволу на проведення збору допомоги голодуючим протягом трьох місяців в найбільших містах Болгарії від 5 лютого 1934 р. Загалом збірник є найбільш репрезентативним документальним виданням з історії українсько-болгарських контактів у першій половині ХХ ст. у різних сферах, представлені в ньому документи відображають вплив українських емігрантських організацій на болгарську суспільну думку про Україну, взаємовідносини лідерів української громади, а також контакти з емігрантськими організаціями Європи, видатними українськими вченими.

У Науковому архіві Болгарської академії наук у фонді дипломата, вченого і громадського діяча І. Шишманова (ф. 11к, Иван Д. Шишманов) відклалися документи про його дипломатичну діяльність у Києві: призначення надзвичайним посланником і повноважним міністром, тексти статей та листування з українськими і болгарськими діячами, зокрема О. Шульгиним, Т. Баламезовим, М. Драгомирецьким, О. Лотоцьким, П. Сікорою та ін., примірник першого збірника *«Украинско слово»*, який відсутній у бібліотеках. У фонді М. Попруженка (ф. 61 К) є документи, які засвідчують його участь у роботі тимчасового комітету Українського товариства Червоного Хреста в Болгарії. Цінність для дослідження діяльності української еміграції в Болгарії мають фонди істориків М. Арнаудова (ф. 58К); Н. Златарського (ф. 9 К) та ін.

У Болгарському історичному архіві при Національній бібліотеці «Св. Кирила і Мефодія» першочерговий інтерес становить ф. 278 Н. Бобчева. В Державному архіві Софії (ДА Софія) наявні матеріали Софійського обласного суду у справі щодо українського культурно-просвітнього товариства Українська громада в Болгарії (ф. 3К). У фонді Софійського університету ім. Св. Климента Охридського (ф. 994К) зберігаються документи, що відображають наукові та культурні контакти представників українського і болгарського народів, передусім засвідчують помітну роль українських освітян у розвитку болгарської науки і освіти міжвоєнного періоду.

Інформацію про зусилля першого дипломатичного представника Болгарії в Україні, пов'язані з формуванням українсько-болгарських відносин, містить фрагмент «Щоденника» І. Шишманова, перекладений українською мовою журналістом В. Жуківським та істориком і дипломатом М. Станчевим⁶³. Спогади І. Шишманова не лише відтворюють його контакти з представниками інших країн, діяльність представництва, взаємодію зовнішньополітичним відомством Української Держави та зустрічі з гетьманом Скоропадським, зустрічі з болгарами в Києві, але й містять оцінки тодішніх подій в Україні, окреслюють задуми створення болгарського театру, започаткування культурного обміну. Маловідому інформацію, що висвітлює перебування в Києві посла Царства Болгарія в Українській Державі.

Відомості про подорож болгарських дипломатів до місця призначення через Відень і Львів, початок роботи болгарського посольства в Києві, консульства в Одесі, спостереження щодо внутрішньої ситуації в Українській Державі збереглися в спогадах генерального консула Петра Нейкова⁶⁴.

Важливим джерелом для дослідження культурно-інформаційної роботи перших дипломатів в Софії є газетна і журнальна періодика, що видавалася в Болгарії. Зокрема опубліковане в болгарському віснику «Камбана» 13 квітня 1918 р. інтерв'ю першого Посла Царства Болгарії в УНР І. Шишманова є унікальним свідченням розуміння глибини українсько-болгарських історичних і культурних контактів, обізнаності з українською літературою, мистецтвом і науковою, а також перспектив українсько-болгарської міждержавної співпраці. Оригінал часопису

Обкладинка видання
Петър Нейков «Спомени» (1990)

⁶³ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927. URL: <http://www.ukrpressbg.com/his-ukr-Dnevnik-Shishmanov1918.html>

⁶⁴ Нейков, П. Спомени. София: Издателство на отечествения фронт, 1990. 500 с.

зберігається у Національній Бібліотеці ім. Св. Кирила та Мефодія у Софії. Там-таки збереглося 17 чисел журналу *«Украинско-български преглед»*, який видавали дипломати посольства УНР у 1919–1920 рр., відреставровані 2017 р. на прохання Посольства України в Болгарії. Видання посольством часописів *«Украинско слово»* та *«Украинско-български преглед»* було виправданим на той час кроком для поширення інформації про культуру, історію, літературу і суспільне життя України та адаптації її для різних верств болгарського суспільства. З ініціативи посольства 2020 р. здійснено перевидання всіх випусків видань *«Украинско слово»* і *«Украинско-български преглед»* (упорядник А. Тертична) за фінансового сприяння Почесного консула України в Пловдиві Димітра Георгієва.

Обкладинка видання *«Украинско-български преглед»* (2020)

Підстави для узагальнень щодо реагування болгарської преси на події в Україні дають болгарські вісники *«Дневник»*, *«Утро»*, *«Пряпорец»* та ін. Зокрема, впродовж 1918 р. переважно у розділі *«Хроніка»* усіх періодичних видань друкувалися замітки про прибуття і склад української місії в Царство Болгарія, вручення болгарському царю Вірчих грамот українським вповноваженим представником, перші кроки української місії в країні. Відомості про Україну стосувалися її внутрішньополітичних змін, змін урядів та їхніх причин, здійснювалися спроби проаналізувати як вони вплинуть на зовнішньополітичне позиціонування Української держави. Спородично друкувалися різні публікації про розвиток культури нової держави. В більшості вони були супереч-

ливими від інформації про нужденне становище українського вчителя⁶⁵ до повідомлень про блискучий культурно-освітній розвиток, коли лише протягом одного року *«закутий Прометей»* Україна спромоглася у кілька

⁶⁵ Утро. 1918, 5 септември. № 2700.

разів збільшити чисельність гімназій і вищих навчальних закладів, а також створити власну Академію наук⁶⁶.

Додаткову інформацію для розуміння загальної політичної атмосфери в Царстві Болгарія та умов дипломатичної й інформаційної роботи перших українських дипломатів містять публікації у віденському тижневику «Воля»⁶⁷. На сторінках цього видання публікувалися відомості про утворення в Софії першого українсько-болгарського товариства на чолі з І. Шишманова, про контакти перших українських дипломатів з видатними діячами культури і мистецтва Болгарії. Активним автором тижневика був Д. Шелудько. Він виділяв дві основні проблеми, що заважали просуванню української справи в Болгарії: давні зв'язки Болгарії з російською політикою та залежність Болгарії від Росії у культурному відношенні. Така ситуація склалася ще до визволення царською армією Болгарії у 1877–1878 рр., оскільки болгарська інтелігенція другої половини XIX ст. виховувалася в сподіваннях на допомогу великої і сильної Росії та в душі обожнювання могутності й слави Російської імперії. Такі настрої посилювалися після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. на тлі культурних впливів через т. зв. російських вихованців — вчителів, лікарів, священників, адвокатів, військовослужбовців. Болгарські інтелігенти, виховані під впливом великодержавної ідеї, не розуміючи проблеми міжнаціональних відносин в імперії, після Жовтневого перевороту продовжували підтримувати єдність і неподільність Росії та ставитися до українського питання вороже або з пересторогою, сприймаючи його як шкідливу для ідеї могутньої російської держави. Державна політика Болгарії, як молодій балканській державі, базувалася на адаптивності, торгівельній гнучкості й пристосуванні до політичної ситуації в Європі, що виявлялося у зміні настроїв болгарського політикуму і суспільства до України в залежності ситуації на українському фронті. Як зауважував Д. Шелудько, болгарська преса публікувала більш прихильні до України матеріали, коли війська С. Петлюри наближалися до Києва, та, навпаки, «успіхи» армії А. Денікіна влітку 1919 р. «викликали хвилю ворожнечі і злоби проти самого українського руху»⁶⁸.

Після припинення діяльності диппредставництва видання українських часописів у Болгарії продовжили українські емігранти. Рада Української Громади в Софії 1922 р. почала видавати інформаційний листок «Укра-

⁶⁶ Пряпорец. 1918, 20 ноември. № 264.

⁶⁷ Шелудько, Д. Українська справа в Болгарії. Воля. Відень. 1920. Т 2, ч. 3.

⁶⁸ Там само.

їнська громада», згодом вийшло 4 числа газети «На сторожі» (1931 р.)⁶⁹, двомовний журнал «Українсько-български весті — Українсько-българські вісті» (1935 р., друкований орган Українсько-българського товариства). 1937 р. вийшло два числа (XIX та XX–XXI) журналу «Гуртуймося» за редакцією В. Филоновича та П. Романюка. У болгарській пресі, зокрема в газетах «Варненски новини», «Зора», «Дневник», «Независимост», «Слово», «Утро» та ін., також з'являлися матеріали про культурно-освітню й інформаційну діяльність українських емігрантських організацій. Публікації про українську пролетарську літературу та поезію⁷⁰ почали виходити після встановлення дипломатичних відносин між Болгарією та СРСР, однак вони ґрунтувалися на радянській ідеології і мали на меті її пропаганду, а не ознайомлення болгарського суспільства з українською ідеєю.

На сторінках газетної періодики українцям вдавалося обстоювати свою позицію в дискусії з російськими авторами, схильними до викривлення історичної справедливості. Зокрема прикладом інформаційних атак проти української справи в Болгарії можна вважати публікацію «Українське питання» в болгарській газеті «Мир» у січні 1939 р., в якій невідомий автор стверджує, що Україна ніколи не була самостійною, і «гетьман Богдан Хмельницький закликав до єднання з московським царем»⁷¹.

Отже, український і болгарський комплекс джерельної бази, представлений нормативними та законодавчими актами, архівними зібраннями, газетною періодикою, спогадами учасників досліджуваних подій дає підстави для комплексного дослідження процесу формування українсько-българських відносин у першій половині XX ст. та висновків про особливості провадження офіційної і культурної дипломатії в цей період.

⁶⁹ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 282. Арк. 242.

⁷⁰ Павленко, В. Приносът на Украинската ССР в съветско-българските културни връзки в 20-те–30-те години. *Пътница на дружбата*. София, Киев, 1989. С. 99–119.

⁷¹ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук... С. 417.

Передумови та правові засади встановлення українсько- болгарських дипломатичних відносин

- 1. Українське питання в Болгарії
під час Першої світової війни**
- 2. Берестейський мирний договір як
підґрунтя встановлення дипломатичних
відносин УНР/Української Держави
і Царства Болгарія**

1. Українське питання в Болгарії під час Першої світової війни

Напередодні Першої світової війни українське питання в Болгарії як політична проблема було мало відоме керівництву держави і суспільству. Впродовж XIX ст. український і болгарський народи мали інтенсивні контакти переважно в сфері культури. Українські землі в межах Російської імперії перетворилися на важливий осередок болгарської революційної еміграції. У вишах Одеси, Харкова, Києва, Миколаєва навчалася болгарська молодь, яка не мала можливостей отримувати освіту на батьківщині. На поетів болгарського Відродження — Р. Жинзифова, Л. Каравелова, П. Славейкова — великий вплив мала творчість Тараса Шевченка. Знайомству болгар з Україною сприяла повість «Тарас Бульба» М. Гоголя, перекладена Н. Бончевим і опублікована 1873 року в журналі *«Периодическо списание»*. Значний внесок у культурний розвиток Болгарії здійснив М. Драгоманов. 1889 року його запросили очолити кафедру загальної історії у Вищій школі в Софії (у статусі професора), де він працював до своєї смерті у червні 1895 р.

Болгарсько-українські зв'язки довоєнного періоду значною мірою базувалися на особистих контактах між вченими та громадськими діячами. Вони розпочалися після приїзду М. Драгоманова у Софію. Тоді було започатковано співпрацю між Софією і Львовом, де діяло Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. Відтак до Болгарії почали надходити звістки про українські землі в Австро-Угорщині. Болгарська еліта отримала можливість ознайомитися з ідеями, генерованими не лише слов'янофільськими українськими колами в Російській імперії, але й українцями, які мріяли про самостійний державний розвиток України. Після смерті М. Драгоманова ці контакти з болгарського боку підтримував його зять і учень І. Шишманов.

Видатний український вчений
і громадський діяч
Михайло Драгоманов (1841–1895)

Через нього та його найближче оточення (родину, друзів) відбувалися з кінця XIX ст. майже всі літературні, наукові та ідеологічні контакти між двома народами. Між інституціями (університетами, Науковим товариством ім. Тараса Шевченка та Болгарським літературним товариством (Болгарською академією наук), Міністерствами народної освіти) відбувався обмін книгами і журналами.

Українська ідея в розумінні тієї частини українського національного руху, що прагнула відокремлення українських земель від Російської імперії та створення незалежної держави, була невідомою для болгарського суспільства початку XX ст. Українське питання саме в цьому аспекті з'явилося на порядку денному Болгарії на початку Першої світової війни завдяки Союзу визволення України. Засновниками організації, створеної у серпні 1914 р. у Львові, були українські соціалісти — політичні емігранти: Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук, М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський, М. Залізник та ін. Мета Союзу, викладена в опублікованому 2 жовтня 1914 р. програмному документі «Наша платформа», полягала в досягненні незалежної України у формі конституційної монархії з демократичним політичним устроєм, однапалатним парламентом, з громадянськими, мовними і релігійними правами та свободами, із самостійною українською церквою, з передбаченим проведенням аграрної реформи на користь селян. Реалізувати її було можна лише за умови військової поразки Росії. У разі ж приєднання відокремлених від Російської імперії українських земель до Австро-Угорщини, СБУ виступала б за створення окремої автономної області¹. Представники органу галицьких українців, Головна Українська Рада (ГУР), шукали шляхів порозуміння з представниками українських земель в Російській імперії і тому привітали створення СБУ.

Німеччина і Австро-Угорщина підтримували та фіндували діяльність СБУ. Натхненні їхньою підтримкою лідери організації розгорнули активну діяльність. СБУ відкривала свої бюро в столицях європейських держав задля проведення роз'яснювальної діяльності і розповсюдження схвалених СБУ матеріалів стосовно українського питання в зарубіжних засобах масової інформації. Намагаючись викликати співчуття європейської громадськості та ідейних союзників емісари СБУ використовували різноманітні аргументи для обґрунтування причин своєї боротьби з Російською імперією. Своїми безпосередніми завданнями СБУ визначив захист інтересів українського народу у відносинах з урядами воюючих держав під час можливих міжнародних конференцій, а також популя-

¹ Дорошенко, Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. Прага. 1936. С. 41.

ризування українського питання в Європі шляхом публікацій у періодиці та друкування окремих видань.

Від 1914 року в Відні виходив «Вісник Союзу визволення України» (після 1918 р. — «*Ukrainische Nachrichten*»). У Лозанні друкувався ілюстрований журнал «*La Revue Ukrainienne*» з метою пропаганди українського питання в країнах Антанти². Окрім періодики, СВУ надрукувало близько 80 книг та брошур, перекладені на 12 мов, серед них і книга М. Грушевського «Українське питання в історичному розвитку» (німецькою), С. Томашівського «Церковний бік української справи», С. Рудницького «Україна і українці» (німецькою та італійською) та ін.³ Діяльність СВУ в європейських державах зумовлювалася потребою активної співпраці з періодичними виданнями. Емісари організації використовували будь-які можливості європейської преси для інформування широкої аудиторії про створення СВУ, його цілі, завдання і розуміння українського питання.

Проведення політичних акцій у державах, що воювали проти Росії, а також у країнах, які ще на початку конфлікту вагалися вступати у війну, належало до невідкладних завдань СВУ. В пошуку міжнародного визнання представники СВУ звернули увагу на балканські держави: Османську імперію, Румунію і Царство Болгарія. Окрім географічної близькості країн Чорноморського басейну з Україною вони все ще дотримувалися нейтралітету у війні. Проведений час в європейських столицях, передусім у Відні, а також спілкування з політиками, які безпосередньо брали участь у вирішенні долі Європи, дали змогу лідерам СВУ орієнтуватися в умовах назрівання конфлікту. Вони сподівалися знайти у балканських країнах сприятливий ґрунт для антиросійської агітації, що базувалася на актуалізації українського питання як одного з головних чинників європейської політики під час війни.

Дві балканські війни за перерозподіл османської спадщини, які велися напередодні Першої світової війни, не врегулювали питання півострова і додатково загострили відносини між державами-сусідами. Протиріччя між Російською імперією і Австро-Угорщиною виглядали непереборними, сутичка між ними — неминучою, а імовірний конфлікт мав перерости в дещо більше, ніж локальна війна. Тому липневі події 1914 р. підштовхнули українську політичну еміграцію до консолідації і пошуку союзників. У перших числах «Вісника СВУ» вийшло звернення до Болгарії, Румунії і Туреччини — держав, яких Союз вважав безпосередніми сусідами України. Вони через незадоволення Росією і її політикою на

² У травні 1917 р. видання було реорганізовано в тижневик «L'Ukraine».

³ Головченко, В.І., Солдатенко, В.Ф. Українське питання в роки Першої світової війни. Київ. 2009. С. 57–58.

Балканах мали б перекинутися до протилежного табору. Протягом першого місяця свого існування організація провела 8 засідань, на яких окрім програмних документів було ухвалено звернення до українського народу в Росії, а також до болгар, румунів, турків і шведів⁴.

Звернення СВУ до болгарського народу «*Възвание на Союза за Освобождение на Украина къмъ Българские народъ*» від 25 серпня 1914 р. стало першим серед цих звернень і містило заклик виступити проти «слов'янської політики» Росії, яка у балканських конфліктах підтримала Сербію, чим допомогла їй забрати у Болгарії Македонію. Документ наголошував спільність інтересів українського і болгарського народів у військовому конфлікті і завершувався словами: «*І в сей час український нарід надсилає вам не слов'янські, а загальнолюдські, найтепліші братерські почуття*»⁵. На підтримку СВУ виступив Болгарський національний союз, висловивши свої симпатії до новоствореної української організації і побажавши успіху заявленій українцями «високій справі»⁶. Українському питанню присвячувалися також публікації в болгарській пресі. З початком війни потенціал періодичної преси був спрямований на підтримку чи засудження вступу та участі тих чи інших держав у започаткованому конфлікті. У більшості випадків матеріали не містили аналізу нової ситуації, а були примітивною пропагандою на користь Центральних держав чи Антанти, у відповідності до особистих поглядів редакторів.

Емісари СВУ — публіцист і громадський діяч Маріян Меленевський та адвокат, доктор права Лев Ганкевич — прибули до Софії після короткотривалого перебування в Бухаресті наприкінці вересня 1914 р., «*щоби розглянутися в положенні і зорієнтуватися, що можна зробити*»⁷. Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини попередило керівників своїх дипломатичних місій в Софії та Константинополі про приїзд делегатів СВУ і попросило надати їм повного сприяння⁸. М. Меленевський перебував у Болгарії недовго і вирушив до Туреччини з подібною місією. Л. Ганкевич залишався як постійний представник СВУ в Болгарії.

⁴ Патер, І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. С. 74.

⁵ Вістник Союза... 1914, 5 октомври. Ч. 1. С. 4–5.

⁶ Там само. С. 7.

⁷ Левицький, К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Ч. 1. Львів, 1928. С. 85.

⁸ Земан, З., Шарлау, В. Парвус — купец революции. Нью-Йорк, 1991. С. 161.

Український політичний
і кооперативний діяч Марія
Меленевський (1878–1938)

Український політичний діяч,
адвокат Лев Ганкевич
(1883–1962)

Наприкінці 1914 р. на шляху до городу в Софії побували представники ГУР: депутат австрійського парламенту Лонгин Цегельський і секретар Степан Баран — «дорогі гості», як їх назвав вісник «Дневник»⁹. Обидва юристи за освітою, відомі журналісти і громадські діячі. Праця Л. Цегельського «Русь-Україна і Московщина» (1901), присвячена історії України та боротьбі за її незалежність, склала основу для теоретичних принципів і положень, на яких здійснювалася пропаганда СВУ під час війни. Ідеї Л. Цегельського перегукувалися з подібними ідеями М. Грушевського в прагненні виокремити історію українського народу від історії сусідніх, домінуючих народів — польського і російського. Він став автором двох перших матеріалів («Наслідки війни. Українське питання», «Визвольна місія Росії і малі народи»), які наприкінці 1914 — на початку 1915 р. видав болгарський вісник «Дневник»¹⁰.

Посольство Австро-Угорщини в Софії представило прибулих з Галичини українських делегатів урядові Болгарії й здійснило заходи задля їх контактів з державними діячами, міністрами, депутатами та редакторами газет¹¹. С. Барана і Л. Цегельського прийняв 2 листопада 1914 р. прем'єр-міністр В. Радославов. Як пізніше згадував С. Баран, під час зустрічі

⁹ Дневник. 1914, 23 октомври. № 4366.

¹⁰ Дневник. 1914, 6 ноември. № 4380; 1915, 4 януари. № 4437.

¹¹ Павлишин, Олег. Діяльність у Болгарії представників Союзу визволення України... С. 380.

В. Радославов виявляв інтерес до українського питання, а українців називав природними союзниками болгар¹². Про зустріч представників ГУР з прем'єр-міністром повідомила Болгарська телеграфна агенція. Новина швидко поширилася і за кордоном. СВУ попросив згоди прем'єр-міністра В. Радославова на оприлюднення у своїх виданнях його слів-співчуття українському народові, на що той відповів: *«Можете. Я прем'єр-міністр Болгарії і ніхто не є господарем моїх поглядів»*¹³. Попри такі заяви, керівництво Болгарії ще не мало готовності відкрито висловлювати антиросійські настрої, складовою частиною яких було розуміння прагнення українського народу до самостійного державного існування. Незалежний вісник *«Дневник»* опублікував коротку замітку *«Радославов і делегація українців»*, в якій висловлювалося незадоволення через *«суперечливі чутки і... недоречні висновки»*, які поширювались у Болгарії і за кордоном: *«Треба наголосити ще раз, що пан прем'єр-міністр висловив лише симпатії до стражденного українського народу і нікого не вповноважував повідомляти щось більше від цього»*¹⁴. Це не завадило *«Віснику СВУ»* через місяць подати матеріал про зростання антиросійських настроїв в Болгарії, що завершувався фразою *«Радославов, висловившись за утворення самостійної України, тим самим показав себе ворогом російського уряду, для якого знищення українців як самостійної нації є головною ціллю спровокованої ним війни»*¹⁵.

Васил Радославов (1854–1929) —
прем'єр-міністр Болгарії
(1886–1887, 1913–1918)

Окрім прем'єр-міністра, який висловлював офіційну політику держави, делегати ГУР планували зустрічі з представниками основних політичних партій в країні. Вони зустрілися з головою Народних Зборів К. Вачовим та його заступником І. Момчиловим, лідерами

¹² Баран, С. Українські відпоручники в Болгарії і Туреччині. *Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» з термінарком на переступний рік 1916*. Річн. XXXIX. Львів, 1916.

¹³ Камбана. 1914, 25 октомври. № 2065.

¹⁴ Дневник. 1914, 27 октомври, № 4370.

¹⁵ Вестник Съюза... 1914, 30 ноември. Ч. 3–4. С. 14–15.

Народно-ліберальної партії — Н. Генадієвим, Народної партії — І. Гешовим, Прогресивно-ліберальної партії — С. Даневим, Демократичної партії — А. Малиновим, з представником БЗНС Д. Драгієвим. Усім політикам, з якими відбувалися зустрічі, вони дарували брошуру С. Рудницького «Україна і українці» (німецькою мовою) та Л. Цегельського «*Не визволителька, а гнобителька народів*» (болгарською). І. Шишманов запросив С. Барана і Л. Цегельського в гості до себе додому, щоб ознайомити їх із архівами і документами свого тестя М. Драгоманова¹⁶. Болгарські політики висловлювали побажання українським гостям якнайшвидше досягти заповітної цілі — створення незалежної держави. І лише С. Данев, як повідомляв вісник «Камбана», мав «особливу думку щодо українського питання». Він побажав Україні розвиватися в культурній сфері і отримати повну самостійність у літературній творчості, порадив українцям не поспішати з боротьбою, а почекати завершення війни, «тому що після перемоги Росії в Петербурзі утвердиться новий ліберальний режим, який дасть свободу чужим етнічним одиницям»¹⁷.

Оскільки більшість засновників СВУ були соціалістами, соціал-демократи М. Меленевський і Л. Ганкевич під час перебування в Болгарії контактували переважно з лідерами болгарських соціал-демократів. Наприкінці осені 1914 р. австрійський посол граф Тарновський доповідав у Відень, що Л. Ганкевич за короткий час встановив контакти із значною кількістю політиків і журналістів, напрацював «певні таємні взаємовідносини» з деякими болгарськими соціалістами¹⁸. Ганкевич спілкувався як з «широкими», так і з «вузькими» соціалістами. Він намагався перевірити, чи їхній нейтралітет у війні є справді принциповою позицією, чи на неї все ж можна вплинути.

Одним з перших напрямів діяльності СВУ в Болгарії стало розповсюдження літератури, присвяченої українському питанню. 1914 року в Софії вийшло дві брошури болгарською мовою: «Огляд української історії» М. Грушевського¹⁹ (переклад публікації в паризькому журналі «*Annales des Nationalités*»), «Не визволителька, а гнобителька народів (як Росія «звільняла» Україну)» Л. Цегельського²⁰. В установленні контактів

¹⁶ Воля. 1914, 22 октомври. № 521; Дневник. 1914, 23 октомври, № 4366; 27 октомври, № 4370; С. Баран. Цит. съч; Цехелски, Л. Украинство немска интрига ли е? Отговор на русофилите Я. Романчук и д-р Н. Бобчев. Превод от украински ръкопис. София, 1915. С. 93.

¹⁷ Камбана, 1914, 31 октомври. № 2070.

¹⁸ Земан З., В. Шарлау. Цит. съч. С. 163.

¹⁹ Хрушевски, М. Преглед на украинската история. София. 1914.

²⁰ Цехелски, Л. Не освободителка, а потисница на народите (Как Русия освобождава Украина). Издание на Съюза за освобождение на Украина. С. 1914.

з представниками софійської політичної і суспільної еліти, в перекладах з української на болгарську мову, редагуванні й коректорі друкованих матеріалів про українське питання, призначених для поширення в Болгарії, Л. Ганкевичу допомагали І. Шишманов та його дружина Лідія Драгоманова²¹.

Видатний болгарський вчений, державний і громадський діяч Іван Шишманов та його дружина Лідія Шишманова (Драгоманова)

«Бургаски глас» (Бургас), «Зарница» (Пловдив), «Народни сговор» (Кюстендил)²⁴.

Окрім публікацій болгарських авторів, газети і журнали друкували надані СБУ матеріали ідеологів українського національного руху В. Дорошенка, М. Лозинського, Є. Левицького і М. Меленевського. Майже без

Протягом першої половини 1915 р. в країні розповсюджувалася видана у Відні брошура німецького історика, економіста і публіциста Г. Клейнова «Українська проблема»²². Апогеєм агітаційної діяльності СБУ в Болгарії стало видання другої брошури Л. Цегельського «Чи є українство німецькою інтригою? Відповідь русофілам Я. Романчуку і д-ру Н. Бобчеву»²³. Ще на початку свого перебування в Болгарії члени СБУ замовили низку публікацій у місцевій пресі. Ініційовані СБУ статті, присвячені українському питанню, друкувалися в газетах «Камбана», «Дневник», «Народни права», «Нов век», «Утро», «Воля», «Социалистически преглед», у журналі «Читалище». Українській проблематиці були присвячені статті і у провінційних виданнях — матеріали друкувалися в газеті «Ратник» (Русе),

²¹ Адамович, С. *Зв'язки Союзу визволення України зі слов'янськими народами. Людина і політика*. 2001. № 4. с. 49–57; Патер, І. *Союз визволення України і Болгарія. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог, 2008. Вип. 10. С. 393.

²² Cleinow, George. *Das Problem der Ukraina*. Wien, 1915. 23 s.

²³ Цехелски, Л. *Украинство немска интрига ли е? Отговор на русофилите Я. Романчук и д-р Н. Бобчев*. Превод от украински ръкопис. София, 1915.

²⁴ *Вістник Союза...*, 1915, 12 серпентврі. Ч. 29–30. С. 19.

коректур виходили брошури М. Грушевського «*Огляд української історії*» та Л. Цегельського «*Не визволителька, а гнобителька народів*»²⁵.

Усвідомлення факту, що громадська думка може вплинути на ухвалення політичних рішень, було визначальним для представників СВУ в Болгарії у їхньому прагненні схилити цю думку на користь пропагованої ними ідеї. Свідомо і цілеспрямовано вони намагалися впливати на болгарського читача. Як і на тих, що міцно стояли на русофобській платформі, так і на інших, — непевних, вдячних Росії через усвідомлення її заслуг у відновленні болгарської державності. З метою ознайомлення болгарської громадськості з розвитком української суспільно-політичної думки, найвідомішими її представниками, з життям українців в Російській імперії і Австро-Угорщині, статті болгарською мовою, підготовлені лідерами СВУ, друкувалися на сторінках болгарської періодики.

На початку XX ст. газети і журнали виходили у всіх регіонах Болгарії. Проте, з відомих причин, передусім, фінансових, найбільша їхня частка видавалася і розповсюджувалася в столиці. Саме тому «*обходженню*» софійської преси представники СВУ приділяли особливу увагу — передусім партійним органам Ліберальної коаліції, хоча робилися спроби для привернення уваги до своєї ідеї також опозиційних видань. З початком війни найбільші столичні газети, партійні органи правлячої коаліції «*Народни права*», «*Нов век*» и «*Воля*», а також найбільші за накладом щоденні видання «*Дневник*» і «*Утро*» публікували матеріали прогерманського спрямування. Саме ця група ЗМІ висвітлювала перебування делегатів СВУ в Болгарії, а згодом і діяльність представника Союзу в Софії Л. Ганкевича. Газета «*Воля*», друкований орган Народно-ліберальної партії, коаліційної партії в уряді В. Радославова, в той же період публікувала кілька матеріалів, ініційованих і написаних емісарами СВУ. У листопаді 1914 р. вийшла друком стаття «*Політичні партії в російській Україні*», написана В. Дорошенком, одним із співзасновників СВУ. Тоді ж у чотирьох числах поспіль на перших шпальтах друкувався «*Огляд української історії*» М. Грушевського. У лютому 1915 р. вийшов останній великий матеріал, наданий М. Лозинським і присвячений приятелю М. Драгоманова та І. Шишманова М. Павлику, котрий помер у січні того ж року²⁶.

²⁵ Дневник. 1915, 4 января. № 4437; Воля. 1914, 4 ноября, № 532; 25 ноября, № 550; 26 ноября, № 551; 1915, 15 февраля, № 617; Камбана. 1915, 14 июля. № 2319, 29 октября. № 2418 та ін.

²⁶ Воля. 1914, 4 ноември. № 532; 5 ноември. № 533; 25 ноември. № 550; 26 ноември. № 551; 27 ноември. № 552; 28 ноември. № 553; 1915, 15 февруари. № 617; 17 февруари. № 618.

Справжньою трибуною української ідеї стала щоденна газета «Камбана». Видання було єдиним болгарським вісником, який упродовж 1915 р. і протягом найбільше доленосного для Болгарії літа, друкував власні, а не перекладні матеріали з українського питання. У кожному випуску розміщувалися антиросійські матеріали. В деяких з них українську ідею було використано як додатковий аргумент на користь вибору Центральних держав як природнього спільника Болгарії в європейському конфлікті. Після вступу Болгарії у війну матеріали вісника на українську тему (вже не такі чисельні) націлювалися на виправдання вибору країни брати участь у війні спільно з Центральними державами, а також на підкреслення користі, яку країна отримає після закінчення конфлікту. Завдяки оприлюдненню матеріалів, ініційованих членами СВУ, і які були передруком публікацій друкованих органів СВУ у перекладі болгарською, редакція «Камбани» прагнула сигналізувати болгарському читачеві: в Європі вважають Болгарію найрозумнішою балканською державою; країною, яка не лише виборює свої національні інтереси, але й турбується за спокійне післявоєнне майбутнє Європи. Присвячені українському питанню матеріали, підготовлені на основі інформації СВУ, з'являлися в болгарській пресі до початку 1915 р. Після того, як Болгарія була «опанована» ідеєю Центральних держав, вони поступово зникли.

Протягом 1915 р. Л. Ганкевич регулярно надсилав звіти керівництву СВУ, які згодом публікувалися у «Віснику СВУ». Він був частим гостем на організованих депутатами-соціалістами 17-их Народних Зборів, зокрема Ніколою Харлаковим (залишив у 1915 р. лави БРСДП) та Георгієм Кірковим (БРСДП), мітингах і зборах. У кожному відвіданому заході Л. Ганкевич шукав користь для справи обстоювання української незалежності. Безмежно відданий цій ідеї, він був схильний видавати бажане за дійсне. Одним з перших заходів соціалістів Л. Ганкевич відвідав багатотисячний мітинг в Софії на початку 1915 р. На ньому, на запрошення Д. Благоева і Г. Киркова, виступив із промовою російський соціал-демократ Парвус-Гелфанд. Його поява викликала захоплення публіки, однак подальші висловлювання охолодили ентузіазм присутніх. Вірний ідеї революції в Росії, Гелфанд закликав болгар включитися у війну на стороні Німеччини, чия перемога відповідала б інтересам як соціалізму, так і національному розвитку балканських держав, українського, польського і кавказьких народів. За твердженням Л. Ганкевича, резолюція Гелфанда була одностайно ухвалена учасниками мітингу, а його ідеї отримали повне визнання присутніх²⁷. Болгарські соціалісти сприйняли

²⁷ Вістник Союза... 1915, януари. Ч. 7–8. С 23.

промову Гелфанда холодно. Вони не були готові відмовитися від свого нейтралітету, а проросійськи налаштовані учасники навіть назвали його зрадником соціалізму і агентом германського імперіалізму²⁸.

Л. Ганкевич брав також участь у кількох зібраннях, організованих Н. Харлаковим. Він залишився задоволеним позицією Харлакова, який *«представив трагічне положення українського народу та його страшну судьбу під російським царатом, чим багато спричинився до ознайомлення широких болгарських мас з українським питанням»*²⁹. Г. Кірков у своїх промовах під час *«болгарського літа»* також згадував про політичне становище українців в Росії, чим допомагав місії СВУ в Болгарії і отримав за це вдячність від Л. Ганкевича. Згідно з його звітом, Кірков організував маніфестацію у Варні влітку 1915 р., під час якої говорив про становище українців у Російській імперії. Представник СВУ в Болгарії цитував такі слова Кіркова: *«Росія загарбала Україну, щоби мати приступ до Чорного моря, а коли вона тепер хоче «визволяти» інші народи в Європі, то хай наперед визволить у себе дома Українців, Поляків і т.д.»*³⁰. Проте в цілому Л. Ганкевич був незадоволений своїм співробітництвом з болгарськими соціалістами. За його словами, симпатії *«широких»* соціалістів були на стороні Антанти, тоді як *«вузькі» «...свій нейтралітет посунули так далеко, що наприклад не інтересуються цілком українським питанням, бо се «націоналізм» і не «нейтрально»*³¹. Їхній партійний орган не публікував матеріалів, запропонованих СВУ, на відміну від партії *«широких»* соціалістів — БРСДП, що очевидно дивувало Л. Ганкевича. У травні 1915 р. націоналістично налаштовані українські соціал-демократи, члени СВУ, розпочали видавати в Софії коштом Союзу журнал *«Работническо знаме»*. Світ побачили два номери цього журналу, а Л. Ганкевич та М. Меленевський стали найбільш активними його авторами³². На сторінках вісника діячі української соціал-демократії закликали до об'єднання, аби виконати спільні для усієї Російської імперії революційно-пролетарські завдання. Вісник видавався не від імені СВУ, а як орган Української соціал-демократичної партії в Австрії³³. Два числа

²⁸ Земан З., В. Шарлау. Цит. съч. С. 169–170.

²⁹ Вістник Союза... 1915, червень–липень. Ч. 21–22. С. 17.

³⁰ Вістник Союза... 1915, 15 серпня. Ч. 23–24. С. 18–19.

³¹ Вістник Союза... 1915, червень–липень. Ч. 21–22. С. 17.

³² Дорошенко, Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. Прага, 1936. С. 55–56.

³³ «Українська соціал-демократична партія Австрії та війна» — таку назву дав своїй статті в першому номері газети член СВУ П. Бендзя, пояснюючи, чому ця партія підтримує Центральні держави у боротьбі з Росією. Див.: Записка об украинском дви-

журналу того ж року були надіслані в Київ³⁴, але ідеї, що містились у публікаціях вісника, не знайшли очікуваного розуміння і підтримки.

Для обговорення українського питання (в такому вигляді, як його розуміли лідери СВУ) і його значення для балканських народів та всієї Європи делегати зустрічалися також з громадськими діячами. Їхні ідеї підтримав старозагорський митрополит Методій Кусев, що звинувачував російську політику у катастрофічних для Болгарії наслідках Балканських війн. У праці *«Погром Болгарії. Винний»* (1914), закликаючи покарати Росію за знищення болгар-християн в Македонії, він пророкував: *«Бачу її розгром і розпад! Усі прибалтійські області: Фінляндія, Остландія, Литва, Польща і Бессарабія від неї відійдуть. З Малоросії утвориться окрема, самостійна держава. Втратить цілий Кавказ. Її володіння в далекій Азії завершаться. Сибір відійде Японії та Китаю. Від Росії залишиться одне Московське царство»*³⁵. Емісари СВУ отримали благословення митрополита *«досягнути своїх ідеалів і воскресіння королівства полководця Хмельницького і короля Владислава»*³⁶. Результати зустрічей у СВУ оцінювали як дуже позитивні: *«Нашу справу тепер Болгарія знає, їй співчуває і розуміє свій інтерес у ній, а коли обставини корисно складуться, допоможе нам у наших змаганнях. В Софії розуміють, що основи політики української і болгарської в суті річі однакові...»*³⁷

Завданням Л. Ганкевича, як представника СВУ в Болгарії, окрім популяризації українського питання в болгарському суспільстві, полягало також в інформуванні симпатиків СВУ в Європі про ситуацію та настрої в Болгарії. Його репортажі про життя в Болгарії з'являлися у *«Віснику СВУ»* до 1916 р. Протягом року, коли Болгарія дотримувалася нейтралітету, вони висвітлювали внутрішньополітичне життя держави. В перших великих публікаціях *«Партії в Болгарії»* та *«На Балканах»*³⁸ Л. Ганкевич і М. Меленевський описували болгарське суспільство як розділену на протилежні групи спільноту. До першої групи вони відносили прибічників ліберальної, ново-ліберальної та народно-ліберальної партії, які становили урядову більшість і мали русофобські погляди. Найбільші симпатії у емісарів СВУ викликали *«стамболовісти»*. За твердженням представника СВУ в Софії, схожі антиросійські позиції обій-

ження за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии. Б. м., [1916]. С. 33.

³⁴ Записка об украинском движении за 1914–1916 годы... С. 33, 41.

³⁵ Кусев, М. Погрома на България. Виновникът. От един петдесетгодишен деец за освобождението на Стара България — Македония. Стара Загора, 1914. С. 68.

³⁶ Камбана. 1914, 25 октомври, № 2065.

³⁷ Вістник Союза... 1914, 30 листопада. Ч. 3–4. С. 12.

³⁸ Вістник Союза... 1914, 27 жовтня. Ч. 2. С. 11–12; 30 листопада. Ч. 3–4. С. 12.

мала і партія БРСДП («*тісні соціалісти*»), яку він називав «*червоними стамболовістами*». Другу групу складали партії т.зв. «*об'єднаної опозиції*», які дотримувалися проросійської орієнтації — народняки, прогресивні ліберали, радикали, демократи, землероби і БРСДП («*широкі*»). За спостереженнями Л. Ганкевича, більша частина опозиції «перебувала на послугі у російського амбасадора Савінського»; з поміж усіх опозиційних партій найбільш «*порядною*» йому виглядала БЗНС. Зовнішньополітична орієнтація цих двох груп болгарського суспільства визначалася їхнім ставленням до справи, яку пропагував СВУ, і котрій симпатизували переважно представники партій першої групи.

Останній лист Л. Ганкевича з «*нейтральної*» Болгарії «*Болгарська преса й українська справа*»³⁹ засвідчував, що він був задоволений розповсюдженням болгарською пресою інформації стосовно прагнень СВУ. А це «з технічної точки зору» було непростим завданням, враховуючи відсутність у той час газетного паперу в балканській країні. Болгарська преса, за словами Ганкевича, була численною — лише в Софії «*120 000 мешканців, виходять 22 дневники, з них 20 у болгарській мові, один у німецько-болгарській і 1 в французькій*». Лише русофільські видання відмовлялися писати будь-що з українського питання, окрім «поодиноких атак» безпосередньо проти Ганкевича. Решта видань часто публікували як власні, так і надані ним матеріали про український національний рух. У підсумку Л. Ганкевич робив висновок про помітні заслуги болгарської преси в ознайомленні свого народу з українським питанням і переконання його в тому, що «*створення вільної незалежної України лежить в інтересі болгарського народу та взагалі цілого Балкану*».

Після вступу Болгарії у війну публікації про внутрішньополітичне життя в країні припинилися. Лідери СВУ вважали, що участь Болгарії у світовому конфлікті на стороні Центральних держав є серйозною гарантією тому, що українське питання отримає необхідні симпатії і підтримку з боку болгар. Статті «Вісника СВУ», присвячені Болгарії, змінили тематику, Л. Ганкевич поставив собі за мету інформувати читачів про культуру та настрої у болгарському суспільстві з огляду на майбутні відносини з Україною⁴⁰. Протягом 1915–1916 рр. друкований орган СВУ оприлюднив декілька матеріалів болгарських авторів у перекладі переважно Л. Ганкевича: «*Балкани*» Й. Йовкова, вірш С. Чилингирова, присвячений Т. Шевченку (переклад українською О. Грицяя), статтю І. Шиш-

³⁹ Вістник Союза... 1915, 12 вересня. Ч. 29–30. С. 19.

⁴⁰ Вістник Союза... 1915, 19 грудня. Ч. 57–58. С. 2–6; 1916, 16 січня. Ч. 65–66. С. 46; 12 березня. Ч. 81–82. С. 168–171; 26 березня. Ч. 85–86. С. 204; 30 квітня. Ч. 95–96. С. 281–282; 3 вересня. Ч. 114. С. 571; 1 жовтня. Ч. 118.

манова «Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольного періоду». Софійський представник СВУ зробив детальну презентацію збірника історичних і політично-економічних статей «Центральні держави і Болгарія», що вийшов у Софії у 1915 р. Власний матеріал опублікував і особисто Л. Ганкевич. Він мав назву «Болгарія і Українці», де розглядалися зв'язки між болгарами і українцями впродовж століть, а також ставлення болгарського уряду, вчених, літераторів і преси до українського питання в період після початку війни. Також у перекладі Ганкевича у «Віснику СВУ» з'явилися статті редактора «Камбана» Хр. Станчева «За свободу малих народів» і проф. Т. Панова (викладач психології мас і соціології у Військовій академії) «Болгарія й українська справа», яка перед тим була опублікована в № 16 німецького журналу «Osteuropäische Zukunft». Найвідомішою публікацією болгарського автора стала стаття І. Шишманова «Роль України в болгарському відродженні».

Протягом кількох років перебування в Болгарії Л. Ганкевич підтримував дружні відносини з болгарськими політиками і громадськими діячами. Були й політики, до яких від почував відверту антипатію. Серед політиків, які заслужили його симпатію, можна назвати Івана Стоянова Момчилова, депутата і заступника голови XVII-х Звичайних народних зборів, представника народних лібералів, відомого своїми антиросійськими і германофілськими позиціями. Л. Ганкевич назвав його «наш великий приятель» і в одному зі своїх репортажів напередодні вступу Болгарії у війну, процитував його слова: «Ну, Українці, за діло, не гайте часу, беріть Київ, пора вже й на вас»⁴¹. Болгарські громадські діячі — журналіст Кристьян Станчев та університетський викладач Іван Шишманов, як і його родина також були у колі його особистих друзів. Їхні матеріали регулярно друкувалися на сторінках «Вісника СВУ».

Однією з останніх політичних ініціатив СВУ стосовно Болгарії стало надсилення телеграми прем'єр-міністру Болгарії В. Радославову та усьому болгарському народові такого змісту: «Союз визволення України поздоровляє як насердечніше братню болгарську націю з визволенням Македонії, котра так багато витерпіла. Українці розуміють велику національну радість Болгарії тим більше, що велика Україна стогне ще до сьогодні під чужим ярмом і тужно дожидає свого визволення»⁴². Декілька болгарських газет надрукували текст телеграми і СВУ одразу кваліфікував це як безперечний успіх своєї місії в Болгарії.

⁴¹ Вістник Союза... 1915, 17 жовтня. Ч. 39–40. С. 3.

⁴² Вістник Союза... 1916, 16 січня. Ч. 65–66. С. 44.

Власне, завдання емісарів СВУ в Софії — популяризація українського питання і антиросійська агітація серед болгар, — насправді може вважатися виконаним. Про це свідчить один епізод, згаданий відомим польським публіцистом і славістом Яном Гжегожевським, який провів багато років у Болгарії. Граф А. Тарновський йому довірливо повідомив, що під час аудієнції у царя Фердинанда I з нагоди завершення його місії (А. Тарновський очолював австрійську місію до листопада 1916 р.) болгарський монарх говорив з ним про необхідність створення української держави. Австрієць надавав повного сприяння польському представнику в Софії і мав застереження стосовно Л. Ганкевича та пропагованих ним ідей. Заскочений зненацька розмовою з Фердинандом, він пообіцяв Гжегожевському протегувати організацію зустрічі з Фердинандом, аби той міг вплинути на думку монарха стосовно українських прагнень⁴³.

Активність Л. Ганкевича як представника СВУ в Болгарії протягом Першої світової війни обмежується 1914–1916 рр. Це період, коли він та інші члени організації популяризували українське питання в Болгарії і докладали значних зусиль, щоб болгарське суспільство не сприймало СВУ як креатуру міністерств зовнішніх справ Австро-Угорщини і Німеччини, як «*троянського коня*», надісланого до слов'янських держав з метою підірвати авторитет Росії. Після цього періоду, внаслідок змін реалій міжнародної ситуації змінилися і пріоритети СВУ. З кінця 1916 р. українське питання в Болгарії було представлене слабше, і не пов'язане з діяльністю СВУ в європейських державах. Економічна криза, і внутрішньополітична напруга в самій Болгарії, спричинені війною, підштовхували урядові і громадські кола країни зменшувати увагу до українського питання. Їхній інтерес знову відродився на початку 1917 р. і був пов'язаний в Лютневою революцією в Російській імперії.

Протягом 1917 р. болгарське керівництво уважно відстежувало розвиток подій в Російській імперії. Болгарський посол і повноважний міністр в Австро-Угорщині А. Тошев у своїй доповіді міністерству закордонних справ згадував прагнення України, у разі підписання мирного договору, домогтися свого визначення як автономної республіки в складі Росії⁴⁴. Влітку 1917 р. з ініціативи щойно створеного в лютому для сприяння національній справі Болгарії Союзу болгарських вчених, письменників і художників з дипломатичною місією до Стокгольму вирушив голова організації І. Шишманов. Ця подорож мала на меті ознайомлення

⁴³ Шкундин, Г. Болгария и польский вопрос во время Первой мировой войны. Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды. Москва: Ин-т славяноведения РАН, 2009. С. 72–73.

⁴⁴ ЦДА РБ. Ф. 176к. Оп. 3. А. е. 602. Л. 3.

урядів, але особливо — суспільств Німеччини, Австрії, Швейцарії і Швеції з болгарською точкою зору на вирішення національного питання. Дорогою до Стокгольму І. Шишманов відвідав інші європейські столиці на своєму шляху.

В роки війни столиця нейтральної Швеції перетворилася на місце, де представники двох воюючих таборів зустрічалися з опозиційними силами своїх супротивників. Навесні 1916 р. було створено Лігу пригноблених (неросійських) народів Росії (*Liga der Fremdvölker Rußlands*) з метою пропаганди серед нейтральних країн і формування негативного іміджу Росії. Одне з її представництв працювало в Стокгольмі. В перших своїх записах І. Шишманов згадував, що у шведській столиці зустрічався з українськими емігрантами, серед яких був М. Залізняк. В ході спілкування з ними болгарський представник підтримував ідею створення незалежної української держави після завершення війни, з якою Болгарія би встановила офіційні відносини. І. Шишманов обговорював можливість створення спільного українсько-болгарського кордону. З цією метою він пояснював українцям переваги від того, що регіон Добруджа був би болгарським, а у випадку, коли б прохід через Босфорську протоку був би закритим, Україна отримала б доступ до Егейського моря. Бессарабських болгар І. Шишманов бачив у ролі посередників у післявоєнних міждержавних відносинах між Україною і Болгарією⁴⁵.

Всередині березня 1917 р. у болгарській періодичній пресі з'явилася інформація про революцію в Росії. З часом усі видання створили окремі тематичні рубрики, присвячені цій тематиці. Новини, від офіційних комюніке, до неперевіраних чуток, надходили звідусіль — з Петрограду та інших російських міст, Берліну, Відня, Стокгольму, Лондона, Амстердама. Поруч з інформацією про зречення престолу Миколою II, публікаціями маніфестів основних політичних сил про підтримку чи засудження перевороту, ставлення європейських держав до наслідків безчинств у Росії, почали проникати й звістки про протести в різних регіонах імперії — спочатку у Фінляндії, потім у балтійських губерніях, і зрештою в Україні. Призабуте на певний час українське питання знову знайшло своє місце на сторінках болгарської періодичної преси.

Спочатку поруч з інформацією про формування нових органів влади — рад, преса повідомляла про створення в Києві Центральної Ради. У перші місяці її існування висвітлювалися заходи для забезпечення вимог українців стосовно надання культурної і політичної автономії. Інформація про події на українських землях була дуже стисла, переважно на останніх сторінках, і надходила від іноземних пресових бюро. На початку червня

⁴⁵ НА БАН. Ф. 11к. Оп. 2. А.е. 601. Л. 154–155, 159–160.

Центральну Раду вже представляли як представницький орган усіх політичних сил, які контролювали ситуацію в південних губерніях розбурханої Росії, що «керував країною в усіх відношеннях, окрім військового». З приводу ухвалення Першого універсалу Центральної Ради газета «*Мир*» опублікувала на першій шпальті матеріал «*Українське питання*» за підписом Ст. Билгаров⁴⁶. У ньому вперше редакція визнала існування цього питання як політичної проблеми. Визнавалося право українського народу не обмежуватися лише культурно-національними вимогами, але й висувати суто політичні цілі. Схвалювалася і законодавча ініціатива Центральної Ради — вимога широкої національно-територіальної автономії України, яка б стала частиною федеративної Росії з місцевим національним самоуправлінням і забезпеченням прав національних меншин, а також «*парламентаризму в найширшому значенні цього слова*». Також згадувалися не стільки фундаментальні, втім дуже важливі для майбутнього функціонування нового національного організму рішення Ради — Київ мав стати столицею майбутньої автономної України, українська мова офіційною на усій території і для адміністрації, і для навчання, і для богослужіння.

Другий універсал (червень 1917 р.) залишився поза увагою болгарської періодики. Зовсім мало уваги преса приділила й Третьому універсалу Центральної Ради (7 листопада 1917 р.), яким проголошувалася Українська Народна Республіка на засадах створення автономної держави у федеративному зв'язку з Росією, визначених Всеукраїнським національним конгресом (6–8 квітня 1917 р.) й чітко декларувалося прагнення миру. Лідери УНР брали на себе відповідальність за згуртування представників інших державних утворень, участі в мирних переговорах та формування федеративного уряду. Їх підтримували грузинські, білоруські, донські очільники. Ці події в болгарській пресі були затьмарені жовтневим переворотом, здійсненим більшовиками і наступними змінами в усій Росії.

Таким чином, болгарська преса віддзеркалювала настрої суспільства. Після вступу Болгарії у війну формування образу Росії як основного ворога болгар вже не потребувало додаткового «*підживлення*»; внутрішньополітичні проблеми через військовий стан збільшилися. Це зумовило перефокусування уваги з української тематики у болгарській пресі. І якщо газети з прогемарнськи налаштованими редакторами присвячували статті українському питанню, русофільськи орієнтована преса відверто ігнорувала теми, пов'язані з українською ідеєю. Для задоволення потреб читачів-слов'янофілів, що вірили в ідеали і силу слов'янської ідеї, їхня увага

⁴⁶ Мир. 1917, 25 юни. № 5187.

перенаправлялася на польське питання. Воно було набагато більш зрозумілим і близьким болгарину, чи то русофобу чи то русофілу. Поступово з активізацією війни інтерес до українського питання зменшився, але потім вибухнув з новою силою наприкінці 1917 р.

2. Берестейський мирний договір як підґрунтя встановлення дипломатичних відносин УНР/Української Держави і Царства Болгарія

Після появи новини про створення Української Народної Республіки болгарські дипломати намагалися зрозуміти точку зору своїх союзників стосовно прагнень українців. Стало зрозуміло, що українська незалежність віталася Центральними державами і передусім Німеччиною. Болгарський генеральний консул в Гамбурзі, доповідаючи В. Радославову про перспективні геостратегічні цілі Німеччини, наголошував, що німецькі політичні кола вітають республіканський рух в Росії, підтримують створення самостійних держав і схвалюють відокремлення України⁴⁷.

Анархією в Росії скористалася більшовицька партія на чолі з В. Леніним, яка прийшла до влади в результаті перевороту 7 листопада (25 жовтня) 1917 р. Першим указом нової влади став ухвалений 8 листопада «Декрет про мир», що проголошував принцип мирного співіснування держав з різним суспільним ладом і містив заклик до негайного початку мирних переговорів задля досягнення «*невідкладного миру без анексій і контрибуцій*»⁴⁸. Документ був надісланий до усіх воюючих народів та урядів з пропозицією розпочати переговори про справедливий демократичний мир. Цим декретом більшовики виконували дану напередодні урядові Німецької імперії обіцянку в разі приходу до влади припинити активні бойові дії на східному фронті й укласти сепаратний мир. Болгарія не поспішала відповідати на це звернення через болючу для неї формулу «*мир без анексій і контрибуцій*». У своїй промові перед Народними зборами болгарський прем'єр-міністр В. Радославов узагальнив болгарську позицію стосовно відповіді Центральних держав на російську ноту зазначивши, що Болгарія «*досягла те, заради чого вона*

⁴⁷ ЦДА РБ. Ф. 176к. Оп. 3. А.е. 678. Л. 19–25.

⁴⁸ Кудлай, О.Б. Декрет про мир. *Енциклопедія історії України*. Т. 2. Київ: Наук. думка, 2004. С. 319.

вступила у війну — своє об'єднання в рамках історичних і етнографічних кордонів — з Македонією з Моравщиною і Добруджею. Це перша основа, стосовно якої будуть вестися переговори про сепаративний чи загальний мир»⁴⁹. Зі свого боку більшовицький нарком закордонних справ Л. Троцький, доповідаючи про напрями зовнішньої політики Раді народних комісарів Російської Радянської Республіки, наголошував, що для західної Європи декрет про мир був несподіваним і сприймався як партійний документ до моменту усвідомлення, що це «акт правоможного уряду»⁵⁰.

УНР, опинившись перед вибором між двома ворожими таборами світової війни — Четверним союзом і Антантою, перед рішенням — боротися за мир чи продовжувати війну, обрала мирні переговори і підтримку Центральних держав. Проголошення курсу на встановлення миру шляхом мирних переговорів «і спільників, і ворогів» було важливим пунктом Третього універсалу Центральної Ради⁵¹. Текст універсалу було негайно передано телеграфом з метою якнайширшого оповіщення, в тому числі — на фронт і флот⁵². Мирні переговори з державами Четверного союзу мали невдовзі розпочатися. Бачити поряд із собою на переговорах делегатів самостійної України більшовики не планували.

У грудні 1917 р. увага болгарського суспільства зосередилася на Ставці Німецького верховного головнокомандування на Східному фронті в місті Берестя, де розпочалися переговори про мир з представниками Росії — більшовиками. Ейфорія у пресі домінувала — країна знемагала від умов війни, що тривала четвертий рік, і знесилила як ворожі табори, так і країни, які опинилися в епіцентрі бойових дій. Заклик російських революціонерів до невідкладного миру без територіальних претензій та вимог став привабливим світлом в кінці тунелю.

На цьому тлі звістка про появу нової делегації на мирних переговорах з Росією, яка веде переговори від імені колишньої Російської імперії, обговорювалася в болгарській пресі. На початку січня 1918 р. столичні болгарські газети інформували: під час відновлених переговорів делегація УНР заявила, що влада Ради народних комісарів не поширюється на всю територію Росії. Внаслідок цього, відповідно, і підписаний з воюючими проти Росії силами договір стане зобов'язуючим для України лише тоді, коли його умови будуть прийнятні для уряду УНР. Стверджувалося, що

⁴⁹ Стенографіски дневници на XVII ОНС, IV р. С. 144.

⁵⁰ Справа з миром. *Нова Рада*. 1917, 10 листопада. № 182. С. 3.

⁵¹ Універсал Української Центральної Ради. *Нова Рада*. 1917, 8 листопада. № 180. С. 3.

⁵² Передача Універсалу Української Центральної Ради радіо-телеграфом. *Нова Рада*. 1917, 10 листопада. № 180. С. 3.

європейські держави, з обох таборів, якісь із необхідності, якість із принципу національностей, визнавали цю нову державу.

Болгарський читач не був обізнаний з новим державним утворенням. Українська ідея і український національний рух, які призвели до створення УНР, згадувалися в болгарській пресі на початку війни, втім не залишили надто тривалого сліду у свідомості болгар. З'явилася гостра необхідність, щоби українське питання, яке *«вистрибнуло на сцену у повному світлі після ультиматуму більшовиків 17 грудня»*, знову вийшло на перший план. До 15 січня більшість газет (щоденні і друковані партійні органи) виходили з редакційними статтями, присвяченими новій державі. Преса не намагалася приховати своє здивування появою нового сусіда Болгарії на Сході. Вона собі ставила завдання пояснити, яким чином прагнення українців відокремитися від Росії опинилися поза увагою європейської громадськості в цілому і болгарської зокрема. Матеріали, присвячені українському рухові за незалежність⁵³, унікальності рис українців в царині дипломатії та державного будівництва⁵⁴, відмінні душевні якості цього народу, які роблять неможливим його співіснування з великоросами⁵⁵, з'явилися на перших шпальтах.

Невдоволення болгар урядом В. Радославова як на фронті, так і в тилу, давало сподівання опозиційній Демократичній партії на повернення до влади. Тому вона виглядала найбільш зацікавленою у тому, щоб зрозуміти, що означає сусідство Болгарії з новоствореною державою. На сторінках партійної газети *«Пряпорец»* у січні і лютому 1918 р. з'явилися дві статті, покликані довести легітимність української держави, з якою ведуться переговори про мир, а згодом буде підписано й мирний договір.

Перша стаття *«Самовизначення народів і створення нової держави»*⁵⁶ належала перу С. Баламезова, болгарського юриста, доцента Софійського університету і фахівця з конституційного права. В ній автор, дотримуючись теорії російського юриста і фахівця з міжнародного права Ф. Мартенса, вказував на три ознаки, що дозволяють новій державі бути *«визнаній»* іншими державами, тобто стати суб'єктом міжнародного права: організоване завдяки державній владі суспільство, що заселяє певну територію; населення і територія присутні у всіх регіонах, що відокремилися від Російської імперії (Литва, Курляндія, Донська область і Україна наведені як приклад). Поява державної влади, як вважав С. Бала-

⁵³ Пряпорец. 1918, 10 януари. № 6; Мир. 1918, 14 януари. № 5327; 14 февруари. № 2503.

⁵⁴ Мир. 1918, 14 януари. № 5327; 5 февруари. № 5342; 11 февруари. № 5347; Утро. 1918, 15 февруари. № 2504.

⁵⁵ Мир. 1918, 11 февруари. № 5347; Утро. 1918, 14 февруари. № 2503.

⁵⁶ Пряпорец. 1918, 26 януари. № 19.

мезов, була радше фактичним, аніж юридичним питанням. Вона наявна не лише, коли застосовується щодо громадян на окремій території, але й коли громадяни визнають цю владу — факт, що пояснював, чому більшовики не могли представляти Україну у світі. Визнання новоутворених держав, як стверджував автор, буває офіційним і фактичним. Офіційне відбувається під час відповідних конференцій і конгресів, завдяки участі в яких нова держава стає повноправним членом співдружності держав, які підписали договір. А якщо певну державу пов'язують дипломатичні і консульські відносини із новим державним утворенням, це вже є ознакою фактичного визнання. Відповідно, на думку болгарського юриста, Болгарія веде переговори з однією легітимною державою (Україною), визнаною офіційно Центральними державами шляхом допуску її до участі у мирній конференції в Бересті, і фактично Францією, яка перетворила свою воєнну місію генерала Жоржа Табуї на дипломатичну.

Болгарську делегацію на конференції в Бересті-Литовську спочатку очолив міністр юстиції Хр. Попов. Головне командування також включило свого делегата — полковника П. Ганчева. Вони, як і інші болгарські делегати, були призначені безпосередньо В. Радославовим, кандидатури погодив болгарський цар Фердинанд I, без узгодження з міністрами і Народними Зборами. Бракувало публічності при узгодженні лінії поведінки болгарських делегатів на конференції⁵⁷. Преса представляла започатковані переговори про мир як спосіб для Болгарії врегулювати небачену дотепер за своїми розмірами продуктову кризу. Справжня ж місія болгарських делегатів полягала у вирішенні питання регіону Добруджа ще під час цієї конференції, без очікування завершення війни.

Центральні держави відмовилися обговорювати питання болгарських територіальних розширень під час конференції в Бересті. Не знайшли підтримки територіальні претензії Царства Болгарії також і з боку радянської делегації. Її керівник А. Йофе заявив, що не буде робити виняток для жодної нації: *«Якщо ви впевнені..., що Македонія чи Добруджа на референдумі підтвердять прагнення приєднатися до Болгарії, то наші пропозиції не лише не нашкодять вам, але й навпаки допоможуть»*⁵⁸. Таку ж інформацію стосовно бачення Петрограда щодо болгарського питання мав і керівник болгарського посольства в Стокгольмі А. Греков. Він повідомляв, що у болгарських вимогах радянське керівництво вбачає *«прояв імперіалізму і загарбницької політики»*⁵⁹; натомість лобіювалася

⁵⁷ Омарчевски, Ст. Българските управници през световната война. Факти и документи. София, 1921. С. 121.

⁵⁸ ЦДА РБ. Ф. 313к. Оп. 1. А.е. 2463. Л. 36.

⁵⁹ ЦДА РБ. Ф. 176к. Оп. 3. А.е. 602. Л. 72.

ідея автономії усієї Добруджі і Македонії з розрахунку створення у майбутньому балканської конфедерації.

Про направлення своїх представників на конференції у Бересті 11 грудня повідомив Генеральний секретаріат УНР нотою до воюючих і нейтральних держав, в якій декларувався намір провадити самостійну зовнішню політику, незалежну від Радянської Росії. *«Мир, який може статися внаслідок переговорів з державами, що воюють з Росією, — наголошувалося в документі, — може стати обов'язковим для України тільки тоді, коли умови цього миру буде прийнято і підписано Українською Народною Республікою»*⁶⁰. Як лояльний союзник Болгарія не заперечувала проти присутності на мирних переговорах української делегації. 13 грудня УНР отримала відповідь на свою ноту, підписану усіма представниками Центральних держав. У телеграмі до Голови Генерального секретаріату УНР В. Винниченка та генерального секретаря зовнішніх справ О. Шульгина зазначалося: *«Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним зазначити, що вони готові привітати участь представників УНР в мирних переговорах у Берестю-Литовськ»*⁶¹.

Посвідчення Олександра Севрюка як члена делегації УНР на мирних переговорах у Бересті. 16 грудня 1917 р.

⁶⁰ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у 2-х т. Т. 1. Київ, 1996. С. 529.

⁶¹ Ди.: Рубльов, О.О. Реєнт, О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921. Київ. 1999. С. 75.

До складу делегації УНР спершу увійшли Микола Любинський, Микола Левитський та помічник генерального секретаря з військових справ Юрій Гасенко, трохи згодом її очолив Всеволод Голубович та додалися Олександр Севрюк і Михайло Полоз⁶². Делегація УНР прибула в Берестя на початку 1918 р. Її основне завдання полягало в утвердженні УНР як повноправної окремої політичної сили. Делегати були налаштовані рішуче, всупереч протидії Л. Троцького, який привіз до Берестя представників радянського уряду України (Народний секретаріат у м. Харків). Лідер російської делегації намагався представити ситуацію так, ніби влади Центральної Ради вже не існує, а в якості повноправних представників українців можуть розглядатися лише вповноважені радянського уряду. Іншим завданням української делегації було забезпечення територіальної цілісності УНР, тобто приєднання до її території Холмщини і Підляшшя, і проведення плебісциту в Східній Галичині, Північній Буковині і Закарпатській Україні. Як одну з умов участі делегації у мирних переговорах нова держава визначила претензії стосовно північної частини Бессарабії⁶³, чим створила враження, що її не цікавить доля іншої частини провінції.

Болгарські представництва в європейських країнах отримали завдання вивчити, в чому полягає сутність українського питання на цьому етапі війни, якими є перспективи тієї частини українського національного руху, що заважала оголосити незалежність України від Росії, як сприймають країни Антанти і Центральні держави українську незалежність. Вісті, що надходили з-за кордону взимку 1918 р. стосовно шансів молодій державі на укріплення внутрішньополітичної ситуації та перетворення на суб'єкт міжнародного права не були оптимістичними. Болгарський посол і повноважний міністр у Відні А. Тошев мав розмову з цих питань з редактором друкованих органів СВУ М. Троцьким, якого у доповіді він називав *«керівником української друкованої пропаганди в Монархії»*.

Повноважний міністр Болгарії
в Відні Андрей Славов Тошев
(1867–1944)

⁶² Там само. С. 138.

⁶³ Фельштинский, Ю. Крушение мировой революции. Лондон, 1991. С. 161.

М. Троцький скаржився, що ніхто в російській частині УНР не розглядав принципового відокремлення від Російської імперії, конфлікт між Петербургом і Києвом має латентний характер, а його причини слід шукати в соціально-економічній сфері⁶⁴. Болгарський посол у Берні Г. Пасаров повідомляв про українські організації в Швейцарії, які допомагали українській незалежності і уряду в Києві, які по *«суті торгували незалежністю»* (згадані організації просили про допомогу, в тому числі й фінансову від Антанти). Болгарське консульство в Гамбургу інформувало про наміри німецького уряду стосовно новоствореної держави: *«Українська республіка являє собою незайманий терен, з якого можна отримати величезну кількість продуктів та інших сировинних матеріалів, необхідних для індустрії»*⁶⁵. Для Софії стало очевидним, що держави обох груп ставляться до відокремлення України із скепсисом. Втім, прагматичні інтереси схилили болгарський уряд до спроби розіграти українську карту для заспокоєння внутрішньополітичної напруги, пов'язаної із неуспіхами у сфері врегулювання національного питання — об'єднання територій.

В прибутті української делегації болгари вбачали нову можливість повторного порушення на Берестейській мирній конференції теми статусу Добруджі, при її поєднанні з бессарабським питанням. У болгарській пресі з'явилися повідомлення, що український уряд передав Румунії залізничну лінію Яш-Унгені і не перешкоджав пересуванню румунської армії в Бессарабії аж до Дністра⁶⁶. Полковник Ганчев доповідав, що один німецький делегат йому повідомив про те, що Україна зацікавлена не лише в північній, а й у південній частині Бессарабії, і запевнив, що у разі, якщо Україна буде схильна поступитися частиною Бессарабії, це спростить реалізацію болгарських територіальних претензій. Відокремлення України від Росії, як зазначав П. Ганчев, створювало «нову ситуацію, яка могло б бути більш сприятливою для нас з точки зору Добруджанського питання»⁶⁷. З цього приводу посол у Німеччині Д. Різов у листі до прем'єр-міністра наполягав: *«При переговорах про мир з Україною та імовірних переговорах про перемир'я з Румунією необхідним є... сприяти, щоби Румунія увійшла та затримала Бессарабію. Це є найбільш певним засобом, щоби Добруджа залишилася нашою. Не вірю, що це неможливо реалізувати, оскільки відомо, що Бессарабія є набагато більш румунська, аніж українська»*⁶⁸.

⁶⁴ ЦДА РБ. Ф. 176. Оп. 3. А.е. 1042. Л. 1.

⁶⁵ Пак там. Л. 4; А.е. 839. Л. 20.

⁶⁶ Камбана. 1918, 4 януари. № 3058; Камбана. 1918, 2 февруари. № 3080.

⁶⁷ ЦДА РБ. Ф. 313к. Оп. 1. А.е. 2463. Л. 164.

⁶⁸ Дипломатически документи по участието на България в Европейската война. Т II. 1915–1918 г. (до примирието). София, 1921. № 1432. С. 892.

Лише начальник Болгарського генерального штабу ген. Н. Жеков не погоджувався, аби Добруджанське питання ставилося у залежність від долі Бессарабії⁶⁹, вважаючи, що заслуги болгарської армії стосовно нього були достатніми. Але і він був змушений поступитися перед аргументами болгарських делегатів у Бересті. Капітан Марков зазначав: *«від українців дізнався, що вони не тримають Бессарабію і її залишили для подальшої організації як молдавської провінції... Ми би комічно виглядали, якби втратили Добруджу, на тлі приєднання Бессарабії до Молдови»*⁷⁰. Полковник Ганчев отримав таку ж інформацію, і тому, як він вважав, всупереч захопленню Румунією Бессарабії, відносини між двома країнами були дуже добрими⁷¹.

Прибуття українців на конференцію в Берестя спростило державам Четверного союзу їхні переговори з росіянами. Змагання між українською і російською делегаціями використовувалося як шантаж проти більшовиків. Стосовно цього полковник Ганчев доповідав прем'єр-міністру: *«Припинення переговорів з більшовиками не виключається... Втім безперечно, що більшовики, під загрозою сепаративного миру між Союзом і Україною, можуть залишитися і продовжити переговори»*⁷². У своїй доповіді генералу Жекову полковник Ганчев зайшов ще далі: *«Особисто для Болгарії мир з Україною є набагато важливішим, аніж з більшовиками»*⁷³. Як аргумент на користь такої своєї думки він наводив факт, що Договір визнає Україну, шляхом направлення представників СВУ в Київ, але не визнає радянську Росію. На його думку, УНР мала сильнішу і краще організовану армію, ніж більшовики.

У ході переговорів болгарські делегати знайомилися з вимогами УНР стосовно визнання незалежності держави та сутністю української ідеї. Вони брали участь в комісіях, які обговорювали українське питання, але лише як спостерігачі, на відміну від австро-угорських і німецьких делегатів, котрі мали право вирішального голосу. На усіх засіданнях під час переговорів болгарські делегати брали слово кілька разів для того, аби висловити згоду з висловлюваннями союзницьких делегатів⁷⁴. Проте болгарська делегація не приховувала своїх симпатій до УНР у приватних розмовах між Хр. Поповим і українськими делегатами. У доповідях керівництву Попов згадував, що вечорами після засідань його часто запро-

⁶⁹ Бългaрия на мирните преговори в Брест-Литовск (1917–1918). Сборник документи. Велико Търново, 2007. № 102. С. 165.

⁷⁰ Пак там. № 103. С. 167.

⁷¹ Пак там. № 129. С. 204.

⁷² ЦДА РБ. Ф. 313к. Оп. 1. А.е 2465. Л. 35. Йшлося про держави Четверного союзу.

⁷³ Бългaрия на мирните преговори..., № 108. С. 175.

⁷⁴ Мирные переговоры в Брест-Литовске. Москва, 1920. С. 48, 144, 151, 155, 225.

шували як українці, так і союзники, які просили про посередництво у неофіційних розмовах та нарадах з українцями. У своїх спогадах В. Радославов підкреслював, що *«українці користувалися симпатіям як німецьких делегатів, так і представників болгарського царства»*⁷⁵.

6 січня 1918 р. на першому засіданні конференції за участі дипломатів УНР українці вимагали, щоб їхню делегацію визнали самостійною, і такою, що мала право вести переговори незалежно від делегації Росії. Як умову їхньої участі в переговорах вони висунули територіальні вимоги, які були категорично відхилені австро-угорцями, а німецькі представники відповіли на них своїми власними вимогами⁷⁶. Хр. Попов у своїй телеграмі до В. Радославова повідомляв, що ввечері після засідання його попросили про зустріч українські делегати М. Любинський і О. Севрюк (у якості приватних осіб). Під час розмови вони повідомили, що вважають образливим висування вимог *«для того, щоб бути прийнятими як держава у міжнародному плані»*. Хр. Попов порадив їм прийняти умови як найменше зло, тому що більшою перемогою української дипломатії буде міжнародне визнання⁷⁷.

Питання про визнання української делегації як повноправного учасника мирних переговорів знову було порушено 10 січня, коли на черговому засіданні В. Голубович прочитав декларацію Центральної Ради про невизнання радянської влади в УНР. Під час дебатів стало зрозуміло, що Німеччина і Австро-Угорщина продовжують пов'язувати це питання із виконанням їхніх умов. Ввечері після засідання українські делегати М. Полоз і О. Севрюк повідомили полковнику Ганчеву, що планують залишити Берестя. Стурбований, що це призведе до зриву переговорів і зашкодить інтересам Болгарії, П. Ганчев попрохав про зустріч з членами німецької делегації Ф. Розенбергом та М. Хофманом. Протягом двогодинної наради між ними і українцями було погоджено формулу, яку згодом було включено у відповідь Центральних держав від 12 січня: визнати за українською делегацією право представляти УНР на переговорах, а формальне визнання УНР Центральними державами відобразити в мирному договорі⁷⁸. Задоволений досягнутим результатом, Ганчев доповідав: *«Інформую..., що відповідь, яку надано на українську ноту, було підготовлено виключно з моєї ініціативи і за мого посередництва»*⁷⁹.

⁷⁵ Радославов, В. България и световната криза. София, 1993. С. 200.

⁷⁶ Гошуляк, І. Питання соборності українських земель на Брест-Литовській мирній конференції. *Український історичний журнал*. 2004. № 2. С. 18.

⁷⁷ България на мирните преговори..., № 87. С. 126.

⁷⁸ Мирные переговоры в Брест-Литовске... С. 77.

⁷⁹ ЦДА РБ. Ф. 313к. Оп. 1. А.е 2465. Л. 43.

Керівник болгарської делегації в Бересті Хр. Попов вважав, що прийшов момент, коли Болгарія має зайняти рішучу позицію стосовно Німеччини і Австро-Угорщини: *«Вже зараз і саме на цій конференції треба вирішити усі наші питання з австро-німцями, щоб вони були офіційно підписані і російськими республіками... Війна ще триває і австро-німці, якщо мають наміри не збільшувати Болгарію суттєво, то вони сьогодні будуть більш стримані і менш сміливі, ніж коли врегулюють усі свої питання з росіянами, італійцями і французами»*. 19 січня у своїй доповіді В. Радославову він підкреслював велику потребу росіян і українців у підписанні миру, який їм настільки необхідний, що вони не відмовляться, навіть якби цілий Балканський півострів увійшов у територію Болгарії. Хр. Попов обґрунтовував свої твердження в такий спосіб: на цьому етапі росіяни *«не зацікавлені у жодному впливі на Балканському півострові... Вони мріють про всеросійську федерацію. Це питання їх особливо турбуватиме можливо 15–20 років»*, а з другого боку *«українці хочуть в основному дві речі: визнання української республіки і Холмську губернію»*. На думку Хр. Попова питання болгарських кордонів набагато більше цікавило Німеччину і Австро-Угорщину, ніж Росію чи Україну. Він стверджував, *«що російські республіки не повернуться в Росію без миру лише через те, що Болгарія вимагала певні землі»*⁸⁰.

Наступного дня Хр. Попов знову наважився запитати очільників німецької делегації Рихарда фон Кюльмана та генерала М. Гофмана чи насправді визнання певних болгарських кордонів Росією чи Україною могло б суперечити німецьким інтересам. Німці обурено відповіли, що це б означало визнання росіян і українців фактором на Балканах. Попов спробував їх переконати, що визнання майбутніх болгарських кордонів російськими республіками в цій конфронтації не мало б жодного значення з міжнародної точки зору, втім заспокоїло б громадську думку в Болгарії. Гофман дозволив приватне зондування думки лише українців з цього питання⁸¹, спілкування з російськими делегатами болгарам було заборонено навіть по телефону⁸².

Хр. Попов зустрівся з очільником української делегації В. Голубовичем для обговорення болгарських територіальних претензій. Попов повідомив українському колезі, що між Болгарією і її союзниками існують укладені тасмні домовленості, в яких визначено майбутні кордони Болгарії. Він припустив, що якщо ці кордони будуть визнані Україною, і іншими державами (чи то Центральними державами, чи то Антантою) їх буде затверджено. Голубович підтвердив, що погоджується із болгар-

⁸⁰ Пак там. Л. 186–187, 190.

⁸¹ Пак там. Л. 189–190.

⁸² Дипломатически документи... № 1426. С. 889.

ськими претензіями стосовно Добруджі, але питання стосовно Моравської області і Македонії потребує додаткового вивчення. Розмова, яка згідно з твердженням полковника Ганчева «мала характер освідчення у сильній любові до України і незадоволення союзниками»⁸³, розлютила німців. Фон Кюльман заявив полковнику Ганчеву, що обговорення болгарських кордонів з Україною розглядається Німеччиною як «опікунство з боку Росії і України, від яких Болгарії прийшов час позбавитися»⁸⁴.

Дипломатичними каналами В. Радославова попросили припинити переговори. Д. Ризову також було висловлено прохання вплинути на В. Радославова стосовно припинення контактів між болгарськими і українськими делегатами. Ризов був переконаний, що ведення подібних переговорів було некорисною справою для болгарських національних інтересів, оскільки вони стосувалися лише Добруджі. Він звинуватив болгарських делегатів у Бересті, що їм не вдалося відіграти роль посередників між росіянами і союзниками, а тому вони «знецінили себе, оскільки всі інші делегації дивилися на них як на бідних родичів, що приїхали на довгі гостини»⁸⁵. Відповідаючи Д. Ризову В. Радославов намагався виправдати кроки Попова і порушення перед українцями питання Добруджі, «де ми будемо сусідами з Україною». Він запитував: «Уявляєте собі картину. Німеччина не дає Добруджу, а росіяни її дають Болгарії?»⁸⁶ В решті решт прем'єр-міністр дав розпорядження: «Допоки більшовики і українці незацікавлені в Румунії і Сербії, питання про кордони не буде порушуватися у Брест-Литовську. Воно буде розглядатися і вирішуватися безпосередньо між Софією і Берліном»⁸⁷.

І хоча 12 січня українську делегацію було визнано самостійною, УНР як незалежна держава все ще не існувала. Тому 20 січня переговори між Україною і Центральними державами було тимчасово призупинено. В. Голубович вирушив у Київ, де Четвертим універсалом Центральної Ради 9 (22) січня 1918 р. УНР було проголошено «самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною державою українського народу» та сформульовано її основний принцип зовнішньої політики як прагнення жити з усіма сусідніми країнами в мирі й злагоді, декларувався курс на продовження мирних переговорів з Центральними державами, Генеральний Секретаріат було перейменовано на Раду народних міністрів УНР, а Генеральне секретарство міжнародних справ — на Народне міністерство закордонних справ УНР. Із набуттям УНР міжнародної правосуб'єктності

⁸³ ЦДА РБ. Ф. 313к. Оп. 1. А.е. 2464. Л. 41.

⁸⁴ Пак там. А.е. 2461. Л. 42

⁸⁵ Дипломатически документи... № 1425. С. 888.

⁸⁶ Пак там. № 1426. С. 889.

⁸⁷ България на мирните преговори... № 123. С. 197.

не могла змиритися радянська Росія, що скерувала свої військові сили на Київ.

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ

УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Народе України!

Того самого вечора, словом стала на землі Української Вільної Народної Республіки. Справившись починати дати крізь бариєри Тисяч, борючись за свободу і права трудящих. Але в тяжкому мікрокосмі волі України. Чотири роки житої війни мислили наш Край і людність, фабрики тоді не виробляли, заводи спалили, залізничні розкопали, гроші в шпигулату, хліба зменшили, виступили голод. По краю розповсюдились хвороби, грабівство і злодія, особливо жали постраждали з фронту військо, синів наших криваву річку, напалот і руху на нашій Вітчизні. Через це не могли відбуватися роботи в Україні, Установчі Збори в призначений нашім попереднім Універсалом час і сі Збори, призначені на нашій землі, не могли відбутися, щоб прийняти в наших руках нашу тимчасову налічну революційну владу на Україну, установити акт в Народній Республіці, аніж і організувати нове Правління. А тих часів, Петербурзьке Правління Народних Комісарів, щоб повернути під свою владу Вільну Українську Республіку, сповістало війну України, і насильно на наш землі свої війська-красногвардійські, болшевицькі—ні працювати хліб наших селян і без волі плати виводили його в Росію, не жаліючи навіть зерна, нагромадженого на засія, мислячи нещасних акцій, і сиріть сиріть беззаста, асильно, безчестно.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустити сєї брато-вничої війни між сусідніми народами, але Петербурзьке Правління не пішло на це, на зустріч, і все ж ми прийняли боротьбу з нашою Народною Республікою, щоб ми, Петербурзьке Правління Народних Комісарів, хочемо захистити мир і життя на нашу вітчизну, внаслідок чого ми не сповнімо. Знов докладає пров, знов нещасний трудовий народ повинен класи своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обирає з'їздом селян, робітників і салдатів України, на те пристрасти як не можливо, інших війн підтримувати не будемо, бо Український Народ хоче миру і мир демократичний повинен бути як найширше. Але для того, щоб ці Руське правління, не жер ніщо не стали Україну на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій Край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповістали всім громадам України: єдиний Український Народ Республіки став самостійною, ні на чий владі не повинна була Українська Держава Українського Народу. За всіма сусідніми державами як то: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо життя в згоді і приязні, але ні одна з них не може утримувати в життя Самоцінної Української Республіки, владу у ній буде належати тільки Народові України, без чого жодні зборяться Українські Установчі Збори, брешуть, не Українська Центральна Рада, не Українська Держава, а тільки робочий народ селян, робітників і салдатів, та наш мисловий орган, який єдиний матиме назву "Раді Народних Міністрів".

Насамперед, приписуємо Правлінству Республіки—нашої Раді Народні Міністри—ні свого ніяк не вести розмовити між нас переговорити про мир в Центральним Державам і цілком самостійно і довести їх до кінця, не вважати ні на які перешкоди в буні зйікнебути інших частин бунот Російської імперії і установити мир, щоб наш Край розпочав своє господарське життя в спокої і згоді.

До тих земель болшевицьких, та інших військових, що ввійшли та руйнують наш Край, приписуємо Правлінству Української Народної Республіки терор і рішуче застерегти до боротьби з ними, а всі трошки нашої Республіки заволодіти не жалючись життя борючись добробут і свободу. Наша Народна Українська Держава повинна бути вчинена од населяних в Петербурзі насильників, які токують права Української Республіки.

Незалежно від війни, риночної буржуазної правліннями, схилом змучили наш Народ, які змучили наш Край, робили господарство. Того тому мусить бути війна, з тим, як армія буде долаюватися, віднесемо опускати до-кляти між підприємств наших переговорити розпустити армію зовсім. Потім, замість постійної армії, введемо народно-військово, щоб військо наше сталою охороною робочого народу, а не боюванням нагороджених верст.

Петербурзьким військом і долаюючими військами мають бути відокнені за волею і законом нашого Державного Службу. Коли воєни наш повернуться до коду, народні ради, волосні, повітові та городські куди мають бути перебрані в нас, який буде врятовано, щоб і воєни ласі мали в них толос, а тих часів, що встановили на місцях війну владу до якої б вала дворян і яка б опиралися, або встановили на місцях війни народно, Правління повинно закласти до співробітництва ради селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних у місцевій людності.

В справі земельній війни, вбрана на останній сесії нашій, усе виробила закон про передачу землі трудовому народові без винятку, підлягаючи за оспоту скасування власності, асильно землі, згідно з нашим постановою на восьмій сесії. Закон сей буде розгортає на кіляка днів в повній Центральній Раді.

Рада Народні Міністри внаслідок сей законів, щоб передати землі а руки трудящих ще до початку весняних работ через земельні комітети несподівано відбулася.

Ліси, води і всі багатства лісових, як зовсім Українського трудового народу, переходять в порятування Української Народної Республіки.

Війна також вбрана на себе всі трудові роботи сил нашої країни. Внаслідок законів, фабрик, майстерень виробили тільки те, що було потрібно для війни, і народ залишався внаслідок сей законів. Тепер війни німає. Отож приписуємо Раді Народні Міністри невідло приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на виробництво продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна внаслідок сесії тисяч безробітних, а також і інвалідів. В Самоцінній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудовий чоловік. Правління Республіки має підняти промисловість, Державу, має розпочати творчу роботу в усіх галузях, де всі безробітні могли б йти працю і прикласи свою силу і—вони всіх законів до забезпечення своїх сил та потреби своїх сімей.

За старого ладу торгівлі та різні внаслідок наслідки в банях протибодних класів внаслідок капіталу. Єдиний Українська Народна Республіка бере в свої руки найважливіші галузі торгівлі і весь дохід з неї потратить на користь народу. За товариш, які будуть переконатися з за кордоном і вновоїсти за кордон, буде наслідки селя. Державу наша, щоб не було такої торгівлі, яку терять найбільші класи через спекуляції. Правлінству Республіки на встановлення свого припису роботи і представити на запердження законів про це, а також про економію хліба, цукру, тютюну і інших продуктів і товарів, в яких найбільше бракує придатні а робочих класів, на користь негрудящих.

Так само приписуємо встановити державно-народний контроль над всіма банками, які працюють, показати негрудящим всіма законними записувати класи трудові. Єдиний починаючи політ банків має закласти головним чином на піддержку трудового населення та розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не на спекуляцію та різні банкові експлоатації і злиски.

На ґрунті беззаста, неспокон з життя та неможості продукції росте недоволення серед деякої частин людності. Тим недоволенням користуються різні темні сили і підбивають неспокон людності до старих порядків. Сі темні сили до-дуть нашу порятувати всі класи трудові сім самим широким праві Раді Народні Міністри повинні рішуче борючись в усіх контр-революційних силах. А всього, хто знаєтике до постави проти Самоцінної Української Народної Республіки, до матороту старого ладу, того карати, як на державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені третім Універсалом, Українська Народна Республіка підтримує, і в—окрема проголошує: у Самоцінній Народній Українській Республіці всі мають користуватися правом національно-персональної автономії, приймаючи на нашу законів 9-го січня.

Всього, чого в чисельності в сім Універсалі не вистало зробити ми, Центральна Рада, в найбільшій тишині, те повинно довершити, справити і до останнього порядку прибудувати. Український Установчі Збори ми повинні зовсім встановити, нашім провадити збори до них як найважливіше, вжити всіх законів, щоб парлямент-ною тодістю залічено як найширше, щоб за кіляка тижнів зібрання в наш Установчі Збори—нашій народній і народничій Землі нашої—закріпили свободу, лад і добробут конституції Незалежної Української Народної Республіки на добро всього трудового народу—тепер і на будучину.

Слоку Найвишньому нашому організови національні рішення про федеративний зв'язок (народних республік) бунот Російської держави.

До того часу всі громади Самоцінної Української Народної Республіки класично повинні стати на сторожі добуті волі та прав нашої Народі і всіма силами борючись проти доки всім ворогам селянсько-робітничої Української Республіки Української.

Українська Центральна Рада.

Відомий державний Р. К. Український.

Після того, як подальше існування УНР відповідно до Четвертого універсалу Центральної Ради стало довершеним фактом, болгарська преса поставила перед собою завдання ознайомити своїх читачів з новою державою. Інформація запозичувалася з іноземної преси, переважно німецької і австрійської. Передусім, подавалися відомості про географічне положення, територіальний устрій і економічний стан Української республіки з акцентом на трьох найбільш «родючих» губерніях — Київській, Подільській та Волинській. Наголошувалося на перевагах для Центральних сил підписання договору саме з цими провінціями, де, відповідно до чуток, нагромаджено неймовірні кількості зернових культур, які не було продано через відсутність транспортних засобів⁸⁸. Україну називали *«країною з природними підземними багатствами і порівняно високорозвиненою індустрією»*, започаткування відносин з якою принесло б *«виснаженим війною країнам «прийнятне наповнення економічних благ»*⁸⁹.

Українська делегація у Бересті. Сидять зліва направо: М. Любинський, О. Севрюк, М. Левитський. Стоять зліва направо: С. Остапенко та М. Залізняк.
Берестя-Литовське, 9 лютого 1918 р.

Це мало надзвичайне значення для Болгарії, де в середині січня продовольча криза сягнула небачених розмірів. Відтак В. Радославов від-

⁸⁸ Мир. 1918, 8 февруари 1918. № 5345.

⁸⁹ Пряпорец. 1918, 11 февруари. № 32.

мовив австро-угорському послу графу А. Тарновському у проханні надати продукти харчування з аргументом, що *«загальне становище в Четверному союзі вимагають спершу підписання миру з Росією, але ще більше з Україною, заради чого можливо навіть принести жертви»*⁹⁰.

1 лютого українська делегація вже на чолі з О. Севрюком продовжила участь у відновлених переговорах. У той час Центральна Рада в Києві перебувала в критичній ситуації не лише через наступ підрозділів більшовиків, але й через те, що внаслідок поміркованої політики з низки життєво важливих питань вона втратила майже усіх своїх прибічників. У представників Центральних держав на переговорах склалося враження, що українці втратили можливість укласти мир на найкращих для себе умовах, що необхідність отримати підтримку проти більшовицького наступу зробило їх більш поступливими.

3 лютого Р. фон Кюльман звернувся з проханням до В. Радославова (який напередодні прибув в Берестя в якості очільника болгарської делегації замість скомпрометованого Хр. Попова) організувати приватну зустріч з українськими делегатами і схилити українців до більших компромісів заради якомога швидшого укладення миру. У своєму звіті уряду В. Радославов критикував *«ілюзії»* росіян і українців щодо внутрішніх суперечок у Четверному союзі, які нібито можуть пролонгувати переговори і констатував *«переговори все таки наближаються до свого завершення»*⁹¹.

Підписання Берестейського мирного договору. Справа наліво: С. Остапенко, М. Гофман, О. Севрюк, М. Левитський, М. Любинський

⁹⁰ Цит. по: Нотович, Ф. Захватническая политика германского империализма на Востоке в 1914–1918 г. Москва. 1947. С. 144.

⁹¹ Дипломатически документи... № 1430. С. 891.

Підписання договору між УНР та державами Четверного союзу.
Берестя-Литовське. 9 лютого 1918 р.

За наполяганням Австро-Угорщини переговори було прискорено. 9 лютого (27 січня) 1918 р. о 2 годині ночі договір між УНР і Центральними державами було підписано. В процедурі взяли участь з болгарської сторони царський надзвичайні посланники і повноважні міністри у Відні Андрей Тошев та в Будапешті — Іван Стоянович, болгарський військовий вповноважений при германському імператорові, полковник Генерального штабу Петр Ганчев та Теодор Анастасов на чолі з прем'єр-міністром Василем Радославоимв, який і підписав документ. УНР представляли члени Української Центральної Ради Олександр Севрюк, Микола Любинський та Микола Левитський. Цією угодою уряди Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Османської імперії визнали Українську Народну Республіку як незалежну державу і задекларували своє прагнення відновити *«дружні відносини між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому»*. Договір зокрема передбачав негайне встановлення дипломатичних і консульських зносин (ст. IV), звільнення військовополонених (ст. VI), та започаткування *«взаємного обміну лишків найважливіших сільськогосподарських і промислових виробів для покриття біжучих потреб»* (ст. VII)⁹². Сторони-підписанти

⁹² Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)... С. 84–87.

домовилися взаємно відмовилися від сплати військових виплат. Договір регламентував встановлення економічних відносин між країнами, стосовно Царства Болгарії та УНР зокрема передбачалося підписання Торгового договору, відповідно до права *найбільш привілейованої нації*, а саме: *«Жодна сторона не буде мати претензій до тих полегшень, котри друга сторона признає або признаватиме якій-небудь другій державі на підставі існуючого або майбутнього митового об'єднання, або в малому пограничному обороті в межах 15-ти кілометрової пограничної смуги»*⁹³. Значення підписання миру з Україною софійська преса передавала цитуванням заяви принца Леопольда Баварського під час урочистої вечері 9 лютого, який заявив, що дні, на зразок цього, мають бути записані золотими літерами у світову історію заради підписання миру з Україною, яку обдаровує епітетами *«красива», «родюча», «багата»*⁹⁴. Болгарський уряд також цінував передусім, окрім політичного, економічне значення події.

Звістка про підписання миру стала відомою в Болгарії наступного дня. Про нього у Народних зборах доповів міністр освіти П. Пешев, а інформацію зустріли бурхливими оплесками, які змусили присутніх встати. З приводу миру Голова Народних Зборів Д. Вачов запропонував надіслати вітальні телеграми Царю, прем'єр-міністру і головнокомандувачу болгарської армії. У Пловдиві в кафедральному соборі Св. Богородиці відбувся молебень⁹⁵.

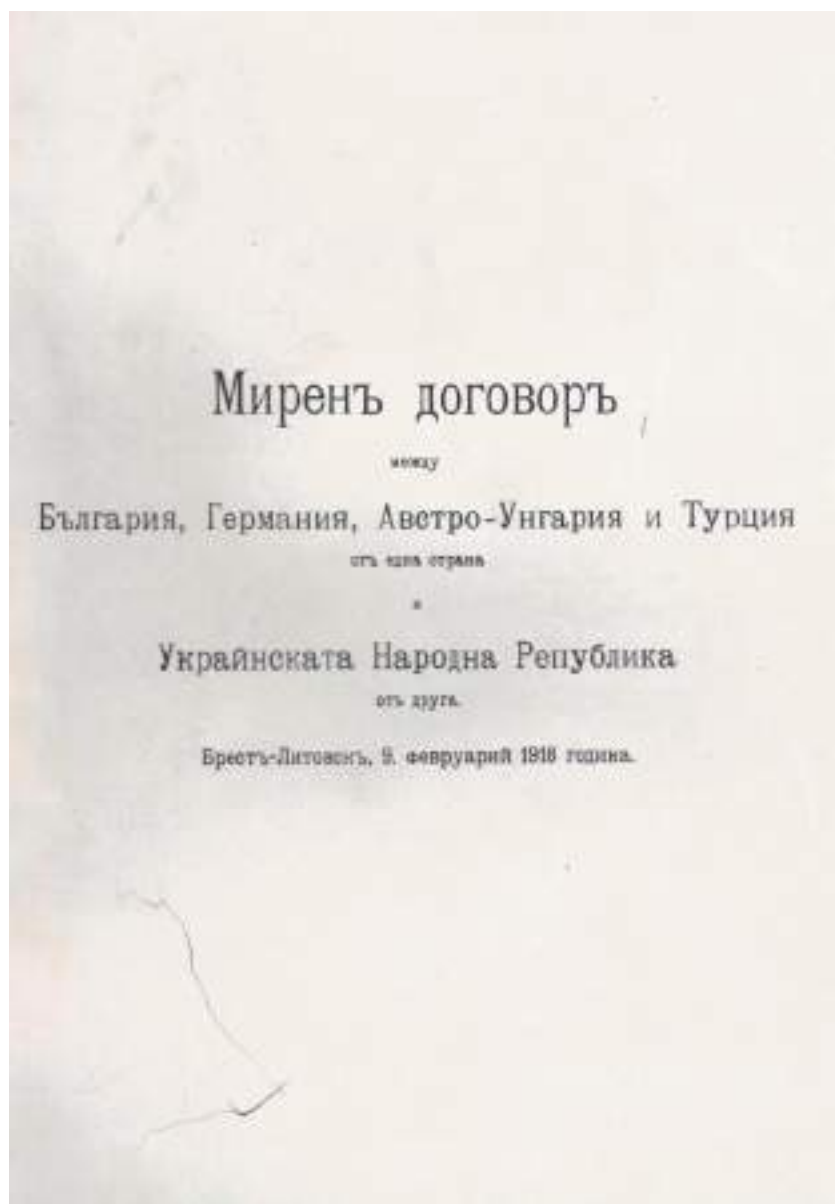
Голова 17-их Народних Зборів Царства Болгарія Димитр Вачов надіслав до Центральної Ради вітальну телеграму з нагоди підписання мирного договору і визнання УНР, в якій повідомляв про вельми позитивне сприйняття в Болгарії звістки про підписання *«благодатного миру між Центральними державами і братньою Україною»*. За дорученням болгарського уряду він привітав представників УНР та побажав братній державі *«швидкого заспокоєння задля блага народу»*, розглядаючи підписаний мир як початок завершення жакливної світової війни⁹⁶.

⁹³ ЦДА РБ. Ф. 176к. Оп. 3. А. е. 1035. Л. 283.

⁹⁴ Мир. 1918, 12 февруари, № 5348. Пряпорец. 1918, 12 февруари. № 33.

⁹⁵ Пряпорец. 1918, 11 февруари. № 32.

⁹⁶ ЦДАВО України. Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 1-3.

договір

спублікою з одної і Не-
Болгарією і Туреччиною
рони.

род в протягу сучасної
незалежним і виразив
між Українською Народ-
що знаходяться у війні
ства Німеччини, Австро-
ни заклучити мирний
ійської Народної Респу-
бити перший крок до
месного світового мира,
кінець страхітливій війні,
вечни дружніх відносин
му, правному, господар-
і до навязання мирних
кім зібрали ся повно-
гетельств, а саме:

ської Народної Респу-
альної Ради: Пан Але-
на Любимський і Пан

равительство державний
Царський Дійсний Тай-
Кільман;

ійсько-Угорське Прави-
жорозілись. Дому і справ
истольського Величества
рїйн фон і цу Худейц;

р Правительство прези-
дъ Радославов, Посол
Пан Іван Стоянович,
полковник Петро Гай-
в;

хизмъ лавки паша, генераль отъ кавалеріята **Ахметъ**
Изетъ Паша;

За Правительството на Українската Народна Респу-
блика: Членоветъ на Українската Централна Рада: Г-нъ
Александръ Саврукъ, Г-нъ Микола Любимський и
Г-нъ Микола Левинський, които слѣдъ прѣдставилю на
намѣрениѣ за редовни и добри пълномощия се съгласиха
относително слѣдшїѣ постановления:

Членъ I.

Германия, Австро-Унгария, България и Турция
отъ една страна и Українската Народна Република отъ
друга — заявяватъ, че военното положение между тѣхъ

За Царсько-Османско Правительство: И. В. Ве-
ликий Везир **Талаат Паша**, Министеръ справъ заграничнихъ
Ахмед Нессімі Вей, И. В. **Ібрагїм Гаккі Паша**, Генерал
Кавалерїи **Ахмед Изет Паша**; і по прѣдложено
своїхъ полномочествъ, які признано добре і вѣрно
виставленими, згодили ся на слѣдующї постанови:

Статья I.

Українська Народна Республіка з одної і Німеч-
чина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з друго-
стороні заявляють, що війсний стан між ними покін-

— 4 —

се приєднати. Договорами ці дві країни схвалені за на-
слідок да живлять по между си в мир і приятелство.

Член II.

1. Между Австро-Унгарія отъ една страна и
Українската Народна Република отъ друга, докогато
тѣзи двѣ дѣржави ще граничатъ, ще сѣществуватъ ония
границы, които сѣществували прѣди избухването на
сегашната война между Австро-Унгарската Монархія и
Русія.

2. По нѣматъ сѣверно границата на Украин-
ската Народна Република, почвайки отъ Тарноградъ, ще
бѣрѣзѣ изобѣ по линіи
Красноставъ—Пугачов-
наки—Мелникъ—Висо-
—Прумани—Витохови-
тове границата въ нѣ
отъ една сѣбѣсна ком-
условия и сѣ огледъ нѣ.

3. Въ случай, че
има още сѣ пѣвока о
сѣзъ обща граница,
особени спогоди.

Изправеното на
неабавно сѣдѣ рати-
фировать.

Начинѣтъ за из-
пираниѣтѣ земѣ и тѣхѣ
отъ пѣвноомонични на

Дипломатическитѣ
договорами страни
фикацията на мирни
не число на консу-
по особено споразумѣ

Договорами сѣ
заплащане на военни
разходи за водене вой-
воениниѣтѣ щети т. е. нѣ
вали за тѣхѣ и за тѣхѣ
вѣдѣствие воениниѣ
реквизиции извършенѣ

Плѣненици и нѣ
да сѣ вѣрѣтъ въ о
сѣгласието на страна
заятъ да останатъ въ
въ друга страна.

Сѣвѣранѣтъ сѣ
сѣ отдѣлни прѣдѣде

Вѣрку стопанскѣ
страми сѣ постигна сѣ

чений. Сторони, заключуючи договор, рѣшили сѣ надалѣ
жити взаѣмно в мирі і дружбі.

Статъ II.

1. Мѣжъ Украинскою Народною Республікою зъ одною
і Австро-Угорщиною зъ другою стороною, о сѣільки ти двѣ
дѣржави граничитъ мѣжъ зъ собою, будуть тѣ границы, які
істнували мѣжъ Австро-Угорською Монархією і Росією
передъ вибухомъ війни.

2. Далѣше на північ іти-ме граница Украинскою
Народною Республікою починаючи відъ Тарнограду, за-

— 10 —

Заключителни постановлення.

Настоящій миренъ договоръ ще бѣде ратифици-
ранъ. Ратификациѣтъ трѣба да бѣдѣтъ размѣненѣ
въ Виенѣ по възможности по-скоро.

Мирниѣтъ договоръ, докогато въ него не сѣ опрѣ-
дѣла друго нѣщо, влиза въ сила сѣ ратифицирането сѣ.
За удостовѣреніе на това пѣвноомоничниѣтъ подпи-
сали този договоръ і го сѣрѣбниха сѣ своѣмъ печатѣ.
Написанъ въ пѣтъ оригинала въ Брѣстѣ-Литовскѣ
на 9. Февруарѣ 1918 година.

(п.) Д-ръ В. Радославовъ.	(п.) О. Севрюкъ.
(п.) Чернинъ.	(п.) Никола Любинскій.
(п.) Кюлманъ.	(п.) М. Левитскій.
(п.) А. Ташевъ.	
(п.) Ив. Стояновичъ.	
(п.) Полковникъ Ганчевъ.	
(п.) Д-ръ Т. Анастасовъ.	
(п.) Талаатъ.	
(п.) Хакки.	
(п.) Като прѣдставитель на Гер- манското Главно командуване Хофманъ.	
Генералъ-Майоръ и Начальникъ. Генералия Шабъ на източното Главно командуване.	
(п.) Ахмедъ Нески.	
(п.) А. Изетъ.	

Вѣдѣжка. Кѣмъ членъ VII на мирниѣтъ договоръ отъ 9 февруарѣ 1918 година.

Сѣществуватъ сѣгласието относително това, че сѣдържащето сѣ въ втора алинея, точка III на горѣпоменатѣ
членъ право за деонсиранѣ по отношение на отдѣлниѣтъ сѣгласиеніа (избрани въ точка II подъ А. В. С. Д.)
принадлежи самостоятелно на всѣка участвуѣща въ тѣмъ сѣгласиеніа страна.

Така щото трѣба въ тази алинея намѣсто „на всѣка отъ двѣтъ договорни страни“, да бѣде „на всѣка
отъ пѣтътъ договорни страни“.

Брѣстѣ-Литовскѣ, 9 февруарѣ 1918 година.

(п.) О. Севрюкъ.
(п.) Р. Кюлманъ.

(п.) Чернинъ.
(п.) Талаатъ.
(п.) Д-ръ В. Радославовъ.

Кінець постанови.

Настоящій миренъ договоръ бѣде ратифициранъ.
Ратификациѣтъ грамотѣ бути мають обмѣненѣ якъ мого
скоро въ Виѣнѣ.

Миренъ договоръ ставъ правосильнимъ по його рати-
фикациѣ, оскільки в йому нічого іншого не постановлено.
На доказъ того повновласники отсей договоръ підпи-
сали і своѣ печатѣ приложили.

Зладжено в лѣти первописх в Брѣстѣ-Литовскѣмъ
9. лютого 1918. року.

(п.) Д-ръ В. Радославовъ.	(п.) О. Севрюкъ.
(п.) Чернинъ.	(п.) Никола Любинскій.
(п.) Ріхардъ фонъ Кільманъ.	(п.) Никола Левитскій.
(п.) Посолъ А. Ташевъ.	
(п.) Посолъ Иванъ Стояновичъ.	
(п.) полковникъ Петро Ганчевъ.	
(п.) Д-ръ Т. Анастасовъ.	
(п.) Талаатъ Паша.	
(п.) Ібрагѣмъ Гакки Паша.	
(п.) Ген.-майоръ Гофманъ.	
(п.) Ахмедъ Нески Вей.	
(п.) Ахмедъ Изетъ Паша.	

У Болгарії підписаний договір сприймався як дипломатичний успіх. Болгарська легация в Голландії характеризувала підписання миру з Україною як *«перший успіх, що мав велике значення»* для Болгарії, якій бажали ще більш значущих успіхів. Болгарська дипломатична місія в Швейцарії від імені усіх болгар, що там проживали, надіслала уряду Болгарії *«сердечні вітання і найщирішу вдячність»*. Болгарське консульство в Смирні (Туреччина) назвало Берестейський мирний договір *«щасливою, великою подією, передвісником близького загального миру»*. Вітання болгарському уряду надійшли і від легаций Австро-Угорщини і Німеччини⁹⁷. Преса наголошувала на значенні мирного договору для подальшого ходу війни. *«Одна група близько 40 млн. осіб відокремилася від фактичного мільярду наших недругів і прагне називати нас в подальшому друзями і мирними сусідами»* — писала з цього приводу газета *«Пряпорец»*. Це ж видання визначило і значення нової держави для світу: *«Важливим у новій державі, якщо вона утвердиться як окрема від Росії одиниця, буде знищення великої сили, яка претендувала на володіння 1/6 земної кулі і нараховувала 189 млн. населення світу»*⁹⁸. Підкреслювалося і значення договору саме для Болгарії, яка очікує після його підписання і мирного договору з Румунією⁹⁹.

12 лютого 1918 р. було підписано українсько-болгарський додатковий договір до мирного договору, згідно з яким дві країни *«погодилися невідкладно впорядкувати встановлення публічних і приватних правовідносин між Болгарією і Українською Народною Республікою по обміну військовополоненими і міжнародними цивільними, з питань амністії, яку буде надано з приводу укладення миру і з питань кораблів, які потрапили в полон недружньої влади, з цією метою буде підписано спеціальний додатковий договір»*¹⁰⁰.

Договір підлягав ратифікації всіма сторонами. Голова української делегації О. Севрюк телеграфував до Києва про потребу якнайшвидше ратифікувати договір.

⁹⁷ ЦДА. Ф. 176к. Оп. 3, а. е. 1035. Л. 9, 12, 13, 39.

⁹⁸ Пряпорец, 1918, 11 февруари, № 32.

⁹⁹ Утро. 1918, 15 февруари. № 2504.

¹⁰⁰ Пак там, л. 303.

Болгарсько-Український Додатковий Договір

до мирного договору заключеного між Українською Народною Республікою з одного боку і Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з другого боку 9 лютого 1918 року в Бересті Литовському.

На містечку тергові VIII пізнішого віку, датовані с. р. виходять загалом між Українською Народною Республікою з одного боку і Імперією Німеччини, Австро-Угорщиною і Туреччиною з другого боку, уможливлені Українською Народною Республікою Числа Центральної Ради.

Пан Александр Сергеев,

Igor Matvienko - Tashkent

Докл. Матем. Акад. Наук СССР

Гуменюк, Г. В. (1997). *Болгария*.

Minister anglophobus copas

Dr. Bernad Potoczny

государственный министр

Phase Analysis of Forces

Директор ИИИП доктор наук

How Jane Cooper

www.elsevier.com/locate/jbiotec

Perhaps I've seen

New York Times Anniversary

згодилася, негайно розформувавши встановлення сублічниць і протиправні вимоги від Українського Народного

Республіки, що за відміни воєнно-політичних і інтервенційних шийдів: щоб ці за питання про автономію, яка повинна бути дана з принципу самозбереження етра і що за питання про порабі, як тодішній у візку вості, згодина в ці ідеї кінця політичних зброї.

Всплывающие сообщения, что за последние дни в связи с началом зимы на территории области наблюдается снижение регулярного транспортного сообщения, являются не правдой, но в настоящее время продлены, на несколько дней, сроки доставки грузов, выходящих из территории области. В частности, на доставку груза в районные подстанции, по состоянию на август 2.5 и другому району август 6.2 и 1.4 августа 7.7, в лет. 9, в лет. 18.9 и другим август 10, 16 и 19 августа 18.1.

Однотипные широко распространенные и обильные, при микроскопии в 2-3 раза превышающие размеры споры со сглаженными, слабо-заостренными концами при 2. Диаметр 6,5.

Сей золотковий дзгокір був власним з ілюст. текстом на українській і болгарській мові з Берестя. Авторська і з. дати 1916 р.

Ката. Дружина Р. И. Лубенского.

Після підписання мирного договору болгарська делегація залишила Берестя-Литовське. На шляху до Болгарії В. Радославов зупинився у Берліні і Відні, де зробив кілька заяв для австрійської і німецької преси. Болгарська преса із задоволенням передруковувала його висловлювання для берлінських вісників, де він називав мир з Україною *«передмовою»* до світового миру і заявив: *«повертаюся в Софію із спокійною впевненістю, що Болгарське царство живе у дружбі і мирі з Народною Республікою Україна і йому не загрожує більше жодна небезпека з боку Росії»*¹⁰¹. В Україні цитували слова В. Радославова, сказані кореспонденту віденського щоденного видання *«Neue Freie Presse»* з приводу підписання миру з Україною: *«Центральні держави заключили мир з дійсною державою, не з позірною державою, і мають інтерес в тім, щоб ся держава дійсно була тривка. Коли існування України буде наражене, центральні держави зроблять своє. Що вони зроблять і коли вони це зроблять, це покаже будучина. Більшовики з певністю кинули озброєні банди проти України з тою ціллю, щоб її покарати за те, що заключила мир, і щоб показати світу, що сей мир неважливий»*¹⁰².

З початком мирних переговорів в Бересті українське питання знову стало актуальним і для болгарського керівництва, а також цікавим для суспільства. Підписання мирного договору започаткувало встановлення дипломатичних відносин між Болгарією і Україною. І якщо для Української Народної Республіки цей факт був дуже важливим через її прагнення отримати дипломатичне визнання європейських держав, то для Болгарії, зруйнованої війною, на першому місці було врегулювання економічних взаємин. Преса обох держав займалася активним формуванням громадської думки про користь від взаємної співпраці між двома країнами-сусідами.

Однак у пресі з'явилися й інші погляди на перспективи реалізації договору. Автор статті *«Після миру з Україною»*¹⁰³ А. Нейчев, депутат парламенту, член Демократичної партії, висловив сумнів в довготривалому існуванні нового державного утворення. Його твердження про передчасність завершення боротьби між *«більшовизмом в Петрограді і підсланим націоналізмом меншовизмом у Києві»* дисонували з загальним ентузіазмом, що сповнював сторінки болгарських газет безпосередньо після підписання договору. Його сумніви зумовлювалися стратегічним геополітичним становищем України і її великими природними

¹⁰¹ Мир. 1918, 15 февруари, № 5351; Работнически вестник. 1918, 1 март. № 222; Утро. 1918, 22 февруари.

¹⁰² Вістник Союза... 1918, 3 март, Ч. 9 (192). С. 135.

¹⁰³ Пряпорец. 1918, 12 февруари. № 33.

ресурсами, щодо яких Росія не відмовиться без боротьби. Обставиною, що призведе в майбутньому до нестабільності існування української держави А. Нейчев вважав перебування значної частини українських угідь у власності російської аристократії (перелічено роди Потьомкіних, Суворових, графів Орлових, Румянцевих та ін.) і польської шляхти. *«Віriamo, що пану Кухажевському¹⁰⁴ не зовсім просто буде справитися із новою посестрою Польщі — Українською державою»* — обґрунтував свою недовіру А. Нейчев.

До кінця лютого 1918 р. ейфорія від підписання договору з Україною зтихла, а преса підхопила інші важливі для болгар теми — Буфтейський попередній договір з Румунією, Берестейський мирний договір з Росією та їхнє значення для Болгарії. Протягом березня–квітня новини, присвячені Україні, стосувалися економічного виміру підписаного договору, а також можливостей України виконати економічні зобов'язання, взяті нею взимку того ж року.

Підписання Берестейського мирного договору відбувалося в час, коли Київ уже знемагав він господарювання більшовиків: *«українські гроші було визнано недійсними; Центральну Раду і Генеральний Секретаріат оповіщено скасованими, членів Центральної Ради і Секретаріату оповіщено звичайними карними злочинцями, які мали бути всі заарештовані; їхнє майно оповіщено skonсфiскованим»¹⁰⁵*. Очільник більшовицьких військ М. Муравйов наказав не шкодувати ні міста, ні його населення. Радянська влада в Києві встановлювалася *«вогнем і мечем»*, ріками лилась кров. Український уряд та іноземні представництва тимчасово перемістилися до Вінниці. Українці потребували невідкладної допомоги, німці і австрійці — продовольства. Німецька та Австро-Угорська імперії скерували до Києва свої війська. Німецький наступ розпочався 18 лютого, а вже 27 лютого 1918 р. німці підійшли до української столиці. 28 лютого Київська міська дума отримала від С. Петлюри телеграму, що він скоро вступить зі своїм відділом у Київ. Дума офіційно перебрала владу в місті, з якого серед хаосу й паніки евакуювалися «тимчасові господарі», й доручила охорону міста до повернення української влади Грузинському Національному Комітетові як нейтральній силі¹⁰⁶. Поряд із грузинськими вояками охороняли Київ вірмени. Українська армія вступила в Київ 1 березня, наступного дня — німецькі війська.

Українська сторона першою з країн-підписантів ратифікувала Берестейський мирний договір. За результатами обговорення його положень на

¹⁰⁴ Міністер-председател на Кралство Полша през 1917–1918 г.

¹⁰⁵ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1918–1923 рр. Т. 1. С. 243.

¹⁰⁶ Там само. С. 244.

засіданнях Малої Ради вже 17 березня було ухвалено рішення про ратифікацію цього багатостороннього акту і оголошено: *«Ми, Українська Центральна Рада ухвалили: ... мировий договір затвердити, ратифікувати і виконувати твердо і непохитно нині і на потім будучі часи, а Раді Народних Міністрів наказати і перевести обмін ратифікаційних актів в місці, зазначеному в договорі»*¹⁰⁷. Для організації якнайшвидшої передачі ратифікаційних грамот до Києва з Відня, визначеного місцем їх обміну, до столиці Австро-Угорської імперії було відряджено А. Яковліва, до Берліна і Стамбула вирушили учасники мирних переговорів у Бресті О. Севрюк і М. Левитський. Посланника до Софії Центральна Рада не скерувала.

Таким чином, Берестейський мирний договір склав правову підставу для встановлення дипломатичних відносин між Царством Болгарія та Українською Народною Республікою і поклав початок українсько-болгарських міждержавних відносин у XX ст. Основна мотивація Болгарії щодо встановлення двосторонніх відносин з УНР полягала в вирішенні торговельно-економічних питань, УНР прагнула до політичного визнання Болгарією державної незалежності. Ці завдання було покладено в основу місії перших дипломатичних представництв, створених відповідно до умов договору.

¹⁰⁷ ЦДАВО України. Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 12. Арк. 6.

Діяльність Посольства Болгарії в Києві

- 1. «Почесний українець» на чолі
болгарського представництва
в Українській Державі**
- 2. Завдання і функції Посольства Царства
Болгарія**

1. «Почесний українець» на чолі болгарського представництва в Українській Державі

Болгарське дипломатичне представництво в Українській Народній Республіці в статусі посольства було засновано в березні 1918 р. На той час країни-підписанти Берестейського мирного договору, очікуючи від УНР виконання економічних зобов'язань, попри відсутність ратифікації акту всіма сторонами, вже скерували до Києва своїх представників. Першими прибули офіційні репрезентанти Німецької імперії та Австро-Угорської монархії. Німецький представник — цісарський послианник у відставці, дійсний таємний радник, доктор Філіп Альфонс Фрайгер Мумм фон Шварценштайн (Alfons Mumm von Schwarzenstein)¹ «в характері голови торговельної делегації»² з'явився в столиці УНР у день ратифікації Центральною Радою Берестейського мирного договору — 17 березня. Того ж дня київська та одеська преса опублікували повідомлення про призначення дипломатичним представником Царства Болгарія в Києві Івана Стояновича (Іван Петров Стоянович, 1862–1945) — члена болгарської делегації на мирних переговорах у Бересті, підписанта з боку Болгарії договору з УНР і Радянською Росією³. З середини серпня 1918 р. він у статусі повноважного міністра управляв Генеральним консульством в Будапешті⁴, а 5 березня 1918 р. відкрив в угорський

Представник Німецької імперії в Києві доктор Філіп Альфонс Фрайгер Мумм фон Шварценштайн (1859–1924)

¹ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 1–1 зв.

² Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917–1923 рр. Т. 1. С. 243.

³ Прибытие послов. *Одесский листок*. 1918, 17(4) марта. № 46. С. 3.

⁴ ЦДА РБ. Ф. 176 К. Оп. 18. А.е. 974. Л. 1.

столиці першу болгарську школу⁵. Однак повідомлення про його плановане переведення до Києва, очевидно, базувалося на чутках і не було підтверджено фактами⁶.

Представник Австро-Угорської монархії в Києві граф Йоганн (Янош) Форгач фон Гюмес і Гач (1870–1935)

Як голова австрійської делегації практично одночасно з німецьким представником і однаковими функціями прибув граф Йоганн (Янош) Форгач фон Гюмес і Гач (Johann Graf Forgach von Ghymes und Gacs). Німецький та австро-угорський представники зосередили увагу на виконанні свого основного завдання — організації вивезення продовольства з України в свої країни. Продовольство, як і сировина, для військової промисловості Німеччини та Австро-Угорщини були вкрай необхідні для Центральних держав.

У Софії в цей час тривали переговори щодо кандидатури посла до УНР. Другим претендентом на цю посаду був правник (випускник юридичного факультету Женевського університету), літератор, інтелектуал, онук М. Драгоманова Дмитр Шишманов (Димитър Иванов Шишманов; 1889–1945)⁷. Створення після розпаду Російської імперії нової самостійної держави «як рукавички» між Болгарією і Росією надзвичайно імпонувало болгарському цареві. Як зауважував Д. Дорошенко, «...цар Фердинанд дуже тішився з того, що тепер замість заборчої, імперіалістичної Росії сусідом Болгарії по північному берегу Чорного моря являється

⁵ ЦДА РБ. Ф. 364 К. Оп. 1. А.е. 15. Л. 3.

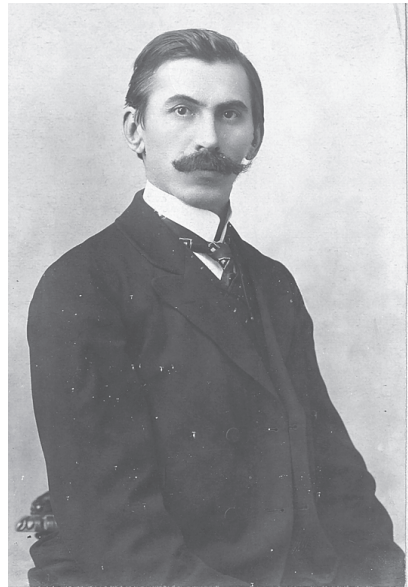
⁶ Стрезова, Алека. Българската дипломация: институции и представители. 1879–1918. София, 2017. 239 с. 5 травня 1918 р. під його патронатом в Будапешті освячена перший болгарський православний паракліс «Св. св. Кирил і Мефодій». І. Стоянович очолив церковне настоятельство. Генконсульством управляв до 30 листопада 1918 р.

⁷ Жуківський, Василь. Дімітр Шишманов — дипломат, письменник, онук Михайла Драгоманова. *Драгоманівські читання. Матеріали четвертої і п'ятої конференцій «Драгоманівські студії»*. Софія, 2011. С. 50.

Україна»⁸. Фердинанд I бажав стати першим монархом, який визнає незалежність УНР і встановить з нею дипломатичні відносини⁹. Встановлення дипломатичних контактів з УНР мало важливе значення для Болгарії як з економічної точки зору (відкривалися можливості для закупівлі продовольства і необхідних товарів), так із політичної — становлення незалежної держави перешкоджало втіленню планів Росії на Балканах. Родинні зв'язки з видатним українцем М. Драгомановим, який багато прислужився болгарській культурі, були вагомим аргументом для царя в виборі свого представника до нової столиці. Однак Д. Шишманов пропозицію обійняти цей пост відхилив, пожартувавши, що дипломатія — це канцелярська справа, яка йому не імпонувала¹⁰.

Зрештою цар за доповіддю міністра народної освіти і правителя міністерствам зовнішніх робіт та віросповідань П. Пешева ухвалив рішення відправити до Києва його батька — Івана Шишманова (болг. Иван Димитърров Шишманов, 1862–1928). Професор Шишманов на подив своїх друзів пропозицію прийняв, але з єдиною умовою: скерувати разом з ним досвідченого дипломата. Царський указ про його призначення як Царського Надзвичайного Посланника і Повноважного Міністра при уряді УНР у Києві з заробітною платою 13 200 левів на місяць та представницькими коштами в 20 400 левів вийшов 23 березня 1918 р.¹¹

Відомий літературознавець, фольклорист і етнограф, дослідник українсько-болгарських літературних зв'язків, один із засновників Софійського університету, вихованець і зять М. Драгоманова мав багато підстав для такого призначення.

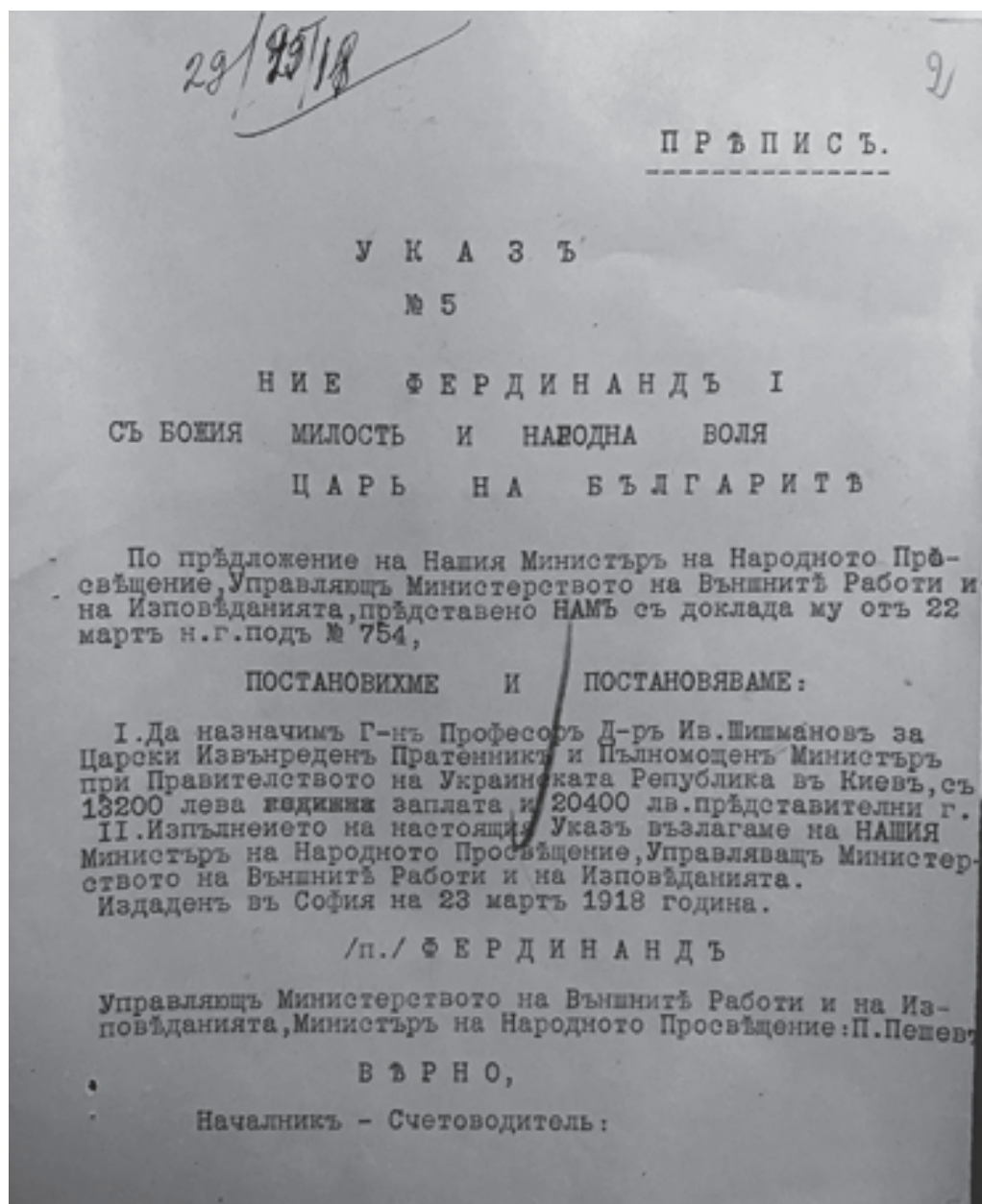
Царський Надзвичайний
Посланник і Повноважний
Міністр при уряді УНР
у Києві Іван Шишманов

⁸ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917–1923 рр.: у 2-х томах: Док.-наук. видання / Упоряд. К.Ю. Галушко; Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. Київ: Темпора, 2002. С. 98.

⁹ Див.: Нейков, П. Половин век в Министерство на външните работи опубл.: Милчаков Яни Дипломатическата мисия на Иван Шишманов в Киев. «Иван и Димитър Шишманови — литература и дипломация», Милчаков, Я. Социални полета на литературата. София: УИ «Св. Климент Охридски», 2009.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

Указ Царя Болгарії Фердинанда I про призначення Івана Шишманова
своім Надзвичайним Посланником і Повноважним Міністром
при уряді УНР у Києві

Monsieur le Président,

Le Gouvernement Royal ayant décidé d'envoyer une mission spéciale auprès du Gouvernement de la République Démocratique d'Ukraine, a choisi et placé à la tête de cette mission Monsieur Ivan Schischmanoff, Docteur ès lettres, Professeur à l'Université de Sofia, Ministre Plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi des Bulgares, ancien Ministre de l'Instruction Publique, membre de l'Académie des sciences de Sofia, membre effectif du Conseil de l'Université de Kharkov, membre de l'Académie ukrainienne de Lvoff, membre correspondant de l'Académie d'Agram etc.

Connaissant de longue date les hautes qualités qui distinguent M. Schischmanoff, je suis persuadé qu'il ne négligera rien pour mériter la confiance et l'estime du Gouvernement de la République et que, de Son côté, Votre Excellence ne manquera pas de l'accueillir favorablement, ainsi que de le seconder dans l'accomplissement de sa mission.

Croyez bien, Monsieur le Président, que je

H.

suis très heureux de pouvoir offrir par cette occasion à Votre Excellence les assurances de ma très haute considération.

Dr V. Radoslavoff

Président du Conseil,

Ministre des Affaires Etrangères et des Cultes
de Sa Majesté le Roi des Bulgares.

Лист прем'єр-міністра
В. Радославова
про повноваження
І. Шишманова

Знаменитий тесть вважав його *«розумним і дуже працелюбним»*, вірив у нього зі студентських років як у майбутнього *«порядного вченого»*¹². І. Шишманов виправдав його сподівання в цій сфері: переїхавши 1889 р. до Софії, читав у Софійському університеті лекції з літературознавства та історії культури давніх народів, організував збирання пам'яток фольклору, здобув науковий ступінь професора, працював на різних посадах у міністерстві народної освіти (1890–1894), яке очолив 1903 р. Його розуміння надзвичайної важливості ролі культури для розвитку нації реалізувалося в ініціативах щодо створення Національного театру, Музичної академії, Етнографічного музею. Однак на діяльність І. Шишманова на державній посаді значний вплив справило погіршення соціальних умов у Болгарії наприкінці 1906 р., що супроводжувалося під впливом російської революції 1905 р. страйками, та університетська криза на початку 1907 р. Невдоволення студентства спричинили плани князя Фердинанда I та уряду Д. Петкова обмежити самоврядування Софійського університету. Розпочаті в грудні 1906 р. студентські страйки вилилися в демонстрацію зневаги до князя під час відкриття Національного театру в Софії 3 січня 1907 р. Для участі в урочистостях отримали запрошення лише 60 студентів, в чому вони вбачали обмеження своїх прав у доступі до культурних подій і звинувачували в цьому князя. Студенти повернули свої запрошення міністру І. Шишманову, а карету Фердинанда I, який прибув на відкриття театру, закидали сніжками і *«вітали»* свистом. Демонстрантів негайно розігнав кавалерійський почет князя. Наслідком скандалу став княжий указ про закриття університету на півроку і звільнення всіх професорів та викладачів, а також нові заворушення, вже в середовищі професури і підтримка звільнених впливовими діячами¹³. У вирі цих подій залишив міністерську посаду І. Шишманов. *«Провина»* міністра, як констатувала українська преса *«полягала в тім, що він шанував університетську автономію і не хотів робити з дому науки дім поліцейського догляду»*¹⁴. На сторінках болгарських газет його звинувачували в підтримці *«розвитку соціалізму серед студентів»*¹⁵. Професору Шишманову

¹² Якімова, А. Іван Шишманов і український фольклор. *Українознавство*. 2013. № 1. С. 216.

¹³ Див.: Стателова, Елена и др. История на България. Том 3. София: Издателска къща «Анубис», 1999. С. 204–206; Марков, Георги. Покушения, насилие и политика в България 1878–1947. София: Военно изд-во, 2003. С. 105–106; Енциклопедия «България». Т. 7. София; Изд-во на БАН, 1996. С. 150.

¹⁴ Студентські розрухи в Болгарії. *Рада*. 1907, 12 січня. № 9. С. 3.

¹⁵ Там само.

довелося на деякий час виїхати з країни¹⁶. Можна припустити, що з огляду на цей факт біографії він став не першим претендентом на посаду посла в УНР. Однак його близькість до знакової для України постаті М. Драгоманова, цінні зв'язки на батьківщині його доньки Л. Шишманової і особисті щирі зацікавлення українською культурою переважили в прийнятті царем рішення про його призначення.

За характеристикою Д. Дорошенка, *«це був щирий друг України, котрий справу національного українського відродження і відбудови української державності приймав так близько до серця, як і свою болгарську справу»*¹⁷. Однією з *«найясніших постатей, яких довелося зустрічати»*, вважав І. Шишманова Державний контролер УНР О. Лотоцький. Він усвідомлював, що призначення вченого на дипломатичну посаду відбулося *«не без огляду на його зв'язки з українством та через те саме і прийнятий тут з надзвичайною повагою й сердечністю»*¹⁸. Тісно співпрацював професор Шишманов з українськими науковцями (В. Гнатюком, М. Павликом, І. Свенцицьким) як дійсний член з травня 1914 р. філологічної секції Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, налагоджуючи українсько-болгарські наукові контакти та опікуючись збереженням наукової спадщини М. Драгоманова¹⁹.

До переваг вченого на дипломатичній посаді належало й знання української мови. В Києві він став єдиним іноземним представником, який володів мовою країни перебування. Відрядження до української столиці мало для нього також особисте значення: тут мешкала одна з найближчих родичів — мама дружини. Після смерті М. Драгоманова 1895 року Людмила Михайлівна Кучинська (Драгоманова) повернулася на батьківщину. Попри те, що родина науковця-дипломата поки залишалася в Софії, болгарський посол їхав до країни, котра *«як і Болгарія мала блискуче історичне і культурне минуле»*, *«з великою охотою»*²⁰.

Під час зустрічі з І. Шишмановим перед його від'їздом до Києва Фердинанд I згадав, переглядаючи мапу України, слова М. Драгоманова про самостійність українського народу і *«відрубність його від москов-*

¹⁶ 22 вересня 1908 р. Фердинанд I Кобург проголосив незалежність від Османської імперії, прийняв титул царя і перейменував Велике князівство Болгарія в Царство Болгарія. Правив до свого зречення престолу 3 жовтня 1918 р.

¹⁷ Дорошенко, Дмитро. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки)... С. 276.

¹⁸ Лотоцький, О. В Царгороді. Варшава, 1939. С. 122.

¹⁹ Див.: Горбань, І. Фольклор і фольклористика болгар в Україні. Наукове видання: Ін-т народознавства НАН України. Львів, 2004. С. 79.

²⁰ НА БАН. Ф. 11к. Оп. 2. Спр. 539. Арк. 1.

ської держави»²¹. Від роботи посла в Софії монарх очікував встановлення українсько-болгарських політичних і торговельних зносин, налагодження поставок у Болгарію продовольства, захисту прав та інтересів болгарських підданих в українських містах, допомоги біженцям та військово-полоненим (відповідно до додаткового протоколу Берестейського мирного договору).

Генеральний консул у Києві
Петро Нейков (1879–1968)

«Досвідченим дипломатом», якого І. Шишманов просив включити до складу посольства, став Петр Нейков (Петър Тодоров Нейков, 1879–1968). Відомий журналіст і племінник першого болгарського міністра народної освіти Георгія Атанасовича, П. Нейков підтримував дружні відносини з Александром Малиновим, Іваном Вазовим та іншими відомими болгарськими діячами. Він народився в румунському містечку Браїла, мав ґрунтовну освіту (навчався в університетах Софії й Женеви) та достатній дипломатичний досвід, вільно володів французькою мовою. Після закінчення відділення права Женевського університету П. Нейков працював (з перервами) в Міністерстві зовнішніх робіт та віроspo-

відань Болгарії, на посаді консула в Серресі, Скоп'є, Бухаресті; входив до складу болгарської делегації, яка підписала Бухарестський мирний договір 28 липня 1913 р. між країнами-учасницями Другої Балканської війни. Тоді в результаті поразки Болгарія втратила частину своєї території, зокрема Південну Добруджу, що відійшла Румунії, але зберегла вихід до Егейського моря. Від осені 1913 р до літа 1916 р. П. Нейков працював першим секретарем болгарського посольства в Бухаресті, залишивши посаду зі вступом Румунія в світову війну. По тому він перейшов на аналогічну посаду в Стамбул.

Їхати до Києва, попри прохання посла і рекомендацію прем'єр-міністра В. Радославова, кар'єрний дипломат спершу відмовився. Він не хотів залишати родину, але й брати їх з собою через непередбачувані труднощі, які могли виникнути, не наважувався. Прем'єр-міністр

²¹ Болгарський амбасадор на Україні проф. І. Шишманов. *Діло*. 1918, 1 травня. № 99. С. 2.

«мотивував» його погрозою звільнення з дипломатичної служби в разі відмови. Зрештою — підвищив до рангу генерального консула і призначив на посаду радника посольства. П. Нейков вивіз дружину з дітьми до родичів у Браїлу і почав готуватися до від'їзду.

Про спорядження дипломатичної місії в столицю незалежної України сповістила софійська преса. І. Шишманов дав інтерв'ю газеті «Камбана». Один із її засновників і головний редактор Кристю Станчев був випускником Софійського університету за часів викладання в виші професора Шишманова. Під час світової війни редакційна політика часопису ґрунтувалася на прони́мецькій позиції та ідеї зміцнення національної самосвідомості болгар. У цьому контексті інформація про розширення дипломатичної присутності Царства Болгарія мало надзвичайну актуальність. У вступі до інтерв'ю, опублікованого 13 квітня 1918 р. під назвою *«България и Украйна притежават всички условия за близко приятелство!»* зазначалося, що Україна визнана незалежною державою після підписання договору держав Четверного союзу з Російською радянською Республікою 3 березня 1918 р. Водночас наголошувалося, що Болгарія першою визнала незалежність України від Росії й встановила з нею дипломатичні відносини. Такі твердження відповідали прагненню Фердинанда I, але були дещо перебільшеними, оскільки Берестейський мирний договір був багатостороннім, а його ратифікація болгарською стороною ще не відбулася. Не менш сміливими були відповіді професора Шишманова. Опонуючи закидам про *«створення України в Бресті»*, він заявив, що це держава з давньою історією і культурою, яка сягає витокami Київської Русі; що українці психологічно ближчі до болгар, ніж до росіян; що М. Гоголь є українцем. Посол окреслив свої завдання і висловив сподівання на те, що Україна буде толерантною до болгарських колоній, а йому вдасться успішно *«використати своє багаторічне вивчення України, української культури та українського руху, своїх особистих зв'язків, своїх теплих симпатій до нації, яка у своєму відродженні представляє такі вражаючі аналогії»* з болгарською і реалізувати свою місію налагодження *«тривалих нерозривних політичних, економічних і культурних»* зв'язків між Болгарією та Україною²².

²² Камбана (Софія). 1918, 13 април / НА БАН. Ф. 11к. Оп. 2. А. е. 536. Л. 1.

Завершивши приготування, І. Шишманов і П. Нейков виїхали з Софії 21 квітня 1918 р. Дорогою вони мали зупинку у Відні, де посол планував зустрітися з українцями, яких багато перебувало в дунайській столиці, й дізнатися «з *перших вуст*» про українські справи. Старе імперське місто справило на них своїм «*безнадійним виглядом*» сумне враження. Як зауважував П. Нейков, «*після суворої зими без палива веселі та безтурботні віденці опинилися в біді голодні, погано одягнуті, виснажені*»²³. Впевнено почували себе в місті лише спекулянти. Болгарські дипломати зупинилися в одному зі старих центральних готелів «*Meissl und Schadn*» й за-

Готель «Meissl und Schadn» у Відні

лишалися там упродовж тижня — з 22 по 28 квітня. Професор-посол цілими днями навідував своїх старих знайомих — «*натхненників української ідеї*», повертаючись до готелю знесиленим від довгих політичних розмов. Петро Нейков проводив час з колегою секретарем посольства Мінчо Мінчевим і навіть встиг замовити собі у віденському ательє пальто²⁴. Придбання залізничних квитків виявилось непростю справою. Місця в переповнених вагонах потягу на Львів І. Шишманов і П. Нейков знайшли лише завдяки «*ангелу-охоронцю*» М. Мінчеву й виїхали 28 квітня. Кожен з них мав свою валізу, П. Нейков відповідав за «*державну*» скриню з речами для канцелярії посольства. Вони

планували переночувати у Львові й одразу вирушити в бік України. Але на вокзалі з'ясувалося, що було втрачено скриню з багажем. У переповненому біженцями Львові — «*типово австрійському місті*», який «*стояв цілим зі своїми палацами в центрі й хатинами на околиці*» їм не без труднощів вдалося знайти єдину кімнату в старому занедбаному готелі²⁵. Наступного дня посол встиг познайомитися з багаторічним депутатом Галицького сейму доктором Іваном Макухом (1872–

²³ Нейков, П. Спомени. София: Изд-во на отечествения фронт, 1990. С. 192.

²⁴ Там само. С. 196.

²⁵ Там само. С. 194.

1946). Той весною 1918 р. повернувся до містечка Товмач на Львівщині, організував віче щодо Берестейського мирного договору і очолив владу в місті. Під час зустрічі йшлося про значення цього багатостороннього договору для українсько-болгарських відносин. З проголошенням УНР у Галичині помітно активізувався український рух, було створено Український банк, а місцева інтелігенція готувала з'їзди товариств «Рідна школа», «Союз українок», відроджувався «Пласт». Скористалися перебуванням у Львові болгарського посла і журналісти. В опублікованій за результатом розмови з І. Шишмановим кореспондента газети «Діло» (головний редактор В. Панейко, невдовзі призначений держсекретарем зовнішніх справ ЗУНР) інформації констатувалося, що амбасадор «*дуже прихильно*» ставиться до України і української справи, вітає постанови Української Держави, вважає Болгарію й Україну «*природними союзниками*» і впевнений у тому, що Українській Народній Республіці вдасться пережити всі труднощі державотворення²⁶.

В цей час у Києві готувався гетьманський переворот, зумовлений невдоволенням німецької адміністрації темпом виконання Центральною Радою зобов'язань за Берестейським мирним договором. Попри підписання 23 квітня 1918 р. Господарського договору УНР з країнами Четверного союзу²⁷ барон А. фон Мумм доповідав у Берлін про потребу зміни влади, а таємна нарада німецьких і австро-угорських представників ухвалила рішення про неможливість співпраці з українським урядом. Каталізатором процесу зміни влади в УНР стала справа викраденого 25 квітня 1918 року і вивезеного з міста до Харкова керівника Київського відділення Російського зовнішньоторговельного банку, цукрозаводчика і фінансиста А. Доброго. Він входив до складу комісії, яка проводила переговори щодо укладання торгового договору між УНР та Німеччиною, однак поза офіційними міждержавними домовленостями приватно забезпечував закупівлю для німців, незадоволених роботою українського уряду, продовольства (зокрема цукру й зерна) та перевезення його до Німеччини. Організований ним «експорт» українських товарів влаштував німецьке військове командування своїми умовами, а українське населення розоряв. Німці сприйняли арешт А. Доброго як спрямовану проти них дію і реагували відповідно: розпочалися арешти і обшуки, в тому числі й серед членів Центральної Ради. Майбутнім українським очільником німці бачили генерала П. Скоропадського. Той погодився на висунуті йому вимоги німецької сторони за підтримку його кандидатури

²⁶ Болгарський амбасадор на Україні проф. І. Шишманов, *Діло*. 1918, 1 травня. № 99. С. 2.

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 12–16 зв.

як глави держави²⁸. Всі спроби Центральної Ради стабілізувати ситуацію і знайти компроміс у взаєминах з німецькою адміністрацією виявилися невдалими. В ніч з 26 на 27 квітня 1918 р. німці обеззброїли Першу Українську дивізію. Очевидно, І. Шишманову стало відомо про арешт українською владою А. Доброго під час зупинки в Львові. Про викрадення пронімецьки налаштованого фінансиста писала київська преса, яка потрапляла до галицьких міст.

Гетьман Української Держави
Павло Скоропадський (1873–1945)

29 квітня 1918 р. Всеукраїнський з'їзд хліборобів у приміщенні Цирку П. Крутикова легітимізував обрання П. Скоропадського на найвищу державну посаду. Оприлюднена того дня тимчасова конституція — «*Закони про тимчасовий державний устрій України*» в ст. 1-8 проголошувала генерала Скоропадського «*диктатором і гетьманом*» Української Держави, визначала його компетенцію як керівника виконавчої і законодавчої влади, верховного головнокомандувача Збройними силами. Відповідно до статей 34-37 «*Законів...*» функції вищого органу законодавчої і виконавчої влади об'єднувала Рада Міністрів Української Держави, яка мала координувати діяльність окремих відомств²⁹. Гетьманська Грамота до

всього українського народу декларувала його «*управління на твердих засадах законів*»³⁰ та їх обов'язковість як для українців, так і для іноземців, котрі перебували на українській території. Втім, усвідомлюючи свою залежність від окупаційної адміністрації (як військової, так і цивільної) П. Скоропадський, що привела його до влади, гетьман надалі консультувався з бароном А. фон Муммом практично з усіх напрямів життєдіяльності Української Держави: від питань внутрішньої політики до призна-

²⁸ Див.: Пиріг, Руслан. Відносини України з Центральними державами: нетипова окупація 1918 р. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019. С. 262.

²⁹ Див.: Пиріг, Руслан. Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. С. 79.

³⁰ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 27 а.

чення представників до іноземних держав³¹. Натомість Рейхсканцлер Німецької імперії барон Георг фон Гертлінг, коментуючи події в Києві під час засідання Рейхстагу, назвав їх справою самої лише України.

До Києва болгарські представники дісталися після гетьманського перевороту, 1 травня 1918 р. На залізничному вокзалі вони дізналися, що внутрішня ситуація в країні призначення принципово змінилася: Гетьман розпустив Центральну Раду і звільнив міністрів. Дипломатів ніхто не зустрів, оскільки новий уряд ще не було сформовано, відповідно — зовнішньополітичне відомство не мало керівника. В міністерстві продовжував діяльність один департамент, директором якого залишався з часу Центральної Ради К. Лоський, і працював один радник — авторитетний юрист і вчений-правознавець проф. О. Ейхельман, який був ще й радником у Міністерстві торгу і промисловості.

І. Шишманов вирішив не очікувати представника української влади, а просити сприяння німецької адміністрації, знаючи про її необмежені повноваження і фактичне господарювання в українській столиці. На непередбачуваний випадок він мав від проф. Шумахера з Софії записку до німецького консула. З'ясувавши адресу консульського представництва Німеччини, І. Шишманов з П. Нейковим вирушили на вулицю Банківську, 2, де розташувався генеральний консул Е. Тілл. У його особі болгарські представники знайшли сприяння щодо пошуків приміщення для посольства. Із запропонованих з цією метою українською та німецькою комендатурою готелів і приватних квартир, обрали готель «Франсуа», розташований на вулиці Фундуклеївській, в буд. № 17, неподалік будинку МЗС Української Держави, в діловому центрі міста. В цьому готелі працювали також українські державні органи, зокрема Морське міністерство. Болгарському посольству виділили дві кімнати. Влаштувавшись у готелі, І. Шишманов навідався до тещі, де дізнався про страшну новину: Л. Драгомановій діагностували рак. Відтак він вирішив якомога частіше відвідувати хвору, яку ніжно називав мамою.

Петру Нейкову враження від готелю (а водночас — від Києва і киян) зіпсувало викрадення у нього нового пальта, пошитого у Відні. Відчуваючи себе *«самотнім, покинутим і пограбованим, далеким від усього, що дороге й любе»*, він вирішив більше не випробовувати долю й винайняв кімнату в квартирі артистки і педагога В. Біляєвої-Тарасевич на вул. Микільсько-Ботанічна, 8, де часто збиралися на вечоринки її колеги і учні з вокалу³². До спілкування запрошували й П. Нейкова. Так у

³¹ Див.: Дорнік, В. та ін. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 245.

³² Нейков, П.С. Спомени... С. 195.

неформальний спосіб дипломат знайомився з культурним життям міста. Як він писав згодом, знадобився час, щоб зрозуміти, що Київ одна з наймальовничіших столиць Європи, подібна до Праги і Будапешту, й відчутти його особливу атмосферу³³.

Між тим посол мусив розпочинати виконання дипломатичних повноважень в Українській Державі, а не в Українській Народній Республіці, як було вказано в царському указі. Гетьман був достатньо мотивований до активізації діяльності зовнішньополітичного відомства, зацікавлений розбудовою міжнародних контактів. Гетьманський уряд розпочав виконання своїх обов'язків 2 травня 1918 р., про що П. Скоропадський особисто повідомив німецькому та австро-угорському представникам³⁴. Того ж дня цар Фердинанд I ратифікував Берестейський мирний договір. П. Скоропадський договір визнав і завірив представників країн-підписантів, що буде дотримуватися всіх його умов³⁵. Упродовж тижня тимчасово обов'язки Голови Ради Міністрів Української Держави виконував відомий вчений, правник і педагог вищої школи М. Василенко. 3 травня на посаду заступника міністра закордонних справ і тимчасово виконувача обов'язків помічника Державного Секретаря отримав призначення О. Палтов — близька до гетьмана особа, за характеристикою Д. Дорошенка — *«розумна, здібна і енергійна людина, яка уміла знайтися в усяких обставинах і поводитися з великим тактом»*³⁶. 7 травня керівництво урядом перебрав багаторічний голова Полтавської земської управи і меценат Ф. Лизогуб. Він щойно прибув до Києва на запрошення гетьмана. При цьому основні важелі в керівництві зовнішньою політикою гетьман Скоропадський залишав за собою.

Таким чином, виїхавши до Києва як уповноважений представник царя Болгарії при уряді УНР, професор І. Шишманов прибув до місця призначення після зміни внутрішньополітичної ситуації в Україні. Однак проведена впродовж першого тижня перебування в українській столиці низка зустрічей і консультацій, а також офіційні заяви гетьмана П. Скоропадського давали підстави для сподівання на успішну реалізацію покладених на нього завдань.

³³ Там само.

³⁴ Скоропадський, Павло. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918 / Гол. ред. Ярослав Пеленський. Київ, Філадельфія, 1995. С. 171; Державний вісник. 1918, 18 травня. № 2. С. 2.

³⁵ Имперский канцлер о событиях в Украине. *Одесский листок*. 1918, 8 мая (25 апреля). № 88.

³⁶ Державний вісник. 1918, 18 травня. № 2. С. 2; Дорошенко, Дмитро. Мої спомини про недавнє минуле (1914 — 1920 роки): Наук.-попул. видання. Київ: Темпора, 2007. С. 263 іл.; Гай-Нижник, П. «Сірий кардинал» гетьмана П. Скоропадського (Нариси до політичного портрету О.О. Палтова). *Людина і політика*. 2004. № 3. С. 147–151.

2. Завдання і функції Посольства Царства Болгарія

Виконання своїх безпосередніх обов'язків болгарський посол розпочав ще до офіційного вручення Вірчих грамот. Очікуючи визначення дати аудієнції у глави держави, І. Шишманов наніс перші візити представникам Німеччини та Австро-Угорщини. Знайомство з дипломатичним корпусом він розпочав 4 травня з відвідання німецького посла А. Мумма фон Шварценштейна у його резиденції в готелі «Паласт». Під час бесіди барон Мумм повідомив, що П. Скоропадський визнав зобов'язання України за Берестейським мирним договором, тому німецька сторона вважає за необхідне стежити за розвитком подій і залишатися нейтральною. Бажання обговорювати інцидент з викраденням А. Доброго барон фон Мумм не виявив, підкреслено демонструючи стриманість оцінок усіх подій.

Наступного дня І. Шишманов зустрівся з австрійським послом В. Прінцігом фон Гервальтом у його помешканні на вул. Інститутській, 16 та консулом Ріттером фон Гофінгером. В. Прінціг якраз збирався на аудієнцію до нового міністра закордонних справ. 5 травня зовнішньополітичне відомство очолив М. Василенко, котрий одночасно обіймав посаду міністра народної освіти та ще два дні мав повноваження керівника уряду. Від консула Гофінгера І. Шишманов дізнався, що зі Львова на адресу австрійського представництва вже після його приїзду надійшла телеграма з проханням про сприяння в наданні йому хоча б чотирьох кімнат для розташування посольства. Проте дістав лише пораду звернутися за допомогою в пошуках приміщення до «всесильного» генерала Вільгельма Гренера, начальника штабу командувача німецькими військами в Україні генерала-фельдмаршала Германа фон Айхгорна³⁷. Під час розмови професор Шишманов зауважив, що між австрійськими і німецькими представниками в Києві не відчувається абсолютного взаємопорозуміння.

Скориставшись порадою австрійських колег, 7 травня І. Шишманов разом з головою комісії з тилового забезпечення полковником Хітровим, Дончо Івановим та керівником дирекції з питань продовольства Командировим, які щойно прибули до Києва з Одеси, відвідав генерала В. Гренера в його «прекрасному палаці» на вулиці Катерининській (нині — Липська), 9. Начальник німецького штабу, «гарний статечний чоловік,

³⁷ Див.: Шишманов, І. Щоденник 1879–1927. URL: <http://www.ukrpressbg.com/his-ukrDnevnik-Shishmanov1918.html>

років 45–48», невимушено розповідав про свою зустріч з царем Болгарії, згадував про позитивні враження від спілкування з монархом та престолонаслідником. Натомість він жорстко критикував Центральну Раду («*діти добрі і безвольні*», «*ніхто немає уяви і поняття про механізми управління*», «*ідеологи не бажають визнавати свої помилки*») і висловлював сподівання на успіх гетьманського правління («*до нинішнього уряду, вочевидь, увійшли добрі і дисципліновані люди*»), хоч і не вірив, що «*Україна зможе постати як самостійна держава*». На прохання І. Шишманова щодо сприяння в пошуку приміщень В. Гренер у разі потреби дозволив звертатися до нього. Невдовзі болгарський посол за допомоги німецького генерала перемістився до готелю «*Континенталь*», на вул. Миколаївській (нині — архітектора Городецького), 5. Тут мешкали також деякі представники Німеччини та Австро-Угорщини, зокрема радник німецького посла Ганс фон Берхем.

Окрім офіційних візитів, посол Шишманов зустрічався з колишніми колегами та болгарами, які жили й працювали в Києві. Як давнього знайомого І. Шишманова відвідав професор Є. Волков. Свого часу емігрувавши з царської Росії через переслідування за революційну діяльність, він навчався в Мюнхені на інженера-будівельника. Там познайомився з болгарськими студентами, за сприяння А. Златарова переїхав до Болгарії і замешкав у Варні. Працюючи старшим техніком у муніципалітеті, Є. Волков продовжував займатися політичною діяльністю, видавав упродовж 1911–1913 рр. революційну газету «*Моряк*» і пересилав її числа в Росію. Під час перебування в Болгарії він захопився дослідженнями зв'язків між російськими та болгарськими революціонерами, особливо — постаттю Христо Ботева. Дослідник-аматор багато подорожував країною, збираючи документальний матеріал для його біографії. 1915 року завершений рукопис автор передав до Історико-філологічного відділення Болгарської академії наук для публікації. Рукопис потрапив на рецензію до професора Шишманова, який рекомендував текст до публікації й отримав доручення 4 лютого 1916 р. «*дати остаточне формулювання роботи та подбати про її ретельне коригування*»³⁸.

³⁸ Див.: Веков, Ангел. Някои данни за живота и дейността на руския ботевовед Евгений Захарович Волков. В *памет на академик Михаил 36 Димитров : Изследвания върху Бълг. възраждане* : [Сборник]. София, 1974. С. 543–558; Станчев, М.Г. Ботевовед Евгений Волков. *Болгаристика в системе общественных наук: опыт, уроки, перспективы* : тез. докл. и сообщ. Второй всесоюз. конф. по болгаристике (II Дриновских чтений) 5–7 февраля 1991 г. Х.: [Изд-во ХГУ], 1991. С. 119–120; Веков, А., Станчев, М.Г. Българските учени подпомагат Е.З. Волков в научно-изследователската дейност : кореспонденцията с проф. Иван Шишманов. Евгений Захарович Волков — биограф на Христо Ботев. София, 2004. С. 74–112 та ін.

Однак Є. Волкова невдовзі було звільнено й виселено з Болгарії за революційну діяльність. Праця залишилася в рукопису, її автор деякий час жив у Румунії, а після Лютневої революції 1917 року повернувся в Росію³⁹. Під час візиту до І. Шишманова Є. Волков сподівався на підтримку свого наміру повернутися в Болгарію в якості радника Посольства Української Держави. Та його прихильність до більшовицьких ідей змушувала І. Шишманова до тверезої оцінки наслідків такого призначення.

Побував у І. Шишманова також нащадок аристократичного роду Шамирзе з Малої Кабарди і випускник Пажеського корпусу Б. Чемерзін. Їхні шляхи сходилися на болгарській землі, коли Б. Чемерзін служив у 1904–1909 рр. віце-консулом Російської імперії в Софії, а І. Шишманов обіймав у цей час посаду міністра народної освіти (1903–1907 рр.). На відміну від Є. Волкова, колишній консул Жовтневу революцію спершу не прийняв. За нової влади змушений був залишити посаду начальника відділу в російському МЗС. На деякий час він виїхав до Харкова, сподіваючись також угамувати біль від непоправної втрати — смерті дружини на початку квітня 1917 року. Б. Чемерзін шукав фінансової і моральної підтримки, бо страшенно бідував після звільнення з дипломатичної служби.

Надзвичайно приємною для посла була випадкова зустріч з оперним співаком болгарином П. Райчевим. Уродженець Варни, він навчався в Московській консерваторії і стажувався в 1912 р. у театрі «Сан-Карло» в Неаполі. Від 1913 р. став солістом Музичної драми в Петербурзі, багато гастролював. 1918 рік зустрів у Києві, виконував у Міському театрі опери та балету партію Альфреда в *«Травіаті»* Джузеппе Верді, царя Берендея в *«Снігуроньці»* Миколи Римського-Корсакова. На українській землі талановитий тенор розпочав діяльність як постановник опер *«Шукачі перлин»* Ж. Бізе, *«Казка про царя Салтана»* М. Римського-Корсакова, *«Пікова дама»* П. Чайковського та ін. Своїми задумами П. Райчев поділився з І. Шишмановим. Розмова про мистецтво звершилися для посла відвіданням наступного дня вечірньої вистави *«Травіати»* в київській опері, що спонукало його до роздумів про створення в Києві болгарського театру.

³⁹ Праця Є. Волкова про Х. Ботева вийшла друком лише 1929 р. Скорочення та коректуру тексту зробив професор М.Г. Попруженко за погодженням з членами академії Б. Пеневим та М. Арнаудовим. Див.: Волковъ Евгени. Христо Ботевъ. София: Печатница «Бр. Миладинови», 1929. (Библиотека «Мисль и дейность», № 2).

Видатний болгарський оперний співак, режисер і педагог
Петро Райчев (1987–1960)

8 травня 1918 р. І. Шишманова прийняв міністр закордонних справ М. Василенко. Тимчасовий керівник двох міністерств пріоритет убачав у праці на освітянській ниві, не виявляючи ініціатив щодо профільних проблем зовнішньополітичного відомства. Втім, на звернення посла щодо аудієнції жодних зволікань не було. Більше того, міністр очікував на зустріч. Він справив на посла враження *«типового руського професора»* — *«окуляри, гладко причесане назад волосся, висячі вуса, посивіла борода, підстрижена. Борода велика, залізає в ніс. Очі карі, хитрі»*⁴⁰. М. Василенко нагадав, що вони вже зустрічалися під час XI Всеросійського археологічного з'їзду в Києві 1899 р. і разом з П. Мілюковим відвідували відкриту з цієї нагоди виставку історичних знахідок археолога В. Хвойки.

Тоді професор Шишманов удруге приїхав до Києва після перебування в науковому відрядженні у вересні 1897 р. Відвідання лекцій історіографа-енциклопедиста, одного з фундаторів Історичного товариства Нестора Літописця В. Іконникова та засновника болгаристики в Університеті св. Володимира, почесного члена Слов'янського благодійного товариства в Болгарії і водночас українофоба, автора тези про *«українську мову як наріччя російської»* Т. Флоринського, участь у засіданні Наукового

⁴⁰ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927...

товариства Нестора Літописця склали підґрунтя для подальших контактів і залишили бажання повернутися до Києва⁴¹. Запрошення до участі в XI Археологічному з'їзді отримала також і дружина вченого — Л. Шишманова — з пропозицією зробити повідомлення про альбом болгарських вишивок, який вона підготувала в Софії⁴². Проте до Києва І. Шишманов приїхав у іншому товаристві — разом з російським істориком П. Мілюковим. Після смерті М. Драгоманова він очолював у 1897–1899 рр. кафедру загальної історії в Софійському вищому училищі, читав курси всесвітньої історії та археології. 1899 року його відправили у відставку через контакти з прогресивними болгарськими діячами та ігнорування запрошення на прийняття з нагоди дня народження Миколи II у російському посольстві. Після участі в київському з'їзді П. Мілюков їхав до Санкт-Петербургу. На момент приїзду до Києва І. Шишманова як дипломатичного представника Болгарії він уже встиг побувати 1917 р. міністром закордонних справ Тимчасового уряду Росії⁴³.

Згадану міністром Василенком археологічну виставку було відкрито 1 серпня 1899 р. у п'яти залах нового музею, заснованого на кошти імперського уряду і родини українських меценатів Терещенків. Основу фондів музею склала подарована меценатом Б. Ханенком археологічна колекція. День відкриття виставки з нагоди XI Археологічного з'їзду увійшов в історію як дата заснування Київського художнього музею, офіційно відкритого і освяченого лише 23 грудня 1904 р. Відвідання виставки стало важливою подією для І. Шишманова не лише через унікальність її експонатів (В. Хвойка вперше репрезентував науковому загалу результати своїх археологічних експедицій в такому масштабі), але й сприяло згодом формуванню його позиції як фундатора Етнографічного музею в Софії. Задля розроблення його концепції І. Шишманов за дорученням царя Фердинанда I вивчав досвід подібних музеїв у європейських столицях. Тим більше, що київський музей став першим загальнодоступним музеєм міста.

Однак причиною зустрічі посла з міністром були не спогади, а офіційна підстава — обговорення напрямів співпраці болгарського дипломатичного представництва і українського зовнішньополітичного відомства. І. Шишманов показав міністру Василенку Вірчі грамоти, наголосивши на тому, що має лише «спеціальну місію», подібну до місії посла

⁴¹ Шишманов, Иван. Дневник 1879–1927 г. София: ИК «Синева», 2003. С. 64.

⁴² НА БАН. Ф. 11к. Оп. 3. А.е. 1515. Л. 2.

⁴³ Удод, О.А. Мілюков Павло Миколайович. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ламі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. С. 738.

А. Мумма, і висловив прохання про організацію зустрічі з прем'єр-міністром Ф. Лизогубом, міністром продовольства Ю. Соколовським та міністром юстиції М. Чубинським. М. Василенко засвідчив готовність до найширшої співпраці з Болгарією, для чого мали б відкритися нові перспективи після завершення війни. Розмова точилася навколо проблем державного будівництва, погляди на які у співрозмовників переважно співпадали. М. Василенко підтримав думку І. Шишманова залучення до державного управління здібних людей незалежно від їхньої партійної належності, анонсував розроблення конституції, створення регулярного війська. Однак попри чітке формулювання пріоритету *«ми стоїмо на засадах самостійної України»* болгарський представник зауважив у позиції російськомовного міністра (*«нехай майбутнє вирішить, з ким Україні крокувати далі»*) схильність до *«федерації з Великоросією»* і особливу пошану до *«великоросійської культури»*⁴⁴.

Водночас очільник українського зовнішньополітичного відомства порушив питання про потребу українсько-болгарського культурного зближення, розширення контактів у сфері науки і мистецтва, створення спільних наукових, художніх та інших організацій. Ці його ідеї склали підґрунтя для започаткування нового напрямку українсько-болгарських відносин, згодом названого культурною дипломатією.

Під час нових зустрічей із німецькими представниками (бароном А. Муммом, радником Г. Берхемом, консулом Е. Тіллем, представниками економічної комісії: доктором К. Мельхіором і головним економічним радником посольства О. Відфельдом) І. Шишманов намагався детально їм розповісти про важку продовольчу кризу в Болгарії. Він чітко усвідомлював, що успіх переговорів з цього питання з українським урядом безпосередньо залежав від німецької адміністрації. Практичний аспект переговорів посол спробував реалізувати, передавши барону А. фон Мумму зміст телеграми прем'єр-міністра Болгарії Василя Радославова щодо прохання відправки в Софію до 10 червня зерна однією партією (50 тис. тон) або двома партіями (по 25 тис. кожна). Поспілкуватися про вирішення поставленого прем'єром завдання з австрійським представником В. Прінцігом йому не вдалося, оскільки того відкликати. Його замінив граф Йоган Форгач, котрий правління гетьмана Скоропадського визнавав лише *«умовно»*⁴⁵.

⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 7.

⁴⁵ Скоропадський, Павло. Спогади... С. 240–241.

Однак І. Шишманову вдалося зустрітися з міністром продовольства Української Держави Ю. Соколовським. Той повідомив, що *«німці та австрійці вивезли 1047 вагонів продуктів харчування», а «до кінця травня відправлять ще 10 млн. пудів»*⁴⁶. Відтак під час зустрічі з українським чиновником реальну перспективу українсько-болгарського товарообміну в умовах пріоритетного виконання зобов'язань перед Німеччиною та Австро-Угорщиною визначити не вдалося.

Невдовзі німецька сторона поінформувала про своє рішення щодо запиту болгарського прем'єра. Економічна комісія пропонувала надати Болгарії до 10 червня 50 тис. тон хліба або першу партію 25 тис. тон — до кінця травня, а наступну — до 10 червня. Обмеження в кількості вагонів (не більше 75–100 одиниць) пояснювалося *«невиконання Україною своїх зобов'язань»*, яка ніби не відправила обумовленої кількості харчів. Збільшення поставок до 8–11,5 тис. тон очікувалося в зв'язку з виявленням німецькою стороною у Криму і Таврії запасів зерна.

А в цей час у родині трапилося непоправне горе — 16 травня пішла з життя Л. Кучинська (Драгоманова). На відспівуванні покійної наступного дня в Маріїнсько-Благовіщенській церкві були присутні міністр закордонних справ М. Василенко, професор права Українського народного університету в Києві Б. Кістяківський, громадсько-політичний діяч В. Науменко та інші відомі особи. В день поховання 18 травня від Павла Скоропадського передали вінок з написом *«Вдові М. П. Драгоманова від Гетьмана всієї України»*. Ховали на Байковому цвинтарі. І. Шишманов прикріпив до свого вінка перекладений українською Світозаром Драгомановим офіційний напис: *«Ідеальній подрузі незабутнього професора Софійського університету М. П. Драгоманова — від посла Болгарії»*⁴⁷. А «неофіційно» Посла бентежила думка, як сказати дружині, що мами більше немає...

Перша зустріч І. Шишманова віч-на-віч з гетьманом П. Скоропадським відбулася під час відкриття 19 травня 1918 р. нового приміщення Українського клубу на розі вулиць Пушкінської, 1 і Прорізної. На урочистості болгарський представник потрапив майже випадково, на запрошення ректора Українського народного університету та заступника голови Українського клубу проф. І. Ганицького. В зібранні також взяли участь німецький представник А. фон Мумм, представники Австро-Угорщини В. Прінціг та майор М. Фляйшман. Попри опубліковане напередодні в пресі спростування А. Мумма щодо створення в Києві дип-

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927...

ломатичного корпусу, оскільки при українському уряді ще не було акредитовано жодного представника іноземної держави з дипломатичним званням⁴⁸, іноземні представники активно використовували подібні зустрічі для підтримання контактів з українським бомондом, демонстрації своєї позиції та просування своїх інтересів. П. Скоропадський зі свого боку вважав прибуття до Києва іноземних дипломатів свідченням державне визнання: «Відбулося... визнання нас Туреччиною і Болгарією, Доном, Кубанською областю, Грузією і Фінляндією, які прислали свої представників»⁴⁹. Участь гетьмана у заході (що була за словами Є. Чикаленка ініціативою самого Скоропадського⁵⁰) засвідчувала його найвищий рівень і надавала політичного характеру. Глава держави з'явився в приміщенні Українського клубу в супроводі господаря гетьманської резиденції М. Ханенка та заступника міністра закордонних справ О. Палтова. Господиня вечора Л. Старицька-Черняхівська, відкриваючи захід, «висловила побажання, щоб новий український гетьман пішов слідами Богдана Хмельницького, який дав Україні в свій час самостійність, та щоб П. Скоропадський засвоїв собі ті ідеали й вивів Україну на шлях незалежного життя, а також окружив себе щирими патріотами й незрадливими людьми-українцями»⁵¹. Промова на цьому святі була першим прилюдним виступом П. Скоропадського після вступу на посаду⁵². Її ключова ідея полягала в наголошенні мети збудувати вільну, самостійну, незалежну Україну з дотриманням принципу демократичності в управлінні та «щирої народності» в українській політиці. Висловлені думки імпонували І. Шишманову. Він убачав важливим складником місії іноземних дипломатів підтримку гетьмана та його планів побудови самостійної держави.

Від імені керівництва Українського клубу іноземних гостей вітав німецькою мовою Некрашевич, висловивши сподівання на зміцнення дружніх зв'язків. Л. Старицька-Черняхівська також звернулася до представників Німеччини та Австро-Угорщини німецькою мовою, висловлюючи захоплення «шляхетним німецьким народом, який бореться один зі всім світом» та назвавши Австро-Угорщину тою державою, «в межах якої до російської революції тільки й могла розвиватись українська національна культура»⁵³. У відповідь барон фон Мумм під час урочистої

⁴⁸ Разъяснение представителям печати. *Одесский листок*. 1918, 22 (9) мая.

⁴⁹ Скоропадський, Павло. Спогади... С. 266.

⁵⁰ Чикаленко, Є. Щоденник... С. 72.

⁵¹ Відкриття Українського клубу. *Відродження*. 1918, 21 (8) травня. Ч. 43. С. 3.

⁵² Дорошенко, Дмитро. Історія України 1918–1923 рр. Т. 2. С. 56.

⁵³ Чикаленко, Євген. Щоденник. Т. 2. Київ, 2004. С. 34.

вечері висловив побажання вийти Україні на шлях *«вільного і щасливого життя»*, яка *«має всі підстави стати дужою самостійною державою»*⁵⁴. Не обійшла увагою промовиця представника Болгарії — *«дружньої нам держави й рідного болгарського народу»*⁵⁵. І. Шишманов зауважив, що найбільше вітальних оплесків дісталось йому.

На тлі піднесеного настрою присутніх прикрою несподіванкою стала сутичка І. Ганицького зі щойно призначеним до складу комісії з реформування Морського відомства заступником військового міністра капітаном 1 рангу М. Максимовим. Той почав сваритися з колишнім членом Центральної Ради, отаманом для особливих доручень Міністерства військових справ полковником О. Пількевичем, а І. Ганицький попросив його залишити захід. Суперечка спершу залишилася за лаштунками події, але мала значний вплив на долю І. Ганицького. Його необережний вислів про те, що за пару тижнів *«від міністрів й сліду не залишиться»* ображений М. Максимов потрактував як такий, що поширюється на гетьмана. Розпочалося розслідування, що коштувало І. Ганицькому призначення на дипломатичну посаду.

Загалом відвідання прийняття в Українському клубі для І. Шишманова мало важливі результати: вдалося поспілкуватися з впливовими діячами, зокрема Б. Кістяківським, І. Фещенком-Чопівським, С. Шелухіним, К. Лоським та отримати запрошення на обід від гетьмана.

Офіційний обід відбувся наступного дня в саду гетьманського палацу на Інститутській вулиці, 40. Тут, як зазначав Д. Дорошенко, *«дуже багато часу йшло на прийоми чужоземних представників і дипломатів»*, *«навіть сніданки і обіди не були часом відпочинку, бо крім найближчого оточення Гетьмана в них завжди брали участь запрошені сторонні особи, — міністри, дипломати, члени делегацій, щоб Гетьман мав більше часу поговорити з ними ще й під час столу»*⁵⁶. Перед початком обіду гетьман прийняв І. Шишманова в своєму кабінеті. Звідти саме виходили М. Василенко і Д. Дорошенко. Відтак болгарський посол першим дізнався, що Д. Дорошенко погодився стати виконувачем обов'язків міністра закордонних справ.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1918–1923 рр. ... Т. 2. С. 55.

Резиденція гетьмана Павла Скоропадського в Києві. 1918 р.

В обіді взяли участь 30 осіб. Найпочесніші відповідно до дипломатичного протоколу місця за столом отримали австрійський представник В. Прінціг, якому було відведено місце праворуч від гетьмана, та І. Шишманов — ліворуч від гетьмана. Посол відзначив бездоганний вигляд П. Скоропадського: *«Гетьман у формі кубанських українських козаків... Високий, стрункий, русий, довгаста голова, сині очі, коротко підстрижене волосся, починає лисіти. Малі русі, майже біляві, вуса. Говорить добре»*. Під час розмови за столом І. Шишманов зауважив, що гетьман дуже цікавиться болгарами і дізнався, що П. Скоропадський має болгарський орден (на жаль, втрачений під час пограбування гетьманського маєтку). Саме за прикладом цього ордену гетьман вирішив заснувати українську подібну нагороду. Говорили також про мистецтво, вино, родинну історію Скоропадських. Для більш тривалої аудієнції і розмови про можливості зближення України і Болгарії Гетьман пообіцяв І. Шишманову запросити його ще раз згодом.

Чекати запрошення довелося майже місяць, тоді як уже через день відбулася зміна керівництва в МЗС. 21 травня 1918 р. вийшов наказ про звільнення М. Василенка від виконання обов'язків міністра закордонних

справ та призначення Д. Дорошенка керуючим зовнішньополітичним відомством⁵⁷. За день новий профільний керівник відвідав І. Шишманова. Посол ознайомив його з дуже важливим документом — телеграмою болгарського прем'єр-міністра щодо доручення своїм посольствам у Відні й Берліні вручити відповідним урядам вербальну ноту про те, що *«Болгарія не може симпатизувати передачі всієї Бессарабії Румунії»* та поінформувати про це український уряд. Від імені Української Держави також готувалася відповідна нота, щодо змісту якої І. Шишманов порадив Д. Дорошенку враховувати позицію Німеччини й шукати компромісу. Вдалося поговорити під час зустрічі про питання ратифікації Берестейського мирного договору, обмін полоненими, підготовку поштової конвенції, проблеми болгарських колоністів. Зокрема допомоги потребували болгари Одещини. До посольства звернувся мешканець Одеси Ілія Скочев, який орендував землю в міській управі. Літом 1917 року міська влада встановили значно нижчі за базарні ціни на його городину, внаслідок чого він мав збитки на 11 000 руб., а згодом реквізувала у нього насіння на суму 5 576 крб.⁵⁸ Труднощі впливу дипломатів на ситуацію полягали в віддаленості Одеси та неодноразовій зміні влади в місті, що підтверджувало потребу роботи там болгарського консульства. Окрему тему розмови склало обговорення кандидатури на посаду очільника Посольства Української Держави в Царстві Болгарія.

Прем'єр-міністр гетьманського уряду Ф. Лизогуб обстоював кандидатуру колишнього директора департаменту поліції і губернатора Полтавщини, болгарина Русцю (Романа Георгійовича) Моллова. Той не знав української мови, але знав болгарську, кілька разів їздив до Болгарії й зустрічався з болгарським царем. Кандидатура не імпонувала І. Шишманову. Він вважав, що українським послом мав би бути обов'язково українець. Таке бачення мав і Д. Дорошенко. Офіційно висловлена болгарським представником думка дала йому підстави вважати її позицією царя. Як згадував Д. Дорошенко згодом, *«болгарський цар Фердинанд, що дуже близько приймав до серця справи Української держави й дуже тішився з факту її постання, конче хотів, щоб послом до Софії було призначено не якогось колишнього російського достойника, а українського національного діяча»*⁵⁹. *«Не в захваті від Моллова»*, рекомендованого Ф. Лизогубом, був і гетьман.

⁵⁷ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 4; Спр. 3. Арк. 16 а.

⁵⁸ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 20.

⁵⁹ Дорошенко, Дмитро. Мої спомини про недавнє минуле. 1914–1920 : в 4 ч. 2-е вид. Мюнхен, 1969. С. 270.

Український громадсько-політичний діяч, посол УНР у Румунії Микола Галаган (1882 — ?)

Прийнятним кандидатом на посаду очільника українського посольства в Софії І. Шишманов назвав завідувача канцелярією в Міністерстві народного здоров'я М. Галагана, якого знав через контакти зі С. Драгомановим. Ця постать була досить відомою в дипломатичних колах. У грудні 1917 р. М. Галаган очолював офіційну делегацію УНР до Південно-Східного Союзу, що об'єднував автономні утворення Кубані та Облaсті Війська Донського. Його завдання полягало в проведенні переговорів щодо утворення загальноросійського федеративного уряду на виконання Третього універсалу Центральної Ради. Проголошений 7 (20) листопада 1917 року цей державний акт декларував створення Української Народної Республіки, хоч поки як самостійного державного утворення в складі федеративної

Росії. Розроблення принципів зовнішньої політики мало належати до компетенції федеративного уряду. Засади встановлення відносин із іншими народами та майбутніми федеративними республіками, питання про встановлення миру шляхом мирних переговорів «і спільників, і ворогів» М. Галаган обговорив під час з керівництвом кубанського крайового уряду. Однак, повернувшись до Києва наприкінці грудня, він зрозумів, що його домовленості відсунуті загрозою більшовицького наступу⁶⁰. 5 квітня 1918 р. з «*благословення*» голови Центральної Ради М. Грушевського М. Галаган став першим посланцем незалежної України в Румунії⁶¹, куди вирушив для досягнення визнання Румунією *de jure* незалежності України. Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського він залишив посольську посаду й заробляв на життя завідуванням канцелярією в Міністерстві народного здоров'я. Проте запропонована кандидатура не викликала довіри в гетьманському уряді для призначення на дипломатичну посаду.

⁶⁰ Матяш, І.Б., Мушка, Ю.Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи. Київ: Вид. дім Києво-могилянської академії, 2005. 400 с.

⁶¹ Галаган, Микола. З моїх споминів. Львів, 1930. Ч. III. С. 171; Ч. IV. С. 18.

Другим претендентом І. Шишманов назвав голову місцевих соціалістів-федералістів професора І. Ганицького. Той також мав досвід політичної і державної діяльності (був заступником міністра торгу і промисловості УНР, членом Державної комісії з товарообміну між УНР і центральними державами), володів іноземними мовами, бував у Європі (мав відрядження до Берліна, Праги, Стокгольма, Пльзена, Мюнхена, Цюріха), як уродженець Кишинєва планувався туди на посаду українського консула. З Болгарією І. Ганицького пов'язувала мати-болгарка. Однак і цей кандидат у зовнішньополітичному відомстві Української Держави не мав одностайної підтримки. Д. Дорошенко обіцяв представити болгарському послу узгодженого кандидата.

Місце проведення переговорів між Українською Державою та Російською Радянською Республікою в 1918 р. Педагогічний музей

Увагу І. Шишманова привернули також Мирні переговори між радянською Росією та Українською Державою, які розпочалися 22 травня в приміщенні Педагогічного музею на вул. Володимирській, 57⁶². Російську делегацію очолив ще один відомий болгарин — Кристю (Християн) Раковський. Керівником української делегації було призначено правника С. Шелухіна, а політичної секції при делегації — найбільш досвідченого серед українських учасників переговорів у сфері дипломатії О. Шульгина. Українська сторона очікувала від переговорів виведення з її території

⁶² Мирные переговоры. *Одесский листок*. 1918, 22(9) мая. № 98. С. 1.

формування Червоної гвардії, вирішення питання про залишки Чорноморського флоту, припинення агітації проти українського уряду, зрештою — укладання миру, передбачуваного Берестейським мирним договором. Оскільки доступ публіки і преси на засідання не заборонявся, І. Шишманов скерував до Педагогічного музею П. Нейкова. *«Робота розпочалася, двері широко відчинились для глядачів, — згадував той згодом, — але принаймні спочатку кияни не виявляли пристрасного інтересу до видовища, яке їм подарували»*⁶³. Він відзначав ораторський хист Х. Раковського та невідповідність організації переговорів за участі публіки, представники якої *«активно втручався в дебати з вигуками схвалення чи незгоди, а в кінці своїх виступів гучно аплодував»*, загальноприйнятим уявленням про дипломатію. Головний висновок відвідання засідання полягав у констатації протилежності місії Х. Раковського, який приїхав, *«щоб нагадати малоросійському (українському) народові, що радянська держава недалеко і пильна»* та І. Шишманова, котрий свідомо підтримував українську ідею і намагався розвинути болгарсько-українські контакти⁶⁴.

Керівник російської делегації на українсько-російських мирних переговорах Християн Раковський (1873–1941)

Зусиль болгарського представника в цій сфері потребували питання освіти і культури. Перший крок у розвитку міжкультурної комунікації з Болгарією, обговорюваної під час зустрічі з І. Шишмановим, зробив М. Василенко як міністр освіти. Своїм розпорядженням він запровадив вшанування в українських школах пам'яті святих рівноапостольних Кирила і Мефодія — просвітителів і творців слов'янської писемності вже 24 травня 1918 р. та в майбутньому як загальношкільного свята. В Болгарії ця традиція сягала 1851 р. Дізнавшись про рішення міністра, І. Шишманов негайно поінформував про це болгарського міністра освіти П. Пешева і порекомендував привітати українського колегу⁶⁵. Перша урочиста літургія на честь св. Кирила і Мефодія відбулася в Софійському соборі. Наступного дня посол наніс

⁶³ Нейков, П. Спомени... С. 196.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ ЦДА РБ. Ф. 177К. Оп. 1. А.е. 522. Л. 37.

візит М. Василенку з метою вручення телеграми від болгарського міністра освіти. В телеграмі йшлося про важливість для обох народів запровадження в Україні 24 травня 1918 р. дня пам'яті болгарських просвітителів святих Кирила і Мефодія як спільного свята, що сприятиме зближенню болгарського і українського народів⁶⁶. У такий спосіб на практиці почала запроваджуватися в українсько-болгарських відносинах на їх першому етапі культурна дипломатія.

Зважаючи на заяви М. Василенка про прагнення розширювати українсько-болгарські культурні зв'язки, І. Шишманов шукав у нього сприяння для запрошення українського режисера для театру в Софії⁶⁷. Таке доручення він отримав від болгарського зовнішньополітичного відомства. Діяльність українського театру безпосередньо належало до компетенції Головного управління мистецтва та національної культури Української Держави. Пропозицією з Болгарії зацікавився також тенор київської опери П. Райчев, який почав пробувати свої сили як режисер. Відтак І. Шишманов отримав обіцянку про допомогу щодо вирішення порушеного питання з боку адміністрації і артистів. «Єдина складність», як звітувався посол керівництву, полягала в тому, що хороші митці отримували тут надзвичайно високу плату і навряд чи могли наважитися залишити свою посаду за більш скромну плату. Однак за вирішення цих проблем бралася сторона, яка запрошувала. В подальшому творчі обміни в українсько-болгарській культурній співпраці стали традиційними.

Довелося болгарському послу долучитися й до обговорення питання автокефалії української православної церкви. Ідея здобуття самостійності УПЦ залишилися не втіленою після припинення через наступ більшовиків на Київ роботи Всеукраїнського православного собору, скликаного в січні 1918 р. під головуванням єпископа Пимена (Пегова). Обґрунтування необхідності проголосити УАПЦ як самостійну помісну Церкву в незалежній державі містила поширена в грудні відозва створеної з метою підготовки собору Всеукраїнської Православної Церковної Ради «До українського народу». Уряд УНР визнав ВПЦР законним представником Церкви в УНР. Однак через наступ більшовиків собор було розпущено до травня, а питання здобуття автокефалії УПЦ залишилося не врегульованим⁶⁸.

⁶⁶ Болгарский посол у министра просвещения. *Одесский листок*. 1918, 28 (15) мая. № 102. С. 1.

⁶⁷ Хакова, Еміне, Москаленко Віталій. Проф. Михайло Іванович Парашук... С. 93.

⁶⁸ Ульяновський, В.І. Всеукраїнський православний церковний собор (ВПЦС). *Енциклопедія Сучасної України* / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та

Під час спільної вечері німецьких і австрійських офіцерів та дипломатів 30 травня для допомоги українцям у створенні автокефальної церкви іноземні представники «*делегували*» І. Шишманова⁶⁹. Розуміння потреби церковного відокремлення України від Росії було одноставним. Учасники вечері доручили «*почесному українцеві*» (за визначенням графа Й. Форгача) реалізувати цю важливу місію. Відтак болгарський посол розпочав спілкування з цієї проблеми з українськими державними діячами. Добре враження справив на І. Шишманова щойно призначений міністр сповідань професор В. Зеньківський: «*тактовний, розумний, психолог*»⁷⁰. На цю посаду його запросив гетьман П. Скоропадський задля врегулювання відносин між українською церковною владою і Московською Патріархією та встановлення церковної автокефалії Української православної церкви. Міністр демонстрував надання обговорюваному питанню фундаментального, національного значення, що збігалося з розумінням проблеми І. Шишмановим. Діяльності В. Зеньківського було притаманне прагнення до реалізації реформ (він створив Учений комітет при міністерстві, підтримав реформування Київської духовної академії, ініціював переклади Святого Письма та богослужбових текстів українською мовою) та обстоювання широкої автономії УПЦ⁷¹. Спільні погляди у В. Зеньківського та І. Шишманова виявилися також щодо виборів українського Синоду, відокремленого від російського. Вони дійшли думки, що це відкриття шлях до автокефалії української церкви.

Схвальну думку з цього питання І. Шишманов почув від міністра закордонних справ Д. Дорошенка, коли представляв йому 1 червня 1918 р. консула П. Нейкова. Тоді міністр повідомив також про відхилення кандидатури І. Ганицького як дипломатичного представника Української Держави в Софії через інцидент на відкритті Українського клубу. Єдиним претендентом на цю посаду залишався Р. Моллов. Роздобута П. Нейковим в Одесі на завдання І. Шишманова інформація про нього не додала цій особі позитиву: «*Цей Моллов немає нічого спільного із софійським Молловим. Ваш Моллов родом із Слівена, там народився, 11-річним переселився до Росії і виховувався у російського полковника. Одружився із заможною росіяною. Зав'язав тісні стосунки з тогочасною владою, приблизився до царського режиму та реакції. В Одесі був прокурором Судової палати. Потім став губернатором в Полтаві, а відтак —*

ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енцикл. досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30050

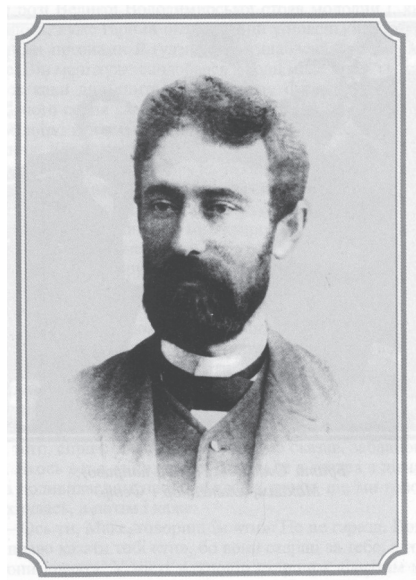
⁶⁹ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927...

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Ульяновський, В.В. В. Зеньковський. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 10: З–Зор. Київ, 2010. С. 555.

помічником міністра внутрішніх справ. Знає болгарську, але з 1913 р. ненавидить офіційну Болгарію і вороже ставиться до її нинішньої політики. Має брата в Болгарії — лікар і офіцер. Зрозуміло, що нічого українського в нього немає»⁷². Відтак І. Шишманов наполегливо рекомендував Д. Дорошенку відмовитися від ідеї про призначення Р. Моллова представником Української Держави в Софію, направивши туди свідомого українця. Альтернативною кандидатурою був М. Славинський — редактор *«Вестника Европы»* і приятель Лесі України. І. Шишманов висловився за його призначення, оскільки знав претендента особисто з часів, коли той співпрацював з Лесею Українкою над перекладом *«Buch der Lieder»* Генріха Гейне. Д. Дорошенко припускав можливість скерування Р. Моллова до Стамбула в разі призначення М. Славинського до Софії. Проте попросив поки що до остаточного рішення не повідомляти про це керівництву в Болгарії. Втім, І. Шишманов про таку новину телеграфував до уряду невідкладно. Опановуючи тонкощі дипломатичної служби, він навчився особисто шифрувати телеграми і, як жартував П. Нейков «складав телеграми для задоволення від самого шифрування»⁷³.

2 червня 1918 р. посол записав у своєму щоденнику: *«Сьогодні Німеччина і Австрія офіційно визнали Гетьмана. Грамоти однакового змісту: Його Високоповажність генерал Скоропадський — Гетьман, українець. Текст сухий, майже образливий»*⁷⁴. Разом із А. фон Муммом вірчу грамоту як представник Австро-Угорської імперії вручив гетьману П. Скоропадському граф Й. Форгач. Ні німецька, ні австро-угорська сторона на той момент ще не ратифікували Берестейський мир, але, за твердженням Д. Дорошенка, це було *«урочисто-офіційльне визнання Гетьмана Павла Скоропадського Німеччиною і Австро-Угорщиною»*⁷⁵.

Український громадсько-політичний діяч, перекладач, публіцист Максим Славинський (1868–1945)

⁷² Шишманов, І. Щоденник 1879–1927...

⁷³ Нейков, П. Спомени...

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Дорошенко Дмитро. Історія України... Т. 2. С. 95.

Протокольне фото гетьмана Павла Скоропадського з представниками Німеччини А. фон Муммом та Австро-Угорщини Й. Форгачем. Київ. 2 червня 1918 р.

З огляду на заходи у гетьманському палаці І. Шишманов став єдиним іноземним дипломатом, який взяв участь того дня у врученні атестатів випускникам Другої київської української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства. Урочистості відбувалися в великій залі Українського клубу за участі міністра освіти М. Василенка, його заступника П. Холодного, директорів департаментів МНО Ф. Сушицького і П. Зайцева, ректора Київського українського народного університету І. Ганицького та інших знаних гостей. Атестати вручав особисто міністр М. Василенко⁷⁶. Саме з цієї гімназії в січні 1918 р. у бій під Крутами пішли юнаки, більшості з яких отримувати атестат разом із іншими однокласниками не довелося. Їхню пам'ять вшанували хвилиною мовчання. З рук міністра отримав атестат учасник бою Ігор Лоський — син директора департаменту МЗС. Під час урочистостей знімали фільм «Перший випуск Української гімназії». На виручені від його демонстрації кошти планувалося

⁷⁶ Акт з приводу першого випуску учнів української гімназії. *Нова Рада*. 1918, 4 червня. № 91. С. 3.

спорудити пам'ятник героям Крут⁷⁷. Як зауважував Д. Дорошенко, «Болгарський посол... одвідував усі важніші національні свята, такі як перший випуск 1-ої української державної гімназії в Києві, відкриття Українського Державного Університету і т.д.»⁷⁸. І. Шишманов надавав своїй участі в таких заходах в якості представника дружньої до Української Держави країни важливого значення. Він ґрунтовно готувався до них, забезпечував вітальні телеграми від свого уряду організаторам, що демонструвало повагу до культурних подій держави перебування⁷⁹. Питання освіти, науки і культури, попри політико-економічні пріоритети в діяльності посла, були близькі й цікаві І. Шишманову.

Того ж дня він побував в Українському народному університеті на лекції харківського професора Ф. Шмідта про стилі в мистецтві. Посла цікавили погляди цього знаного дослідника архітектури й малярства Візантії та балканських країн, країн Близького Сходу і Київської Русі. Він продовжував залишатися науковцем і на відповідальній дипломатичній посаді. Навіть оформив абонемент в університетській бібліотеці.

Проте він усвідомлював, що на даному етапі його основна функція в Києві полягала в налагодженні економічних, політичних і культурних українсько-болгарських відносин. Вирішуючи економічні завдання, посол супроводжував генерал-майора Д. Кацарова на зустріч з німецьким представником бароном Ф. фон Муммом. Військовик прибув до Києва з Одеси як заступник начальника артилерії болгарської армії для купівлі в Україні коней⁸⁰. Погодження таких дій з «німцями і австрійцями» вимагав Берлінський протокол⁸¹. Проте Рада міністрів Української Держави ухвалила постанову про тимчасову заборону на вивіз коней за кордон. Виняток складало вивезення за дозволом департаменту державного конярства за згодою міністра земельних справ⁸². Для генерала Кацарова підтримка німецької адміністрації виявилася важливішою за урядове рішення, і він негайно розпочав виконання свого завдання.

Приводом для нової зустрічі І. Шишманова з гетьманом стало представлення консула П. Нейкова, що він мав можливість зробити 4 червня.

⁷⁷ Скальський, Віталій. Випускний однокласників героїв Крут: свято з присмаком трагедії. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/vipusknik-odnoklasnikiv-geroyiv-krut-svyato-z-prismakom-tragediyi.html>

⁷⁸ Дорошенко, Д.І. Історія України, 1917–1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. С. 99.

⁷⁹ Новинки. Діло. 1918, 8 червня. № 127. С. 2.

⁸⁰ Див.: Кацаров, Димитар. Спогади. Софія: Сімельпрес, 2010.

⁸¹ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927...

⁸² ЦДАВО України. Ф. 1118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 124.

Під час знайомства кар'єрний дипломат продемонстрував своє блискуче володіння французькою мовою і знання тонкощів етикету. Він зауважив у поведінці гетьмана «*силу тривалого палацового виховання*», через яку складалося враження, що йому нелегко давалася роль правителя⁸³. Особливе зацікавлення під час зустрічі П. Скоропадський виявив до питання про статус церкви в Болгарії, розповів про намір сприяти скликанню Всеукраїнського духовного собору. У відповідь посол зауважив, що автокефальна церква є запорукою політичної розбудови України. Цінною для болгарського представника була й висловлена гетьманом думка про важливість для держави преси та висока оцінка якостей Д. Донцова, котрий очолював Українську Телеграфну Агенцію УНР, як «*реального політика*». Гетьман підтримав пропозицію І. Шишманова про потребу видання в Києві німецькомовної газети і розповів про намір реорганізувати УТА в Бюро преси при Міністерстві внутрішніх справ та створити Академію наук «з освіти», в діяльності якої пріоритетне значення мало б питання мови, очищення її від полонізмів і галліцизмів.

Керівник Бюро преси при Міністерстві внутрішніх справ Української Держави, ідеолог українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов (1883–1973)

Вже наступного дня І. Шишманов зустрівся з Д. Донцовим, призначеним керівником Бюро преси при Міністерстві внутрішніх справ Української Держави. Завдання пресового органу полягали в об'єктивному висвітленні всіх найважливіших подій громадсько-політичного і соціально-економічного характеру, що відбувалися в Україні та за кордоном. Під час зустрічі домовилися про обмін газетами та іншими виданнями між українською та болгарською телеграфними агенціями. Українська Держава могла в такий спосіб поширити інформацію про українські події, відтак була зацікавлена в запровадженні обміну, не менше, ніж Болгарія. Досі такого обміну з іншими країнами встановлено не було, а всі повідомлення в пресі підлягали німецькій цензурі. Знаючи, кому належить ідея про видання німецькомовної газети в Києві, Д. Донцов поці-

⁸³ Милачков Яни. Дипломатическата мисия на Иван Шишманов в Киев. URL: Дипломатическата мисия на Иван Шишманов в Киев | Портал за култура, изкуство и общество (kultura.bg)

кавився думкою посла про її майбутній статус, офіційний чи приватний. Надалі, окрім офіційного спілкування, у І. Шишманова склалися з Д. Донцовим приязні особисті контакти: вони часто навідували один одного і спілкувалися телефоном⁸⁴.

Зустрічі з українськими державними і політичними діячами та німецькими і австрійськими представниками в щоденному графіку Посла займали левову частку робочого часу. Задля обговорення питання про купівлю коней генералом Д. Кацаровим він відвідав представника Австро-Угорщини графа Й. Форгача. Австрійський дипломат обіцяв допомогу в цьому чутливому питанні шляхом скерування телеграми у Відень, до МЗС. Під час неофіційної зустрічі у колі друзів С. Драгоманова І. Шишманову запам'ятався голова Київської губернської народної управи та управи Всеукраїнського земського союзу С. Петлюра тверезими, хоч і різкими, судженнями про М. Грушевського (*«метушливий старий, не політик»*) і П. Скоропадського (*«людина не розумна, але хитра і злопам'ятна»*). В свої семінарські роки він навчався з болгарами, в спілкуванні з якими вивчив болгарську мову, читав болгарські газети. С. Петлюра передав І. Шишманову копію свого меморандуму до іноземних представників, який вже скерував до послів Німеччини та Австро-Угорщини 28 травня 1918 р. У документі йшлося про арешти земських діячів і закриття земських управ (зокрема в селі Липівці на Київщині). С. Петлюра не лише наголошував, що йдеться про міжнародні контакти, а й намагався довести іноземним представникам, що органи земського самоврядування здійснюють культурну і просвітницьку діяльність серед найширших верств населення, відтак мають державне значення. Здійснення арештів німецькими солдатами, на його думку, засвідчували безпосереднє відношення до них посла А. фон Мумма. Важливий аргумент заклику до припинення зневажливого ставлення до українських селян полягав у тому, що через втрату їх довіри до німців *«арешти німецькими офіцерами й солдатами тих людей, яким висловив народ і своє довір'я, і свою пошану»*⁸⁵ Українська Держава не зможе виконати зобов'язання з поставок продовольства за Берестейським мирним договором⁸⁶. Вручення меморандуму болгарському представникові мало напівофіційний характер, але розмова переконувала в серйозній поляризації українського суспільства. І. Шишманов щиро співчував тій його частині, яка боролася

⁸⁴ Донцов, Д.І. Рік 1918. Київ: Док.-худ. видання / Упоряд.: К. Галушко. Київ: Темпора, 2002. С. 58.

⁸⁵ Обращение С.В. Петлюры к послам Германии и Австрии. *Киевская мысль*. 1918. 29 (16) мая. № 88. С. 2.

⁸⁶ Обращение С.В. Петлюры к послам Германии и Австрии...; Аресты земцев. *Одесские новости*. 1918, 30 (17) мая. № 10706. С. 2.

за незалежність і самостійність держави. Неофіційна зустріч мала офіційні наслідки — звернення С. Петлюри отримав останній серед присутніх у Києві представників держав Четверного союзу, який мав поінформувати про це болгарський уряд.

За кілька днів — 7 червня — посол отримав вказівку прем'єр-міністра В. Радославова вручити П. Скоропадському грамоту-декларацію, аналогічну до врученої німецьким послом. З огляду на встановлений для викладу змісту вірець, І. Шишманов не мав можливостей для стилістичних маневрів. Проте, він знав, що А. фон Мумм вважав вручену ним грамоту *«надто сухою»*. Водночас Посол роздумував над формою звернення до керівника держави в дипломатичному листі, який він мав урочисто вручити. Д. Дорошенко наполегливо пропонував звернутися до гетьмана з використанням слова *«ясновельможний»*. З цього питання І. Шишманов консультувався також з графом Й. Форгачем. У його варіанті звернення до гетьмана виглядало як *«високоповажність»*. Австрійський дипломат вважав необхідним поважати титул правителя. Щодо майбутнього очолюваної ним держави Й. Форгач убачав реальну загрозу її перетворення на російський протекторат з *«незначною автономією»*, якщо в Москві влада стане остаточно законною. Його упереджені оцінки зумовлювалися, за спостереженнями І. Шишманова, тим, що австрієць *«ненавидів Київ, де мало хто розмовляв французькою мовою»*, бо він *«не знав не те що української, але й російської мови»*⁸⁷.

Після всіх консультацій І. Шишманов підготував для вручення такий текст: *«Пану Гетьману Павлу Скоропадському. На виконання отриманого наказу маю честь, Пане Гетьмане, найпокірніше повідомити Вам, що мій високий уряд уповноважив мене вступити у службові зносини з нинішнім українським урядом. Принагідно, Пане Гетьмане, висловлюю Вам свою найщирішу повагу. Д-р Ів. Шишманов»*⁸⁸. Було вирішено текст грамоти подати під час аудієнції болгарською мовою, як і виголосити промову Посла, а відповідь Гетьмана — українською⁸⁹.

Підготовка до урочистої церемонії відбувалася в умовах поглиблення продовольчої кризи в Болгарії і систематичних нагадувань прем'єр-міністра В. Радославова послові Шишманову про ретельну перевірку відомостей щодо заборони німецькою адміністрацією на експорт хліба та інших товарів з України до Болгарії і поновлення звернень до німецького та австро-угорського представників про поставки хліба.

⁸⁷ Див.: Шишманов, І. Щоденник. 1879–1927...

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

В тісному графіку посла залишалися втім вечірні години для знайомства з мистецтвом та літературою України і спроб налагодження українсько-болгарських контактів у цій сфері. Щире захоплення І. Шишманова викликало зокрема знайомство з творчістю зведеного українського хору під орудою К. Стеценка та «*найталановитішого лірика України*» Олександра Олеся. Український поет знався на творчості Івана Вазова й Христо Ботева, просив І. Шишманова порадити йому болгарські народні й авторські пісні для перекладу українською. Проте на розвиток цієї співпраці залишалось надто мало часу.

Натомість в просуванні економічного інтересу Болгарії І. Шишманов наражався на перепони. Барон А. фон Мумм спростував чутки про заборону німецьким управлінням експорту товарів до Болгарії, тоді як з Одеси докочувалися плітки про спекуляцію різних торговців товарами, закупленими на державні кошти. Під час особистої зустрічі А. Мумм і Й. Форгач пропонували болгарському послу рекомендувати своєму керівництву звернутися безпосередньо до Берліна і Відня. Посол негайно телеграфував про це в Софію.

Офіційну грамоту І. Шишманов вручив П. Скоропадському 12 червня 1918 р. відповідно до спеціально виробленого церемоніалу. *«Як я не хотів простоти, — згадував П. Скоропадський, — але довелося виробити великий церемоніал для урочистого прийому в таких випадках посланників»*⁹⁰. Церемонія передбачала урочисту зустріч гостя і відбувалася на другому поверсі гетьманського палацу, поруч із кабінетом гетьмана, в великій залі, по її периметру і на сходах розташовувалася почесна варта, одягнута в парадні однострої. В урочистостях зазвичай брали участь з української сторони члени уряду. Обов'язковою частиною церемонії було протокольне фотографування. Як іронізував І. Шишманов, *«це — трюк Гетьмана. З усіма, хто його відвідує у серйозних справах, він фотографується. Щоби згодом не заперечували, що мали з ним зносини»*⁹¹. Акт вручення вірчої грамоти скерованого для *«закріплення приятних відносин між Болгарією і Україною»*⁹² повноважного представника засвідчував визнання Болгарським Царством уряду Гетьманату і Гетьмана як главу Української Держави.

Звернення до гетьмана І. Шишманов виголосив дещо емоційніше за сухий текст грамоти: *«Маю честь передати Вам, пане Гетьмане, грамоту, за якою мій високий уряд уповноважив мене вступити у службові зносини з Вашим урядом. Сподіваюся, що матиму змогу скорис-*

⁹⁰ Скоропадський, Павло. Спогади... С. 266.

⁹¹ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927...

⁹² Скоропадський, Павло. Спогади... С. 98.

татися своїм довгорічним вивченням Вашої країни, її блискучого минулого, її поступового розвитку і її феноменального відродження, що навіває так багато аналогій з нашим, щоби створити тісні тривалі інтимні стосунки між Болгарією і дорогою, рідною нам вільною, незалежною Україною»⁹³. У своїй промові болгарський посол згідно з наданими йому повноваженнями «вступити у службові зносини» з гетьманським урядом висловив сподівання на тривалі стосунки з «дорогою, рідною нам, вільною, незалежною Україною»⁹⁴. Гетьман у відповіді подякував за визнання Болгарією українського уряду і висловив упевненість, що й надалі Україна і Болгарія тісно співпрацюватимуть на користь обох народів.

Представник Болгарії Іван Шишманов з гетьманом Павлом Скоропадським після гетьманського прийняття 21 травня 1918 р.

Набуття офіційного статусу болгарським послом зумовлювало потребу прискорення вирішення питання про кандидатуру українського представника в Болгарії. По завершенні церемонії в особистій розмові

⁹³ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927...

⁹⁴ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917–1923 рр... С. 52.

П. Скоропадський доручив Д. Дорошкеві порадитися щодо цього питання з І. Шишмановим. Посол наголосив, що в Софії хочуть бачити людину, яка вільно володіє рідною українською мовою та іноземними мовами, щирого українця, здатного до встановлення двосторонніх відносин на всіх рівнях. Принагідно І. Шишманов висловив кілька думок у якості порад гетьману щодо ставлення до власного народу. Основою його правління, на думку посла, мали бути національні засади, демократизм, терпіння, вміння вибачати і розумна енергія. На прощання гетьман подавав послу цигарки зі словами: *«Не такі добрі, як ваші, але що зробиш — кращих немає»*⁹⁵.

Ключові меседжі офіційної промови та відповіді на неї Гетьмана були негайно оприлюднені відомством Д. Донцова і розійшлися в циркулярному повідомленні УТА: *«Сьогодні болгарський посланник проф. Шишманов представився Гетьману і вручив йому свої довірчі грамоти. При сему посланник звернувся до Гетьмана з промовою, в котрій висловив надію... на тісні дружні стосунки між двома рідними кривими народами»*⁹⁶.

Визнання Гетьманату болгарської стороною в такій формі збіглося в часі з підписанням Х. Раковським попередньої мирної угоди між радянською Росією та Українською Державою, що передбачала повне припинення бойових дій на всіх фронтах, започаткування консульських зносин, відновлення залізничного сполучення, налагодження поштово-телеграфного зв'язку, організацію товарообміну, повернення на батьківщину українців з більшовицької Росії та росіян — із Української Держави, взаємного надання можливості громадянам обох держав переїхати зі своїм майном, цінними паперами і коштовностями в свою країну. Відтак актуалізувалося питання розроблення правових засад дипломатичної і консульської служби, добору кандидатів на дипломатичні посади, фахової підготовки дипломатів України, яка *«ввійшла в ряди європейських держав, як самостійний, рівноправний і ні від кого не залежний суб'єкт міжнародного права»*⁹⁷.

З урахуванням нових вимог серед претендентів на посаду посла Української Держави в Софії нарешті зникла постать Р. Моллова: 14 червня 1918 р. рішенням Ради міністрів Української Держави його було призначено на посаду помічника головноуповноваженого з управління і лік-

⁹⁵ Невдовзі послу випала нагода здійснити у відповідь протокольний подарунок та передати гетьманові болгарські цигарки.

⁹⁶ Хакова, Емине; Москаленко, Виталий. Проф. Михайло Іванович Паращук — український скульптор и виден обществен деец (1878–1963)... С. 66.

⁹⁷ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 5.

відації установ і організацій військового часу⁹⁸. Однак і М. Славинський відмовився від посади через нову кадрову пропозицію — заступника міністра закордонних справ. І. Шишманов пропонував ще лікаря й громадського діяча Ф. Шульгу з Одеси та ідеолога українського самостійництва, адвоката М. Міхновського з Харкова. Але ці кандидатури з різних причин були відхилені. Одесита Ф. Шульгу до складу Посольства Української Держави було таки включено на посаду радника, а згодом йому довелося деякий час керувати посольством.

На призначення в Софію погодився нарешті перший міністр закордонних справ УНР О. Шульгин. Зустріч І. Шишманова з ним не залишила сумнівів: посол зауважив особливість, яка була для нього визначальною в роздумах над кандидатурою українського посла в Болгарії — *«цирий українець»*⁹⁹. Проте О. Шульгин, якому за місяць мало виповнитися лише 29 років, мав також інші чесноти: він був науковцем, володів іноземними мовами, мав досвід дипломатичної діяльності. Імпонувало І. Шишманову й те, що він їхав до Болгарії «з бажанням». Посол детально поінформував його про *«все важливе, що його очікує в Софії»*. І. Шишманов скерував до свого зовнішньополітичного відомства офіційну телеграму про О. Шульгина, вказавши на заслуги майбутнього посла і його велику симпатію до Болгарії. Водночас написав приватного листа сину Д. Шишманову з проханням допомогти українському представникові у виконанні його місії як дипломату, науковцю і людині, котра заслуговує найглибшої симпатії, та надавши позитивні характеристики всьому складу посольства¹⁰⁰.

Однак способи виконання завдання щодо організації товарообміну, попри встановлені дружні стосунки як з українською владою, так і напівофіційні — з бароном А. Муммом і графом Й. Форгачем, після вручення вірчих грамот не спростилися через повну залежність державних органів від німецької адміністрації в Києві. 15 червня Віце-президент Української ради продуктів харчування фон Греневіц повідомив І. Шишманову про те, що німецьке верховне командування не може виконати обіцяну доставку пшениці. Спроби з'ясувати причину відмови з А. Муммом ні до чого не привели. Не додало оптимізму спілкування з питань організації товарообміну з міністром торгу і промисловості С. Гутником. У відповідь на питання, чи може Українська Держава самостійно встановлювати торговельні зносини з іншими державами, І. Шишманов почув від міністра:

⁹⁸ Див.: Українська Держава. Т. 2... С. 77.

⁹⁹ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927 рр. ...

¹⁰⁰ Хакова, Емине; Москаленко, Виталий. Проф. Михайло Іванович Паращук — українски скулптор и виден обществен деец (1878–1963)... С. 67.

«теоретично — так, фактично — ні»¹⁰¹. Відтак надалі болгарський посол поки не порушував питання про підписання торговельної угоди між Царством Болгарія та Українською Державою.

Тим часом у Києві готовність до співпраці з Болгарією виявляли українські кооператори, пропонували поставляти в Болгарію полотно кустарного виробництва. На розвиток їхньої ініціативи щодо налагодження українсько-болгарської співпраці в цьому сегменті економічних відносин І. Шишманов отримав запрошення на з'їзд кооператорів, який планувався на 31 серпня¹⁰². Утім наміри не знайшли реалізації, як не вдалося І. Шишманову організувати діяльність у Києві Болгарського кооперативного банку та виконати доручення Військового міністерства і зовнішньополітичного відомства Болгарії про сприяння делегації офіцерів болгарського Генерального штабу, що прибула до Одеси з метою закупівлі українського військового спорядження, в придбанні у Миколаївського суднобудівельного заводу 4 контрміноносців, 5 підводних і 12 моторних човнів¹⁰³. Натомість закупівлю коней генералу Д. Кацарову вдалося провести та досягнути домовленості про закупівлю волів і корів¹⁰⁴.

За кілька днів після вручення І. Шишмановим уповноважувальної грамоти він виїхав до Одеси разом з консулом П. Нейковим. Той попросив відпустку для зустрічі з дружиною та дітьми, яких залишив у Браїлі. В Одесі консул допомагав організувати відправлення вантажу пароплавами «Болгарія» і «Борис». Українська сторона зреагувала нотою протесту до болгарського посольства з вимогою розслідувати випадки завантаження генералом Кацаровим на пароплав «Болгарія» 2 141 коня для вивезення за кордон та завантаження попри протести митниці через перевищення кількості товарів на пароплав «Борис» 434 пудів крему для взуття, 310 пудів сургучу, 124 пудів рицинової олії, 83 пудів олова, 8 пудів лимонної кислоти, 10310 пудів пенькових канатів, 620 пудів солі, 300 пудів соляної кислоти та 62 пудів двоокису марганцю¹⁰⁵. Проте, маючи підтримку німецької адміністрації, генерал Кацаров виїхав з вантажем на батьківщину, а консул П. Нейков повернувся з відпустки 22 червня. Дипломат привіз з батьківщини тривожні новини: в деяких

¹⁰¹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)... С. 209.

¹⁰² Див.: Павленко, В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. ... С. 16.

¹⁰³ Там само. С. 16.

¹⁰⁴ Хаджиниколов, В. Стопански отношения й връзки между България и Съветския съюз до Девети септември (1917–1944).София, 1956. С. 54.

¹⁰⁵ Див.: Павленко, В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. ... С. 16.

містах спалахнули бунти (в Пловдиві жінки хотіли лінчувати градоначальника, в Стара-Загорі натовп спалив гімназію, у Софії перед Дирекцією з продовольства пройшли демонстрації), на окремих ділянках розхитався фронт. Однак напередодні його приїзду нарешті було обрано новий уряд на чолі з А. Малиновим, який одночасно став главою зовнішньополітичного відомства. Невдовзі П. Нейков отримав повідомлення про переведення на службу до Будапешту¹⁰⁶.

Очікувані й неочікувані новини приносило також київське церковне життя. В червні 1918 р. відновив свою перервану наступом на Київ більшовиків роботу Всеукраїнський православний церковний собор, який мав розглянути питання про автокефалію УПЦ. Підставою І. Шишманов отримав квиток почесного члена собору. Зібрання священнослужителів обрало главою Київської метрополії Антонія (Храповицького). Патріарх Тихон і Св. Синод РПЦ, попри незгоду українського уряду, затвердили це обрання 4 червня 1918 р. На скликанні Собору насамперед для вирішення питання автокефалії УПЦ наполягав В. Зеньковський, гетьман виділив на його проведення 1 117 600 крб., однак єпископат виявляв спротив через небажання обговорення цього дражливого для російської церкви питання¹⁰⁷. Та вже 21 червня гетьман Скоропадський офіційно визнав це обрання. Незадоволення розвитком подій висловив граф Форґач, який приходив обговорювати церковні питання з І. Шишмановим.

А в особистому вимірі життя посла нарешті наповнилося позитивом — до Києва приїхала його дружина. *«В своїй новій батьківщині Болгарії, — як згадував український діяч В. Филонович, — вона зуміла стати для чоловіка найщирішою помічницею і сама стала визначною болгарською діячкою молодого ще тоді болгарського руху»*¹⁰⁸. Присутність Л. Шишманової надихала і надавала впевненості послу-професору. А вона була щаслива ще раз повернутися на батьківщину. Проте в перенаселеному Києві, куди *«все багате та розумне тікало від принад більшовицького режиму»*¹⁰⁹, знайти краще приміщення для родини не було можливості. До того ж вартість житла зросла за три місяці втричі. Л. М. Шишманова в листі сину порівнювала їхнє життя з військовим табором, бо на Миколаївській вулиці день і ніч стояв страшенний шум, всюди в готелі

¹⁰⁶ Нейков, П. Спомени... С. 191–195.

¹⁰⁷ Див.: Ульяновський, В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. Кн. 1–2. Київ, 1997.

¹⁰⁸ Филонович, В. Лідія Шишманова-Драгоманова: [Некролог]. *Діло*. 1937. 17 лютого. № 34. С. 4.

¹⁰⁹ Хакова, Емине; Москаленко, Віталій. Проф. Михайло Іванович Паращук — українски скульптор и виден обществен деец (1878–1963)... С. 97.

зустрічалися німецькі солдати й офіцери, а посол щодня до обіду приймав відвідувачів — *«часом несподіваних людей»*¹¹⁰.

Чи не найважливішим серед відвідувачів був новопризначений посол до Софії О. Шульгин. Про надання йому агреману І. Шишманов отримав телеграму 21 червня. Вони розмовляли як колеги майже чотири години. Від О. Шульгина посол дізнався, що до його завдань у Софії належить втілення ідеї М. Грушевського про створення Чорноморської конфедерації у складі Болгарії, України, Туреччини і Кавказької республіки. Ця тема була близькою і цікавою І. Шишманову. Зі свого боку він *«розповів про інтелектуалів, намалював моральний портрет нинішніх (нових) міністрів», «про Царя і престолонаслідника», порадив «з ким і як співпрацювати»*¹¹¹.

Для розмови про українсько-болгарські відносини та можливості прискорення процедури обміну ратифікаційними грамотами Берестейського мирного договору приходили до І. Шишманова призначений на посаду посла Української Держави в Австро-Угорщині В. Липинський та його секретар Я. Токаржевський-Карашевич. Український представник мав основним завдання здійснити обмін ратифікаційними грамотами. І. Шишманов дав йому рекомендаційного листа до очільника болгарського посольства повноважного міністра Андрея Тошева — колишнього члена болгарської делегації на мирних переговорах у Бересті. Гості також розповіли, що гетьман таки розпочав реалізацію свого наміру створити український орден трьох ступенів — хрест золотий, з блакитною емаллю. Цим проектом займався Я. Токаржевський-Карашевич, який знався на геральдиці. Загалом зустріч справила на І. Шишманова позитивне враження.

Іншому новопризначеному послу — барону Ф. Штейнгелю — він порадив налагодити близькі стосунки з болгарським посольством у Берліні. Представник шляхетного роду не мав офіційної освіти та дипломатичного досвіду, погано знав попри своє німецьке походження іноземні мови, але був відомим громадським діячем і меценатом. Його кандидатуру обрав гетьман і підтримував Д. Дорошенко як найбільш відповідну особу *«на цей найважливіший пост в тодішніх обставинах так своїм соціальним, як і родовим походженням, доброю і відомою репутацією, навіть імпазантною фізичною поставою»*¹¹². Остання деталь привернула увагу й І. Шишманова — *«Красень, високий, років 40–42. Бліде*

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Шишманов, І. Щоденник 1879–1927...

¹¹² Шкільник, М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми. Торонто: Друкарня ОО. Василіян, 286 Лісгар вул., Торонто, 1971. С. 127.

обличчя, довгаста борода, як у патріарха» як і те, що посол не говорив українською. Критерій володіння рідною мовою був важливий для нього в характеристиці представників держави. Відтак Ф. Штейнгель не викликав у нього сентиментів.

Під час офіційних зустрічей і кулуарного спілкування болгарський посол висловлював щире зацікавлення в поглибленні українсько-болгарської співпраці та незмінну віру в майбутнє Української Держави, намагався сприяти пошукам приміщення для розташування українського посольства в Софії.

25 червня 1918 р. І. Шишманов відвідав гетьмана задля повідомлення про надання агреману О. Шульгину і висловлення співчуття болгарського царя з приводу трагедії, що сталася 6 червня 1918 р. через вибухи військових складів у Звіринському форті¹¹³. Цар Фердинанд I зберіг найкращі спогади про відвідини Києва, тому ця трагедія була для нього особливо чутливою. В місті поширювалися чутки, що вибух кваліфікується як терористичний акт. Гетьман П. Скоропадський разом із Головою Ради міністрів Ф. Лизогубом особисто прибув на місце трагедії незадовго після вибуху. На його пропозицію Рада міністрів надала вже 8 червня 1918 р. 500 000 карб для негайної допомоги постраждалим¹¹⁴. Було створено спеціальний Комітет під опікою гетьмана зі збору пожертвувань для постраждалих від вибуху на Звіринці. До участі в роботі бюро Комітету під керівництвом Ф. Лизогуба залучалися представники міністерств продовольчих справ, народного здоров'я, фінансів, військового, організації Товариства Червоного Хреста і Земського Союзу, розпочалася реєстрація потерпілих, відкривалися спеціальні рахунки в банках, проводилися *«кружечні збори»* на користь потерпілих у церквах, організовувалися обіди, надавалися місця в гуртожитках¹¹⁵.

Свої пожертви долучали іноземні представництва. І. Шишманов передав листа українською мовою Ф. Лизогубу, в якому зазначив: *«Страшна біда, яка спричинила в столиці України глибокий сум, не могла не знайти співчуття болгарського народу. Я маю відомості, що це лихо зустрінуте у нас з важкої болем, як невеликий знак глибокого співчуття прошу прийняти 3 000 рублів для нещасних жертв катастрофи»*¹¹⁶. Гетьман подякував від себе особисто і від українського народу за співчуття і матеріальну допомогу.

¹¹³ Українська Держава (квітень–грудень 1918). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С. 111–112.

¹¹⁴ Там само. С. 107, 109.

¹¹⁵ Помощь пострадавшим. *Киевская мысль*. 1918, 8 июня (26 мая). № 97. С. 2.

¹¹⁶ Болгарский посол у гетмана *Одесский листок*. 1918, 28 (16) июня 1918 г. № 128. С. 1.

19

Ратифікація
на
Негово Величество Царя на Болгаритѣ
вѣрху

Мирний Договір, сключений между
Болгарія, Германія, Австро-Унгарія и
Турція отъ една страна и Украинската
Народна Република отъ друга, и подписанъ
въ Брестъ-Литовскъ на 9 Февруарій 1918 г.

Ратифікаційні грамоти Берестейського мирного договору гетьмана Української Держави Павла Скоропадського та Царя Болгарії Фердинанда I

Того ж дня до Софії надійшла телеграма з Відня від міністра закордонних справ Німеччини графа Іштвана Буріана, котрий вимагав від свого представника графа Оттокара Черніна повідомити болгарському уряду, що *«Австро-Угорщина хоче перед ратифікацією [Берестейського договору з Україною] упорядкувати питання, що стосуються деяких її спеціальних інтересів»* і вплинути на свого німецького колегу, щоб він зробив перед болгарським урядом *«представлення в тому самому дусі»*¹¹⁷. Прем'єр В. Радославов відповів, що ратифікація Болгарією договору відбудеться одночасно з Німеччиною. Відтак активізувалася підготовка до обміну ратифікаційними грамотами та підготовка для І. Шишманова нової Вірчої грамоти¹¹⁸.

29 червня 1918 р. із завданням здійснити обмін ратифікаційними грамотами з державами-підписантами до Відня поїхав В. Липинський. Одночасно з ним вирушив до Берліна Ф. Штейнгель. Його основне завдання полягало в досягненні визнання незалежності України не лише Німеччиною, а й нейтральними державами.

Обмін ратифікаційними грамотами Берестейського мирного договору відбувся нарешті 15 липня 1918 р. Його здійснили Посол Української Держави В. Липинський та повірений в справах Болгарії Никола Жебаров. Це дало І. Шишманову більшої впевненості в своїх діях¹¹⁹. Він одразу висунув пропозицію щодо встановлення радіозв'язку між Україною і Болгарією. В зверненні з цього приводу до МЗС Українською Держави посол наголосив, що технічні можливості для цього існують¹²⁰. Проте австро-угорське військове командування заборонило передавати по радіо шифровані телеграми до Болгарії та приймати з Болгарії. Ці вимоги зумовлювалися негативною реакцією Австро-Угорщини на обмін ратифікаційними грамотами, що спричинило після гнівної телеграми графа І. Буріана від 17 липня дипломатичний конфлікт між Віднем та Софією. Намагаючись виправити його, новий прем'єр-міністр Болгарії А. Малинов подавав факт прискорення ратифікації як «непорозуміння» і перекладав відповідальність за це на співробітників болгарського посольства у Відні. Німецька адміністрація подібних до австрійських заборон не встановлювала. Військове командування навіть надало посольству два телефонні апарати¹²¹. Посол Німеччини у Відні Вільгельм цу Штольберг-Вернігероде здійснив з В. Липинським обмін ратифікаційними грамотами

¹¹⁷ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917–1923 рр. ... С. 137.

¹¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 7.

¹¹⁹ Дорошенко, Дмитро. Історія України, 1917–1923 рр.: в 2 т. Т. 2. С. 96.

¹²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 3.

¹²¹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 20.

24 липня¹²². Обидві ратифікаційні грамоти В. Липинський особисто привіз до Києва¹²³. А до посольства Австро-Угорщини в Софії 1 серпня надійшла від болгарської сторони офіційна заява про ратифікацію договору.

Таким чином, всі формальності у встановленні дипломатичних відносин між Україною і Болгарією було завершено. Урочиста аудієнція болгарського посла у гетьмана з приводу вручення вірчої грамоти за участі голови Ради міністрів, міністра закордонних справ та його заступника відбулася саме 1 серпня 1918 р. «в душі сердечної та щирої приязні». У церемонії взяли участь міністр закордонних справ Д. Дорошенко, начальник Штабу гетьмана Б. Стеллецький, члени українського уряду і гетьманського почету¹²⁴. Вірча грамота І. Д. Шишманова була датована 2 липня 1918 р., наголошувала прагнення закріпити «щасливо встановлені приязні відносини між Болгарією і Україною», а в тексті використовувалося звернення «*Ваша Світлість*» («*Durchlauth*»)¹²⁵. Надалі його почали використовувати в офіційних зносинах представники центральних держав поряд із титулом «*Ваша Ясновельможність*»¹²⁶. Саме так пропонував називати гетьмана своєму керівництву посол А. фон Мумм під час організації офіційного візиту П. Скоропадського до Берліну. Грамота мала класичну структуру: в ній вказувалося на заслуги І. Шишманова, висловлювалося доручення посланникові докласти всіх зусиль, щоб заслужити повагу і довіру гетьмана, та прохання до гетьмана «*мати повну довіру до того, що він матиме честь передати*» від імені царя¹²⁷.

Звернення до гетьмана в промові І. Шишманова як «*Ваша Світлість, Ясновельможний пане Гетьмане всієї України*» очевидно імпонувало П. Скоропадському. На розвиток вже досягнутих домовленостей посол наголосив на «стародавніх культурних взаєминах» України і Болгарії, «подібності громадських устроїв двох братніх народів», «спільність економічних інтересів» та «близькості кордонів». В своїй відповіді гетьман П. Скоропадський наголосив на непорушності українсько-болгарської дружби.

¹²² ЦДАВО України. Ф.3766. Оп. 1. Спр. 287. Арк. 1.

¹²³ Ратификационные грамоты. *Киевская мысль*. 1918, 6 августа (24 июля). № 130. С. 2.

¹²⁴ Шишманов, І. Щоденник 1879-1927. ...

¹²⁵ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 286. Арк. 15-15 зв.

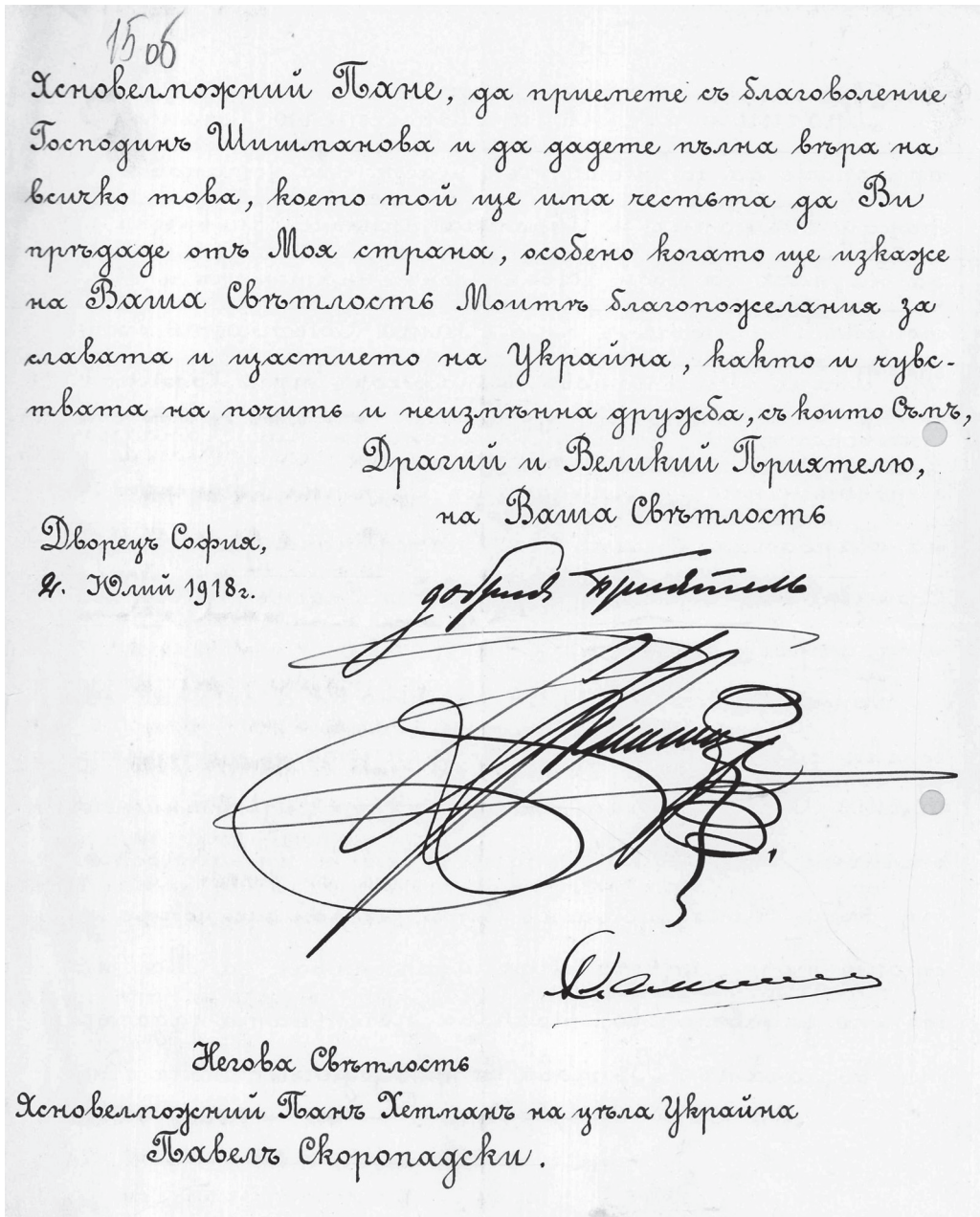
¹²⁶ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917 - 1923 рр... С. 52.

¹²⁷ Прием болгарского посланника. *Киевская мысль*. 1918, 6 августа (24 июля). № 130. С. 2.

120/15

Драгий и Великий Тριαтелю, Упайки дълбоко
пристырдуе да закрѣпѣ твой щастливо установленитѣ
пезжду Бѣлгария и Украйна приятелски връзки, рѣшихъ
да назнача за Свой Извънреденъ Тратеникъ и Тѣлно-
пощенъ Министъръ при Ваша Свѣтлость Господинъ
Дръ Иванъ Мишпановъ, Професоръ при Софийския
Университетъ, бившиъ Министъръ на Народното
Тросвѣщение, награденъ съ Толѣния Офицерски Кръстъ
на Народния Орденъ "за Гражданска Заслуга", съ
Офицерския Кръстъ на Царския Орденъ "Св. Александъръ"
и пр. и пр.

Тръпорядяхъ ну настоятелно да се старае съ
всѣки сили да заслужи уважението и довѣрието на
Ваша Свѣтлость и, понеже Ми съ извѣстни неговитѣ
отлични качества, утвѣрдихъ ну и прѣдаността
ну къмъ Менѣ, утвѣденъ съмъ, че той ще успѣе да
стори това, както и да изпълнава, за Мое най-
големо задоволенство, толкова почетната задача, която
ну възлагахъ. Въ това си утвѣждение, поля Ви,

Вірча грамота Івана Шишманова

Можливість ще раз продемонструвати симпатію до Української Держави болгарський посланник отримав зовсім скоро. 12 серпня 1918 р. Гетьман влаштував на його честь обід на відзначення річниці сходження на престол болгарського царя Фердинанда I. До Софії П. Скоропадський

скерував вітальну телеграму, в якій висловив вдячність за прихильність до Української Держави і віру в нерозривність дружніх зв'язків між Україною і Болгарією¹²⁸. В урочистостях взяли участь увесь склад Кабінету міністрів Української Держави та представники Штабу гетьмана. І. Шишманов прибув на обід з дружиною Лідією¹²⁹. Промова посла під час влаштованого гетьманом на його честь обіду була особливо яскравою. Він наголосив: *«Я оптиміст, я глибоко вірю в успіх української справи. Сю віру я здобув не тільки дослідями над українською духовною культурою: вашою наукою, літературою, мистецтвом і пресою, але й зокрема спостереженнями за економічними організаціями особливо кооперативами. Я бачу час, коли й Україна, зміцніла і заспокоєна, займе гордо місце, котре вона заслуговує серед культурних держав. Але на то треба віри, напруженої праці повсякчасної енергії обороти свої національних прав. Лише тоді можна буде не тільки говорити, що «не вмерла Україна» або «вже воскресла Україна», але й що Україна живе повним життям міцна, непереможна, незламна! Слава Україні! Слава Ясновельможному пану Гетьману!»*¹³⁰. Таким чином болгарський посол завершив свій виступ закликом, який згодом став національним гаслом українців. Промова І. Шишманова привернула увагу не лише присутніх на обіді, але й знайшла широкий розголос серед української інтелігенції. Редактор газети *«Нова рада»* А. Ніковський (майбутній міністр закордонних справ УНР) вбачав у ній слова *«щирого друга народу, прихильника української ідеї»*¹³¹.

В першій половині вересня увага І. Шишманова була прикута до візиту гетьмана Скоропадського до Берліну¹³². А. фон Мумму вдалося запровадити для використання на час перебування гетьмана в Німеччині звернення до нього як *«Ваша Світлість»*. Доповідаючи телеграмою в Софію про *«сприятливі результати»* візиту — *«визнання повної незалежності України та обіцянка уряду Німеччини сприяти у всіх аспектах зміцнення молодій українській державі»* І. Шишманов пов'язував такий успіх з розмовою болгарського царя в Наугаймі з німецьким імператором. Він наголошував, що в колах місцевої інтелігенції *«приписують ініціа-*

¹²⁸ Телеграма царю Болгарии. *Киевская мысль*. 1918, 16 (3) августа. № 136. С. 2.

¹²⁹ Обед у гетьмана. *Киевская мысль*. 1918, 15 (2) августа. № 135. С. 1.

¹³⁰ НА БАН. Ф. 11к. Оп. 2. Спр. 537. Арк. 6.

¹³¹ Ніковський, А. Брак уважності. *Нова рада*. 16(3) серпня 1918 р. № 142. С. 1.

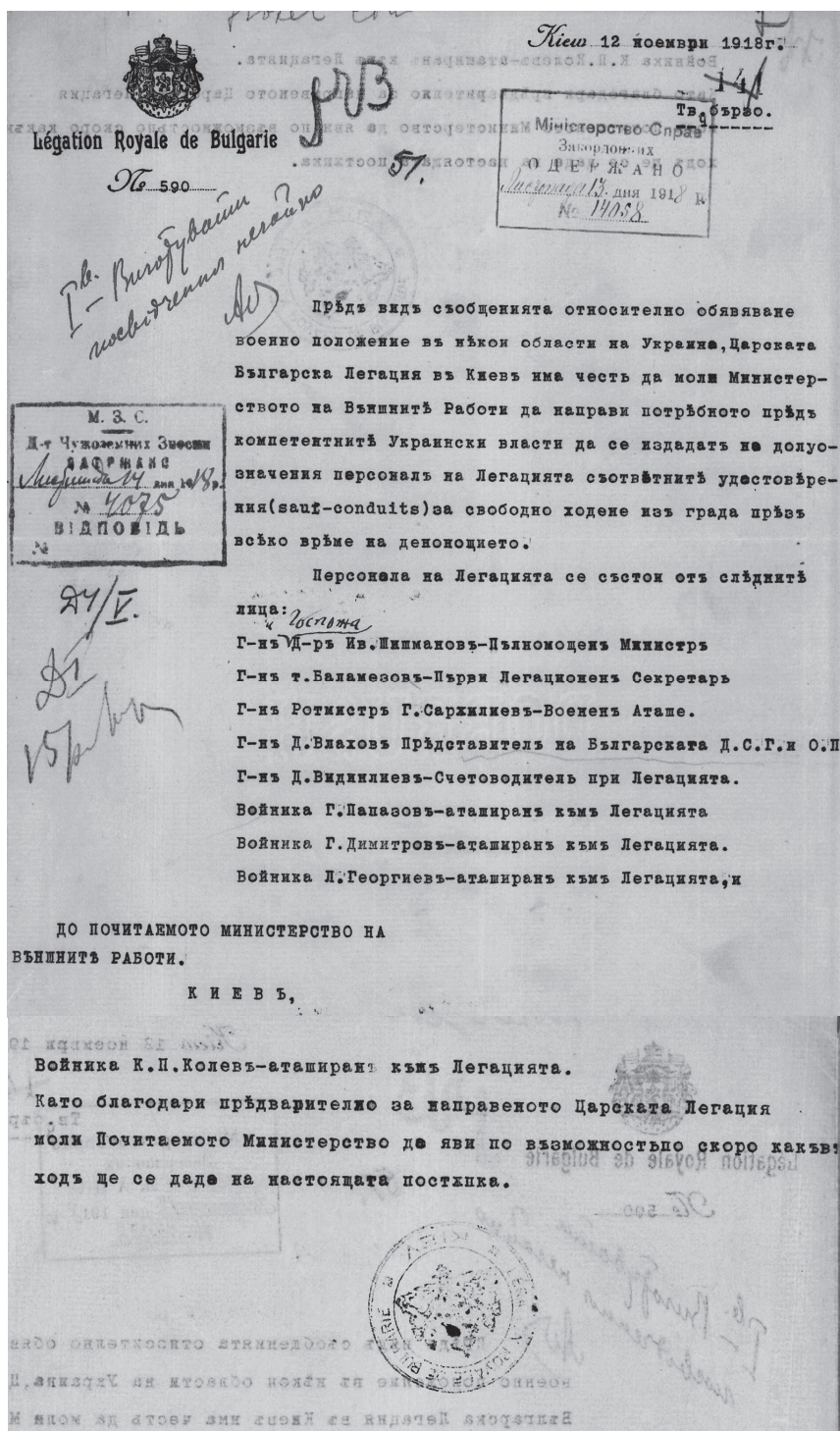
¹³² Шифрована телеграма Івана Шишманова до Міністерства закордонних справ та конфесій про зустріч гетьмана Скоропадського з німецьким імператором та про внесок у неї болгарського короля. БАН Б. ф. 11К. Оп. 2. А. е. 537. С. 38.

тиву щодо важливої політичної зустрічі між гетьманом і кайзером» царю Фердинанду I з огляду на використання титула «*Ваша світлість*».

У Болгарії натомість упродовж вересня 1918 р. відбулися кардинальні зрушення в політичному житті. Натиск військ Антанти на Балканському фронті усередині вересня 1918 року спричинив антивоєнні виступи у військових частинах. Повстанці зайняли місто Радомир неподалік Софії, де 27 вересня було проголошено республіку. Тимчасовий уряд республіки очолив Александр Стамболійський. Військо повстанців на чолі з Р. Даскаловим вирушило на столицю, висунувши ультиматум здати місто без бою з метою уникнення кровопролиття. Царський уряд звернувся за допомогою до німецького командування. 29 вересня 1918 року на умовах капітуляції болгарської армії було підписано перемир'я, а наступного дня за допомогою німецьких частин розгромлено основні сили повстанців. Вересневі події в Болгарії вимагали від посла детальних коментарів. Реагуючи на появу в місцевій пресі тривожних повідомлень про болгарське повстання та військові поразки, І. Шишманов неодноразово спілкувався з журналістами. Після отримання в Києві 17 вересня газет із Софії, де ще не було відповідної інформації, І. Шишманов опублікував заяву про те, що внутрішнє становище в Болгарії нормалізувалося після припинення військових дій і умиротворення деяких безпорядків в одній з частин, які відступали. Новий уряд користується повною довірою і підтримкою в країні та має всі засоби для відновлення нормального життя, порушеного тривалою війною¹³³. 2 жовтня 1918 р. посол прокоментував журналістам події в Болгарії на підставі отриманих ним 30 вересня депеш, повідомивши, що болгарське командування уклало перемир'я на всьому македонському фронті і веде далші мирні переговори. Водночас він висловив сумнів у правомірності слухів щодо «серйозних політичних ускладнень» у Болгарії як аграрній країні, що «не знає робітничого питання», а аграрне питання вирішено в прийнятній для селян формі¹³⁴. Інтерв'ю завершилося офіційною заявою про те, що болгарське вище керівництво та болгарський уряд роблять мирні кроки одночасно. Та наступного дня цар Фердинанд I зрікся влади на користь сина Бориса.

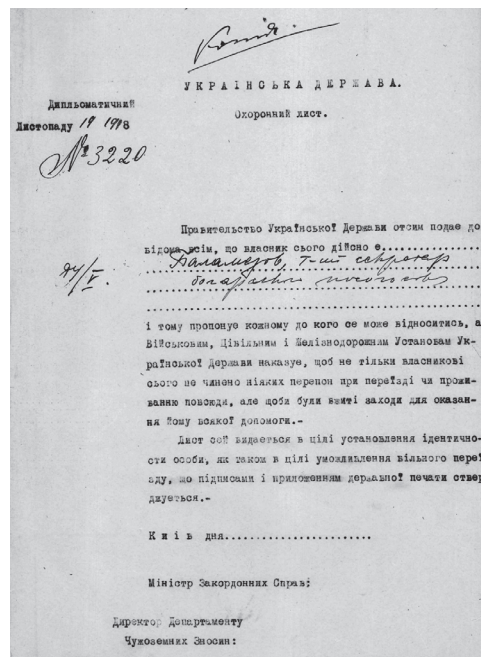
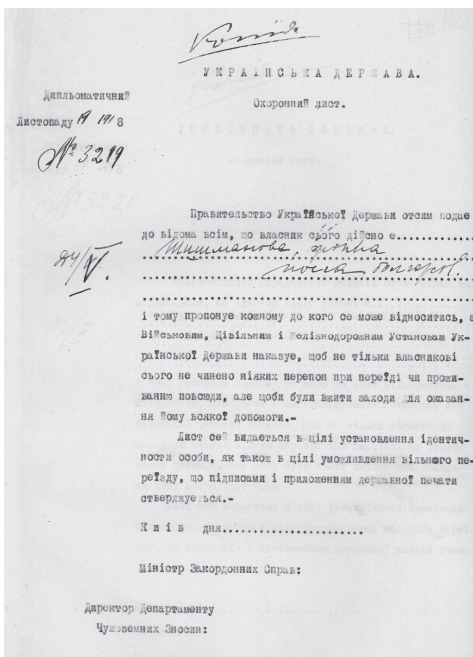
¹³³ Сообщение болгарского посольства. *Киевская мысль*. 1918, 6 (19) вересня. № 190. С. 2.

¹³⁴ Мнение болгарского дипломата. *Киевская мысль*. 1918, 2 октября (19 сентября). № 174. С. 2.

Список співробітників посольства Царства Болгарія в Українській Державі. 1918 р.

Вихід Болгарського царства з війни актуалізував питання про організацію повернення колишніх вояків на батьківщину. Захист прав та інтересів болгарських громадян (у тому числі військовополонених) в Українській Державі належали до завдань болгарського посольства, яке виконувало й консульські функції. В цьому напрямку помічником І. Шишманова став Т. Баламезов — брат дипломата, правника і майбутнього ректора Софійського університету С. Баламезова. Він прибув у Київ 10 вересня і обійняв посаду першого секретаря посольства¹³⁵. На звернення МЗС Української Держави до коменданта Києва йому приготували кімнату в готелі «Континенталь»¹³⁶. Разом із Т. Баламезовим до Києва приїхав на посаду військового аташе посольства ротмістр Г. Сархілієв, флігель-ад'ютант болгарського царя¹³⁷. Таким чином, штат посольства склали керівник (І. Шишманов), перший секретар (Т. Баламезов), представник Дирекції продовольства і сільського господарства (Д. Влахов), три аташе (Г. Папазов, Г. Димитров, Л. Георгієв), військовий аташе Г. Сархілієв, бухгалтер (Д. Відінлієв), охоронець (К. Колєв)¹³⁸.

Охоронні листи болгарських дипломатів

¹³⁵ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 2.

¹³⁶ Там само. Арк. 1.

¹³⁷ Там само. Арк. 3.

¹³⁸ Див.: Павленко, В. Іван Шишманов — повноважний посол Болгарії в Україні...

Всі співробітники посольства отримали «охоронні листи», в яких містився наказ військовим, цивільним і залізничним установам не чинити перепон власникам таких документів і вживати всіх можливих заходів для допомоги в їхній діяльності.

В питанні організації допомоги біженцям і військовополоненим І. Шишманов співпрацював із Болгарським товариством Червоного Хреста. Через нього болгари, що проживали в Києві, передавали кошти для допомоги військовополоненим¹³⁹. Зусиллями посла в жовтні 1918 р. було організовано перевезення до Болгарії з Одеси українським судном «Свфрат» звільнених військовополонених болгар (200–300 осіб) та повернення його з українцями¹⁴⁰. Труднощі організації цього рейсу полягали в тому, що спершу його відмінили через вимогу болгарської влади розрахуватися за утримання українських військовополонених¹⁴¹. Проблеми створювала також кількаразова зміна влади в місті. На момент відправки судна Одеса контролювалася гетьманськими ставлениками: представником голови Ради Міністрів Української Держави при Головному штабі австро-угорських військ в Одесі С. Гербелем та генералом В. Мустафіним у ранзі градоначальника і генерал-губернатора.

Окрім питань, пов'язаних з транспортуванням військовополонених, вирішення в Одесі вимагали випадки порушення прав болгар-співвітчизників, які потрапляли під арешти та обшуки, позбавлялися майна. З консульських питань посол І. Шишманов звертався вербальними нотами до зовнішньополітичного відомства з протестами і проханнями про допомогу. Посольство готувало відповіді на запити з Болгарії щодо болгарських громадян, які проживали Олександрійському, Бердянському повітах, Києві та Одесі. Прикладів порушення прав болгарських підданих було дуже багато. Болгарські підприємці, що займалися городництвом і орендували земельні ділянки на зрошуваних полях в Одесі на Пересипу, понесли великі втрати під час більшовицького повстання в січні 1918 р.¹⁴² Вони скерували до посольства колективне звернення, сподіваючись на відшкодування збитків гетьманською владою¹⁴³. Вирішення проблеми могла забезпечити лише міжвідомча комісія. Про сприяння її утворенню Посол просив МЗС Української¹⁴⁴. МЗС скерувало листа до

¹³⁹ Див.: Павленко, В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. С. 19.

¹⁴⁰ Власенко, В. Перша хвиля міжвоєнної української еміграції до Болгарії. *Альманах болгарська україністика*. 2013. Вип. 3. С. 181.

¹⁴¹ Отмененный рейс. *Одесские новости*. 1918, 16 (3) октября. № 10817. С. 4.

¹⁴² Вінцовський, Т.С. Вільне місто Одеса в добу Центральної Ради: революційна інтерпретація політичного сепаратизму. *Український історичний журнал*. 2013. № 1. С. 90.

¹⁴³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 21–23.

¹⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 101.

Міністерства торгу і промисловості з проханням утворити таку комісію і якнайскоріше повідомити про рішення¹⁴⁵.

Посол Фінляндії в Києві
проф. Герман Гуммерус
(1877–1948)

Проблемні питання взаємодії з українською владою щодо захисту інтересів іноземних підданих широко обговорювалися серед дипломатичного корпусу. І. Шишманов був його активним членом. Він активно спілкувався з іншими колегами-послами, навіть прийняв у себе очільника делегації Кримського крайового уряду міністра юстиції А. Ахматовича¹⁴⁶. Спеціальна кримська делегація прибула в Київ для ведення переговорів щодо об'єднання Криму з Українською Державою¹⁴⁷. Питання про формування спеціальної мирної української делегації для переговорів з Кримом Рада міністрів Української Держави відхилила, як і питання про самостійність уряду в Криму. Попри те, що український уряд не вважав кримських делегатів іноземними представниками, вони намагалися позиціонувати себе

рівними серед дипломатичного корпусу. А. Ахматович здійснив візит, крім І. Шишманова, турецькому посланнику Ахмету Мухтар-бею, дипломатичному представнику Всевеликого війська донського генералу О. Черячукіну, німецькому і австрійському вищому командуванню, фінському посланнику Г. Гуммерусу, представникам Грузії та Азербайджану, повноважному представникові польської регентської ради С. Ваньковичу¹⁴⁸. Зустріч І. Шишманова з кримським міністром була суто протокольною.

Дружні стосунки у родини Шишманових склалися з послом Фінляндії професором Германом Гуммерусом. Вони часто *«вели тривалі розмови, під час яких обмінювалися досвідом і думками про сучасне становище і про майбутнє»*¹⁴⁹. Разом з Г. Гуммерусом І. Шишманов 6 жовтня взяв участь

¹⁴⁵ Там само. Арк. 102.

¹⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 10.

¹⁴⁷ Украина и Крым. *Одесские новости*. 1918, 20 (7) сентября. № 10798. С. 1.

¹⁴⁸ Крымско-украинские переговоры. *Киевская мысль*. 1918. 4 октября. № 176. С. 3.

¹⁴⁹ Гуммерус, Г. Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві

/ Переклад з фінської, коментарі та передмова Й. Ремі, В. Пилипенка. Київ: Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2004. С. 73.

у відкритті Київського державного українського університету, реорганізованого з Українського народного університету. Ці урочистості, як зазначав Д. Дорошенко, «мали характер великого національного свята»¹⁵⁰. Вони відбувалися за участі гетьмана, членів уряду, іноземних представників, професури. І. Шишманов передав ректорові вітальну телеграму міністра освіти Болгарії з побажаннями міцніти і розвиватися задля науки і просвітництва братнього українського народу¹⁵¹.

На той час військові невдачі осені 1918 р. на фронтах світової війни призвели до капітуляції слідом за Царством Болгарія всіх держав-підписантів Берестейського мирного договору. Військова поразка країн Четверного союзу і умови Комп'єнського мирного договору, підписаного Німецькою імперією 11 листопада, зумовили подальшу долю дипломатичних представництв Німецької імперії та Австро-Угорської монархії, які зникали з політичної карти світу. В умовах послаблення німецького контролю І. Шишманов намагався підписати з українською стороною економічний договір. Враховуючи те, що від початку весни до листопада 1918 р. військові організації з закупівлі зернових продуктів (зерно, борошно, боби, фураж, насіння) вивезли до країн-підписантів Берестейського мирного договору 113 421 тони, в яких частка Болгарії була мізерною¹⁵², він пробував нарешті реалізувати своє завдання.

Однак внутрішнє становище Української Держави також погіршилося: готувався Національний конгрес, на якому мали усунути гетьмана від влади. Офіційна заборона його проведення стала поштовхом до початку антигетьманського повстання і створення Директорії УНР як колегіального органу для керівництва збройним повстанським рухом проти Гетьманату задля відновлення Української Народної Республіки. 14 листопада 1918 р. цей орган було створено у містечку Біла Церква в складі В. Винниченка, С. Петлюри, Ф. Швеця та О. Андрієвського. Там від 23 серпня 1918 р. під командуванням Є. Коновальця формувався Окремий загін Січових Стрільців як складова частина Української Держави¹⁵³.

¹⁵⁰ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. С. 245.

¹⁵¹ ЦДА РБ. Ф. 177 К. Оп. 1. А. е. 522. Л. 7.

¹⁵² Чернин фон унд цу Худениц Оттокар. В дни мировой войны URL: <http://militera.lib.ru/memo/other/czernin/10.html>

¹⁵³ Окремий загін Січових Стрільців складався з 1 піхотного куреня із 4 сотень (20 старшин і 271 багнета, командир Р. Сушко), кулеметної («скорострільної») сотні (командир Ф. Черник), кінної розвідки (30 шабель, командир Ф. Борис), гарматної батареї (4 польові гармати, командир Р. Дашкевич), тиловий підрозділ (командир А. Домарадський), а також Школи підстаршин (командир В. Чорний) та штабної роти (командир Д. Герчанівський). Всього 59 старшин і 1187 козаків, з них бойового складу 46 старшин і 816 стрільців.

Оприлюднена наступного дня «Грамота Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків України» виставляла П. Скоропадського як ініціатора відродження «єдиної і неділимій Росії»¹⁵⁴. З Білої Церкви на Київ виступили загони Січових Стрільців. «Загрозлива обстановка, — як згадував Г. Гуммерус, — зближувала місцевих іноземців»¹⁵⁵. Члени дипломатичного корпусу часто збиралися для обговорення подій, що відбувалися. Спільним рішенням 12 грудня для з'ясування гарантій безпеки іноземних підданих учасники наради вирішили відрядити в штаб директорії Т. Мулена¹⁵⁶. «В ім'я людинолюбства та гуманності, а також в ім'я збереження столиці України — Києва — дипломатичні представники нейтральних країн вважають своїм моральним обов'язком, — йшлося в листі, — просити керівників армії, яка наступає на Київ, по мірі можливості уникнути зайвого кровопролиття і боротьби, оскільки в боротьбі загинуть невинні жертви і постраждають не причетні до подій в Україні іноземці»¹⁵⁷. Консульському посланцеві вдалося провести переговори з С. Петлюрою. За їх результатами парламентар доповів учасникам терміново скликаного засідання Ради міністрів¹⁵⁸ про умови, висунуті Директорією: складання повноважень гетьманським урядом і припинення збройного опору. Це засідання стало останнім. 14 грудня 1918 р. Рада міністрів Української Держави ухвалила рішення «задня охорони порядку і спокою в місті та захисту інтересів громадян» відновити діяльність Київської міської думи та міської управи і передати їм управління містом і київським градоначальством¹⁵⁹, а гетьман Павло Скоропадський підписав грамоту про своє зречення влади. Відтак було відновлено Українську Народну Республіку.

І. Шишманов продовжив свою діяльність в нових умовах, розраховуючи на збереження своїх повноважень. Він імені консульського корпусу Т. Мулен просив сприяння МЗС УНР щодо «справедливого і бережного» ставлення київської влади до іноземців та упередження можливої самовільної реквізиції їхнього майна. Таке звернення було важливим для І. Шишманова, оскільки в приміщенні посольства зняли без пояснень два надані німецьким військовим командуванням телефонні

¹⁵⁴ Див.: Дорошенко, Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. С. 284.

¹⁵⁵ Гуммерус, Герман. Україна в переломні часи... С. 134.

¹⁵⁶ Совещание консулов. *Киевская мысль*. 1918. 15 (2) декабря. № 240. С. 2.

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Мисія Мулена. *Одесский листок*. 1918, 22 (9) декабря. № 279. С. 3.

¹⁵⁹ Возстановление демократической думы. *Киевская мысль*. 1918. 15 (2) декабря. № 240. С. 2.

апарати. На вербальну ноту болгарського представника в Міністерстві пошт і телеграфів зреагували негайно і помилку швидко виправили¹⁶⁰.

19 грудня 1919 р. І. Шишманов разом з іншими іноземними представниками та тисячами киян зустрічав на залізничному вокзалі голову і членів Директорії. В урочистостях взяли участь делегації Українського національного союзу, Київської міської управи, Всеукраїнської академії наук, Всеукраїнської селянської спілки, Всеукраїнської професійної ради робітників, Київського губернiального земства, Військово-революційного комітету, Революційного комітету залізничників, а також Київської єврейської громади, інших національних «колоній»: грузинської, чеської, вірменської, білоруська делегація.

У зверненні до народів світу та їхніх урядів від 28 грудня 1918 р. Директорія декларувала бажання «жити в добрій, дружній згоді» з усіма державами світу, близькими і далекими сусідами; приймала всі міжнародні зобов'язання та висловлювала готовність прийняти представників інших урядів і скерувати натомість своїх¹⁶¹. Це звернення у формі ноти було скеровано всім іноземним представникам, які залишилися в Києві. До них демонструвалася підкреслена увага нової влади. Наприкінці грудня І. Шишманов разом із іншими представниками дипломатичного корпусу отримав запрошення на прийняття для членів уряду і дипломатів у найкращому київському ресторані «Imperial». Його влаштувала О. Лотоцька, донька О. Лотоцького¹⁶². Цей вечір для членів уряду й дипломатичного корпусу став, за зауваженням посла, «виразом патріотичних настроїв»¹⁶³.

«Я почувуюся солдатом на викритому та небезпечному посту, — писав він сину, — я залишатимусь, скільки наказує мій обов'язок. Я не роблю кар'єру, але виконую важливу місію, і можу сказати, що якщо Україна існуватиме, в Болгарії буде вірний, щирий друг»¹⁶⁴. Доказом дружби в умовах вимушеної війни з радянською Росією було досягнення зрештою конкретних українсько-болгарських економічних домовленостей. Болгарському представникові вдалося отримати 29 грудня рішення

¹⁶⁰ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 20.

¹⁶¹ Звернення до народів світу та їх правительств від 28 грудня 1918 р. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки... С. 398.

¹⁶² Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. С. 161.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Лист проф. Івана Шишманова своєму синові Димитру про його важливу місію на посаді посла в Києві. Київ. Початок 1919 р. Оригінал. Рукопис. БАН Б. ф. 11К. Ор. 5. А. е. 232. Л. л. 99, 99г.

уряду В. Чехівського про передання для Болгарії 15–20 тисяч тон жита¹⁶⁵ і доставки 200 вагонів пшениці та обміну тютюну на цукор¹⁶⁶. Реалізацію рішення було доручено міністрам продовольчих справ і промисловості.

1919 рік для УНР розпочався прийняттям законів про державну мову та автокефалію української церкви, які І. Шишманов вважав надзвичайно важливими. 5 січня 1919 р. він побував разом із німецьким консулом Е. Тілем та австрійським представником Е. Фюрстенбергом на банкеті на честь Директорії за участі С. Петлюри і Є. Коновальця. Тим часом посол Шишманов отримав від керівництва наказ передати справи першому секретареві і повернутися «за можливості» до Софії. Однак за фатальним збігом обставин саме в цей час він дав Т. Баламезову 15-денну відпустку. Не маючи кому передати керівництво посольством, І. Шишманов продовжив своє перебування в Києві.

22 січня він став учасником свята з нагоди злуки УНР і ЗУНР. Разом з іншими іноземними представниками І. Шишманов отримав перепустку для входу на Софійський майдан, де відбулося проголошення Акту про об'єднання українських земель¹⁶⁷. Урочистість події засвідчувало «вбрання» майдану — національні прапори і старовинні герби Наддніпрянської України та Галичини, а також участь членів Директорії, делегатів Трудового Конгресу, представників дипломатичного корпусу. Після проголошення акту і молебню відбулися парад українського війська та маніфестація Володимирською вулицею до Міського театру опери та балету. Увечері за участі дипломатичного корпусу в Українському клубі відбувся святковий банкет. Наступного дня Трудовий Конгрес ратифікував Акт злуки УНР і ЗУНР. Відповідним Законом УНР № 82¹⁶⁸ встановлювалося щорічне відзначення дня проголошення самостійності України 22 січня.

Та вже за кілька днів через наступ Червоної армії розпочалася евакуація з Києва урядових установ та іноземних представництв. 27 січня МЗС УНР повідомило іноземних представників про загострення воєнної ситуації і неможливість гарантувати їм безпеку. Іноземні представництва переважно скористалися можливістю організованого виїзду. 31 січня 1919 р. у місцевій пресі з'явилося повідомлення про виїзд делегації Царства Болгарія на чолі з послом із Києва і передання захисту інтересів

¹⁶⁵ Директорія, Рада Народних міністрів УНР... С. 125; ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 14. арк. 17–20 зв.

¹⁶⁶ НА БАН. ф. 11К. Оп. 5. А. е. 232. Л. л. 99, 99г.

¹⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 2200. Оп. 1. Спр. 224. Арк. 39.

¹⁶⁸ Закон про встановлення святкування 22 січня як дня проголошення самостійності України. *Вісник Державних законів для всіх земель УНР*. 1919. Вип. 6. С. 3.

болгарських громадян нідерландському консулові Т. Фоккеру¹⁶⁹. Разом з українським урядом дипломати їхали до Вінниці. Відправивши дружину на деякий час до Швейцарії, І. Шишманов залишився з іншими дипломатами на деякий час у *«цьому сільському містечку, в 20 разів переповненішому за Київ, адже сюди евакуювалися весь урядовий апарат та все українське»*¹⁷⁰. З великими труднощами йому вдалося знайти крихітну кімнату в готелі з помпезною назвою *«Савой»* з клопами і блаґенькими ковдрами. Там зібралися майже всі міністерства. Сусідами болгарського посла були новопризначений міністр освіти С. Остапенко та міністр ісповідань І. Огієнко.

7 лютого І. Шишманов взяв участь у нараді представників Грузії, Дону, Німеччини, Польщі та Фінляндії у Вінниці, за результатами якої було ухвалено рішення якнайшвидше залишити територію УНР. У повідомленні про цю ухвалу, переданому Директорії, констатовалася потреба зміни перебування представництв, а не розірвання дипломатичних відносин із УНР¹⁷¹. За сприяння зовнішньополітичного відомства вже 24 лютого разом з турками, поляками та фінами вони дісталися Одеси, щоб мати можливість вступати у відносини зі своїми урядами через французьке військове командування. Готуючись залишити Україну, він писав сину: *«Київський період, безсумнівно, найцікавіший у моєму житті. Я зміг безпосередньо спостерігати ріст молододі нації з величезними прихованими можливостями. Мені здавалося, що я знову переживаю процес нашого власного*

Готель «Савой» у Вінниці. 1918 р.

¹⁶⁹ Від'їзд болгарських місій. *Трибуна*. 1919, 31 січня. Ч. 33. С. 4.

¹⁷⁰ Лист проф. Івана Шишманова своєму синові Димитру про переїзд болгарської легатії з Києва до Одеси, про політичну ситуацію в Україні. Одеса. 24.02.1919 Оригінал. Рукопис. БАН. ф. 11К. Оп. 5. А. е. 230. Л. л. 11, 11г, 12, 12 г.

¹⁷¹ Див.: *Нагаєвський, І.* Історія Української держави в двадцятому столітті. К., 1993. С. 281–282.

державного будівництва, але з набагато більшим масштабом і набагато більшою культурною спадщиною. *Сьогодні, як ніколи, я вірю в майбутнє України*»¹⁷². З Одесу посол вирушив до Софії, куди прибув 26 березня. 1 квітня 1919 року він склав повноваження під час аудієнції у царя Болгарії Бориса¹⁷³.

* * *

Загалом діяльність Посольства Царства Болгарія в Українській Державі впродовж періоду Гетьманату та з відновленням УНР відіграла помітну роль у становленні українсько-болгарських міждержавних зносин відповідно до норм міжнародного права. Правову засаду заснування болгарського дипломатичного представництва в Києві в статусі посольства склав Берестейський мирний договір. Обрання такого типу дипломатичного представництва як посольство свідчило про повагу до держави, в якій створювалася дипломатична установа. Важливе значення при цьому мав також вибір особи, яка представляли державу. Болгарське посольство в УНР/Українській Державі очолив шанований у Болгарії і в Україні вчений і державний діяч професор І. Шишманов у ранзі Надзвичайного Посланника і Повноважного Міністра. Його діяльність загалом тривала вісім місяців. Упродовж цього нетривалого, але насиченого важливими міжнародними подіями і внутрішніми катаклізмами в Україні і в Болгарії, проф. І. Шишманову на чолі Посольства Царства Болгарія вдалося закласти підвалини українсько-болгарських відносин, основною характеристикою яких стала взаємовизнання і взаємоповага; започаткувати співробітництво у сфері культури, реалізувати свою гуманітарну місію захисту болгарського населення в Україні та сприяти започаткуванню роботи українського дипломатичного представництва в Софії.

¹⁷² НА БАН. Ф. 11К. Оп. 5. А. е. 230. Л. л. 11, 11г, 12, 12 г.

¹⁷³ Павленко, В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. ... С. 22.

Українське дипломатичне представництво у Софії: офіційна і культурна дипломатія

1. Олександр Шульгин на чолі Посольства
Української Держави в Софії
2. Культурна дипломатія в діяльності
українського представництва як засіб
боротьби за Україну

1. Олександр Шульгин на чолі Посольства Української Держави в Софії

Після ратифікації гетьманом П. Скоропадським Берестейського мирного договору Рада міністрів Української Держави ухвалила 21 червня 1918 р. Постанову про тимчасові дипломатичні представництва Української Держави в країнах-підписантах та асигнувала кошти на їх утримання. Саме того дня до Києва надійшов агреман на призначення Надзвичайним Посланником і Повноважним Міністром при Царському Болгарському Урядові і при Його Величності Царі Болгарії радника міністра закордонних справ Української Держави і колишнього очільника зовнішньополітичного відомства УНР Олександра Яковича Шульгина (1889–1960). Згідно з постановою на заміну тимчасовим представникам УНР до Берліна, Відня і Стамбула мали виїхати гетьманські дипломати. Нова дипломатична установа в статусі посольство 1-го розряду створювалася лише в Софії. На її утримання виділялося 245 600 карб.¹ Планувалося також відкрити в Болгарії консульство. Претендентом на посаду його очільника «Комісія в цілях намічення кандидатів на консульські посади» МЗС Української Держави рекомендувала О. Нечаївського².

Очільник Посольства Української Держави в Софії Олександр Шульгин

¹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)... С. 164.

² ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 26.

ГЕТЬМАН УСІЄЇ УКРАЇНИ

і) Його ВЕЛИЧНОСТІ КОРОЛЮ БОЛГАРСЬКОМУ
ФЕРДИНАНДОВІ І.

ВАША КОРОЛІВСЬКА ВЕЛИЧНІСТЬ.

Після того як Україна ввійшла в круг суверенних держав і установлене мною Правительством було признане Правительством ВАШОЇ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЕЛИЧНОСТІ, завданням моїм зробилося встановлення безпосередніх і тріvkих зносин дипломатичних з Болгарським Королівством.

З цією метою рішив я надати бувшому Міністру Справ Закордонних України, Олександру Шульгину, ученому історикові, письменникові, скінчившому Петербургський Університет особливо почесне доручення бути надзвичайним посланником і Уповноваженим Міністром-Представником Української Держави при Вашій Величності.-

Видатні здібности пана Олександра Шульгина і його непохитна відданність інтересам Держави Української суть для мене запорукою того, що він успішно виконає надане йому відповідальне доручення в справі скріплення приятних взаємин України з Болгарією і що він виявить себе достойним довіря ВАШОЇ ВЕЛИЧНОСТІ.

Відповідно цьому почуваюся до обов'язку з найбільшою шанобою прохати ВАШУ ВЕЛИЧНІСТЬ зволити милостиво прийняти пана Олександра Шульгина, яко посла Української Держави, обдарувати його

найвищими ВАШОЇ ВЕЛИЧНОСТІ довірям і прийняти через нього вираз високої пошани, який я в імені Української Держави і її Правительстве складаю ВАШІЙ КОРОЛІВСЬКІЙ ВЕЛИЧНОСТІ.-

Гетьман Усієї України:

Київ 1го липня 1918 року

Вірча грамота
О. Шульгина як
посла Української
Держави.
1 липня 1918 р.

О. Шульгин став сьомим кандидатом на посаду українського представника в Софії. На той момент він працював радником міністра закордонних справ Української Держави і планував очолити українське дипломатичне представництво в Швейцарській Конфедерації. Д. Донцов, згадував, що 29 травня зустрівся з ним у Д. Дорошенка й дізнався, що О. Шульгин *«хоче їхати з дипломатичною місією до нейтральних країн. Не знає, як на це подивляться німці»*³. Разом із іншим радником — Є. Лукасевичем — він написав міністру закордонних справ Д. Дорошенку одразу після його призначення доповідну записку з обґрунтуванням потреби створення такої установи. Однак відома не лише в вузьких колах його прихильність до Антанти спричинила, як і передчував О. Шульгин, негативну оцінку такої ідеї німцями, без консультації з якими гетьман не ухвалював важливі рішення, і кандидатуру відхилили⁴. Д. Дорошенко вирішив переорієнтувати свого радника на балканський напрямок. 25 червня за доповіддю управителя справами МЗС уряд погодив призначення О. Шульгина⁵. Гетьман підписав його Вірчу грамоту 1 липня 1918 р. *«Видатні здібності пана Олександра Шульгина, — зазначалося в документі, — і його непохитна відданість інтересам Держави Української суть для мене запорукою того, що він успішно виконає надане йому відповідальне доручення в справі скріплення приязних взаємин України з Болгарією»*⁶. Офіційно висловлена в дипломатичному документі характеристика відповідала особистому ставленню П. Скоропадського до О. Шульгина, якого він поважав і вважав *«у вищій мірі порядною людиною»*⁷. *«Найщирішою і найрозумнішою особою серед української політичної інтелігенції»* називав новопризначеного посла В. Зеньківський, вбачаючи в ньому *«дуже жваву, коректну, витриману, розумну і еластичну, водночас пристрасну людину, безмежно і цілком віддану українській ідеї»*, хоч і зауважував, що О. Шульгин був би *«другою особою»* у якій-небудь делегації, а для того, *«щоби бути першою особою, у нього бракує даних»*⁸. Спростувати чи довести це послу випадала нагода в Софії.

³ Донцов, Д.І. Рік 1918... С. 11.

⁴ Там само. С. 41.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 65 зв.

⁶ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)... С. 205.

⁷ Скоропадський, Павло. Спогади... С. 266

⁸ Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год = Гетьман П.П. Скоропадський. Україна на переломі. 1918 рік : [збірник документів] / Федеральное архивное агентство (Российская Федерация), Гос. архив Российской Федерации, Гос. архивная служба Украины, Центральный гос. архив высших органов власти и упр.

Упродовж десяти днів завершилося формування штату посольства. На посаду радника 11 липня відповідно до наказу О. Шульгина отримав призначення рекомендований І. Шишмановим Федір Григорович Шульга — лікар за освітою, член української громади в Одесі й член-засновник міського товариства «*Просвіта*», колишній секретар Одеської управи, власник друкарні, претендент на посаду міністра харчових справ і заступника міністра внутрішніх справ⁹. Першим секретарем став галичанин Василь Степанович Драгомирецький. Його рекомендував директор загального департаменту МЗС Української Держави К. Лоський, знайомий з претендентом з Петербургу та з часів роботи в Галичині на посаді комісара Тимчасового уряду в Буцацькому повіті на Тернопільщині. За характеристикою О. Лотоцького, «*колишній урядовець російського міністерства внутрішніх справ, з походження галичанин, він ще в Петербурзі виявляв деякі українські симпатії, сполучаючи їх одночасно з участю в українофобських Слов'янському Благодійному та “Галицко-Русском” товариствах. Сю подвійність своїх настроїв заховав він, коли з розбитого корабля урятувався на українській службі*»¹⁰. На посади старших канцелярських урядовців отримали призначення Дмитро Ілліч Шелудько та Петро Іванович Сікора. Уродженець Полтавщини 26-річний Д. Шелудько на початку 1918 р. повернувся в Київ з Петербургу, куди його відрядили після завершення навчання на романському відділенні філологічного факультету Університету св. Володимира 1915 р. У Києві він почав читати лекції з романської філології. Його блискуче знання мови відіграло вирішальне значення для призначення на дипломатичну посаду¹¹. П. Сікора мав достатній досвід у сфері організації діловодства, оскільки впродовж грудня 1917 р. — квітня 1918 р. працював на посаді віце-директора канцелярії у Міністерстві внутрішніх справ УНР¹². Він закінчив духовну семінарію і прослухав юридичний курс Московського міського народного університету імені О. Шанявського. Його «*велику продуктивність праці, зразкову солідність і точність виконуваних обов'язків*» високо цінував віце-директор Департаменту чужоземних справ П. Дяків¹³. Посади молодших канцелярських урядовців обійняли Юліан Миколайович Налісник та Микола Семенович Лаврик. Особливо важ-

Украины; отв. ред. и отв. сост. О.К. Иванцова; сост.: Е.В. Балущкина [и др.]. М. : Политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2014. С. 381.

⁹ *Старовойтенко, Інна*. Листи Федора Шульги до Євгена Чикаленка. *Пам'ятки*. 2012. Т. 13. С. 141.

¹⁰ Лотоцький, О. В Царгороді... С. 120.

¹¹ Автобіографічна справа на Дмитрій Шелудко. Хакова Еміне, Москаленко Віталій. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 726.

¹² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 183. Арк. 205.

¹³ Там само. Арк. 220.

ливим співробітником для О. Шульгина був 28-річний Ю. Налисник. Колишній міністр приймав його на роботу ще в Секретарстві міжнародних справ 9 грудня 1917 р., коли той повернувся з фронту, де перебував з вересня 1914 р до жовтня 1916 р.¹⁴ Відтоді він служив помічником діловода в юридичному департаменті, вже й після реорганізації секретарства в Генеральне секретарство закордонних справ, а далі — в Міністерство закордонних справ. Разом із керівником цього департаменту В. Оренчуком вони навчалися на юридичному факультеті Львівського університету, воювали й приїхали до Києва. Ю. Налисник володів, крім української, польською, російською, німецькою та болгарською мовами¹⁵. Молодшим урядовцем по вільному найму «відповідальним за військовий набір» посол зачислив до штату Юліана Вільчинського¹⁶. Українець румунського походження Іоанікій Іванович Додул, «що вмів трохи по-французьки та по-болгарськи»¹⁷ перейшов на посаду драгомана з посади урядовця з особливих доручень при Департаменті МЗС Української Держави. Він був одним з перших випускників Консульських курсів, заснованих у квітні 1918 р. з метою дати в стислий термін необхідні фахові знання тим, хто отримав призначення до складу закордонних дипломатичних представництв. Військовим аташе, відповідно до окремої постанови, було призначено «трохи зукраїнізованого царського генерала», очільника Українського генерального військового штабу ще з часів Центральної Ради Бориса Павловича Бобровського¹⁸; військово-морським агентом — близького друга гетьмана в часи військової служби, сина Олонецького, Чернігівського і Херсонського губернатора, адмірала М. Вєсьолкіна, Севастопольського генерал-губернатора і коменданта Севастопольської фортеці, звільненого за офіційною версією (насправді через конфлікт з А. Колчаком) — через хворобу «з мундиром і пенсією» 17 квітня 1917 р.¹⁹ Як дипломатичний кур'єр до Софії мав їхати Олександр Пеленський та Іван Дараган в якості розсильного²⁰.

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 160. Арк. 22.

¹⁵ Там само. Арк. 20.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 2.

¹⁷ Налисник, Юліан. Перше посольство української держави в Болгарії (Спогад зперед 20-ти років). *Червона калина: Історичний календар-альманах за 1939 рік*. Львів, 1938. Т. VIII. С. 164–165.

¹⁸ Там само. С. 164.

¹⁹ Воспоминания генерала В. Н. Построникова о создании генералом П.П. Скоропадским вооруженных сил Украинской державы. *Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год = Гетьман П.П. Скоропадський. Україна на переломі...* С. 550, 557. М.М. Вєсьолкіна 25 жовтня 1918 р. арештували в Петрограді, а 4 грудня розстріляли більшовики.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 133; Спр. 2. Арк. 57.

Людиною «одиною зпоміж членів посольства на властивому місці» Ю. Налисник називав О. Шульгина²¹. Звернення управителя справами МЗС Української Держави Д. Дорошенка²² до міністра закордонних справ Болгарії щодо його призначення «в законному порядку» було датовано 15 липня — днем обміну ратифікаційними грамотами Берестейського мирного договору, здійсненого у Відні Послом Української Держави В. Липинським та повіреним у справах Царства Болгарія в Відні Н. Джебаровим²³.

Відтак посольство вирушило негайно до Софії. Їхали через Львів, де О. Шульгин зустрівся з видатними керівниками української репрезентації в австрійському парламенті К. Левицьким і Є. Петрушевичем та митрополитом Греко-Католицької церкви Андреем (Шептицьким).

Співробітники Посольства Української Держави в Царстві Болгарія. 1918 р. Стоять: возний Юрій Дараган, урядовці Юліан Налисник та Іоанікій Додул, стенографістка

М. Пчелинська, секретар Василь Драгомирецький, урядовці Дмитро Шелудько і Петро Сікора. Сидять (зліва направо): військовий аташе генерал Борис Бобровський, посол Олександр Шульгин, радник Федір Шульга

²¹ Налисник, Юліан. Перше посольство української держави в Болгарії... С. 164.

²² Призначення Д. Дорошенка на посаду міністра відбулося лише в вересні 1918 р.

²³ Дорошенко, Д. *Історія України, 1917–1923 рр.*: в 2 т. Т. 2. С. 96; ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 2. Спр. 20. Арк. 7.

До Відня дипломати прибули 18 липня. 22 липня О. Шульгин наніс візит послу Болгарії, а ввечері 23 липня разом із В. Драгомирецьким, Д. Шелудьком та І. Додулом взяли участь у влаштованому Послом Української Держави в Австро-Угорщині В. Липинським урочистому прийнятті з нагоди обміну ратифікаційними грамотами між Україною і Болгарією. Урочиста вечеря відбулася в залі готелю «Брістоль» на честь Посольства Болгарії у Відні з відповідними промовами та тостами за здоров'я гетьмана П. Скоропадського²⁴. З болгарського боку в святковій вечері взяли участь повірений в справах Болгарії Н. Джебаров (зять прем'єр-міністра В. Радославова), А. Тошев (його після зміни складу кабінету міністрів на деякий час відсторонили від керування місією), секретарі посольства М. Мінчев, Троянов, і прикомандирований до посольства Дорев. У складі української сторони були співробітники посольств у Відні та Софії в митрополит Андрей (Шептицький), який приїхав до австрійської столиці майже одночасно з О. Шульгиним.

Вітальну промову виголосив посол В. Липинський. Український дипломат зауважив, що *«болгари та українці чи не вперше за багато років зібралися на території іноземної держави не як товариші по нещастю, але як рівні представники двох судніх держав та як друзі»*²⁵. Блискучий промовець, В. Липинський зробив акценти на важливих для болгарської сторони моментах (*«в цій страшній світовій війні саме наші дві держави були першими, які в ім'я прогресу заклали підвалини довготривалого миру»*, *«з цього моменту наші політичні та соціальні стосунки, які були перервані віками рабства зможуть нарешті відновитися»*), представив О. Шульгина як посла Української Держави в Софії і висловив упевненість у тому, що *«стосунки в майбутньому розвиватимуться на користь обом нашим народам..., а загальні інтереси будуть потужно допомагати зміцнювати зв'язки між нашими країнами, та в подальшому їх трансформують в союз довготри-*

Надзвичайний посланник
і уповноважений міністр
Української Держави
в Австро-Угорській монархії
В'ячеслав Липинський
(1882–1931)

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 40–41.

²⁵ Там само. Арк. 40.

вালій та стійкий», піднявши келих за «процвітання Болгарського народу, а також за здоров'я його верховного правителя, його величності короля Фердинанда»²⁶. У відповідь Н. Джебаров подякував за промову і підняв келих за здоров'я «Ясновельможного пана Гетьмана». Як згадував згодом Д. Донцов, промова В. Липинського так сподобалася О. Шульгину, що той попросив її концепт для використання під час підготовки свого слова на офіційній аудієнції²⁷.

27 липня українське посольство через Будапешт і окупований австро-угорцями Белград виїхало до Софії²⁸, куди прибуло наступного дня. На вокзалі українських посланників зустрічали представники царя Фердинанда I, міністра закордонних справ та громадськості. Міністерство закордонних справ та віросповідань Царства Болгарії забезпечило співробітникам українського посольства спершу розташування в готелі «Болгарія»²⁹.

Готель «Болгарія» — перше місце розташування українського представництва

Очікуючи офіційної аудієнції для вручення вірчих грамот, О. Шульгин, як і його візаві в Києві, розпочав знайомство з представниками дипломатичного корпусу. Перші візити він наніс упродовж 8–13 серпня посланнику Німеччини графу А. фон Оберндорфу, австро-угорському

²⁶ Там само. Арк. 41.

²⁷ Донцов, Д.І. Рік 1918... С. 69–70.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 40.

²⁹ Налисник, Ю. Перше посольство української держави в Болгарії... С. 212.

представнику графу О. фон Черніну, турецькому — Сефа-бею та прийняв їх у себе³⁰. Ці зустрічі сприяли швидкій адаптації посла в Софії та поширенню правдивої інформації про стан справ у Києві. О. Шульгин зауважив, що особливо цікавився українським питанням німецький представник. Українського посла одразу почали запрошувати разом з іншими іноземними представниками на урочисті заходи: службу в місцевому православному соборі «св. Краль» на честь вступу на престол Царя Фердинанда I, службу в католицькій церкві з нагоди дня народження австро-угорського імператора Карла I та прийняття в посольстві Австро-Угорщини; відкриття виставки творів німецьких художників та ін. О. Шульгин відвідував заходи разом зі співробітниками посольства — В. Драгомирецьким, І. Додулом, Ф. Шульгою, вручав вітання від українського уряду і констатував *«сердечний характер»* ставлення до них з боку дипломатичного корпусу.

Вручення вірчої грамоти О. Шульгиним царю Фердинанду I відкладалося через відсутність монарха в столиці. Втім повагу до українського представника засвідчив прем'єр-міністр і міністр закордонних справ А. Малинов, прийнявши його від імені уряду 2 вересня³¹. Серед питань, які порушив О. Шульгин під час зустрічі, було підписання угоди про торгівлю між Українською Державою і Болгарією. Товарами, які користувалися б попитом в Україні, він вважав тютюн, дубильні речовини, потрібні для шкіряних заводів, вугілля, нафту. Натомість до Болгарії посол пропонував доставляти з України цукор, деякі хімічні речовини, вироблену шкіру, мануфактуру, ліс тощо³². Після зустрічі О. Шульгин написав листа керівникові українського зовнішньополітичного відомства Д. Дорошенку, наголосивши на необхідності переконати І. Шишманова після невдалої розмови з С. Гутником повернутися до

Цар Болгарії Фердинанд I Кобург
(1861–1948)

³⁰ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)... С. 207.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 55 зв.

³² Історія української дипломатії : перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)... С. 210.

обговорення питання про підготовку відповідної угоди. Відмову міністра торгу і промисловості щодо підготовки українсько-болгарського торговельного договору О. Шульгин вважав шкідливою для інтересів України.

ДЪРЖАВЕНЪ ВЪСТНИКЪ

ИЗЛИЗА ВСЪКИ ПРИСЪЖСТВЕНЪ ДЕНЪ

ГОДИШЕНЪ АБОНАМЕНТЪ ЗА БЪЛГАРИЯ - 80 ЛЕВА, ЗА СТРАНСТВО - 40 ЛЕВА, ПРЕДПЛАТЕНИ АБОНАМЕНТА ЗАПОЧВА ОТЪ 1 ЯНУАРИ. ОБЪЯВЛЕНИЯ, ОПРЕДѢЛЕНИЯ, РЪШЕНИЯ И ПРИЗОВКИ ОТЪ СЪДѢБНИХЪ УЧРЕЖДЕНИЯ СЕ ТАКУВАТЪ ПО 10 ОТ. НА ДУМА. ОСВОБОЖДАВАТЪ СЕ ОТЪ ТАКА САМО ОБЪЯВЛЕНИЯ ЗА НАДРОЧНИ ДѢЛА И СЪОБЩЕНИЯТА НА БЪРЖОВНИХЪ КАСАЦИОНЕНЪ И АДМИНИСТРАТИВЕНЪ СЪДЪ

ОБЪЯВЛЕНИЯ ЗА ТЪРГОВЕ РЪШЕНИЯ НА ДУХОВНИ СЪДИЛИЩА, ОБЪЯВЛЕНИЯ ЗА ИЗГУБЕНИ ПРЕДМЕТИ И ДР. ПО 10 ОТ. НА ДУМА. ЗАГЛАВІЕ, ДАТА И ПОДПИСИ - ПО 50 ОТ. НАРЕДЪ ТЪРГОВИКИ ОБЪЯВЛЕНИЯ ФИРМИИ ДР. ПО 10 ЛЕВА ЗА ВСЪКИ 100 ДУМИ ИЛИ ЧАСТЪ ОТЪ 100 ДУМИ. СУМИТЕ СЕ ВНОСЯТЪ ВЪ БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА СЪ ВНОСИ ЛИСТОВЕ.

Година XL.
София, четвъртъкъ, 12 септември 1918.
Брой 204.

Извѣстия отъ Двора.

Въ петък, на 6 септември, въ 2 часа сл. п., НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЬТЪ пристигна въ София, идещъ отъ странство и придруженъ отъ Негово Царско Высочество Кирилъ Князь Прѣславски, Тѣхми Царски Высочества Княгининѣ Евдокия и Надежда и частъ отъ свитата.

Въ сбота, 7-и с. м., въ 6 часа сл. п., НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЬТЪ орие на тържествена ауденция, по установени за случая церемонияхъ, Негово Прѣвзходительство г. Александръ Шульгинъ, Украински Извънреденъ Пратеникъ и Пълномощенъ Министъръ въ София, който връчи на ГОСПОДАря акредитивнитѣ си писма. Въ дворцови каласки-гала и ескортирани отъ единъ взводъ отъ Лейбъ-Гвардейския на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО полкъ, г. Шульгинъ и персонала на легацията бидоха отведени въ Двореца отъ Генералъ-Адютанта Генералъ-Лейтенантъ Марковъ, Секретаря на Тайния Кабинетъ г. Груевъ и Флигелъ-Адютанта подполковникъ Калфовъ. Следъ кратко прѣговяване въ знаменната зала, Пълномощниятъ Министъръ бѣ въведенъ при НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО, комуто връчи акредитивнитѣ си писма въ присъдственото на Министра на Финансите г. А. Липчевъ, застъпващъ Министра на Външнитѣ Работи.

По тая случай г. Шульгинъ произнесе на украински следната рѣчь:

„Ваше Величество,

Щастливъ съмъ, че имамъ диесъ бѣлжитата честъ да се прѣдстави на Ваше Величество въ качеството на пръвъ прѣдставителъ на Украинската държава и на Негова Свѣтлость Ясновѣлможния Панъ Хетманъ на цѣла Украйна.

Отъ нѣмъ-далечни врѣмена, когато нашитѣ стари държави съществуваха, едната като първо българско царство, другата като Украинско-клевско велико княжество, още отъ тога врѣме датирайтъ нашитѣ сношения съ славния български народъ. Съ помощта на български духовници въ врѣмето на нашия великъ князь св. Владимиръ, ние възприехме старата византийска култура.

Отъ тогава се минаваха много вѣкове; нашитѣ народи познаваха много главни часове, гдѣ понесоха много

мжки и неволи. Нова ера се открива прѣвъ последнитѣ сто години за народното съществуване на нашия и нашия народи. Националното възраждане на нашитѣ народи започна почти едновременно, но политическитѣ нѣмъ плѣтища бѣха различни.

1878 година биде часътъ на освобождението на българския народъ и основанието на неговата държава. Съ помощта на руската армия, който броеше между воинцитѣ си сипове на още подчинената Украина, България започна своето съществуване като свободна държава.

Отъ тогава се минаваха не много години, но 31-годишното царствование на Ваше Величество изпѣли дѣлото на обединението на българския народъ.

И сега споменѣтъ за славата на Великия царъ Симеонъ, се изправя прѣдъ насъ.

Колкото до насъ, едвамъ сега ние започваме основанието на нашата държава. Възникшиятъ устрѣмъ на подчинената до сега народъ стѣладе Украинската държава прѣвъ тѣжестната война и прѣвъ революцията. Сега ни остава да взимамъ трудния пътъ, който българскиятъ народъ измина въ младото царуване на Ваше Величество. Последнитѣ години отъ славната история на българския народъ пробудиха дълбоки симпатии и удивление у украинския народъ.

Сжшо мога да потвърди съ пълно убѣждение и искреностъ, че и Ясновѣлможниятъ Панъ Хетманъ, и Украинското правителство, и цѣлиятъ украински народъ сж обединени въ горешото желание да завържатъ и поддържатъ най-приятелски и най-сърдечни връзки съ Негово Величество Царя на българитѣ и цѣлия български народъ.

Като прѣдавамъ сега на Ваше Величество моитѣ акредитивни писма отъ Ясновѣлможния Панъ Хетманъ, биждъ бѣхъ много щастливъ да спечеля доврѣието на Ваше Величество, работейки за възникното сближение на двата народа.

НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЬТЪ отговори на български:

„Господине Министре,

Съ особено задоволство приемамъ отъ рацѣтъ Ви писмата, съ които Негова Свѣтлость Ясновѣлможния Панъ Хетманъ на цѣла Украина Ви акре-

Стр. 2.

ДЪРЖАВЕНЪ ВѢСТНИКЪ

Брой 204.

дитира въ качеството на първи украински извънреден пратеник и пълномощен министър при Моята особа.

По тоя случай, не мога да не си спомня за многобройните културни, политически и економически връзки, които, отъ въкове насамъ, сж свързвали тъй близките български и украински народи. Тия връзки сж залогъ за бъдещитѣ сжщо тъй близки и сърдечни отношения между Украина и България.

Българскиятъ народъ винаги си спомня съ истинска признателностъ за доблестните украински синове, паднали, прѣвъ освободителната война, за свободата на България.

Особено съмъ трогнатъ отъ ласкавитѣ думи, които изказане за Моя народъ и за Мене. Ведно съ цѣлия цивилизованъ свѣтъ, ние се възхищаваме отъ възвишения полетъ, съ който украинскиятъ народъ, посрѣдъ най-тежки обстоятелства, създаде своята независима държава. Наистина, Вамъ прѣдстои пътъ пълненъ съ трудности, по който пътятъ ние не особено леко минахме, но, благодарение въковната култура и патриотизма на Вашия народъ, Азъ съмъ убѣденъ, че Украина скоро ще закрѣпне и стане цвѣтуща и могъща държава.

Азъ съмъ много щастливъ отъ увѣренията, които Ми давате за желанието на Ясновелможния Панъ Хетманъ, на украинското правителство и на цѣлия украински народъ да завѣржатъ и поддържатъ най-приятелски и сърдечни отношения съ Мене и Моя народъ. Това, въпрочемъ, съвпадна съ Моето горещо желание и желанието на всички българи.

Като Ви увѣрявамъ въ Моята поддръжка и съдѣйствието на Моето правителство въ всичко, насочено да Ви улеснява въ изпълнението на възложената Ви тъй благородна мисия, поздравлявамъ Ви, Господине Министре, съ добръ допѣлъ между насъ*.

На края на тази церемония, Пълномощниятъ Министъръ прѣстави на ГОСПОДАря и на Цегово Царско Височество Прѣстолонаследника персонала на легацията, състояща се отъ Свѣтъника г. Шула, Секретаря г. Драгомиреки и Агашето г. Додуль.

М-во на Търговията, Промышленостъта и Труда.

Отдѣление за търговия и промышленность.

ИЗВѢСТІЕМЪ НА.

Министерството на Търговията, Промышленостъта и Труда съобщава, че Индустриалниятъ свѣтъ, въ застъпническитѣ рѣшения, които, съгласъ вѣстѣе съгласъ общаго имъ въ „Държавенъ Вѣстникъ“, ще се поднесатъ на господина Министръ за разрешение. Разрешаващъ, нечакано съгласъ тази дата, да се остави безъ удѣленіе.

I. Принаванъ се права на общи специални облиги на проентирани предприятия.

1. На Драганъ Поповъ отъ гр. София, за производство на кпиритъ въ Горна Джумая, въ запазенъ районъ отъ околицитѣ Горноджумайска и Мехомийска.
2. На Никола В. Рученовъ отъ гр. София, за производство на външни камъри и праггарниови прѣжди отъ № 1 до № 80 и само общи за тѣмъсество на външни платове въ с. Райково, Пашмаклийска околина, въ запазенъ районъ отъ Пашмаклийска околина.
3. На Тодоръ Дамановъ отъ гр. София, за гликоза и нишесте въ гр. Казанлъкъ, въ запазенъ районъ отъ околицитѣ Казанлъкъ, Старозагорска и Чирпанска.
4. На Георги Ганчевъ отъ гр. София, за производство на карбидъ и изкуствени азотисти торове въ с. Перущица, Пловдивска околина, въ запазенъ районъ отъ околицитѣ Пловдивска градеца и селска.
5. Милчо П. Кашевъ отъ гр. Плевенъ, за производство на електрическа енергия за индустриални цѣли въ гр. Плевенъ, въ запазенъ районъ отъ Плевенската околина.
6. На Василъ П. Черниковъ отъ гр. София, за производство отъ ламени въглища на електрическа енергия за индустриални цѣли въ с. Бистрица, Софийска околина, въ запазенъ районъ отъ Софийската селска околина.
7. На Парашева Куйкова отъ гр. Пловдивъ, за производство на прѣжда отъ изкуствени въли въ гр. София, въ запазенъ районъ отъ Софийската градеца околина.
8. На Еватерина Порц. Занкова отъ гр. Ломъ, за производство на захарни издѣлн: бонбони, карамели, рахати (сукуми) фондани, сьадка и халва въ гр. Ломъ, въ запазенъ районъ отъ Ломската околина.
9. На Павелъ х. Тѣковъ отъ гр. Пловдивъ, за производство на конци за шевъ, корати и тангела отъ коприна, памукъ и ленъ въ гр. Симеоградъ, въ запазенъ районъ отъ Симеоградската околина.
10. На Георги П. Камуровъ отъ гр. Русе, за производство на емалирани металъ за отопление и готвене въ гр. Русе, въ запазенъ районъ отъ околицитѣ Русенска градеца и селска.
11. На Парашева Куйкова отъ гр. Пловдивъ, за производството на конци и прѣжди отъ коприна, ленъ и памукъ въ гр. Станимака, въ запазенъ районъ отъ Станимаката околина.
12. На Нв. Кочевъ отъ гр. София, за производство на паракон и шпенове въ село Сомовитъ (Никополска околина), като разширение на принаванитѣ му облиги за производство на парни машини, локомотиви и вагони въ сѣлото село и сѣлия районъ (Никополска, Раховска и Плевенска околина).

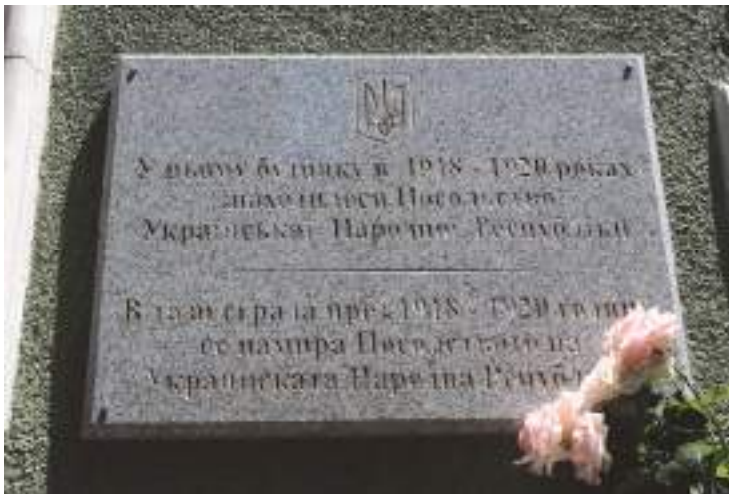
II. Принаванъ се права на общи облиги.

1. На Моста В. Гърковъ отъ с. Кнежа (Орѣховско), за производство на брашна въ сѣлото село.
2. На акционерното дружество „Съединени индустрии Марица“ отъ гр. Пловдивъ, за производство на брашна въ сѣлия градъ.
3. На акционерното дружество „Съединени индустрии Марица“ отъ гр. Пловдивъ, за производство на спиртъ въ сѣлия градъ.
4. На Нисковлевъ, Черванковъ & Сие отъ Стара Загора, за производство на въжакъвъ видъ салуни въ сѣлия градъ.

III. Продължение срокове.

1. Продължава се съ една година, съгласъ вѣднгане мораториума въ Царството, срока за реализиране на проектираното предприятие на запасния генералъ Кт. Болджиевъ отъ София, за производство на брашна въ с. Войчиповци, Фердинандска околина.
2. Продължава се съ една година, съгласъ вѣднгане мораториума въ Царството, срока за реализиране на проектираното предприятие на Михаилъ Михайловъ отъ гр. Шуменъ, за производство на салунъ въ гр. София.
3. Продължава се съ една година, съгласъ вѣднгане мораториума въ Царството, срока за реализиране на проектираното предприятие на Харлампий Д. Пригряновъ отъ извѣстни въ гр. Бургасъ.
4. Продължава се съ една година, съгласъ вѣднгане мораториума въ Царството, срока за реализиране на проектираното предприятие на Пилипъ Плевенъ отъ гр. София, за производство на консервирани съветни продукти въ гр. Симеоградъ.

З поверненням царя «височайший» прийом українського посла було призначено на 7 вересня. Вручення акредитаційної грамоти відбулася урочисто. Відповідно до встановленого церемоніалу Надзвичайний Посланник і Повноважний Міністр О. Шульгин прибув до царського палацу в каретах з ескортом лейб-гвардійського царського полку разом з персоналом дипломатичного представництва. Його супроводжували генерал ад'ютант, генерал-лейтенант Марков, Секретар Таємного кабінету Груєв і флігель-ад'ютант підполковник Калфов. У присутності царевича Бориса, прем'єр-міністра, міністра фінансів А. Ляпчева, який на той час тимчасово виконував обов'язки міністра закордонних справ, та представників болгарського політикуму український посол вручив царю Фердинанду I акредитаційну грамоту й завірив у своїй промові, що пан Гетьман, український уряд і увесь український народ підтримують найдружніші й найсердечніші зв'язки з його Величністю і всім болгарським народом³³. Цар передав у відповідь від себе і всього болгарського народу сердечні вітання пану Гетьману і всьому українському народові й висловив задоволення вітати «першого українського міністра при своєму дворі»³⁴. Про церемонію вручення вірчих грамот першим українським послом інформувала болгарська преса, зокрема — газета «Държавен вестник» у рубриці «Вісті з двору»³⁵. Невдовзі українське представництво переселилося в будинок на вулиці Цар Крум, 11.

Пам'ятна дошка на відзначення перебування українського представництва в Болгарії, встановлена з ініціативи Посольства України в Республіці Болгарія

³³ Хакова, Еміне, Москаленко, Віталій. Проф. Михайло Іванович Парашчук: українски скулптор и виден обществен деец (1878–1963)... С. 69.

³⁴ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. ... С. 98.

³⁵ Държавен вестник. Бр. 204. 1918, 12 септември; ЦДА РБ. Ф. 3К. Оп. 1. А. е. 98. Л. 73, 73 г.

Члени наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин В. Власенко, І. Матяш, А. Тертична біля будинку, в якому розташовувалося перше українське диппредставництво в Софії (вул. Цар Крум II)

За свідченнями Д. Шелудька, посольство не зустрічало в Софії перепон у своїй діяльності з боку офіційних кіл чи спротиву громадськості. Міністерство закордонних справ та віросповідань Царства Болгарії сприяло роботі українського диппредставництва, оскільки держава мала дотримуватися спільної позиції з країнами Четверного союзу, які визнали незалежність України Берестейським мирним договором³⁶. Ключове завдання посольства полягало в представництві інтересів Української Держави та правдивому інформуванні переважно русофільського болгарського суспільства про боротьбу українців за державну незалежність та національне самовизначення. Дипломати спостерігали в болгарському

³⁶ Шелудько, Д. Українська справа в Болгарії. *Воля*. Відень. 1920. Т. 2, ч. 3.

суспільстві існування як мінімум двох групи за їхнім ставленням до незалежності молодій державі. Велика частина болгар сприймали українську ідею через те, що вона могла стати чинником міжнародних відносин. Менша частина вітала українських дипломатів як перших представників з території Росії, сподіваючись на продовження добрих болгарсько-російських відносин та вбачаючи в Берестейському мирному договорі шанс на встановлення міждержавних відносин Царства Болгарії з Росією. У цьому контексті важливим завданням українського дипломатичного представництва стало відокремлення у свідомості болгар України від Росії, «до якої Болгарія та її нарід почували деякий сентимент за поміч при добуванні незалежності»³⁷. О. Шульгин зауважував, що в тогочасній Болгарії українським життям цікавилися, але «болгарська інтелігенція навряд чи розуміла її окреме і незалежне від Москви й Петербургу існування», тому зосередився на виконанні складного завдання — представленні ідентичності української держави та забезпечення її правосуб'єктності на міжнародній арені — з метою «подальшого постійного зближення Болгарії та України»³⁸.

«До призначення в Болгарію консулів»³⁹ на посольство покладалося виконання консульських обов'язків. Шукаючи допомоги й захисту своїх інтересів, до посольства щодня зверталися українці. Вони потребували отримання чи візування паспортів, прийняття в громадянство, просили про матеріальну допомогу, зголошувалися до українського війська. Питаннями реєстрації українців та видаванням паспортів займався старший урядовець П. Сікора. Ця робота була знайома йому з попереднього місця праці. Доводилося дипломатам також надавати відвідувачам різні довідки та переправляти на батьківщину листи до рідних.

Другий напрям консульської роботи передбачав організацію товарообміну. Виходячи з того, що до «компетенції консульського інституту входять між іншим і обов'язки торгівлі, мореплавства, промисловости, взагалі економіки», О. Шульгин рекомендував не призначати українського торговельного агента в Болгарію й доручив ці функції раднику посольства Ф. Шульзі. Вони разом відвідали прем'єр-міністра А. Малинова для детальнішої розмови про налагодження торговельних зносин. Переконавшись у зацікавленості болгарських урядовців у такій співпраці, О. Шульгин оцінив роботу в цьому напрямі як надзвичайно важливу.

³⁷ Дипломатія УНР та Української держави в документах і спогадах сучасників. Київ: Укр. письменник, 2008. Т. 1. С. 252–259.

³⁸ Там само.

³⁹ Історія української дипломатії : перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)... С. 210.

А болгарська сторона за результатами розмови О. Шульгина з прем'єр-міністром А. Малиновим спорядила для закупівлі потрібних Болгарії товарів господарську комісію (зерна, цукру, шкіри тощо) та виділила на її потреби 1 млн 207 тис австр. крон. Представник комісії С. Билгаров готувався виїхати в Одесу з пропозицією про можливість поставок з Болгарії тютюну, дубильних речовин, вугілля і нафти⁴⁰.

Ще один напрямок консульських функцій посольства складала опіка над військовополоненими, біженцями, допомога в поверненні їх на батьківщину, матеріальна допомога убогим співвітчизникам. Істотну проблему, яка вимагала втручання консулів, складала ідентифікація військовополонених як українців, оскільки вони потрапили в полон як піддані Російської імперії. Відомості про військовополонених українців, що опинилися території Болгарії, спершу збирав військовий агент генерал Б. Бобровський. Головна його функція полягала у вивченні інформації щодо стану країни, болгарських збройних сил, військового потенціалу, системи військової підготовки тощо та надсиланні її за призначенням до Києва відповідно до *«Інструкції військовим агентам»*. На початку вересня 1918 р. було створено спеціальну комісію у справах репатріації військовополонених українців у складі співробітників посольства (О. Шульгин, Ф. Шульга, В. Драгомирецький, П. Сікора), представника військового міністерства капітана Балтова, начальника Софійської інспекції у справах військовополонених Іванов та секретаря Бюро у справах військовополонених при болгарській армії. За зверненням комісії до болгарської влади, в якому висвітлювалися незадовільний стан забезпечення військовополонених одягом і харчами, важкі умови їх праці, знущання над ними наглядачів, антисанітарний стан бараків тощо, було вжито заходів щодо покращення умов утримання військовополонених⁴¹. О. Шульгину вдалося досягнути домовленості з болгарським урядом про надання рівних прав біженцям з Росії і України та евакуацію українських військовополонених з Болгарії. З цією метою з Одеси в Варну спорядили потяг, здатний вивезти на батьківщину 2 000 військовополонених⁴².

У цей час стала невідворотною військова поразка Центральних держав, кардинально змінилася також внутрішньополітична ситуація в Болгарії: 29 вересня було на умовах капітуляції болгарської армії було під-

⁴⁰ Пенчиков, К. Българо-украински дипломатически отношения. 1918–1919 г. Българо-украински връзки през вековете. Научни изследвания. София, 1983. С. 256.

⁴¹ Власенко, Валерій. Перша хвиля міжвоєнної української політичної еміграції до Болгарії. *Българска украинистика*. Бр. 3. 2013. С. 181.

⁴² Евакуация военнопленных. *Одесские новости*. 1918, 11 октября (28 сентября), № 10814. С. 3.

писано перемир'я з країнами Антанти; 3 жовтня 1918 р. внаслідок поразки Царства Болгарії у Першій світовій війні цар Фердинанд I зрікся престолу на користь свого сина — царевича Бориса III (1894–1943). Відтак українське посольство в Софії опинилося в нових політичних обставинах, почали поширюватися чутки про відкликання О. Шульгина⁴³. Йшлося про те, що Сполучені Штати Америки, обіцяючи визнання Української Держави й встановлення дипломатичних стосунків, хотіли бачити послом у Вашингтоні саме О. Шульгина⁴⁴, а не «дипломата московської школи» І. Коростовця. Повідомлення про його призначення вже було опубліковано в *«Державному Віснику»* разом із оголошенням про призначення на посаду радника Ю. Антоновича та на посади секретарів Ю. Гасенка і М. Шумицького. Проте О. Шульгин продовжував працювати, попри *«хаос, який розгортався в країні»*, про що скерував телеграму до Києва. Контакти з керівництвом у посла були надзвичайно складними, він залишався *«посланником без інформації від свого уряду»*⁴⁵.

З огляду на геополітичні зміни в Європі перед українськими дипломатами постало завдання не лише представлення інтересів Української Держави, а й прискорення забезпечення її визнання, створення підґрунтя для сприйняття української ідеї болгарськими громадянами. Поряд з дипломатичною роботою актуальності набувала пропагандистська, роз'яснювальна та популяризаторська діяльність. Посольство розпочало наполегливі пошуки шляхів порозуміння з країнами Антанти. *«Зараз маю піти до посла Американських Сполучених Штатів. Наша орієнтація попередня втратила свою силу, — писав він Д. Дорошенку. — Треба обов'язково їхати до Америки, Франції, Англії. Не треба це робити в формі офіційній. Непівурядова, напівгромадська, невелика, але солідна депутація була б дуже доречно»*⁴⁶.

Однак від посланника США в Болгарії (Румунії і Сербії за сумісництвом) та голови Міжнародної комісії з обстеження становища австро-угорських і німецьких військовополонених у Сербії Ч. Вопіки (Charles Joseph Voricka) О. Шульгин дізнався, що Антанта не схвалює самостійності Української Держави, надаючи перевагу її федеративному об'єднанню

⁴³ Украинский посланник в Болгарии. *Одесские новости*. 1918, 11 октября (28 сентября), № 10814. С. 3.

⁴⁴ Дипломатические сношения с Америкой. *Одесские новости*. 1918, 5 ноября (23 октября), № 10834. С. 3.

⁴⁵ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 34–34 зв.

⁴⁶ Пташинський, П. Організація збройних сил української російської контрреволюції та бюджет гетьманщини (1918 р.). *Архів Радянської України*. 1932. № 4–5 (липень–жовтень). С. 297.

з Росією⁴⁷. Проведені українським послом переговори з військовими і дипломатичними представниками країн Антанти засвідчили сталість такої позиції, хоч ставлення до України після серії зустрічей стало дещо прихильнішим. 1 листопада 1918 р. в українських газетах з'явилася інформація про готовність Англії визнати Українську Державу і надати їй підтримку задля збереження порядку в країні⁴⁸. Про таку готовність ніби було відомо й від інших країн Антанти, інтереси яких з Німеччиною в Україні не стикалися. Заяви ґрунтувалися на результатах проведених О. Шульгиним переговорів. Щодо підтримання порядку в країні до остаточного формування власної армії українська сторона розраховувала на збройні сили зарубіжних країн і сподівалася, що виведення німецьких військ з України після військової поразки не буде надто швидким. На прохання О. Шульгина за сприяння іспанського представника в Софії уряд Королівства Іспанії звернувся з нотою до держав Антанти і США про залишення німецьких військ на території України та окупованих територіях колишньої Російської імперії до сформування української армії, щоб урятувати молоді держави від анархії й руїни та неминучого економічного знищення⁴⁹. Про це О. Шульгин повідомив телеграмою в Київ. Рада міністрів Української Держави схвалила його дії як такі, що відповідали наданим послу інструкціям та інтересам українського народу⁵⁰. В пресі повідомлялося, що дипломатичний крок українського посла був узгоджений з представниками Білоруської Народної Республіки, Литви та інших новоутворених балтійських країн.

Проте невдовзі в «*Киевской мысли*» з'явилася нота протесту проти твердження щодо такого узгодження за підписом голови Латиського тимчасового національного комітету К. Бахмана та голови Латиського центрального комітету голова В. Земіта і секретаря К. Залта. Єдиним представником Латвії в Україні, — стверджувалося в документі — є Латиський центральний комітет на Україні, до складу якого входить один із членів Латиського тимчасового національного комітету. Жоден член комітету не брав участь у будь-яких нарадах, де обговорювалося питання про німецькі війська в Україні. Відтак робилося застереження, що це могло бути або вимислом, або в нараді брали участь приватні особи, або

⁴⁷ Дорошенко, Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. С. 282.

⁴⁸ Международное положение на Украине. *Одесский листок*. 1918, 4 ноября (22 октября). № 10834. С. 4.

⁴⁹ Просьба об оставлении германских войск на Украине. *Киевская мысль*. 1918, 1 ноября (19 октября). № 202. С. 2.

⁵⁰ К вопросу о неотозвании германских войск. *Одесский листок*. 1918, 3 ноября (21 октября). № 10833. С. 2.

представники балтійського німецько-дворянського ландтагу⁵¹. Латиський центральний комітет справді був визнаний гетьманським урядом офіційним представником Латвії в Українській Державі з виконанням консульських обов'язків у частині видавання національних паспортів громадянам Латвії.

Не підтверджувалася й опублікована в українських газетах інформація, ніби отримана з авторитетних джерел у МЗС Української Держави про готовність Англії визнати Українську Державу і надати їй підтримку задля збереження порядку в країні⁵².

Українська преса широко повідомляла, що німецький імперський уряд «не має заперечень» проти бажання уряду Української Держави вступити в дипломатичні відносини з урядами нейтральних країн і країн згоди. Наголошувалося, що німецькі війська перебувають на українській території лише для надання підтримки українському уряду в справі відновлення порядку і нормальних умов, тому їх присутність не може розглядатися як перешкода для встановлення Україною дипломатичних відносин, продиктованих державними інтересами⁵³.

Шукаючи способів порозумітися з країнами Антанти в умовах військового краху країн Четверного союзу Гетьман водночас розглядав питання про «спільників на сході»⁵⁴. Після захоплення Добровольчою армією Кубані таким спільником залишалося Всевелике Військо Донське. З метою вироблення домовленості про взаємодію щодо протистояння більшовицьким військам П. Скоропадський зустрівся 2 листопада на станції Скороходове, поблизу Полтави, з отаманом Війська Донського П. Красновим. Під час зустрічі обговорювалася можливість проведення особливої наради щодо створення оборонного союзу між Українською Державою, Доном, Кубанню, Кримом, Народами Кавказу та самостійною Грузією (позиція гетьмана) та представників Добровольчої Армії, Дона, Кубані, Української Держави, по можливості — Грузії, Польщі, Білорусі, Фінляндії, Сибіру (позиція отамана) з приводу державної організації Росії та можливої допомоги союзників і сусідніх держав, з'ясування переліку країн, які відділилися остаточно від Росії та засад їхніх стосунків із «метрополією». Гетьман П. Скоропадський стверджував згодом, що він

⁵¹ Возражение представителей Латвии (письмо в редакцию). *Одесский листок*. 1918, 1 декабря (18 ноября). № 10836. С. 4.

⁵² Международное положение на Украине. *Одесский листок*. 1918, 4 ноября (22 октября). № 10834. С. 4.

⁵³ Германия и внешние сношения Украины. *Киевская мысль*. 1918. 22 (9) октября. С. 3.

⁵⁴ Дорошенко, Дмитро. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. ... С. 284.

заперечував будь-яку можливість повернення до імперії, а між «самостійністю і більшовизмом» обрав самостійність⁵⁵. Проте спільне рішення про взаємну військову допомогу та виголошена донським отаманом думка про «братню єдність» і початок чогось «великого», оприлюднене харківськими газетами, виставляла П. Скоропадського як ініціатора відновлення «єдиної і неділимої Росії»⁵⁶.

На цьому тлі діяльність О. Шульгина як посла Української Держави фактично завершилася. Проте посольство продовжувало функціонування. А намір створити консульство в Софії та віце-консульство у Варні фігурував ще в Законі «Про скасування закону від 4 липня 1918 р. “Про заснування генеральних консульств і консульських установ за кордоном” та про встановлення нових штатів консульських установ Української Держави...» від 5 листопада 1918 р. О. Шульгин подав заяву про демісію і поінформував МЗС Болгарії, що мусить залишити посаду «з причин хорості»⁵⁷. 12 листопада він мав аудієнцію у Царя Бориса III, однак від коментарів щодо інших питань відмовився. Як згодом зауважував посол, «на цій посаді був аж до оголошення Гетьманом Маніфесту про Федерацію, після чого негайно подався до демісії». «Грамота Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків України», опублікована 14 листопада 1918 р., декларувала намір федерації з Росією і вже не залишила Українській Державі часу на існування⁵⁸. Тобто, після вручення вірчих грамот, О. Шульгин перебував на посаді посла трохи більше двох місяців.

13 листопада 1918 р. він разом із консулом Нідерландів у Софії проф. Тімоном Фоккером прибув до Одеси. Дипломатів «атакували» місцеві журналісти, яких цікавила політична ситуація в Болгарії і становище нового царя. О. Шульгин повідомив, що перед від'їздом мав аудієнцію у царя Бориса III, який продовжує керувати країною, наголосив, що внутрішня ситуація в Болгарії спокійна, а відповіді на більшість питань він везе до Києва, не маючи права їх розголошувати. Місцева преса з притаманним одеситам гумором оцінила дипломатичні вміння «молодого дипломата» як «свободную композицию на заданную тему» і здатність «выдержать искусы»⁵⁹. Водночас прибуття нідерландського консула разом

⁵⁵ Каклюгин, К.П. Донской атаман П.Н. Краснов и его время... С. 83.

⁵⁶ Дорошенко, Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. С. 284.

⁵⁷ Див. Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці: 3б. наук. праць та документів / Упоряд. В. Піскун. Київ, 2016. С. 179.

⁵⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 178. Арк. 27 зв.

⁵⁹ Полупризнание дипломатов. *Одесские новости*. 1918, 14 (1) ноября. № 10841. С. 3.

із українським послом розцінювалося як натяк деяких нейтральних країн на звернення українського уряду через О. Шульгіна на підтримку і сигнал про визнання Української Держави⁶⁰. Одесою поповзли чутки про очікуване призначення О. Шульгіна на «високий адміністративний пост» у місті як особи французької орієнтації⁶¹.

В Києві О. Шульгин був уже 18 листопада і особисто доповів гетьманові про свої переговори «з антантськими агентами в Болгарії і що Антанта нічого не має проти самостійної України з гетьманом на чолі»⁶². Реакція П. Скоропадського була неочікуваною для посла. «Якби я про це знав чотири дні тому назад!» — сумно відповів гетьман і «став докоряти Шульгіну, що той не подавав ніяких вістей з Болгарії»⁶³. В цій ситуації злим жартом стала відсутність комунікації дипломатичного представництва в Софії з центром, відповідальність за яку посол на себе не брав. О. Шульгин лише в Одесі довідався про все, що відбувалося в Києві. На завершення бесіди гетьман наголосив: «Ви історик і коли будете писати історію сього моменту, то завважте собі, що зрадником я не був»⁶⁴. 22 листопада Рада міністрів Української Держави розглянула заяву О. Шульгіна про демісію й «прийняла її до відома»⁶⁵.

На момент від'їзду О. Шульгіна в болгарській пресі панувало захоплення від часу початку переговорів з Росією, які давали шанс країні побачити світло в кінці невпинного тунелю війни; здивування успіхом молоді української дипломатії у відстоюванні своїх вимог та отриманні визнання Центральними державами поступово витіснялися незадоволенням від переформатування Російської імперії, звідки анархія почала поширюватися врізнобіч, формувався песимізм з приводу подальшого існування нової держави. Все це в купі з безнадійністю і пригніченістю через невизначену власну долю спричинили згортання інтересу до українського питання у болгарській пресі, що відображало настрої болгарського суспільства. Повне охолодження до нього об'єднувало русофільські та русофобські періодичні видання Болгарії.

Нормальній діяльності посольства заважало, крім того, поступове загострення питання матеріального забезпечення. Визначеної українським урядом заробітної плати катастрофічно бракувало. О. Шульгин

⁶⁰ Миссия нидерландского консула. *Одесские новости*. 1918, 14 (1) ноября. № 10841. С. 2.

⁶¹ Кандидатура г. Шульгина. *Одесские новости*. 1918, 1 (14) декабря. № 10868. С. 3.

⁶² Чикаленко, Євген. Щоденник... С. 205–206.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 59.

звернувся до МЗС Української Держави з проханням збільшити фінансування, бо *«посольство складається не з графів, князів і багатих людей, як це було раніше, а з людей, що живуть на свій заробіток»*⁶⁶. Видати *«гроші на добову дорожнечу»* для урядовців посольств було дозволено відповідно до наказу МЗС Української Держави лише 26 листопада 1918 р. — по 25 крб на добу⁶⁷.

Отже, розпочата з успіхом відповідно до міжнародних домовленостей діяльність українського дипломатичного представництва переходила до свого наступного етапу існування, узалежненого від геополітичної ситуації та нестабільного внутрішнього становища як Болгарії, так і України.

2. Культурна дипломатія як засіб боротьби за Україну

Після приходу до влади Директорії та відновлення Української Народної Республіки в середині грудня 1918 р. Посольство Української Держави в Царстві Болгарія з Софії не відкликали. Нове призначення отримав лише О. Шульгин. На початку січня 1919 р. він виїхав до Стамбула, а звідти — до Парижу. В столиці Франції розпочиналася Мирна конференція делегацій держав-переможців у Світовій війні та їхніх союзників для вироблення консолідованої позиції щодо умов підписання договорів з переможеними державами. О. Шульгин увійшов до складу урядової делегації УНР і ЗУНР, якій належало досягти визнання незалежності УНР державами-учасниками міжнародного форуму. Зважаючи на те, що переможені країни — Німеччина та її союзниці, до участі в роботі конференції не запрошувались, українські дипломати могли розраховувати лише на переговори в кулуарах. До того ж у Парижі активувалася антиукраїнська пропаганда росіян. Досвід О. Шульгина та його антантофільська позиція в цих умовах мали надзвичайне значення.

Після його від'їзду становище українського посольства в умовах поразки Болгарії в Світовій війні та втрати нею частини територій було невизначеним. Дипломатичним представництвом керував Ф. Шульга в ранзі повіреного в справах (*charge d'affairs*). Він майже в розпачі писав Є. Чикаленку: *«случилось те, чого я більш усього боявся і більш усього не хотів»*; *«я не мав ніякого зв'язку з тим Урядом, якого я репрезентував у*

⁶⁶ Історія української дипломатії : перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.)... С. 211.

⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 15.

*Болгарії»*⁶⁸. Молодші дипломати посольства сприймали діяльність нового керівника через незнання іноземних мов, небажання (чи неспроможність) опанувати болгарську мову, відсутність контактів з дипломатичним корпусом, болгарським урядом, офіційними та впливовими особами Софії як негативну для української справи. Вони підписали колективне звернення з проханням скерувати на заміну О. Шульгину авторитетного дипломата, висловлюючи незгоду з методами роботи радника Ф. Шульги. Йшлося також про його контакти з чорносотенцями і білоемігрантами та проблемами з оформленням віз. Особливо вразило співробітників посольства перешкоджання з боку Ф. Шульги організації панахиди в пам'ять про М. Драгоманова, яку в червні 1919 р. дипломати все ж організували⁶⁹.

Українські дипломати та емігранти на могилі М. Драгоманова
на Софійському міському цвинтарі (1919)

Своєю чергою Ф. Шульга не був задоволений персональним складом посольства. Найбільшу недовіру він висловлював секретареві В. Драгомирецькому, вважаючи його провокатором і антиукраїнцем з огляду на

⁶⁸ Старовойтенко, Інна. Листи Федора Шульги до Євгена Чикаленка... С. 150.

⁶⁹ ЦДАВО України. Ф. 3541. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 67–68.

його колишню відданість військовому генерал-губернатору Галичини графу Г. Бобринському під час окупації Галичини та Буковини в 1914–1916 рр. в *«справі нищення всього національного»*⁷⁰. Однак прохання колективу диппредставництва про направлення нового посла уряд УНР не задовольнив. Робота посольства, як зазначав Ю. Налисник, *«цілком завмерла»*⁷¹.

З метою поліпшення ситуації в диппредставництві уряд поклав контроль за його діяльністю на Посла УНР у Туреччині О. Лотоцького⁷². Втім виконанню ним цих функцій *«стало та систематично»* перешкоджала надзвичайно ускладнена комунікація. Час від часу він отримував від П. Сікори про роботу посольства і внутрішню ситуацію в колективі та давав принагідні поради. Однак періодичне (*«за okazji»*) листування не мало очікуваної результативності. Безпосередню зустріч О. Лотоцький мав лише з Ф. Шульгою, коли той приїздив до Стамбула у власних справах, однак змальована ним картина щодо ситуації в посольстві мала суб'єктивний характер з огляду на конфлікт з колективом⁷³.

В таких умовах відповідно до ухваленого Радою Міністрів УНР у квітні 1919 р. Закону *«Про зміну і доповнення Закону про штати посольств»*, який визначав основним завданням диппредставництв *«правильне інформування європейської спільноти в українських справах для досягнення позитивного впливу на вироблення європейської opinio як до українського народу, так і до відбудови його держави»*⁷⁴, посольство мало забезпечити популяризацію українського питання в Болгарії, знайти спосіб привертати увагу болгарської інтелігенції і політичної еліти до

Посол УНР у Туреччині
Олександр Лотоцький
(1870–1939)

⁷⁰ Старовойтенко, Інна. Листи Федора Шульги до Євгена Чикаленка... С. 150.

⁷¹ Налисник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії. *Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників...* С. 254.

⁷² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 97. Арк. 33.

⁷³ Лотоцький, О. В Царгороді... С. 118.

⁷⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 12.

української культури, мистецтва, літератури, задля формування позитивного іміджу УНР та демонстрації її окремішності від більшовицької України.

Так поряд з *«офіційною»* діяльністю диппредставництва (захист інтересів держави, консульські справи, торгівельні зносини, репатріація військовополонених) почала виокремлюватися *«неофіційна»* робота, що полягала в донесенні до болгар прагнення українців до існування як самостійної нації⁷⁵. Незважаючи на внутрішні протиріччя в посольстві та різні бачення своєї місії його співробітниками, молодші дипломати вживали заходів для поширення в болгарській пресі статей про Україну *«інформативного і принципіального характеру»* про українське життя, історію, культуру⁷⁶. Задля привернення уваги болгарського суспільства до української справи планувалося поширення друкованої інформації та налагодження особистих зв'язків з діячами культури, освіти і науки. До уряду УНР через посла в Бухаресті К. Мацієвича надіслали проєкт програми заходів у цій сфері, однак пропозиції дипломатів залишилися без відповіді.

Відчуваючи потребу бути незалежними в своїй роботі від редакторської політики окремих болгарських видань і необхідності вчасного реагування на розвиток подій в УНР та навколо неї, співробітники посольства вирішили започаткувати власне друковане видання — неперіодичний часопис болгарською мовою *«Украинско слово»*.

Задум відповідав рішенням Народи послів і голів дипломатичних місій УНР, що відбулася у Відні 18–22 червня 1919 р., про необхідність посилення пропагандистської діяльності як засобу ствердження української ідеї та віднесла ефективну інформаційно-пропагандистську діяльність до головних завдань української дипломатії. Мета видання полягала в ознайомленні болгар з українською історією і культурою та правдивому висвітленні найважливіших сторінок української історії, політичного становища УНР та взаємовідносин з Росією, а також актуальних проблем буття українців як самостійної нації. Українські дипломати, розуміючи прихильність болгар до слов'янофільства та зважаючи на цільову аудиторію і способи *«боротьби за симпатії і прихильність»*, відповідно формували зміст та формулювали заголовки публікацій. Перший випуск журналу побачив світ у липні 1919 р., другий — 1 серпня, третій — 1 вересня. Спочатку його обсяг складала 32 сторінки, згодом — 44 сторінок. *«Украинско слово»* надсилалося до впливових на той час болгарських громадських і культурних діячів за рекомендаціями Д. Шишманова.

⁷⁵ Налисник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії... С. 254.

⁷⁶ Шелудько, Д. Українська справа в Болгарії. *Воля*. Відень. 1920. Т. 2. Ч. 5.

Майже в кожному числі подавалися огляди останніх подій в Україні, повідомлення про найважливіші публікації іноземної преси на українську тему, новини з «дипломатичного життя»; публікувалися ноти, які українська делегація вносила на розгляд Паризької мирної конференції, та ноти, якими обмінялися посли Франції та Великої Британії з головою Ради Міністрів УНР у грудні 1917 р. як підтвердження визнання самостійності УНР⁷⁷. Статті готували дипломати, але через брак джерел інформації їх рівень був не завжди високий і заважав розширенню часопису та виданню його в іншому форматі, як радили представники болгарської інтелігенції.

Проте віденський тижневик «Воля», започаткований на місяць раніше «Украинско слово», в червні 1919 р., позитивно характеризував часопис за «чепурний вигляд», ознайомлення болгар з українською граматиною, українською історією, культурою, сучасною закордонною та внутрішньою політикою, визнаючи його корисним для популяризації України за кордоном⁷⁸. Ідеологія і читацька аудиторія обох видань була близькою: вони висвітлювали політику західних держав щодо України, інформували про боротьбу за українську незалежність, публікували твори українських поетів і письменників. Засновники часописів «Украинско слово» та «Воля» мали контакти й на особистому рівні. Віденський тижневик створив радник Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії В. Піснячевський, який став його головним редактором⁷⁹. Щиро відданий українській справі, він намагався встановити зв'язок з усіма українськими осередками в різних країнах, був «одним з найкращих українських організаторів-редакторів»⁸⁰.

Деякі публікації в журналі українського диппредставництва в Болгарії зазнавали критики. Саме через «баламутний» виклад історії України деякі публікації «Украинско слово» викликали критику. Негативні оцінки отримала зокрема стаття В. Прилучанина «Україна і слов'янство» (1919, вип. 1). У рецензії спростовувалося твердження автора про ненависть Тараса Шевченка до німців і його любов до слов'ян, заперечувалося представлення українців як «найчистішої крові слов'ян» та висувалося звинувачення в слов'янофільстві. Наголошувалося також, що публікація

⁷⁷ Налисник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії... С. 256.

⁷⁸ Слов'янофільські залицяння. *Воля* (Відень). 1919. Т. 4, ч. 2. С. 92–93.

⁷⁹ Див.: Богуславський, Олег. До питання про роль політичної еліти в житті нації (на матеріалах українського еміграційного тижневика «Воля» (1919–1921). *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2013. № 38. С. 4–10.

⁸⁰ Помер Віктор Піснячевський, визначний український журналіст і видавець. *Свобода. Український деньник*. 1933, 4 листопада. Рік XLI. Ч. 251. С. 1.

подібних статей і «думок мастодонтів» примушує українську публіцистику «паленіти із сорому»⁸¹.

Проте атмосфера, яка панувала в українському диппредставництві, не сприяла ефективній роботі. Співробітники посольства в колективному листі до керівництва стверджували, що «замісник ... запропонував навіть розігнати посольство, штат намагався почати інформаційну діяльність, але на це замісник не виділив ніяких коштів. Коли вони були привезені діяльність не почалася, бо Шульга приказав берегти гроші на утримання»⁸². Реагуючи на доповіді представництва в Софії, уряд УНР поновив доручення О. Лотоцькому детальніше ознайомитися зі справами посольства в Болгарії, в разі потреби «вжити відповідних розпоряджень щодо діяльності та складу посольства». Для цього він мав особисто побувати в болгарській столиці⁸³.

На пораду О. Лотоцького через конфлікт зі співробітниками посольства Ф. Шульга подав міністру закордонних справ заяву про звільнення з посади управляючого посольством через «лихий стан здоров'я»⁸⁴. Його відсторонили від керівництва диппредставництвом відповідно до заяви 6 вересня 1919 р. До ухвалення остаточного рішення старшим дипломатичним представником став В. Драгомирецький в статусі «управляючого» посольством. О. Лотоцький знав його ще з часів своєї роботи в Департаменті кредитового контролю у Санкт-Петербурзі та заснування там Української Національної Ради в 1917 р. та пам'ятав виявлення ним «деяких українських симпатій» у поєднанні з участю в «українофобських товариствах», не вбачаючи в його кандидатурі надійності⁸⁵. Інші співробітники дипустанови продовжили виконання своїх функцій. І. Додул, окрім перекладацької роботи, виконував консульські завдання та окремі доручення. П. Сікора продовжував займатися листуванням та бухгалтерією посольства, а також справами військовополонених і біженців. В бухгалтерських питаннях йому допомагав М. Лаврик. Реєстратурою і господарськими питаннями опікувався Ю. Налисник, 20 вересня він отримав підвищення рангу до старшого урядовця⁸⁶. Д. Шелудько зосередився на контактах з пресою та інформаційно-пропагандистській діяльності.

⁸¹ Там само.

⁸² ЦДАВО України. Ф. 3541. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 67.

⁸³ Лотоцький, О. Сторінки минулого. Ч. 4: В Царгороді. Б.м.: Українська Православна Церква в США, 1966. С. 118.

⁸⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 160. Арк. 3.

⁸⁵ Лотоцький, О. Сторінки минулого. Ч. 4: В Царгороді... С. 120.

⁸⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 160. Арк. 10.

«Працю Посольства для популяризації української справи в Болгарії» В. Драгомирецький, попри сумніви О. Лотоцького щодо його позиції, розглядав як ключовий напрям діяльності диппредставництва⁸⁷. Відтак він розпочав переговори з болгарськими письменниками щодо тіснішої співпраці з посольством та проведення систематичного моніторингу публікацій у болгарській пресі про Україну. Активно співпрацював зокрема з часописами «*Мир чрез съюзяване*», «*Славянски Глас*», «*Съвременна Мисль*», «*Читалищен преглед*» Ф. Шелудько⁸⁸, використовуючи їх як майданчики для популяризації української ідеї, окрім видання посольства. В підсумковому аналізі болгарської преси за 1919 р., поданому в «*Воли*», позитивно відзначалася його стаття «*Україна і союз народів*», опублікована в газеті «*Мир чрез съюзяване*». Важливість публікації полягала в тому, що автор заперечував шовінізм українського національного руху, переконливо демонструючи його ключові постулати — ідею національного визволення та союз народів як форму міжнародного політичного співжиття. У статті «*Ідея незалежної України*» в газеті «*Читалищен Преглед*» Д. Шелудько знайомив болгарських читачів з процесом розвитку ідеї самостійності та суверенності України. Українські критики з Відня відзначили, що стаття «*писана интересно і приступно для чужинців*»⁸⁹.

Інтерес болгарського суспільства до започаткованого силами дипломатів видання та дружня прихильність, яку виявляли до їхньої інформаційної роботи болгарські симпатки України, давали підстави до розширення цього напрямку діяльності. З метою підвищення рівня матеріалів та змістовного наповнення часопису Ю. Налисника було відряджено до Відня для консультацій та пошуків літератури українською мовою, яку в австрійській столиці було легше знайти⁹⁰.

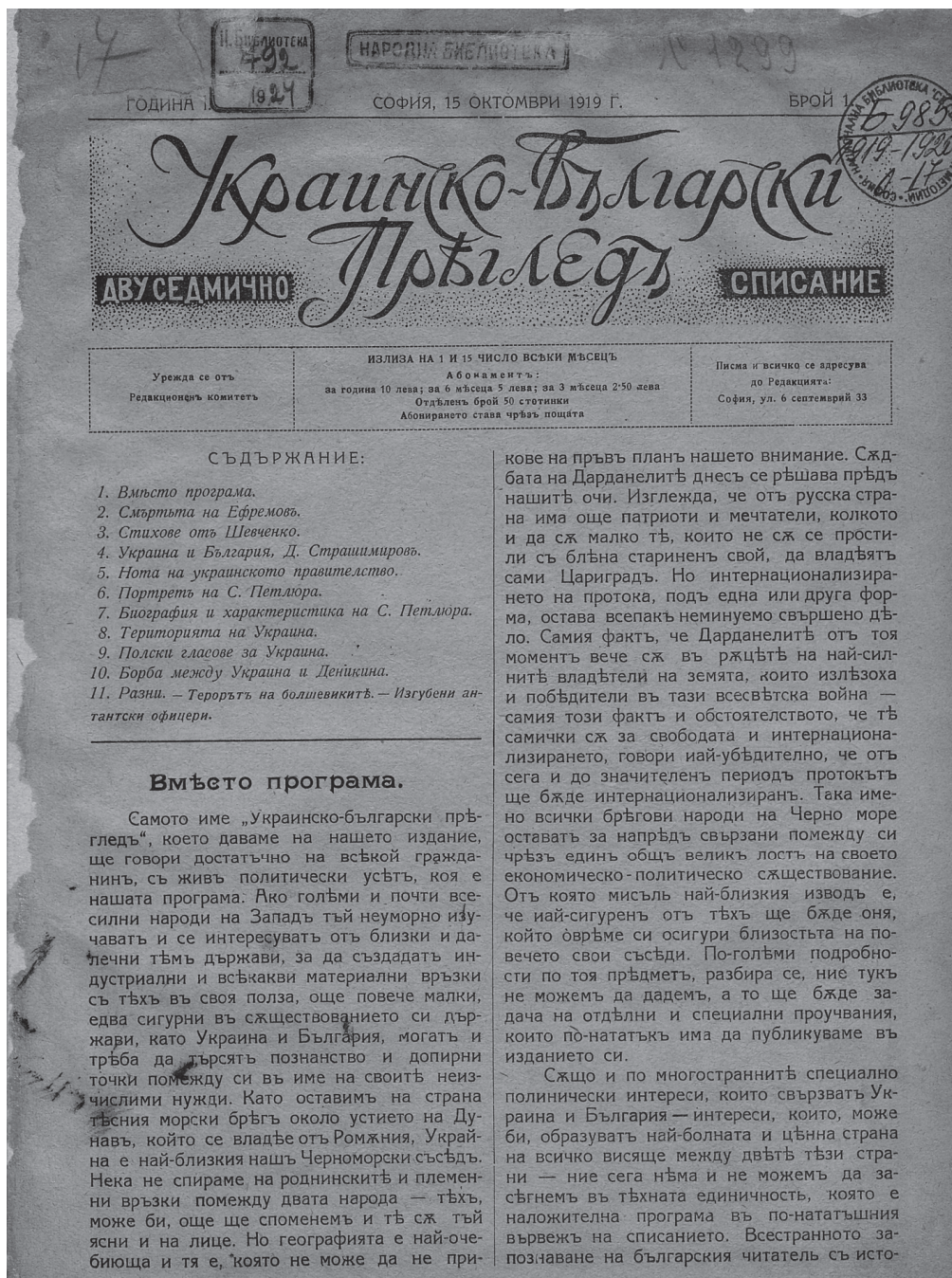
Поради болгарських науковців зробити видання періодичним й урізноманітнити його матеріалами місцевих поетів, письменників та журналістів сприяли втіленню ідеї створення нового періодичного журналу. Він отримав назву «*Украинско-български преглед*» і вперше вийшов болгарською мовою 15 жовтня 1919 р. у софійській друкарні С. Стайкова (за адресою: вул. «6 септември», 33) одночасно з останнім числом «*Украинско слово*», виданого накладом 500 примірників. Річний абонемент нового видання коштував 10 болгарських левів, а один випуск — 50 стотинок.

⁸⁷ Там само. Арк. 11.

⁸⁸ Болгарська преса про Україну. *Воля* (Відень). 1919. Т. 4, ч. 3.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Налисник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії... С. 256.

Титул видання «Украинско-български преглед» (1919)

Редагування текстів здійснювали дипломати під керівництвом П. Сікори. Він налагодив також співпрацю з болгарськими письменниками та

журналістами, залучивши їх до написання матеріалів⁹¹. Редакційна політика журналу була орієнтована на дві категорії читачів: інтелектуальну аристократію з *«академічними вимогами»* та читачів *«живого й вразливого темпераменту»*, які надають перевагу актуальній політичній інформації⁹². Планувалося ґрунтовне інформування болгар про історію, культуру та літературу України, поширення думки авторитетних болгарських поетів та письменників про українсько-болгарські зв'язки шляхом публікації наукових статей, актуальної інформація, оригінальних творів видатних українських поетів і письменників. Крім того, в умовах недостатньої уваги болгарської преси до українського питання було збільшено обсяг новинного блоку. Подавалися огляди останніх подій в Україні та повідомлення зарубіжної преси про Україну⁹³.

У прагненні здобути симпатії болгарських читачів, упорядники шукали переконливі аргументи для досягнення доброзичливого сприйняття читачами нової інформації про УНР. *«Якщо великі й майже всесильні народи на Заході невтомно вивчають та цікавляться близькими і далекими державами, для утворення індустріальних та інших матеріальних зв'язків на свою користь, — зазначалося в редакційній статті «Замість програми», — то ще більше малі, і ледь впевнені в своєму існуванні держави як Україна та Болгарія, можуть і мають прагнути знайомства та спільних точок дотику між собою в ім'я своїх численних потреб»*⁹⁴. Болгарія бачилася, *«якщо не враховувати вузьку берегову лінію коло гирла Дунаю, яка належить Румунії»* найбільш близьким сусідом України, а розвиток відносин політично і економічно пов'язаних сусідів кваліфікувався *«як громадянський борг для політиків та суспільств»*⁹⁵. Вже на початковому етапі українська дипломатія звертала увагу на питання національних меншин в Україні. Саме такі настанови щодо забезпечення прав болгарської громади давав цар Фердинанд I послу І. Шишманову перед його від'їздом до Києва. На сторінках нового часопису посольства УНР ішлося про відновлення дії закону про персональну національну автономію. Редакція стверджувала, що лише в самостійній Україні може встановитися справжній демократичний режим, оскільки ні денікінська

⁹¹ Там само... С. 257.

⁹² Українско-български преглед (София). 1920, 15 януари. С. 1–2.

⁹³ Власенко, В. Українська емігрантська преса міжвоєнного періоду в Болгарії. Сумська старовина. 2017. № LI. С. 35–47.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Вмєсто програма. Украинско-български преглед. 1919, 15 октомври. Бр. 1. С. 1–2.

«единая и неделимая Россия», ні більшовицька радянська республіка не принесли порядку, а лише посилять жахіття чорної реакції»⁹⁶.

На сторінках журналу друкувалися твори Олександра Олеся, І. Франка, М. Коцюбинського. В окремих рубриках розміщувалася інформація про виступи Української республіканської капели О. Кошиця у Парижі та у Лондоні у 1919 р., презентацію 22 листопада 1919 р. у Римі реферату з історії українського мистецтва, відкриття в італійській столиці вечірніх курсів української мови та ін. Публікувалися також оголошення про продаж софійським книговидавництвом «Слово» 8 номерів вибраних українських пісень та книги С. Єфремова «Українська література» у перекладі Д. Шишманова.

З точки зору міжкультурного обміну матеріали журналу створювали у читачів уяву про українців як народ з багатою літературою і фольклором, що заслуговує на увагу на рівні з польським, словацьким, сербським, румунським та чеським письменством. Важливими були роз'яснення термінів «Русь», «Малоросія» (Малая Русь) і «Україна» та природного зв'язку України з Давньоруською державою з центром у Києві. Тогочасним ключовим брендом УНР як молодій держави у контексті представлення українсько-болгарських зв'язків було твердження, не позбавлене актуальності і сьогодні: «Київ — провідник християнства і слов'янської писемності й освіти для східних слов'ян»⁹⁷. Авторами часопису стали відомі болгарські літератори Д. Страшимиров, С. Чилингиров, Хр. Цанков-Дерижан, професори Ст. Младенов та І. Шишманов, молоді болгарські письменники Д. Шишманов і Н. Балабанов. Перші 10 чисел журналу вийшли за редакцією П. Сікори.

Робота українського посольства на культурному напрямі не обмежувалася виключно інформаційно-видавничою справою чи пропагандою. Попри відсутність належної організаційної, логістичної і фінансової підтримки від Уряду УНР, дипломати намагалися розширити взаємодію з болгарською громадськістю у галузі науки і освіти, показати позитивний імідж України та національні особливості її народу. Вони проводили заходи з нагоди ювілеїв видатних українських діячів, творчі вечори та концерти, розширювали і поглиблювали зв'язки з провідними діячами болгарської науки та культури. Популяризація української культури силами дипмісії в Софії зумовлювалася ініціативністю окремих дипломатів, передусім Д. Шелудька та П. Сікори. Так, Д. Шелудько займався підготовкою заходів, присвячених пам'яті М. Драгоманова, зокрема організа-

⁹⁶ *Украинско-български преглед (София)*. 1919, 1 ноември. Бр. 2. С. 20.

⁹⁷ Балабанов, Н. Старі українсько-болгарські літературні відносини. *Украинско-български оглед*. 1919. Бр. 5. С. 40.

цією панахиди та покладання квітів до могили вченого на софійському цвинтарі влітку 1919 р.

Однак наприкінці 1919 р., після приходу до влади уряду А. Стамболійського, ставлення до українського представництва помітно змінилося. Новий очільник болгарського зовнішньополітичного відомства М. Маджаров, призначений в жовтні 1919 р., запросив на зустріч В. Драгомирецького для розмови про перспективи діяльності посольства. Вони виявилися невтішними: міністр порадив «сидіти тихо» й офіційно до міністерства не звертатися⁹⁸. Міністерство зовнішніх справ і віросповідань Болгарії поширило спеціальне комюніке, в якому наголошувалося, що українського посольства в Болгарії не існує, лише діють приватні особи. В той період, за твердженнями Д. Шелудька, проти українського дипломатичного представництва УНР русофільські сили організували мітинг («відкритий прохід»). Ігнорувала українське диппредставництво і французька окупаційна влада, оскільки не визнала УНР⁹⁹. Болгарський уряд скасував усі права та імунітети, які виникали з характеру служби українських дипломатів¹⁰⁰. Посольство фактично перейшло на нелегальне становище.

Українську дипмісію в Болгарії за таких обставин не сприймали як представництво самостійної держави, тому дипломатам довелося зосередитися на інформуванні болгарського суспільства про історичну долю українського народу, його право на самовизначення і незалежність, унікальність і самобутність¹⁰¹. При цьому вони наражалися або на байдужість, або на вороже ставлення до української справи. Русофільська інтелігенція, яка входила до Народної партії¹⁰² або Демократичної партії, зайняла відверто ворожу позицію. Вони вбачали благо для Болгарії в формуванні великої єдиної Росії, а в протистоянні України і Росії — шкоду для інтересів Болгарії. Болгарські комуністи, Болгарська робітничка соціал-демократична партія, які в парламенті складали п'яту частину депутатів, теж неприхильно поставилися до українського питання, розглядаючи його в контексті протистояння з більшовиками. Невеликі політичні партії, у складі яких переважали представники інтелігенції, зокрема Радикал-демократична партія, послідовники політики С. Стамболова — члени Прогресивно-ліберальної партії зайняли нейтральну до

⁹⁸ Лотоцький, О. В Царгороді... С. 121.

⁹⁹ Шелудько, Д. Українська справа в Болгарії. Воля. Відень, 1920. Т. 2. Ч. 3.

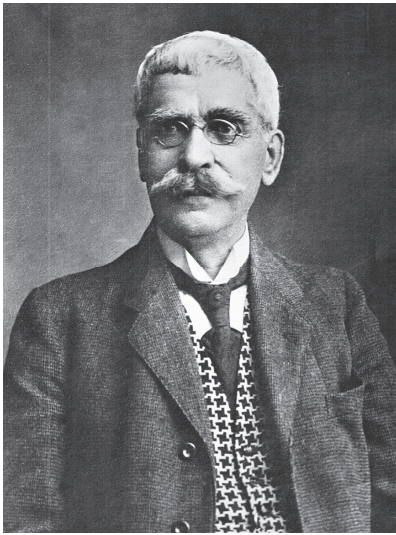
¹⁰⁰ НА БАН. Ф. 11К. Оп. 5. А. е. 200. Л. 2, 3.

¹⁰¹ Шелудько, Д. Українська справа в Болгарії. Воля (Відень). 1920. Т. 2, ч. 3.

¹⁰² «Народна партія» існувала з середини 1890-х рр. до 1920-х рр. Сформована після падіння уряду С.Стамболова у 1894 р. з представників Консервативної партії і Народної партії Східної Румелії. У 1920 рр. увійшла до складу Об'єднаної народно-прогресивної партії, а згодом вливається до лав «Демократичного зговору».

України позицію, очікуючи подальшого розвитку подій. Стриману тактику демонструвала селянська партія — Болгарський землеробський народний союз.

Труднощів у роботі дипломатів додавало скорочення матеріального забезпечення диппредставництва. Останнє надходження коштів від зовнішньополітичного відомства посольство отримало 9 серпня 1919 р. Утім, фінансове становище після військової поразки УНР в листопаді 1919 р. було катастрофічне в усіх дипломатичних місіях. 15 листопада 1919 р. спільна нарада членів Директорії та уряду УНР ухвалила рішення про скасування повноважень Ф. Швеця і А. Макаренка, які від'їжджали для проведення роботи за кордон, а «керування справами Республіки» покладалося на голову Директорії Головного отамана С. Петлюру. В усіх диппредставництвах розпочалося складання Урочистої обітничі на вірну службу Народів України і утвореній ним Українській Народній Республіці та її Верховній Владі. В другій половині листопада 1919 р. у Софії побував ревізор українських військових і дипломатичних представництв О. Жуковський. Він з деяким запізненням розслідував діяльність Ф. Шульги і за результатами проведеної роботи підтвердив потребу заміни керівника посольства.

Видатний болгарський письменник і громадський діяч
Іван Вазов (1850–1921)

До ухвалення рішення щодо подальшої діяльності диппредставництва його співробітники продовжували проведення різноманітних заходів та видавали часопис. Вагому підтримку діяльності посольства надавав проф. І. Шишманов: практично усі культурні заходи української місії відбувалися за його сприяння й участі. Щирим другом України та української справ, учасником заходів посольства був і видатний болгарський поет І. Вазов. Зокрема, в березні 1920 р. у Софії широко відзначили роковини смерті Т. Шевченка. З ініціативи диппредставництва в софійській церкві Св. Седмочислениці 11 березня було влаштовано за участі І. Вазова та І. Шишманова панахиду, яку відслужили п'ять болгарських священиків та один український. Ця велелюдна подія сприяла згуртуванню українців, які тоді проживали в Софії¹⁰³.

15 березня вийшов спеціальний випуск журналу «Украинско-

¹⁰³ Украинско-български преглед (София). 1920, 15 март. Бр. 11. С. 104.

български преглед», присвячений творчості Тараса Шевченка, його впливу на болгарську літературу та болгарсько-українським літературним взаєминам. Творчість Т. Шевченка вшанували й на світському заході *«Вечорі української пісні»*, що відбувся у Військовому клубі 21 березня¹⁰⁴. Професор І. Шишманов виступив з промовою про творчість Кобзаря, окресливши його вплив на болгарських поетів П. Славейкова, Р. Жинзифова та Л. Каравелова. Співаки Софійської опери А. Тодорова та Ц. Каролев виконали найвідоміші твори на слова українського поета. Як згадував Д. Шелудько, керівництво старих, консервативних політичних груп і організацій проігнорувало захід, натомість прийшла молодь, робоча інтелігенція, демократія *«в кращому розумінні цього слова»*¹⁰⁵.

26 березня 1920 р. під час Шевченківських днів у *«Градско казино»* було створене Українсько-болгарське товариство, головою якого обрали проф. І. Шишманова. Членами і фундаторами товариства стали видатні болгарські громадські діячі, а також науковці, письменники, адвокати, журналісти. До його складу увійшли також українські дипломати. Товариство мало передусім культурні цілі: взаємне ознайомлення й зближення між Болгарією і Україною. Наявність серед засновників поважних, знаних діячів болгарської культури і науки мало стати запорукою успішної діяльності. Окрім цього, враховуючи відмову болгарського уряду визнавати УНР, саме через культурно-просвітницьку роботу українські дипломати, у співпраці з болгарськими друзями розраховували продовжити українську справу в Болгарії, розвиваючи культурне зближення між двома народами. При Товаристві було засновано бібліотеку. З метою наповнення бібліотечного фонду оприлюднювалися заклики надсилати книжки з українознавства в Софію, на адреси І. Шишманова (вул. Гурко 44), Д. Страшимирова (вул. Славянська 27), а також редакцію часопису *«Украинско-български преглед»* (вул. Любен Канавелов, 29). У Відні книги або кошти на їхнє придбання приймала редакція часопису *«Воля»* (за адресою: Linke Wienzeille 40).

Заснування *«Українсько-болгарського товариства»* дало змогу українським дипломатам пересвідчитися в тому, що їхня робота не була безрезультатною. На думку Д. Шелудька, *«крига у русофільській Болгарії була пробита»*: знайшлися болгарські серця, які відгукувалися на українське слово, і стали українофілами. Він був переконаний, що це була лише незначна частина того, що посольство мусило зробити¹⁰⁶. Натомість тижневик *«Воля»* звинуватив у русофільстві В. Драгомирецького. Однак

¹⁰⁴ Украинско-български преглед (София). 1920, 1 април. Бр. 12. С. 111.

¹⁰⁵ Шелудько, Д. Українська справа в Болгарії. *Воля*. Відень, 1920. Т. 2. Ч. 5.

¹⁰⁶ Там само.

він спростував закиди, визнаючи частково свої помилки, але категорично заперечуючи свою роль як зрадника українських інтересів: *«У справах службових, а особливо дипломатичних, я керуюсь виключно тільки наказами мого Уряду, законним представником якого вважаю Директорією і її голову отамана Петлюру... Я не стою в числі визначних українських діячів, я простий шеренговий, але я гадаю і в цьому я певен, що українську справу в Болгарії веду гідно»*¹⁰⁷. Вимога звернути увагу на діяльність В. Драгомирецького надійшла й до уряду УНР.

Зважаючи на нагальну потребу з'ясування становища посольства та повторне доручення уряду УНР ознайомитися зі справами посольства та «увійти в безпосереднє порозуміння з урядом» Болгарії в Софії побував О. Лотоцький¹⁰⁸. Така нагода випала йому під час подорожі до місця розташування уряду в Кам'янці-Подільському та на зворотному шляху. Враження від ситуації в посольстві були сумні: *«Застав я Українське Посольство в Софії у стані дезорганізованому. ...Старшим дипломатичним представником залишився перший секретар Посольства... В. Драгомирецький... Сумлінний урядовець, він за твердої влади був би дуже цінним працівником у державній машині. Коли ж так різко понизились українські фонди на міжнародньо-політичній біржі, не міг він не відчувати певного побоювання за свою дальшу долю і тому, розуміється, не міг бути справжнім провідником української акції за тих скомплікованих обставин. Ся провідна роля натурально перейшла до новітньої української молоді, що загніздилася в Посольстві, до двох молодших секретарів Д. Шелудька і П. Сікори, головно до сього останнього, та канцелярійних урядовців Ю. Налисника і М. Лаврика. В тих обставинах, коли керманічі Посольства одійшли чи охололи, вони взяли керму «на свій страх і ризик» у свої руки... ціла справа Посольства упала на плечі двох-трьох людей, що, бачучи безнадійність дальшої праці за нових обставин, в часі мого приїзду готувалися до виїзду з Болгарії»*¹⁰⁹. В штаті посольства залишалося 6 осіб: управляючий, два секретарі, два урядовці, перекладач. Військовий агент генерал Б. Бобровський виїхав із Софії, вступивши до Білої армії А. Денікіна і незабаром був розстріляний більшовиками в Севастополі.

За результатами інспекції О. Лотоцький зробив розпорядження про скорочення штату диппредставництва. На його реалізацію потребувався певний час. Пропозицію щодо реорганізації посольства в межах загального плану реформування мережі закордонних дипломатичних установ

¹⁰⁷ Листи до редакції. *Воля*. 1920. Т. 2. Ч. 9. 17 червня. С. 392.

¹⁰⁸ Лотоцький, О. Сторінки минулого. Ч. 4: В Царгороді... С. 118.

¹⁰⁹ Там само. С. 120–121.

УНР 1 квітня 1920 р. подав Надзвичайний посланник і повноважний міністр УНР у Німеччини М. Порш. За його задумом кількість українських дипмісій слід було скоротити до 7–8. Посольство в Болгарії планувалося підпорядкувати Голові Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії, залишивши при цьому в Софії дипломатичного агента з правами консула¹¹⁰. Це було важливо як для забезпечення захисту українців у Болгарії, так і для фінансування діяльності агентства з консульських зборів. За збігом обставин новий штатний розпис Посольства УНР у Болгарії почав діяти саме 1 квітня 1920 р. У складі посольства залишилося три посади (управляючого і двох урядовців). Розмір заробітної плати також було скорочено: відповідно на 50% керівнику та 35% молодшим дипломатам¹¹¹. Болгарську столицю залишив П. Сікора, він був відкомандирований до МЗС УНР за скороченням штату посольства і почав там працювати діловодом дипломатичного відділу¹¹². Д. Шелудько виїхав до Німеччини, де продовжив навчання в університеті м. Гале, удосконалюючи свої знання з філології¹¹³. Виїхав також аташе І. Додул. Він був відряджений до місця розташування уряду в Жмеринку, куди дістався з величезним и труднощами через Відень. Однак у центральному апараті МЗС УНР для нього місця не знайшлося, відтак І. Додул завдяки навчанню на Консульських курсах отримав призначення на посаду консула в НДМ УНР у Варшаві. До польської столиці він потрапив лише наприкінці червня 1920 р. В штаті посольства залишалися В. Драгомирецький, М. Лаврик, Ю. Налисник. Завідування інформаційною частиною і підготовку двотижневика «*Украинско-български преглед*» управляючий посольством доручив Ю. Налиснику¹¹⁴. Він розпочав роботу над 11-м випуском журналу. М. Лаврик був призначений секретарем посольства.

Проте виділені на забезпечення діяльності посольства кошти, навіть з урахуванням таких змін, закінчилися 1 червня 1920 р. Саме того дня вийшов 17-й випуск «*Украинско-български прегледу*», велика частина якого присвячувалася М. Драгоманову та його впливу на формування наукової думки в Болгарії. Для оплати друку журналу і приміщення посольства довелося взяти кошти в борг. Це число стало останнім. Щасливий випадок дозволив на деякий час розрахуватися з боргом та заплатити друкарні, сторожеві, купити газети, сплатити за освітлення

¹¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 3619. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 46.

¹¹¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 194. Арк. 24.

¹¹² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 402. Арк. 99.

¹¹³ Автобіографічна справка на Дмитрій Шелудко. Хакова Еміне, Москаленко Віталій. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 726.

¹¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 160. Арк. 20.

грошима, отриманими від продажу меблів, закуплених для посольства у Відні ще 1918 р.¹¹⁵ Після сплати боргу часопис фактично припинив своє існування 21 червня 1920 р.¹¹⁶

«Софія — маленьке місто, в якому майже всі один одного знають, — писав В. Драгомирецький в МЗС. — Як живе який-небудь іноземний представник і як держить себе посольство, представляє тему кожного розмови. До цього часу ми тягнулися з посліднього і най-можливішими способами старалися скрити наше тяжке становище, тим більше, що допущення в тому відношенню яких-небудь небажаних розмовів, було би використано, без найменшого сумніву нашим противником»¹¹⁷. Особливо болісно відчувалося скрутне становище українського посольства в порівнянні з рівнем фінансового забезпечення російського представництва. В її складі працювали 16 штатних урядовців, зокрема 9 — у дипломатичній місії та 7 — у військовій, на утримання обох місій виділялося 200 000 болгарських левів на місяць, окремі кошти надавалися на видання газети, допомогу біженцям, виховання дітей біженців¹¹⁸. Українські дипломати, маючи вдсятеро менше фінансування, не мали можливості видавати хоча б по 5–10 левів допомоги голодним військовополоненим, які зверталися до посольства. Вони відмовлялися брати пропонувану їм допомогу росіян, не бажаючи їхати в армію Врангеля і покладаючи надію на захист «своїх представників-оборонців»¹¹⁹. На початку квітня В. Драгомирецький писав К. Мацієвичу: «Зараз у Варні (Болгарія) зібралося біля 400 українців, з яких 100 військових старшин, 130 козаків і урядовців, 2 доктора, 35 жінок і дітей військових, а останні приватні особи з жінками і дітьми. Всі вони живуть в дуже тяжких умовах і гаряче бажать вернутися на Україну, цивільні — в свої рідні місця, а військові — в армію отамана Петлюри, в рядах якої вони служили»¹²⁰. В разі відсутності підтримки з боку української влади чоловіків чекала відправка в Добровольчу армію. У цих умовах співробітники посольства робили все можливе: скеровували ноти до французької влади з проханням визнавати українське громадянство військовополонених, прилаштовували їх на роботу, шукали за допомоги болгарської влади тимчасові помешкання, їздили у відрядження в справах військовополонених, зустрічали в Варні пароплав з медикаментами, намагалися

¹¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 194. Арк. 24 зв.

¹¹⁶ Налисник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії... С. 258.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ Там само. Арк. 25.

¹²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 355. Арк. 5.

організовувати виїзд на батьківщину. В разі повного припинення діяльності посольства українські біженці залишилися б зовсім без захисту.

Учасники Народи послів і голів дипломатичних місій УНР. Відень, 18–22 серпня 1920 р. Сидять (зліва направо): голова НДМ УНР у Швейцарії М. Василько, міністр фінансів Х. Барановський, міністр закордонних справ А. Ніковський, посол УНР у Австрії Г. Сидоренко, голова НДМ УНР у Голландії та Бельгії А. Яковлів. Стоять: (зліва направо): голова НДМ УНР у Греції М. Левицький, голова НДМ УНР в Угорщині М. Галаган, члени української делегації на Паризькій мирній конференції С. Шелухин, О. Шульгин, радник Посольства УНР в Австрії М. Троцький, голова НДМ УНР у Чехословаччині М. Славинський, в. о. голови Посольства УНР у Німеччині Р. Смаль-Стоцький, голова НДМ УНР у Великобританії А. Марголін, аташе НДМ УНР у Латвії О. Лагутенко, посол УНР в Італії Д. Антонович, невідомий

Питання про організацію подальшої діяльності дипустанов розглядалося під час Народи послів і голів дипломатичних місій УНР, зібраній міністром А. Ніковським у Відні 18–20 серпня 1920 р. за участі міністра фінансів Х. Барановського, представників УНР: Г. Сидоренка (в Австрії), Р. Смаль-Стоцького (в Німеччині), М. Василька (в Швейцарії), М. Славинського (в Чехословаччині), А. Марголіна (в Великій Британії), А. Яковліва (в Голландії і Бельгії), М. Левицького (в Греції), М. Галагана (в Угорщині); членів української делегації на Паризькій мирній конференції С. Шелухіна та О. Шульгіна, колишнього посла УНР в Італії Д. Анто-

новича. Ключовим питанням наради стало обговорення українсько-польського договору 1920 р. Більшість учасників наради погодилися з думкою про необхідність зберегти самостійність України навіть ціною втрати її соборності. Другим важливим висновком наради стало констатування потреби збереження української армії та посилення пропагандистської діяльності дипломатичних представництв як засобу ствердження української ідеї. Відтак в ухвалі наради до головних завдань української дипломатії було віднесено інформаційну діяльність. Учасники наради схвалили «українську орієнтацію» діяльності дипломатичних представництв у складних політичних реаліях того часу. З огляду на брак коштів на утримання диппредставництв обговорювалося питання про закриття посольства УНР у Болгарії. О. Шульгин у дискусії про скорочення штатів наполягав на збереженні місій УНР у Чехії, Болгарії, Туреччині та Угорщині. Проте вже після закінчення наради розпочалося скорочення штатів та зменшення платні співробітникам (керівникам місій — на 50%, працівникам — на 15–35%). Фінансові труднощі не в останню чергу стали невдовзі причиною припинення діяльності місій у Греції, Данії, США, Латвії та Кавказі, консульств у Ризі, Батумі, Баку.

У посольстві в Софії в другій половині 1920 р. проблеми з фінансуванням ще більше загострилися, припинилися виплати як заробітної плати, так і грошей на відрядження та утримання приміщення. Станом на 1 жовтня 1920 р. посольство мало борг у розмірі 30 тис. левів через відсутність регулярних асигнувань з центру. Не втрачаючи впевненості в державному значенні своєї місії, три дипломати продовжували роботу. Вони систематично надсилали до МЗС болгарські газети, звіти про політичне становище в Болгарії, звітувалися про офіційне вітання від імені Уряду УНР видатного письменника І. Вазова з нагоди п'ятдесятилітнього ювілею його літературної діяльності¹²¹. Вітаючи 24 жовтня надійного друга українського посольства І. Вазова від імені дипустанови, В. Драгомирецький наголосив на повчальності його глибоко патріотичних «безсмертних творів» для українців¹²².

Та вже в листопаді 1920 р. розглядалося рішення про подальшу долю дипломатичного представництва¹²³. Пропонувалося віднести Посольство до «представництв III-го розряду»¹²⁴ або ліквідувати¹²⁵. 12 листопада 1920 р. виконувач обов'язків директора департаменту МЗС УНР П. Дья-

¹²¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 355. Арк. 19, 23.

¹²² Там само. Арк. 15.

¹²³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 51.

¹²⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 145.

¹²⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 146.

коненко подав міністру закордонних справ А. Ніковському проєкт ліквідації посольства. Він пропонував сплатити борги посольства, ліквідувати майно дипустанови, вивести за штат М. Лаврика і Ю. Налісника з можливістю працевлаштування в центральному апараті МЗС, звіт про ліквідацію посольства і всі справи болгарського представництва передати до Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Бухаресті¹²⁶. Найскладніше виявилось вирішити питання про передання опіки над українськими біженцями в зв'язку з ліквідацією диппредставництва. Полягодження цієї проблеми А. Ніковський доручив юристконсульту посольств і місій УНР за кордоном І. Храпку. Той мав негайно вирушити в Софію з Відня. Загалом план ліквідації посольства очільник зовнішньополітичного відомства погодив. На заходи з ліквідації і погашення боргу посольства було виділено 110 596 болгарських левів, В. Драгомирецькому через Відень скерували телеграму з вимогою вжити заходів для виконання розпорядження міністра.

Водночас А. Ніковський вислав 25 листопада 1920 р. доручення голові НДМ УНР у Бухаресті К. Мацієвичу *«перебрати догляд над справами Посольства УНР в Софії»* та забезпечити продовження захисту дипломатами інтересів українських біженців. Спосіб вирішення цього питання залишався на рішення К. Мацієвича: або командирувати в Софію когось зі співробітників бухарестської місії, або залишити співробітника посольства в Софії. На підтвердження делегованих йому повноважень міністр переслав вірчу грамоту, аби К. Мацієвич *«передав її по адресу в спосіб»*, який *«вважатиме найбільш відповідним»*¹²⁷.

До приїзду посла в Софію І. Храпка оперативно провів заходи з ліквідації диппредставництва. Вже 24 листопада Ю. Налісник і М. Лаврик були відкомандировані до Тарнова, де перебував уряд УНР. З 1 грудня їх було виведено за штат, а всі справи посольства передано в розпорядження К. Мацієвича. Через його відсутність у Софії доручення завідувати справами посольства *«під доглядом пана Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії»* отримав В. Драгомирецький у ранзі дипломатичного агента¹²⁸.

Спосіб організації допомоги військовополоненим-українцям, становище яких було вкрай тяжким, запропонував колишній очільник дипустанови Ф. Шульга. Він залишився в Болгарії і намагався допомагати українським біженцям. Апелюючи до міністра закордонних справ УНР А. Ніковського, Ф. Шульга писав наприкінці січня 1921 р.: *«В Царгороді,*

¹²⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 194. Арк. 27 зв.

¹²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 194. Арк. 40; Спр. 308. Арк. 51.

¹²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 194. Арк. 57.

на Галіполі, на Лемносі, в Софії, Варні, Бургасі, Білгороді і т. д., і т. д., куди тільки досягають наші біженці, скрізь нужда, холод, голод, хвороби. Помочі нашим людям, українцям, немає. З Царьгородських лагерів, з під опіки французів втікають десятки, сотні наших людей без паспортів і без копійки грошей, без теплої одежі, без хліба і прямують на Північ, сподіваючись там, серед братів славян знайти собі притулок і шматок хліба. Позаяк у більшості з них нема законного (розумій французького) пропуску, то на кордонах, особливо в Тракії (греки), їх ловлять, підстрілюють. Декому вдається все ж пробратися через ворожі кордони, а багацько й гине від холоду, голоду і солдатських куль»¹²⁹. Колишній очільник посольства висунув пропозицію створити в Софії філію Українського товариства Червоного Хреста, організувати гуртожиток для військовополонених та їдальню¹³⁰.

Голова НДМ УНР у Румунії
Кость Мацієвич (1873–1942)

В першій половині березня 1921 р. у Софії побував К. Мацієвич. Дипломат мав провести офіційні зустрічі з болгарськими офіційними особами і вручити прем'єр-міністру вірчу грамоту. Окрім того, на зустріч з ним покладали великі сподівання українські емігранти. Слід було з'ясувати також політичні настрої в країні, ступінь російського впливу на них, становище російської еміграції. На виконання цих завдань К. Мацієвич упродовж 5–11 березня провів низку офіційних зустрічей з болгарськими державними діячами та представниками дипломатичного корпусу і навіть вручив 10 березня вірчі грамоти прем'єр-міністру Болгарії та міністру закордонних справ А. Стамболійському¹³¹.

Важливим результатом візиту К. Мацієвича було інформування болгарського політикуму про ситуацію в Україні та статус Директорії УНР, а також позицію українського уряду щодо планів відновлення «єдиної

¹²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 144–144 зв.

¹³⁰ Див.: Власенко, В.М. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Болгарії.. Дриновський збірник. Харків–Софія: Изд-во на БАН «Проф. Марин Дринов», 2015. Т. VIII. С. 184–195.

¹³¹ Див.: Власенко, В.М. Візит Костя Мацієвича до Болгарії навесні 1921 р. ... С. 3–7.

Росії». Він пробував вирішити також майнові питання, пов'язані отриманням від болгарського уряду грошей за перевезення вантажів Дунайським пароплавством, розрахунком за конфісковане військове майно, яке під час Першої світової війни направлялося до Сербії і належало Дунайському пароплавству, повернення Болгарією двох пароплавів та п'яти барж тощо¹³².

Окрім офіційної частини, програма візиту до Софії К. Мацієвича передбачала відвідання могили М. Драгоманова. Він особисто пересвідчився в необхідності її впорядкування, нагальній потребі встановлення ґратів та пам'ятника. За результатами перебування в Софії Міністерству закордонних справ УНР було рекомендовано підтримати ініціативу збирання коштів для цієї справи¹³³. Короткотривале перебування К. Мацієвича в Софії було спробою поживити українсько-болгарські стосунки, актуалізувати питання допомоги українській еміграції в Болгарії. Спроба К. Мацієвича реанімувати діяльність українського посольства в Болгарії зумовлювалася ще однією причиною. Він розглядав Болгарію з огляду на *«досить нейтральне положення»* як *«тимчасовий притулок»* для українського уряду¹³⁴. Однак ця ідея не знайшла втілення.

Могила М. Драгоманова в Софії

¹³² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 54 зв.–55 зв.

¹³³ Власенко В. До історії українсько-болгарських дипломатичних відносин (березень 1921 р.). *Сумська старовина*. 2018. № LIII. С. 16.

¹³⁴ Див.: Лист Голови НДМ УНР в Румунії К. Мацієвича до міністра закордонних справ А. Ніковського. *Власенко Валерій*. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії (1919–1923 рр.). *Україна дипломатична. Наук. щорічник*. 2007. Вип. 8. С. 191.

Загалом період між зимою 1918 р. та літом 1921 р. можна розглядати як спробу встановлення українсько-болгарських міждержавних зносин відповідно до норм міжнародного права. Правовою підставою для започаткування дипломатичних відносин між Українською Народною Республікою / Українською Державою та Болгарським Царством слугував Берестейський мирний договір — перший акт міжнародного характеру, який УНР підписала як самостійна держава. Повноваження представляти Українську Державу в Болгарії отримав перший міністр закордонних справ проф. О. Шульгин. Українське представництво докладало максимальних зусиль до правдивого інформування болгарського суспільства про українську національну ідею та боротьбу України за державну незалежність. В умовах інституалізації дипломатичної служби загалом і закордонних установ УНР зокрема перші українські дипломати в Болгарії за час своєї короткотривалої місії заклали фундамент для формування сприятливої громадської думки про Україну й український народ.

Найбільшим успіхом можна вважати заснування власного неперіодичного видання *«Украинско слово»* та двотижневого часопису *«Украинско-български преглед»*, інноваційного для тих часів інструменту популяризації української державності, культури, літератури, мистецтва, українсько-болгарських дружніх зв'язків тощо. Незважаючи на нетривалий період виходу у світ, ці видання мали важливе значення для формування суспільної думки про Україну серед болгарських інтелектуалів, а також спричинили зростання інтересу місцевої преси до молодой Української держави. Довкола редакції журналу згуртувалися болгарські вчені, публіцисти, поети, впливові діячі, які більш детально ознайомилися з українською справою і не тільки переймалися нею, але й взяли її відстоювати і поширювати. Підтверджено фінансування цих видань з бюджету українського диппредставництва, що свідчить про розуміння Урядом УНР пріоритетності інформаційної роботи. Іншою важливою формою популяризації української ідеї в Болгарії стала спроба заснування Українсько-болгарського товариства на чолі з проф. І. Шишмановим, постать і авторитет якого дозволяли розраховувати на об'єднання симпатиків України.

Більшовики і українська громада в політиці Болгарії в 1920–1940-х рр.

- 1. Спроби більшовиків встановити офіційні відносини з Болгарією**
- 2. Роль об'єднань української еміграції у формуванні інструментів культурної дипломатії в українсько-болгарських взаєминах (1920–1940 рр.)**

1. Спроби більшовиків встановити офіційні відносини з Болгарією

А в Україні в той час, коли дипломати УНР намагалися донести іноземним державам українську ідею, вже панували більшовики. З метою створення там підконтрольного Москві уряду Рада народних комісарів (РНК) більшовицької Росії делегувала до Києва Християна (Кристю) Георгійовича Раковського — нещодавно уповноваженого уряду РСФРР на півдні Росії й голову делегації РСФРР на мирних переговорах з Українською Державою, досвідченого революціонера, дворянина болгарського походження, члена партії більшовиків з 1917 р.¹ Зарубіжні країни не визнавали Раднарком РСФРР законним урядом і не передбачала дипломатичних зносин з більшовиками.

Наступ більшовиків на УНР розпочався в грудні 1918 р. з Курська, тоді як очільник Народного комісаріату закордонних справ РСФРР Г. Чичерін у відповідь на неодноразові ноти протесту Директорії УНР вказував на відсутність російських військ на українській території та наявність в УНР внутрішнього конфлікту і легітимність радянської влади. Уряд УНР змушений був оголосити війну більшовицькій Росії та залишити українську столицю, попередньо забезпечивши евакуацію державних органів та іноземних представництв. Більшовики увійшли в Київ на початку лютого 1919 р.

У цей час у Парижі вже розпочалася 18 січня 1919 р. Мирна конференція для

Християн Раковський —
голова Ради народних
комісарів Української СРР.
1919 р.

¹ Див.: Станчев, М.Г. Участь Християна Раковського в українсько-російських переговорах 1918 р. *Україна дипломатична. Наук. щорічник*. Київ, 2017. С. 694–706; Його ж. Християн Раковський як дипломат (1918–1927 рр.). *Україна і Болгарія в історії Європи. Зб. наук. праць* / Ін-т історії України НАН України; Ін-т історичних досліджень БАН; Комісія істориків України і Болгарії; Наукове товариство з історії дипломатії та міжнародних відносин. Упоряд.: І. Манасієва, І. Матяш. К.: Ін-т історії України НАН України, 2019. С. 355–375.

вироблення консолідованої позиції щодо умов підписання договорів з переможеними державами за участі делегацій 27 «союзних та здружених» держав, у тому числі новостворених — Польської та Чехословацької республік, яких Антанта визнавала своїми союзниками. Скерована до Парижу Директорією УНР урядова на чолі з учасником мирних переговорів у Бересті Г. Сидоренком та його заступником В. Панейком мала надскладне завдання: їй належало досягти визнання державної незалежності УНР державами-учасниками міжнародного форуму, справедливого вирішення національного питання, сприяння в виведенні з української території іноземних військ та отримання допомоги в боротьбі з більшовиками. Не маючи формального запрошення до участі в конференції, члени делегації, серед яких був О. Шульгин, шукали способів привернути увагу її учасників до українського питання. Більшовицьку Росію до участі в конференції не запрошували, а в ході засідань форуму обговорювалися плани придушення радянської влади.

Формальне проголошення УСРР як «окремої держави» та ухвалення її першої конституції відбулося на 3-му Всеукраїнському з'їзді Рад 6–10 березня 1919 р. Маріонетковий уряд радянської України визначив два шляхи для досягнення свого визнання в світі. Перший полягав у використанні акредитованих ще в Українській Державі/УНР консульських представництв для досягнення визнання УСРР державами, які вони представляли. Другий шлях був довшим: він передбачав створення у європейських країнах повноважних представництв УСРР, до завдань яких належала дискредитація і винищення дипломатичних місій УНР, котрі там працювали, та перебирання радянськими повпредствами їхніх функцій. Однак ні перший, ні другий задум спершу не знайшли втілення. Започаткування консульських зносин радянської України з зарубіжними країнами було відсунуте на доволі тривалий час.

Підписаний 28 червня 1919 р. у Великому Версальському палаці Мирний договір з Німеччиною заклав визначені державами-переможцями засади оформлення нового світового порядку в Європі після Першої світової війни — системи міжнародних відносин, поза межами якої залишилися і Німеччина, і радянська Росія². Місце радянських республік у закріпленій за результатами Паризької мирної конференції Версальсько-Вашингтонській системі світоподілу залишилося сумнівним. Натхненна підтримкою держав Антанти та маргінальним становищем на міжнародній шахівниці більшовиків активізувала бойові дії Біла армія. У серпні

² Формування системи регулювання міжнародних відносин, названої згодом Версальсько-Вашингтонською системою мирних договорів, завершилося під час конференції у Вашингтоні, що відбулася 12 листопада 1921 р. — 6 лютого 1922 р. і встановила нове співвідношення сил на Далекому Сході.

1919 р. білогвардійські війська окупували Київ і утримували місто до середини грудня.

В грудні 1919 р. політико-адміністративним центром радянської України став Харків. Столичний статус міста було закріплено лише через десять років в останній статті Конституції УСРР (р. V, ст. 82). Але вже в січні 1920 р. сюди переїхав уряд і державні органи УСРР. Відповідно до спільної постанови ВУЦВК та РНК УСРР *«Про створення Народного комісаріату закордонних справ УСРР»* від 16 березня 1920 р. там розпочало діяльність зовнішньополітичне відомство. Його очолив за сумісництвом посад голова Ради народних комісарів УСРР Х. Раковський. До компетенції НКЗС УСРР належали забезпечення дипломатичних зносин з іноземними державами, підготовка проектів міжнародних договорів для затвердження їх вищими органами державної влади УСРР, керівництво діяльністю дипломатичних представництв і консульських установ, захист законних інтересів громадян УСРР за кордоном та іноземців в Україні, зносини з дипломатичним і консульським корпусом іноземних держав, ведення зовнішньополітичної пропаганди. Зафіксовані в *«Положенні про Народний комісаріат закордонних справ УСРР»* функції мали переважно перспективний характер, оскільки більшовицька Україна не отримала міжнародного визнання, консульський корпус було витіснено з Києва, а в Харкові залишалися лише кілька іноземних представників. Водночас скерований з Москви уряд не мав фактичних повноважень на самостійне формування зовнішньої політики.

Можливість міжнародної активності УСРР від самого початку існування радянської республіки була досить умовною. Відповідно до підписаного 28 грудня 1920 р. у Москві *«союзного робітничо-селянського»* договору *«Про військовий і господарський союз між РСФРР та УСРР»*, яким формально декларувалося взаємне визнання суверенітету і незалежності обох держав, закріплювалася норма підпорядкування основних сфер життєдіяльності УСРР (у тому числі — зовнішньополітичної) радянській Росії та передбачалося об'єднання наркоматів військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти й телеграфу та Вищих рад народного господарства³. Об'єднані наркомати входили надалі до складу РНК РСФРР і делегували до складу РНК УСРР своїх уповноважених, яких мали затверджувати і контролювати УВК і З'їзд Рад УСРР⁴.

³ Союзний Робітничо-Селянський Договір між РСФРР і УСРР від 28 грудня 1920 р. *Українська РСР на міжнародній арені...* С. 226–227.

⁴ 2 березня 1921 р. договір *«Про військовий і господарський союз між РСФРР та УСРР»* ратифікував 5-й Всеукраїнський з'їзд Рад.

Упродовж квітня–липня 1920 р. Українська РСР стала підписантом на боці більшовицької Росії низки угод про обмін цивільних і військовополонених з Литвою, Латвією, Естонією, Австрією та іншими країнами. Після підписання цих актів розпочався процес реєстрації військовополонених радянськими органами (губернськими евакуаційними комісіями, особливими відділами південно-західного фронту, надзвичайними комісіями). Реєстрували військовополонених, що вже служили в радянській армії, тих, хто перебував у таборах примусових робіт і місцях ув'язнення; хто проживав на свободі й бажав виїхати на батьківщину, а також усіх, хто залишався в УСРР.

Натомість спроби встановити дипломатичні відносини з Болгарією були для УСРР невдалими через кілька причин. Перша причина полягала в не надто прихильному ставленні болгарського уряду на чолі з А. Стамболійським до радянських республік і в готовності прийняти на своїй території військовиків Російської армії⁵. В листопаді 1920 р. французький уряд наполягав на тому, щоб Болгарія прийняла зі Стамбула 10 тис. емігрантів, проте болгарська сторона погодилася прийняти лише 3 тис. осіб за умови фінансування Францією витрат на їх утримання⁶. Їх почали переправляти в Варну за рішенням Союзнаї ради Антанти з Галіполійського табору в Туреччині вже наприкінці листопада — на початку грудня. 10 грудня НКЗС РСФРР відреагував нотою протесту на готовність болгарського уряду прийняти врангелівців. Водночас у тому самому документі висловлювалася пропозиція про встановлення офіційних відносин між радянською Росією і Царством Болгарія⁷. В болгарській ноті-відповіді від 16 грудня зазначалося, що Болгарія допустила на свою територію з гуманних міркувань лише хворих, жінок і неповнолітніх, й висловлювалося запевнення, що болгарська сторона не втручатиметься у внутрішні справи дружніх держав і не буде слугувати базою для ворожих дій по відношенню до цих держав. Пропозицію щодо відновлення відносин було проігноровано⁸. До початку лютого 1921 р. розташування врангелівських військ у Болгарії завершилося. Більшість військових емігрантів розглядала перебування в Болгарії як тимчасове, щоб далі рухатися до інших країн⁹.

⁵ Російська Армія перейменована 28 квітня 1920 р. зі Збройних сил Півдня Росії. Головнокомандувач П.М. Врангель. Евакуйована в листопаді 1920 р. до Туреччини.

⁶ Див.: Власенко, В.М. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Болгарії... С. 184.

⁷ *Панайотов, П.* Руските емігранти в България и движението сред тях за връщане в Съветска Русия (1920–1923 г.). *Исторически преглед*. София, 1963. Кн. 5. С. 44.

⁸ Там само. С. 46.

⁹ Див.: Власенко, В.М. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Болгарії... С. 184–195.

Другу причину «дипломатичної активності» радянської України щодо Болгарії складало перебування на території Болгарії, крім білогвардійців, представників армії УНР, якими опікувалося Посольство УНР¹⁰. Діяльність українського дипломатичного представництва в Софії була для більшовицької України вагомим політичним подразником.

Українська СРР вживала певних заходів для з'ясування можливості встановлення українсько-болгарських відносин та витіснення будь-яких дипломатичних представників УНР з Софії. Уряд УСРР надсилав слідом за російськими нотами протесту до болгарського уряду свої ноти проти формування на болгарській території «ворожих армій».

Провести в Софії переговори в справі організації допомоги голодним (страшний голод охопив у цей час Катеринославщину, Запоріжжя, Донеччину, Миколаївщину, Одещину) та репатріації українських і російських громадян з Болгарії отримав доручення Х. Раковського заступник голови президії Українського товариства Червоного Хреста П. Линниченко¹¹. Він мав офіційні підстави для виїзду, оскільки Міжнародний комітет Червоного Хреста 4 квітня 1921 р. визнав радянські червонохресні організації і допустив у Болгарію російську місію. Тоді болгарський уряд прийняв пропозицію Міжнародного товариства Червоного хреста про розташування на території Болгарії 200 дітей козаків та осіб, що їх супроводжували, вивезених з о. Лемнос. Відтак Х. Раковський сподівався привернути увагу до голоду на Півдні України й отримати допомогу.

П. Линниченко мав їхати через Одесу, де його чекав Христофор Каліфарський — болгарський громадянин, який виконував обов'язки представника УЧХ в Болгарії. Очікуючи виїзду в Софію причорноморському місті,

Заступник голови президії
Українського товариства
Червоного Хреста Платон
Линниченко (1884–1937)

¹⁰ Власенко, В.М. Друга хвиля міжвоєнної української політичної еміграції у Південно-Східній Європі. *Сумська старовина*. 2013. № XL. С. 22–35.

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 65–65 зв.; Ф. 4. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 101–101 зв.

П. Линниченко поспілкувався з артистами Театру російської драми і Одеської опери й запропонував їм провести двомісячний гастрольний тур у Болгарії та Югославії з гуманітарною місією — збирання коштів для голодних в УСРР. Одеські артисти не залишилися байдужими до пропозиції — вони знали про голод на Півдні України не з розповідей. За день до виїзду П. Линниченко повідомив про свою ідею започаткування радянської «культурної дипломатії» Х. Раковському¹². Однак реалізувати її попри згоду всіх сторін не встиг.

Делегація УСРР у складі 6 осіб на чолі з П. Линниченком прибула до Варни на теплоході «Софія» 16 вересня 1921 р. Офіційне завдання делегації полягало в організації допомоги «братської Болгарії» голодному населенню РСФРР і УСРР¹³. За день до їхнього приїзду в Софії відбулося засідання щойно створеної Комісії для збирання добровільних пожертв голодним у Радянській Росії¹⁴. Така активність зумовлювалася рішенням Першої Міжнародної конференції допомоги голодним радянської Росії, що відбулася в серпні 1921 р. у Женеві. Там 15 національних релігійно-доброчинних товариств і комітетів Червоного Хреста під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста на чолі з відомим вченим, дослідником Арктики Фрітьйофом Нансеном об'єдналися з метою допомоги радянській Росії. Ф. Нансен підписав 27 серпня 1921 р. відповідний договір з наркомом закордонних справ РСФРР Г. Чичеріним. Відтак перші транспорти з гуманітарною допомогою вирушили насамперед до Росії. Голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції О. Шульгин у вересні 1921 р. звернувся до Ф. Нансена як очільника Міжнародного комітету Червоного Хреста з проханням про організацію допомоги голодному українському населенню. На радянську Україну діяльність місії Ф. Нансена поширилася все ж згодом відповідно до договору, підписаного Х. Раковським в грудні 1921 р.

¹² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 317.

¹³ Заявление делегации украинского Красного креста председателю совета министров Болгарии по поводу ареста делегации болгарскими властями в Варне. *Советско-болгарские отношения и связи: документы и материалы*. Т.1: ноябрь 1917 — ноябрь 1944 / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики, БАН, Ин-т истории; редкол. Л.Б. Валев (отв. ред.), В. Хаджиниколов (отв. ред.). Москва: Наука, 1976. С. 125.

¹⁴ Циркулярное письмо Центральной комиссии по оказанию помощи голодным Советской России окружным и местным партийным организациям об учреждении комиссии и о сборе средств помощи. *Советско-болгарские отношения и связи: документы и материалы*. Т. 1: ноябрь 1917 — ноябрь 1944 / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики, БАН, Ин-т истории; редкол. Л.Б. Валев (отв. ред.), В. Хаджиниколов (отв. ред.). Москва: Наука, 1976. С. 126.

Зі свого боку українці створили в Софії тимчасовий Український комітет Червоного Хреста¹⁵. Уряд УНР, усвідомлюючи ускладнення геополітичної ситуації для питання української державності, докладав зусиль для протидії антиукраїнським тенденціям і шукав можливі форми збереження присутності в європейських столицях, зокрема в Софії для продовження діяльності, започаткованої дипломатичними представництвами. Використання парасольки цієї гуманітарної організації колишніми співробітниками дипмісій та виконання ними обмежених консульських функцій надавало українцям сподівання на допомогу від держави, яку вперто хотіли знищити більшовики.

Представник Міжнародного товариства Червоного Хреста
Михайло Парашук

Створення філії комітету в Софії ініціював М. Парашук, який приїхав сюди після завершення свого мандату в Естонії. Він деякий час працював у складі диппредставництва та очолював Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Естонії, брав активну участь у поширенні правдивої інформації про Україну та організації допомоги українцям. Після перенесення радянсько-польських переговорів у вересні 1920 р. до Риги становище українських представництв у Балтії ускладнилося. У грудні 1920 р. місії в Латвії, Литві й Естонії було об'єднано, невдовзі їх діяльність припинилася. З Таллінну М. Парашук виїхав спершу до Варшави, де разом з колишнім очільником українського посольства у Швейцарії Є. Лукасевичем — колишнім заступником голови Всеукраїнської спілки лікарів та одним з організаторів медично-санітарної служби УНР і Українського товариства Червоного Хреста, упродовж січня–квітня 1918 р. директором Департаменту охорони здоров'я — вони розробили проєкт створення червонохресної організації УНР на Балканах. Отримавши в квітні 1921 р. за підписом Є. Лукасевича посвідку про повноваження як представника Українського комітету Червоного Хреста, М. Парашук вирушив спершу до Стамбула. Там разом з колишнім генеральним консулом Української Держави у Петербурзі С. Веселовським організували в серпні філію комітету¹⁶.

¹⁵ ЦДА РБ. Ф. 1717К. Оп. 1. А. е. 257. Л. 7.

¹⁶ ЦДА РБ. Ф. 1717К. Оп. 1. А. е. 250. Л. 2.

Восени М. Паращук провів організаційні заходи щодо створення подібної філії в Софії з метою «допомоги голодуючим і хорому населенню і біженцям українського походження»¹⁷. До складу комітету спершу увійшли дипломати М. Паращук і Ф. Шульга та професори Софійського університету М. Попруженко і В. Зав'ялов¹⁸. Від імені членів-засновників М. Паращук звернувся до болгарських органів влади та Міжнародного комітету Червоного Хреста в Женеві про підтримку їхньої діяльності. Належно розгорнути роботу через інтриги М. Паращуків не вдалося, але він залишився в Софії.

Членів делегації УСРР, приїзд яких до Варни співпав з цими подіями, заарештували ще на теплоході, де утримували під наглядом тиждень, потім перевели в карантин. П. Линниченко безуспішно неодноразово звертався до місцевої влади з проханням терміново владнати ситуацію. Оскільки офіційних відносин УСРР з Болгарією не мала, Х. Раковський скерував ноту протесту з цього приводу через повноважного представника УСРР у Польщі О. Шумського. Той вручив дипломатичний документ послу Болгарії в Польщі й нарешті нота потрапила в Софію.

Реагуючи на це звернення, виконувач обов'язків голови ради міністрів та міністра закордонних справ і віросповідань Др. Добрев надіслав міністру внутрішніх справ звернення про звільнення української делегації та надання дозволу на в'їзд до Софії з огляду на мету їхнього приїзду — обговорення питання про допомогу Болгарського товариства Червоного Хреста голодним Росії та прийняття Болгарією 20 тис. голодних дітей з Росії. При цьому наголошувалося, що болгарський уряд має подбати про болгарських підданих, приречених на голодну смерть в Росії, але не вважає за можливе скерувати до Росії когось для переговорів з радянським урядом про організацію репатріації болгар¹⁹. У зовнішньополітичному відомстві планували скористатися присутністю української делегації для вирішення цього питання. Зрештою болгарський уряд дозволив радянському Українському товариству Червоного Хреста працювати в Болгарії²⁰. До збирання коштів для допомоги біженцям і військовополоненим у Болгарії долучалися інші червонохресні організації: Міжна-

¹⁷ ЦДА РБ. Ф. 1717К. Оп. 1. А. е. 257. Л. 7.

¹⁸ ЦДА РБ. Ф. 1717К. Оп. 1. А. е. 250. Л. 8.

¹⁹ Письмо и.о. министра иностранных дел Болгарии министру внутренних дел в связи с прибытием делегации украинского Красного Креста в Софию. *Советско-болгарские отношения и связи: документы и материалы*. Т. 1: ноябрь 1917 — ноябрь 1944... С. 126.

²⁰ Панайотов, П. Руските емигранти в България и движението сред тях за връщане в Съветска Русия (1920–1923 г.). *Исторически преглед*. София, 1963. Кн. 5. С. 57.

родне товариство Червоного Хреста, Болгарське й Американське товариства Червоного Хреста²¹.

30 листопада 1921 р. слідом за російським РНК Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) ухвалив до четвертої річниці російської революції постанову про амністію членам білих армій та цивільним емігрантам. До них прирівнювалися українські громадяни, які брали участь в «військових організаціях» П. Скоропадського, С. Петлюри та «інших ворогів робітничо-селянської держави»²². Документ декларував можливість повернення в Українську СРР особам, що отримують особисту амністію, на тих підставах, як і військовополонені. Вже в січні 1922 р. паролав «Кирилл» доправив до Одеси 650 військовополонених²³.

12 квітня 1922 р. ВУЦВК ухвалила на додаток до цієї постанови ще одну. На НКЗС УСРР покладалося завдання вжити негайних засобів для якнайширшого оповіщення про цей акт емігрантських осередків та урядів тих держав, на території яких вони перебували²⁴. Болгарія належала до таких держав²⁵. Проте формування у Варні «Русского добровольческого полка» з числа білогвардійців викликав занепокоєння урядів радянських республік і протидію болгарських комуністів. РСФРР і УСРР окремо і спільно подавали ноти протесту. Зокрема УСРР з досвіду захоплення Києва Добровольчою армією 1919 року розглядала ці дії як підготовку до нападу на її територію. На початку квітня 1922 р. заступник наркома закордонних справ УСРР А. Яковлів звернувся до прем'єр-міністра і міністра закордонних справ Болгарії А. Стамболійського з нотою протесту, вказуючи, що болгарський уряд відверто підтримує на своїй території білогвардійські збройні сили й сприяє поповненню їх російськими біженцями²⁶. При цьому висувалося попередження, що будь-який напад цих формувань з території Болгарії урядом УСРР буде розглядатися як напад Болгарії. Водночас наголошувалося на готовності української сторони до «мирних відносин і мирного співробітництва з Болгарським Урядом», що ґрунтувалася на незмінному доброзичливому

²¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 65.

²² ЦДАВО України. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2; Спр. 2592. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 1.

²³ Панайотов, П. Руските емигранти в България... С. 44.

²⁴ Там само.

²⁵ Власенко, В.М. Друга хвиля міжвоєнної української політичної еміграції... С. 22–35.

²⁶ Нота Заступника Народного Комісара Закордонних Справ УСРР прем'єр-міністрові і Міністрові Закордонних Справ Болгарії Стамболійському про прагнення УСРР встановити з нею мирні відносини від 24 квітня 1922 р. *Українська РСР на міжнародній арені*... С. 477.

ставленні до захисту економічних і національних прагнень болгарського народу²⁷.

Зустріч Х. Раковського і А. Стамболійського під час Генуезької конференції (1922, квітень)

За кілька днів, 14 квітня, Х. Раковський мав зустріч з А. Стамболійським під час Генуезької конференції (10 квітня — 19 травня 1922 р.). Розмова зайшла про ноту протесту і болгарську допомогу врангелівцям²⁸. Болгарський прем'єр-міністр телефонував у Софію з завданням дати «якнайучтивішу» відповідь. Відтак нота-відповідь від 21 квітня за підписом Р. Даскалова містила запевнення в дружніх почуттях до УСРР і обіцянку вжити всіх заходів, щоб паралізувати будь-які дії «російських біженців» проти УСРР²⁹. Та вже наступного дня РСФРР та УСРР подали

²⁷ Нота Заступника Народного Комісара Закордонних Справ УРСР прем'єр-міністрові і Міністрові Закордонних Справ Болгарії Стамболійському про прагнення УРСР встановити з нею мирні відносини від 24 квітня 1922 р. *Українська РСР на міжнародній арені...* С. 478.

²⁸ Спасов, Л.Й. Болгария и СССР 1917–1944 г. (политико-дипломатически отношения). Велико Търново: Фабер, 2008. С. 91.

²⁹ Панайотов, П. Руските емигранти в България... С. 47.

спільну ноту протесту проти надання зброї болгарською стороною «*мешканцям*» варненського табору³⁰.

Зустріч Г. Чичеріна та Х. Раковського під час конференції в контексті основної тематики дипломатичного форуму з А. Стамболійським відкрила шлях до встановлення торгівельних відносин від УСРР і Болгарією. Вони досягнули домовленості про підготовку проєкту договору про відновлення торгівлі, однак його підписання відкладалося.

Тим часом 12 квітня 1922 р. ВУЦВК ухвалила додаток до постанови про амністію військовим і цивільним біженцям³¹. Представник УСРР у Празі М. Левицький вручив звернення до уряду Болгарії з цього приводу повноважному представникові Болгарії у Празі С. Дупарінову 25 липня 1922 р. Український і болгарський представники обговорили питання про репатріацію біженців і військовополонених до Одеси. Окрім повідомлення про оголошення амністії українським емігрантам, М. Левицький порушив два принципово важливі питання: про погодження з болгарським урядом дозволу на перебування в Болгарії «*одному або двом представникам Українського Червоного Хреста з офіційним зобов'язанням не брати участь у будь-якій політиці*» та скерування своїх представників в Українську РР; про встановлення торговельних відносин між УРР і Болгарією, а також створення в Софії офіційного представництва радянської України. Про відвідини болгарського посольства радянським представником С. Дупарінов негайно повідомив прем'єр-міністру А. Стамболійському³².

За місяць до Софії надійшов проєкт угоди між Болгарією та УСРР про взаємну репатріацію українських та болгарських військових та цивільних громадян, підготовлений С. Дупаріновим та М. Левицьким. Важливою частиною угоди було питання врегулювання служби Червоного Хреста між двома країнами. Після погодження урядами угода мала бути підписана в Празі дипломатичним представниками обох сторін. Репатріації підлягали всі без винятку громадян Болгарії та України, які бажали повернутися до своїх домівок. На них репатріантів з українського боку поширювалася амністія. Пунктом передачі відповідних репатріантів визначалася станція Одеса–Варна. Для реалізації домовленостей скеровувалися делегати від кожної сторони Червоного Хреста. Представництвом Червоного Хреста надавалося «*право розпоряджатися розшуками загин-*

³⁰ Советско-болгарские отношения и связи: документы и материалы. Т. 1: Ноябрь 1917 — ноябрь 1944... С. 79.

³¹ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук... С. 87.

³² Там само. С. 89.

лих та загиблих, надавати протоколи загиблих та інформацію про місця поховань та якомога більше дбати про утримання останніх»³³.

Вже у вересні 1922 р. Уряд Болгарії скерував до Одеси свого представника І. Орманова для організації торгівельного обміну між Болгарією і Україною³⁴. Його посада трактувалася як представник Загального робітничого кооперативного товариства «Освобождение» при Українському уповноваженому НКВТ по Одеському районі. З 1921 р. І. Орманов керував при товаристві закупівлею і відправкою в радянську Росію зернових продуктів. Тим самим балансуючи між визнанням і невизнанням радянських республік, Болгарія розпочинала торговельні відносини з УСРР. Хоч ця діяльність тривала недовго: 1923 р. болгарський представник виїхав за переведенням у Москву

Таким чином, активність українських більшовиків, керованих Москвою, переважила сили української еміграції в Софії. Для продовження боротьби за українську ідею вони потребували консолідації та інституалізації. Це усвідомлював зокрема В. Драгомирецький, який ще деякий час продовжував виконувати обов'язки дипломатичного агента УНР. Радянська сторона докладала максимальних зусиль для дискредитації українських представників. Утім, радянсько-болгарський договір було підписано лише в середині 1930-х рр.

2. Роль об'єднань української еміграції у формуванні інструментів культурної дипломатії в українсько-болгарських взаємин (1920–1940 рр.)

Діяльність українських емігрантів у Болгарії на початковому етапі становлення дипломатичних відносин між Болгарією і Українською Державою/УНР у 1918–1921 рр. стала частиною офіційного діалогу між Києвом як столицею незалежної держави та Софією. Еміграційний осередок українців сформувався в Софії в результаті прибуття починаючи з другої половини 1918 р. трьох хвиль еміграції з Одеси, Криму та евакуації з Туреччини в складі Російської армії³⁵. Еміграційні

³³ Там само. С. 91–92.

³⁴ Сообщение представителя кооператива «Освобождение» в Советской России И. Орманова уполномоченному Наркомвнешторга по Одесскому району об открытии представительства кооператива. *Советско-болгарские отношения...* С. 169.

³⁵ Власенко, В.М. Третья волна міжвоєнної української еміграції до Болгарії... С. 184–195.

потоки зумовлювалися різними причинами, але загалом були спричинені глобальними геополітичними змінами, пов'язаними зі Світовою війною. Перша хвиля еміграції до Болгарії з Одеси тривала до кінця 1919 р. Тоді після поразки військ Антанти в квітні 1919 р. сюди прибули заможні громадяни, військові та цивільні особи — ті, кому вдалося роздобути білети на пароплави. Впродовж зими — весни 1920 р. через поразки Білої армії генерала Антона Денікіна з Одеси та Новоросійська сюди евакуювалися військові та цивільні особи. Третя хвиля тривала 13–16 листопада 1920 р. й зумовлювалася поразкою *«Русской Армії»* генерала П. Врангеля в Криму. Внаслідок кількох хвиль еміграції на початку 1920-х рр. в Болгарії перебувало близько 35 тис. біженців/емігрантів з Росії й України³⁶.

Ті, хто ідентифікував себе як українці, гуртувалися довкола українського диппредставництва й брали участь в культурних заходах посольства. Після фактичного припинення його діяльності останній представник посольства В. Драгомирецький став дипломатичним агентом Державного Центру УНР (ДЦ УНР) у Болгарії³⁷. Він представляв незалежну Україну в Болгарії в той час, коли більшовики шукали шлях до встановлення офіційних відносин з цією балканською країною.

У роботі з українською еміграцією ДЦ УНР керувався законами *«Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці»* та *«Про Державну Народну Раду Української Народної Республіки»*, схваленими Радою Народних Міністрів та затвердженими Головою Директорії УНР С. Петлюрою 12 листопада 1920 р.³⁸ Брак коштів, виїзд з країни і до того невеликої кількості національно свідомих українців, невизначений статус самого Уряду УНР після виходу на еміграцію, особливо після підписання у березні 1921 р. Ризького мирного договору, не давали підстав для активності еміграційного уряду на зовнішній арені. Пройшовши складний процес об'єднання в культурно-просвітницькі організації та мистецькі колективи, поступове інтегрування в болгарське суспільство та розгортання активної публічної роботи й забезпечення присутності в інформаційному просторі своєї нової батьківщини, українці продовжили в еміграції розвиток української справи.

³⁶ Там само.

³⁷ Обіймав цю посаду до 1925 р., його змінив М. Паращук (впродовж 1926–1929 рр.). 1929 р. через перерву в комунікації з М. Паращуком міністр закордонних справ О. Шульгін призначив своїм представником Б. Цибульського.

³⁸ Власенко, В., Гузун, В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. *Сумська старовина*. 2016. № XLVIII. С. 26.

Організована діяльність та згуртування їх довкола української ідеї склали передумови для формування сприятливої громадської думки в Болгарії про український народ та українську державність.

За сприяння В. Драгомирецького у квітні 1921 р. в Софії відкрився притулок «Українська Хата» на 120 місць³⁹ (за адресою вул. Гробарська в бараку без номера)⁴⁰. Поява спеціального приміщення мала винятково важливе значення для української справи, оскільки перед тим українські старшини і козаки жили в російських притулках, де національно свідомі українці зазнавали утисків. Болгари не відокремлювали українців від росіян, а без російських емігрантських організацій отримати допомогу вони не могли⁴¹. Власними силами українські емігранти облаштували в «Українській хаті» бібліотеку-читальню, яку прикрашав портрет М. Драгоманова, сцену для вистав та кухню-їдальню⁴².

Активісти української громади продовжили догляд за могилою М. Драгоманова на Софійському цвинтарі та проведення заходів на його честь, започаткованих першим посольством УНР в Болгарії. Вже у квітні 1921 р. В. Драгомирецький обговорив питання встановлення пам'ятника на могилі професора з його онуком Д. Шишмановим⁴³. У червні цього ж року українці влаштували урочистості на могилі вченого, встановили новий хрест, пофарбували його в національні синьо-жовті кольори, провели церемонію покладання квітів. Військові, які проживали у притулку «Українська хата», підготували спеціальний вінок у формі українського тризуба, хор виконав гімн «Ще не вмерла Україна» та піснеспів «Вічна пам'ять». Від родини Шишманових-Драгоманових у заході взяв участь Д. Шишманов і виступив з короткою промовою українською мовою⁴⁴.

Формою публічного самовиявлення українців стала участь активістів та лідерів українських організацій у важливих для болгарського суспільства заходах. Так, українці-емігранти були присутніми на похованні

³⁹ Дознание от Григорий Иванов Васько // Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук: украински скулптор и виден обществен деец (1878–1963): Сб. документи, снимки и публикации. София: Парадигма, 2016. С. 283.

⁴⁰ Писмо от Димитър Шишманов до родителите му Лидия и Иван Шишманов // Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук: украински скулптор и виден обществен деец (1878–1963): Сб. документи, снимки и публикации. София: Парадигма, 2016. С. 103.

⁴¹ Доклад полковника Василя Филоновича // Там само. С. 327.

⁴² Нині це сучасний квартал Софії «ДРАЗ Махала» поблизу площі «Львов мост». Одна з вулиць, яка вела до новоствореного Софійського християнського цвинтаря. Нинішня назва вулиці — «Козлодуй».

⁴³ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук... С. 103.

⁴⁴ Из писмо от Димитър Шишманов да родителите му за честване на М. Драгоманов. Там само. С. 104.

болгарського письменника, друга України І. Вазова наприкінці вересня 1921 р. За спогадами активіста-громадівця Г. Крупицького, організована чисельна участь українців, понад 80 осіб, під національними стягами у церемонії прощання з видатним болгарським письменником затьмарила присутність представників російських емігрантських організацій⁴⁵.

Тогочасні уряди Т. Теодорова та А. Стамболійського не перешкоджали українським емігрантам створювати свої організації⁴⁶. Першим офіційно зареєстрованим товариством українців у Болгарії стала культурно-просвітня організація «*Українська Громада*», заснована 6 вересня 1922 р. До її складу її правління входили полковник В. Филонович, сотник Г. Крупицький та чотовий М. Храпко. Статут «*Української Громади*» допомагав укласти М. Парашук⁴⁷, документ затверджено рішенням Міністерства народної освіти Болгарії. Ключове завдання «*Української громади*» полягало в об'єднанні українців у Софії та загалом у Болгарії. Філії організації створювалися в мм. Пловдив, Варна, Бургас, Відін, Русе, Севлієво, Слівен, Ловеч, Айтос, Велико Тирново, Казанлик, Перник, Стара Загора, Нова Загора, Ямбол та ін. Вони згодом припиняли своє існування, а деякі перетворювалися на самостійні організації⁴⁸. У 1922–1925 рр. управа «*Української Громади*» працювала у притулку «*Українська хата*»⁴⁹. Там-таки розташувалася редакція інформаційного листка «*Українська громада*» — неперіодичного видання накладом 1 тис. примірників, у форматі четвірки. Рада «*Української Громади*», розпочала видання інфолистка невдовзі після свого створення, наклад поширювався серед членів організації в Софії та у її регіональних філіях.

⁴⁵ Доклад от Григорий Крупицки за украинските организации в България (1920–1927). *Там само*. С. 238.

⁴⁶ Павленко, В., Павленко, Н. Межвоенная украинская эмиграция в Болгарии. ROSSICA. Praha, 1996. Vol. I. Is. 2. P. 107–120.

⁴⁷ Доклад М. Парашука про стан української еміграції. Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук: українски скулптор и виден обществен деец... С. 250.

⁴⁸ Власенко, В. Українська громада в Болгарії (за матеріалами паризького тижневіка «Тризуб»). *Матеріали шостої та сьомої міжнародних наукових конференцій «Драгоманівські студії»*. Софія: Бетапринт. Петрови и Сие, 2013. С. 82.

⁴⁹ Власенко, В. Болгарія і українська політична еміграція в міжвоєнний період: форми взаємодії. *Україна і Болгарія в історії Європи: збірник наукових праць*. Київ–Софія. 2019. С. 339.

Члени товариства «Українська громада» в Софії (1932)

У перші місяці існування «Української Громади» виокремилися військова організація «Січ» та Культурно-просвітній гурток на чолі з М. Храпком. З метою розширення культурно-просвітньої роботи було створено раду гуртка в складі 75 осіб, що були «прихильні до національного руху УНР»⁵⁰. Гурток мав на меті підвищення культурного рівня своїх членів шляхом самоосвіти, репрезентації духовних скарбів українського народу та інформування болгарської громадськості про національні прагнення українського народу. Основними формами реалізації поставлених завдань були вечори-читання української літератури, вокально-музичні вечірки, лекції, виголошення доповідей⁵¹. У рамках гуртка діяла початкова школа для неосвічених, а також курси «Українознавство» за програмою середньої школи з лекціями з української граматики, історії письменства, географії, етнографії. Було засновано аматорський гурток, хор та струнний оркестр, бібліотеку.

Своїм завданням «Українська Громада» вважала й сприяння формуванню позитивного ставлення болгарської громадськості до українського

⁵⁰ Доклад полковника Василя Филоновича // Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук: українски скулптор и виден обществен деец... С. 328.

⁵¹ Доклад от Григорий Крупицкий за украинските организации в в България (1920–1927). Там само. С. 238.

визвольно-національного руху⁵². При гуртку було створено молодіжну організацію «Українське студентство», члени якої очікували сприяння В. Драгомирецького та МЗС УНР у отриманні можливості завершити вищу освіту в Софії або у Берліні, Відні, Празі. До складу правління організації з невеликою чисельністю (14 осіб) увійшли М. Храпко, писар В. Пилипченко і Д. Копаниця⁵³. Молодь підтримувала заходи «Української Громади» з ушанування пам'яті Т. Шевченка, впорядкування місця могили М. Драгоманова (допомагали у встановленні огорожі).

Через скрутне матеріальне становище емігрантів керівництво «Української Громади» зверталось до Уряду УНР з проханням надати фінансову допомогу для культурно-просвітницької роботи та забезпечити книгами й підручниками за різними напрямками науки і мистецтва⁵⁴. ДЦ УНР намагався виділяти кошти на проведення інформаційної та пропагандистської компанії «Української Громади» у Болгарії. 1922 р. М. Парашчук пропонував уряду УНР створити загальний фонд для фінансування інформаційної, видавничої та культурної роботи українських емігрантів, хоча ця ідея не була підтримана.

У 1923–1924 рр. активність «Української Громади» знизилася, що зумовлювалося припиненням функціонування українського дипломатичного представництва та виїздом на навчання до Чехословаччини молоді — найактивнішої частини громади. Культурній праці в Болгарії, на думку С. Наріжного, найбільше шкодили брак відповідних діячів і засобів та інтриги й перешкоди з боку більшовицьких елементів⁵⁵. Крім того, на заваді українській справі ставали і російські-емігранти врангелівці та зміна політичної кон'юнктури в Болгарії. Як свідчив один з лідерів української еміграції Г. Крупицький, керівник більшовицької організації «Союз возвращения на родину», представник Російського комітету Червоного Хреста І. Корешков вживав заходів впливу на болгарську владу для обмеження прав українського дипломатичного представництва. В болгарській пресі публікувалися статті антиукраїнського характеру з провокаційними твердженнями на адресу дипломатичного агента УНР В. Драгомирецького. Незважаючи на заборону політичної діяльності актив «Української Громади» виступив на захист офіційного статусу укра-

⁵² Филонович, В. Відношення Болгарських кол до Українців. Там само. С. 240.

⁵³ Становище Українського студентства в Болгарії // Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук: украински скулптор и виден обществен деец... С. 240.

⁵⁴ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 327–329.

⁵⁵ Наріжний, С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. Прага, 1942. С. 120.

їнського дипломатичного представника. В листі від 10 травня 1923 р. до болгарського прем'єр-міністра А. Стамболійського висловлювалося прохання і надалі визнавати єдиного представника України В. Драгомирецького як особу, що має відповідні права та повноваження українського уряду. У зверненні підкреслювалося, що Болгарія однією серед перших країн Європи визнала у 1918 р. Україну як незалежну та самостійну державу. Підписанти апеляції нагадували, що багатомільйонний український народ впродовж п'яти років вів криваву боротьбу за самостійність та проти спроб ворогів *«розбити єдність народних селянських сил, які прагнуть мати національний уряд, визнання права власності, збереження прав людини, свободи слова і друку»*⁵⁶.

Представники *«Української громади»* вдавалися й до публічного реагування на антиукраїнські публікації врангелівців в болгарській пресі, наполягаючи на спростуванні образливих кваліфікацій стосовно дипломатичного агента В. Драгомирецького на кшталт *«розвінчаний український консул»*. 29 травня 1923 р. громадівці надіслали редактору газети *«Русь»* лист з вимогою опублікувати спростування статті *«Жовто-блакитна демагогія»* від 28 травня 1923 р. невідомого автора. Українські емігранти апелювали, що *«як окрема українська нація»* українці не належали до російської колонії та не втручалися у її справи. Також виловлювалося сподівання, що представники російської колонії, бажаючи щастя власному народові, зрозуміють прагнення українського народу до свободи⁵⁷.

Активна роз'яснювальна діяльність новоствореної української організації, рішучий опір антиукраїнським проявам в Болгарії привернули увагу проросійських кіл, які вдавалися до дискредитації *«Української Громади»* та зокрема М. Парашука. Останнього навіть намагалися представити як *«більшовицького агента»* для дезорієнтування і роздроблення українського осередку. Для цих цілей використовувалися й окремі козацькі товариства⁵⁸.

Після державного перевороту в Болгарії 9 червня 1923 р. і приходу до влади уряду А. Цанкова⁵⁹ розпочалися переслідування прихильників української ідеї з боку урядових болгарських інституцій. М. Парашук називав міністра закордонних справ А. Бурова (1923–1931) та міністра

⁵⁶ Там само. С. 233.

⁵⁷ Манганчев, П. Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни (1918 г. — 1944 г.). София: Колбис, 2011. С. 241–242.

⁵⁸ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук... С. 239.

⁵⁹ 9 червня 1923 р. Прем'єр-міністра С. Стамболійського було вбито, а уряд А. Цанкова ототожнювали з чорним терором.

внутрішніх справ І. Русева (1923–1926) непримиренними ворогами українців⁶⁰.

Непорозуміння між активістами спричинило 1923 р. виокремлення в складі «Української Громади» «Гуртка імені М. Драгоманова» та об'єднання «Вільне козацтво». У жовтні 1924 р. «Гурток імені М. Драгоманова» було закрито, його членів заарештували за доносом росіян і українських «вільних козаків»⁶¹. За повідомленнями болгарської преси, поліція викрила «Гурток імені Драгоманова» у складі близько 30 українських емігрантів, який замість культурної роботи займалася політичною пропагандою⁶². Але навіть за цих умов українці Софії продовжували згуртовувати українство в болгарських регіонах. З цією метою проводилися «ланцюгові» тематичні заходи. Активну участь у цьому процесі брав позбавлений дипломатичного статусу В. Драгомирецький. Подорожуючи Болгарією, він читав цикл лекцій «Українська література» в місцях проживання українських емігрантів⁶³.

Під час тематичних громадсько-політичних заходів чи зібрань для вшанування видатних українців та пам'ятних дат української історії⁶⁴ проводилися концерти з різноманітною програмою. Українські хорові колективи існували в різних містах та населених пунктах Болгарії. Хор та ансамбль струнних інструментів діяв при «Українській Громаді» у 1921–1922 рр.⁶⁵, які виступали на імпровізованій сцені «Української хати», український хор було створено в селі Кочериново поблизу міста Благоевград.

Поширення серед українських емігрантів Болгарії набула сценічна самодіяльність. Аматорські драматичні гуртки почали створюватися з 1922 р. у Софії, Варні, Севлієво та Кочериново. Наприкінці того ж року в «Українській хаті» в Софії поставили уривок драми «Кара совісті» Г. Цеглинського за поемою Т. Шевченка «Сліпий»⁶⁶. При Українському гуртку ім. М. Драгоманова розпочав діяльність створений 13 квітня

⁶⁰ Останній відмовив у реєстрації статуту Українського громадського комітету на чолі з М. Парашуком, який було ухвалено на з'їзді 72-х представників з різних регіонів Болгарії, що відбувся 3 січня 1926 р. в Софії. Див.: Доклад за украинската емиграция в България от проф. Михайло Парашчук // Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук: украински скулптор и виден обществен деец... С. 250.

⁶¹ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук... С. 238–239.

⁶² Там само. С. 356.

⁶³ Там само. С. 238.

⁶⁴ Власенко, В. Культурна діяльність міжвоєнної української еміграції в Болгарії (музика, танці, театр). *Сумська старовина*. 2018. № LII. С. 39.

⁶⁵ Там само. С. 39.

⁶⁶ Там само. С. 42.

1924 р. у Пернику Український гурток аматорів драматичного мистецтва (УГАДМ). У жовтні 1924 р. гурток поставив п'єси «Невольник» І. Карпенка-Карого та «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, згодом — водевіль «Пропечатали» І. Тогобочного, п'єсу «По ревізії» М. Кропивницького, комедію «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, драму «Борці за мрії» І. Тогобочного. Вистави проходили у приміщенні фабрики підприємця Н. Балабанова, дирекція підприємства сприяла самодіяльності українських емігрантів, в т.ч. забезпечувала сценічними костюмами. Театральну літературу гурток отримував від В. Филонича як представника уряду УНР⁶⁷.

У квітні 1924 р. Комітет допомоги українським біженцям підготував художній вечір Української народної пісні «Під небосхилом України». 21 грудня 1924 р. у залі «Славянська бесіда» було проведено концерт Українського народного хору під керівництвом І. Сеславина (ранній псевдонім І. Орлова). Солісти та хоровий колектив виступали в українських національних костюмах, а до програми були включені народні пісні та твори українських композиторів М. Лисенка, С. Гулака-Артемовського, П. Бажанського, С. Заремби та ін. Сольні номери виконували артисти Національної опери Болгарії М. Василева, А. Краєв, Н. Воденичарова. Окрім цього в окремому відділенні концерту виконувалися українські народні танці «Гопак» та «Козачок». Цей захід став одним із перших проявів взаємодії українських самодіяльних колективів з болгарськими професійними артистами і гідно презентував українське хорове мистецтво і українські народні пісні в Болгарії, особливо враховуючи той факт, що Українська республіканська капела під орудою О. Кошиця не приїздила до Болгарії в рамках європейських гастролей.

Важливим напрямом діяльності української громади стало пропагування Української автокефальної церкви. Намагаючись задовольнити духовні потреби українських емігрантів 1922 р. В. Филонич створив Об'єднану раду українських організацій в Софії, яка заопікувалася питанням створення власної парафії Української Автокефальної Церкви в болгарській столиці. Розглядалася можливість висвячення студентів-богословів з середовища української громади та отриманням літератури від Української Автокефальної Церкви. В той же час відбулися перші спроби домовитися з болгарськими священниками про використання української мови під час поминального богослужіння на честь Тараса Шевченка⁶⁸.

⁶⁷ Там само. С. 43.

⁶⁸ Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) 1910–1969 / Упоряд.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2011. С. 232.

Восени 1925 р. члени Гуртка ім. М. Драгоманова заснували в Софії «Комітет будови пам'ятника на могилі М. Драгоманова», до складу якого увійшли Б. Цибульський (голова), та І. Вонарха-Варнак, І. Маслюк, П. Романюк, та І. Коршун. Кошти збиралися як серед українців в Болгарії — всього 11 336 левів, так і в європейських країнах. Зокрема українці Чехословаччини передали 3775 чеських крон або 15 156 болгарських левів. Загалом було зібрано 26 492 болгарських левів. З цієї суми було здійснено видатків на суму 25 970 левів, решту було передано в касу Комітету. Автором пам'ятника був М. Парашук, який одночасно виконував роль скарбника Комітету⁶⁹. Процес встановлення пам'ятника затягнувся через рішення Міської управи Софії упорядкувати Софійський цвинтар шляхом упорядкування алей.

Не полишаючи спроб легітимізувати свою роботу, емігрантські активісти створили Українсько-болгарське товариство (УБТ), яке погодився очолити І. Шишманов. Перше засідання УБТ відбулося 17 лютого 1926 р. у софійській прогімназії «*Граф Игнатиев*»⁷⁰. У протоколі засідання та статуті УБТ ціллю його роботи визначено зближення болгарської і української інтелігенції та взаємного ознайомлення з духовною та матеріальною культурою⁷¹. Однак через ворожість до ідеї УНР з боку окремих українських емігрантів та їхній спротив установче засідання УБТ виявилось єдиним. Ні М. Парашук, ні І. Шишманов більше не робили нових спроб відновити УБТ⁷².

Чергова зміна уряду та прихід до влади 1926 року болгарського прем'єр-міністра А. Ляпчева дещо покращила ситуацію для українських емігрантів. З середини 1920-х рр. провідну роль в українському емігрантському середовищі намагалися перебрати на себе прихильники І. Полтавця-Остряниці, які створили в Болгарії осередок очолюваного ним Українського національного козацького товариства» (УНАКОТО). Штаб організації перебував у Німеччині. Колишній ад'ютант гетьмана П. Скоропадського Іван Полтавець-Остряниця заснував організаційну групу Українського національного вільнокозацького товариства у вересні 1920 р. у Берліні, яка тісно співпрацювала з очолюваним ерцгерцогом Вільгельмом Габсбургом (Василем Вишиваним) у Відні Вільним козацьким товариством. Влітку 1921 р. на цій базі постало об'єднане Українське Національне Вільнокозацьке Товариство. У жовтні 1922 року в Берліні почало діяльність Українське козацьке товариство на чолі з колишнім

⁶⁹ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашук... С. 361–366.

⁷⁰ Там само. С. 393.

⁷¹ Там само. С. 395.

⁷² Там само. С. 250–251.

командувачем Армії УНР, генералом М. Омеляновичем-Павленком. Невдовзі, в результаті конфлікту з В. Вишиваним І. Полтавець-Остряниця вийшов зі своїми прибічниками зі складу Українського Національного Вільнокозацького Товариства і заснував у Мюнхені в січні 1923 р. Українське Національне Козацьке Товариство (УНАКОТО). Мета всіх козацьких організацій була близькою. Вона полягала в «відбудові Української Держави», «установленні Національної Диктатури, опертої на національне Козацьке Військо»⁷³.

Члени болгарського осередку УНАКОТО заснували Українське культурне об'єднання (УКО) в Болгарії. Відповідне рішення Міністерства внутрішніх справ Болгарії було підписано 18 червня 1926 р.⁷⁴ Головою УКО було обрано В. Колісніченка. У різні періоди організацію очолювали І. Орлов (з 1928 р. з перервами), колишній співробітник посольства УНР Д. Шелудько (з 1934 р.), П. Литвиненко (з 1938 р.), Д. Майстренко (1940–1942 рр.)⁷⁵. На початку 1930-х рр. УКО перебувало під впливом Організації українських націоналістів (ОУН)⁷⁶, створеної у Відні в січні 1929 р. Мета організації визначалася як служіння українській нації в боротьбі за свободу та здобуття для українського народу самостійної держави. Її провід очолив Є. Коновалець, розпочавши свою діяльність зі створення політично-інформаційних служб у політичних центрах Європи.

1926 р. після приходу до влади в Польщі внаслідок травневого перевороту Ю. Пілсудського дещо змінилася фінансова ситуація ДЦ УНР: Польща розпочала організаційну та фінансову підтримку Уряду УНР. МЗС УНР в екзилі того ж року очолив О. Шульгин. Співпрацю з українською еміграцією координувала 2-га експозитура II відділу Генерального штабу Військового міністерства Польщі. Допомога здійснювалася за посередництвом уряду через міністерства закордонних і військових справ, зокрема в Болгарії — через полковника В. Филоновича, призначеного 1927 р. представником військового міністерства УНР на Балканах та в Туреччині, та його наступника — полковника Б. Цибульського⁷⁷. Через персональні виплати представник Міністерства військових справ у Болгарії Б. Цибульський отримував кошти у сумі 600 крон, на видавничий фонд часопису «Гуртуймося» — 600 крон, а на поточні

⁷³ ЦДАВО України. Ф. 4426. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1.

⁷⁴ Мангачев, П. Украинската емиграция в България... С. 229.

⁷⁵ Власенко, В. Українське культурне об'єднання в Болгарії. *Дриновський збірник*. Харків–Софія, 2014. Т. VII. С. 90.

⁷⁶ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 278–282.

⁷⁷ Там само. С. 301.

справи українства в Болгарії — 600–800 крон⁷⁸. Поруч з фінансовою допомогою Польща сприяла й легалізації УГ в Болгарії. 1927 р. Б. Цибульський звертався до військового аташе Польщі в Болгарії з цього питання. З лідерами УГ мав неодноразові зустрічі Посол Польщі в Софії В. Барановський⁷⁹.

Прихильники ДЦ УНР домоглися від болгарської влади відновлення повноцінної діяльності й легалізації «Української Громади». У січні 1929 р. відбулися установчі збори «Української Громади», а її статут було затверджено Міністерством внутрішніх справ і народного здоров'я 19 липня. Мета та завдання «Української Громади» визначалися як об'єднання українців-емігрантів, взаємодопомога в утвердженні національно-культурної свідомості, збереження національних та культурно-суспільних інтересів, захист членів громади, проведення зборів, конгресів, організації різноманітних курсів, бібліотек, закупівлі суспільно корисних видань, організації виставок, видання журналів та ін.⁸⁰ Канцелярія УГ спочатку працювала в будинку М. Паращука (за адресою м. Софія, вул. «11 августа» будинок 13), потім в орендованому приміщенні, а з кінця 1930-х рр. — у будинку на вул. Веслец 20. Активісти організації обговорювалося питання про створення періодичного популярного видання «Тобі, Україно!», однак задум залишився не реалізованим через низьку рентабельність проекту, брак фінансових ресурсів й інтелектуальних сил. Передбачалося продовження традиції популяризації творчості Т. Шевченка та проведення шевченківських свят. Наприкінці 1920-х рр. з доповідями про Тараса Шевченка в ході різноманітних заходів емігрантів виступав Д. Шелудько, який після завершення дипломатичної роботи почав досліджувати українсько-болгарські літературні взаємини⁸¹. З метою інформування про Шевченкіану в Болгарії М. Паращук надсилав до Українського інституту у Варшаві матеріали болгарських дослідників про творчість Т. Шевченка та найкращі переклади його творів болгарською мовою, зібрані за сприяння М. Арнаудова, С. Чилингирова та ін.⁸²

⁷⁸ Власенко, В., Гузун, В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. *Сумська старовина*. 2016. № XLVIII. С. 37.

⁷⁹ Там само. С. 37.

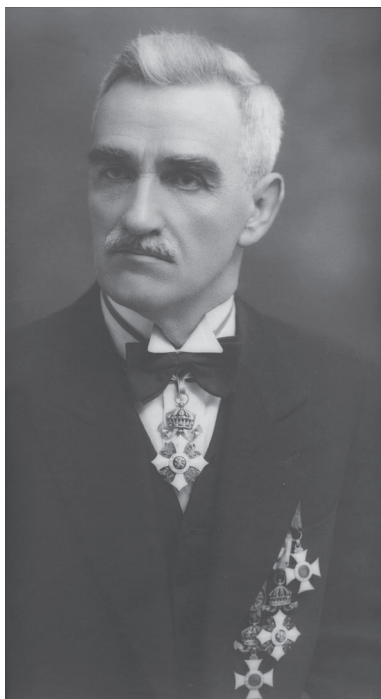
⁸⁰ Статут українського культурно-просвітного товариства «Українська громада. ДА — Софія. Ф. 3К. Оп. 1. А. е. 278. Л. 38–39.

⁸¹ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Паращук... С. 286.

⁸² Там само. С. 298.

На початку 1930-х рр. Посол Польської Республіки А. Тарновський систематично спілкувався з Б. Цибульським та М. Парашуком, інформуючи в подальшому про результати бесід А. Лівицького та В. Сальського. 1931 р. «Українська Громада» через військового представника Б. Цибульського отримала книги Української бібліотеки, а також кошти у розмірі 2 500 левів для підтримки її діяльності, про що М. Парашука інформував В. Сальський з побажанням *«гідно тримати прапор наших визвольних змагань та з успіхом репрезентувати перед чужинцями нашу національну справу»*⁸³. Однак через непорозуміння між головою управи «Української Громади» М. Парашуком та полковником Б. Цибульським матеріальну допомогу розділили. Кошти на потреби «Української Громади» виділялися М. Парашуку, який опікувався українською справою в Софії, а провінційних осередків еміграції — Б. Цибульському, котрий координував їхню діяльність⁸⁴. Обидва ці діячі мали титул *«представник Уряду УНР в Болгарії»*. Їхні завдання полягали в організації зв'язку з осередками українців, поширенні і популяризації української літератури, створенні бібліотек-читальнь, проведенні культурних заходів, створенні гуртків українознавства, проведенні роз'яснювальної роботи щодо подій 1917–1921 рр. в Україні та інформуванні емігрантів про важливі міжнародні заходи.

Оскільки протистояння двох уповноважених осіб загрожувало єдності еміграції в Болгарії, до Софії прибув 28 червня 1931 р. міністр військових справ УНР В. Сальський, якому Б. Цибульський доповів про громадсько-політичну ситуацію в УГ, а 29 червня міністр зустрівся з членами громади. Наступного дня він виступив з лекцією на тему *«Перспективи збройної боротьби за незалежність України»*. 2 липня В. Сальський у супроводі Б. Цибульського виїхав до Варни для зустрічі з активом Культурно-просвітнього товариства ім. Шевченка, 4 липня зустрівся з україн-

Стиліян Чилингиров (1881–1962), член Українсько-болгарського товариства

⁸³ Там само. С. 301.

⁸⁴ ЦДА РБ. Ф. 1717К. Оп. 1. А. е. 743. Л. 4; ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 277а. Арк. 131.

цями у Русе⁸⁵. За результатами поїздки В. Сальського в Болгарію Уряд УНР розмежував повноваження М. Парашука і Б. Цибульського. М. Парашук був підпорядкований міністру закордонних справ УНР О. Шульгину і призначений *«пресовим представником»* МЗС УНР в Болгарії⁸⁶. Він мав регулярно інформувати про *«українські справи пресовий відділ міністерства закордонних справ»* УНР⁸⁷. Б. Цибульський залишався у підпорядкуванні міністра військових справ з компетенцією щодо координації діяльності *«Української Громади»* та Союзу українських організацій в Болгарії. Після від'їзду Б. Цибульського з Болгарії за дорученням начальника розвідки і контррозвідки Генштабу УНР В. Змієнка до країни прибув співробітник 2-гої секції Генштабу Я. Малиновський, який невдовзі став представником військового міністерства УНР в Болгарії і опікувався справами української еміграції⁸⁸.

Важливою для української справи в Болгарії була координаційна роль Головної Української еміграційної ради (ГУЕР)⁸⁹, яка фактично продовжувала політику ДЦ УНР. В якості представників від українських емігрантів Болгарії у конференціях ГУЕР у Празі брали участь Б. Цибульський (1929) і М. Парашук (1932, 1934)⁹⁰. До пріоритетних завдань ГУЕР належало посилення *«організаційної праці»* та інформування європейських держав про визвольну боротьбу українського народу, про *«національні цілі, про нашу країну, про наш нарід, про його минуле і сучасне»*⁹¹. Найуспішнішими інструментами ГУЕР вважала пропаганду, зустрічі з видатними представниками різних країн, публічні виступи, а також публікації в іноземній пресі, видання власної періодики, поширення книг іноземних авторів про Україну⁹². З цією метою ГУЕР ініціювала створення національного Фонду для пропаганди за кордоном шляхом акумуляція національного податку — добровільних щомісячних/

⁸⁵ Власенко, В., Гузун, В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції... С. 30.

⁸⁶ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 282.

⁸⁷ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 251.

⁸⁸ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 282. Арк. 55, 74.

⁸⁹ Головна Українська Еміграційна Рада— представницький федеративний орган різних установ, організацій і політичних партій української еміграції в Європі й Азії. Створена у 1929 р. на 1-й емігрантській конференції у Празі (Чехословаччина). Постійна президія містилася в Парижі (Франція). Перший голова О. Лотоцький, згодом — О. Шульгин. Перебувала під впливом уряду УНР на еміграції.

⁹⁰ Власенко, В., Гузун, В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції... С. 28.

⁹¹ Наріжний, С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції... С. 141.

⁹² Там само. С. 142.

щорічних пожертв свідомих українців-емігрантів⁹³. ГУЕР ініціювала проведення інформаційних заходів з метою розкриття репресивної політики СРСР стосовно українського народу. Здійснювалася злагоджена робота з інформування та реагування на штучно створений голод в Україні 1932 рр. У жовтні 1933 р. в Парижі було проведено День національної скорботи за жертвами голоду, що знайшло відгук в емігрантських осередках українців в інших країнах, у т.ч. у Болгарії⁹⁴.

Зовнішньополітичний напрям роботи ДЦ УНР провадився і через Українське товариство (прихильників) Ліги Націй та його філії, в т.ч. й через громадські організації в Болгарії з метою обстоювання інтересів ДЦ УНР і української еміграції у Дорадчому комітеті Верховного комісара у справах біженців при Лізі Націй⁹⁵. 1932 р. М. Парашук підготував доповідь про українських емігрантів для Міжнародного офісу Фрїтьйофа Нансена у справах біженців. Він просив виділити позику для потреб «Української Громади» за зразком позики російським організаціям, аби «врятувати українську еміграцію від голодної смерті»⁹⁶. М. Парашук пропонував створити спеціальні робочі майстерні та організувати магазини для реалізації різноманітних товарів та послуг. Поручителем позики пропонувалося визначити Українсько-болгарське товариство. Доповідь включала детальний опис можливостей створення малих спеціальних виробництв для українських емігрантів у різних галузях (текстильна, риболовецька, фермерська, деревообробна, будівельна, каменеобробна, транспортні перевезення та ін.)⁹⁷.

Важливим елементом об'єднання емігрантів було підтримання зв'язків з болгарською інтелігенцією, що прихильно ставилася до ідеї української незалежності. Українські емігранти, зокрема М. Парашук, сприяли створенню у 1932 р. та діяльності Українсько-болгарського товариства (УБТ) на чолі з проф. М. Арнаутовим⁹⁸, який називав себе учнем М. Драгоманова, хоч особисто його не знав. Саме УБТ було передано право на проведення офіційного відкриття пам'ятника М. Драгоманову⁹⁹. Українська спільнота Болгарії доклала максимальних зусиль, аби ця подія

⁹³ Там само. С. 144.

⁹⁴ Власенко, В. Болгарія і українська політична еміграція в міжвоєнний період: форми взаємодії. Україна і Болгарія в історії Європи: збірник наукових праць. Київ-Софія. 2019. С. 336.

⁹⁵ Власенко, В., Гузун, В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції... С. 28.

⁹⁶ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 24–25.

⁹⁷ Там само. С. 242–245.

⁹⁸ Там само. С. 396.

⁹⁹ Пам'ятник мав вигляд мармурової плити розміром 190 см на 75 см із бронзовим барельєфом з посмертної маски роботи скульптора М. Парашука.

було організована на максимально високому рівні. Зареєстроване за наказом Міністерства внутрішніх справ Болгарії від 22 лютого 1932 р. (з офіційною адресою м. Софія, бульвар Дондуков № 69, телефон: 76-59)¹⁰⁰ УБТ продовжило місію попередніх об'єднань на чолі з І. Шишмановим, що здійснювали виключно культурну та гуманітарну роботу.

Члени правління Українсько-болгарського товариства (зліва на право):
Р. Алексієв, Ст. Чилингиров, М. Парашук, М. Арнаудов, І. Пенаков (1935)

Для участі в заходах щодо заснування УБТ у лютому 1932 р. в Софію прибув член Уряду УНР Р. Смаль-Стоцький. Його приїзд засвідчив участь ДЦ УНР у налагодженні ширших контактів з впливовими болгарськими інтелектуалами та сприянні трансформації інформаційно-пропагандистської роботи з площини суто емігрантських організацій у формат болгарського товариства «дружби». Подальше листування між Р. Смаль-Стоцьким та болгарським ученим, прихильником української державності, головою УБТ М. Арнаудовим сприяло підтримці української справи в Болгарії¹⁰¹. Створення УБТ привітав Український науковий інститут у Варшаві та запропонував налагодити співпрацю¹⁰². У 1935–1936 рр. у рамках діяльності УБТ М. Парашук прочитав шість доповідей у Софії, Ломі та Відіні, було влаштовано академію з нагоди 120-річчя від

¹⁰⁰ *Украинско-български вест*. София, 1935. С 32.

¹⁰¹ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук... С. 400–401.

¹⁰² Там само. С. 399.

дня народження Т. Шевченка¹⁰³, до мерії м. Софія надіслано лист-звернення щодо присвоєння імені Т. Шевченка одній зі столичних вулиць¹⁰⁴, в Кооперативному театрі Софії представлено мелодраму «Наймичка»¹⁰⁵, підготовлено до друку (але не видано через брак коштів) Шевченківський збірник, організовано Шевченківський радіовечір¹⁰⁶.

На початку 1930-х рр. у Болгарії посилювався об'єднаний рух емігрантів. УГ та УКО спільно відзначали національні свята, брали участь у вшануванні пам'яті проф. І. Шишманова 11 червня 1930 р.¹⁰⁷, в урочистостях з нагоди одруження царя Бориса II з царицею Йоанною 31 жовтня — 2 листопада 1930 р. Отримавши спеціальні дозволи українські організації об'єдналися у єдину групу, близько 70–80 осіб. Одягнені в національне вбрання, з шовковим жовто-блакитним прапором українці також привернули увагу мешканців болгарської столиці¹⁰⁸.

Знаковим для українства Болгарії та болгарської інтелігенції став приїзд у 1932 р. О. Шульгина. Протягом 29 жовтня — 4 листопада 1932 р. він мав насичену заходами і зустрічами програму в болгарській столиці та регіонах. 30 жовтня міністр був присутнім на урочистому засіданні, присвяченому М. Драгоманову. У великій залі Болгарської академії наук зібралося близько 300 осіб, зокрема міністр освіти К. Муравієв, Президент БАН Л. Мілетич, ректор Софійського університету Б. Філов, викладачі, дипломати, українські емігранти. Основну доповідь про наукову діяльність українського вченого виголосив М. Арнаудов, а про життєвий шлях вченого французькою мовою розповів О. Шульгин¹⁰⁹. Після зібрання відбулося освячення пам'ятника на могилі М. Драгоманова. В наступні дні О. Шульгин зустрівся з керівництвом «Української громади» та «Українсько-болгарського товариства», провів зустрічі з болгарськими політичними та громадськими діячами, науковцями, а також представниками дипломатичного корпусу. 3 листопада голова УБТ проф. М. Арнаудов провів прийняття на честь міністра Шульгина, в якому взяли участь послы Польщі та Чехословаччини в Болгарії, колишні міністри Г. Василев і Д. Казасов, професори Софійського університету І. Георгов, О. Балабанов, Б. Йоцов, Б. Філов, С. Младенов, директор Етнографічного

¹⁰³ Там само. С. 404.

¹⁰⁴ Там само. С. 403.

¹⁰⁵ Там само. С. 409.

¹⁰⁶ Там само. С. 401–402.

¹⁰⁷ Хроніка. З життя еміграції. В Болгарії. Незалежний. Річниця смерті проф. Шишманова. *Тризуб*. 1930. № 28. С. 31.

¹⁰⁸ Незалежний. Лист із Болгарії. *Тризуб*. 1930. № 46. С. 9–10.

¹⁰⁹ Власенко, В. З історії встановлення пам'ятника М. Драгоманову в Софії. *Българска украинистика* / Софийски университет «Св. Климент Охридски». Софія, 2012. Бр. 2. С. 126–135.

музею С. Костов, літератор Д. Немиров, літературний критик Й. Бадев, Лідія і Дімітр Шишманови, М. Парашук, Г. Крупицький та інші»¹¹⁰. О. Шульгин виголосив доповідь про український національно-визвольний рух та сучасне становище в УРСР, а також зустрівся з українськими емігрантами у приміщенні «Української громади» для обговорення створення Союзу українських організацій та проблемних питань надання допомоги емігрантам з боку Міжнародного офісу Нансена у справах біженців¹¹¹.

Церемонія відкриття пам'ятника М. Драгоманову, Софійський міський цвинтар (жовтень 1932)

Важливим напрямком діяльності українців у сфері популяризації української культури стало проведення шевченківських свят. У березні 1933 р. в Софії у церкві Св. Кирила і Мефодія відбулася панахида в пам'ять Т. Шевченка, в рамках якої декламували вірші, а болгарський священик прочитав проповідь про місію Кобзаря¹¹². У квітні того ж року шевченківське свято організували і українські емігранти у Рушуку¹¹³.

¹¹⁰ Власенко, В., Гузун, В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції... С. 31.

¹¹¹ З подорожі О. Шульгина. *Тризуб*. 1932. Ч. 49. С. 11–13.

¹¹² Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 369.

¹¹³ Там само. С. 370.

Декламування творів поета стало обов'язковим елементом проведення більшості заходів різної тематики, в т.ч. відзначення річниць проголошення незалежності УНР.

14–15 жовтня 1933 р. в Софії відбувся з'їзд, в якому взяли участь 23 представники, що мали 26 мандатів від 10 українських організацій, зокрема «Української Громади» Софії та її філій у Відині, Пловдиві, с. Бараково, Слівені, УКО, Українського культурно-просвітнього товариства ім. Т. Шевченка у м. Варна, Українського гімнастичного товариства «Січ», Українського культурно-благодійного братства в м. Русе, Українського культурного об'єднання в м. Бургас та ін. Делегати проголосили створення Союзу українських організацій Болгарії (СоУОБ), ухвалили статут і сформували управу. Першочерговими завданнями СоУОБ було визначено оформлення українським емігрантам різних документів та надання матеріальної допомоги. Делегати взяли участь у молебні в церкві Св. Кирила і Мефодія та святковій зустрічі¹¹⁴. З ініціативи М. Парашука болгарському царю Борису III та Раді міністрів Болгарії були надіслані вітальні телеграми¹¹⁵. Слід при цьому зазначити, що консолідація українців Болгарії та створення першого всеболгарського об'єднання СоУОБ відбулися переважно завдяки зусиллям ДЦ УНР. Під час проведення установчого з'їзду однією з домінантних тем стала ситуація в радянській Україні та репресії сталінського режиму. Учасники зібрання висловили протест проти «фізичного нищення українського народу та його культури опонентами»¹¹⁶.

29 жовтня 1933 р. М. Парашук виступив у Пловдиві з доповіддю про голод і ситуацію в Україні та інших республіках СРСР. Культурно-просвітнє товариство «Українська громада» в Пловдиві ухвалила резолюцію-протест проти нелюдських знущань «червоної Москви» над змученими і пограбованими народами в Україні, Кубані і Доні. Документ надрукувала газета «Българска независимост» 10 листопада 1933 р. У Резолюції українці Болгарії висловили протест проти штучно створеного Московою голоду й безглуздої колективізації, співчуваючи братам в Україні закликали цивілізований світ об'єднатися у допомозі українському народові в його боротьбі за звільнення від «Московського іга». У документі українці звернули увагу на неприродні, створені московською владою причини голоду. Було висловлено вдячність прем'єр-міністру Норвегії і Голові Ліги націй за виступи у справі захисту вмираючого від голоду

¹¹⁴ Власенко, В. Союз українських організацій в Болгарії. *Драгоманівські студії*: Матеріали восьмої, дев'ятої та десятої міжнар. конф. Софія. 2016. С. 116–117.

¹¹⁵ З життя еміграції. В Болгарії. Карпелівський Г. 1-й український конгрес у Софії. *Тризуб*. Париж, 1933. Ч. 41. С. 30–32.

¹¹⁶ Власенко, В. Союз українських організацій в Болгарії... С. 116–117.

українського народу. Також окрему подяку було адресовано Кардиналу Ініцієру у Відень за створення міжконфесійного комітету допомоги і порятунку помираючого від голоду населення в Україні. У резолюції українські емігранти подякували болгарському урядові за наданий притулок. Окремо було відзначено зусилля міністра закордонних справ УНР О. Шульгина і Головної еміграційної ради в Парижі у справі захисту голодуючих в Україні. Резолюцію підписав голова товариства І. Кравченко¹¹⁷.

Черговий державний переворот у Болгарії 19 травня 1934 р. та прихід до влади нового уряду К. Георгієва призвів до зміни зовнішньополітичних пріоритетів Болгарії. У липні того ж року Болгарія встановила дипломатичні відносини з СРСР. Уряд Болгарії зобов'язався не підтримувати антирадянські сили, а це негативно вплинуло на українське емігрантське середовище та роботу емігрантських осередків з популяризації України й української ідеї¹¹⁸. Наприкінці 1930-х — початку 1940-х рр. заходи культурно-освітнього характеру здійснювалися з дозволу поліції й за умови обов'язкової присутності таємних агентів¹¹⁹.

Постаттю, яка сприяла консолідації українців у 1930-х рр., залишався Тарас Шевченко. Традиційно відзначаючи його день народження в березні 1934 р. відбувся Шевченківський вечір за участі С. Чилингирова, який був головним доповідачем про творчість Кобзаря і його впливу на болгарську літературу¹²⁰. М. Парашук опублікував тематичну статтю про життя і творчість Т. Шевченка в газеті *«Литературен глас»*¹²¹.

Об'єднуючий українських емігрантів процес тривав і у 1934 р., 4–5 листопада в Софії відбувся Перший делегатський з'їзд СоУОБ. У ньому взяли участь члени *«Української громади»* в Софії, її філій в Пловдиві, Відині, Слівені, Українського гімнастичного товариства *«Січ»*, Українського культурно-благодійного братства у м. Русе, Комітету порятунку України в м. Русе. Були виголошені доповіді *«Становище в Україні»*, *«Міжнародне становище та українська еміграція»*, *«Становище української еміграції в Румунії»*. З'їзд сприяв інформуванню лідерів регіональних осередків про актуальну ситуацію на українських землях, роботу емігрантських організацій в Європі, а також дозволив координувати дії активістів української громади у проведенні громадської, інформаційної та культурної роботи.

¹¹⁷ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 360–361.

¹¹⁸ Власенко, В. Болгарія й українська політична еміграція в міжвоєнний період... С. 334.

¹¹⁹ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 325.

¹²⁰ Там само. С. 335–336.

¹²¹ Там само. С. 169–172.

„Българска Независимост“

СОФИЙСКА ГРАДСКА ОРГАНИЗАЦИЯ

Важна конференция за I и II райони

Поканваат се да присъствуват на 12 т. м., не-
дѣля въ 10 часа сутринта всички секретари, касиери
и съветници на секционните бюра отъ I и II райони.
Ще говори

г. Д-ръ Хр. Георгиевъ

членъ на Постоянното Присъствие.
Присъствието на всички секретари, касиери и
съветници отъ двата райони е задължително.
Ще се държи сметка за отсъствающитѣ.

Отъ Секретаря

Резолюция

приета на протестно събрание на култ. просв. д-во
„Украинска громада“ въ градъ Пловдивъ, състояла
се на 29 октомври 1933 г.

- Ние, украинскитѣ политичес-
ки емигранти въ градъ Пловдивъ,
организираны въ култ. просв. д-во
„Украинска громада“ въ Пловдивъ,
изслушали доклада на г-нъ проф.
М. Парашукъ за глада и общото
неутѣшително положение въ Украй-
на и други територии въ С. С. С. Р.,
протестираме най-енергично про-
тивъ нечовѣшкитѣ издевателства
на червена Москва надъ измъче-
нитѣ и ограбени народи на Украй-
на, Кубань, Донъ и др.
Протестираме противъ нарочно
създадения отъ Москва гладъ, без-
смисленото колективизиране на чо-
вѣшкия трудъ, исказваме нашитѣ
съчувствия на нашитѣ братя въ
Украйна и апелираме къмъ всички
организираны украинци и къмъ ци-
вилизования свѣтъ да се обединятъ,
и да помогнатъ на украинския на-
родъ въ неговата борба за осво-
бождение отъ червеното Москов-
ско иго.
- Покрусени отъ масовото из-
миране на украинското население
отъ обмислено създадения гладъ
отъ московскитѣ властници, на-
веждаме нашитѣ глави предъ сън-
китѣ на умрѣлитѣ наши братя въ
Украйна отъ гладъ и обръщаме
внимание на цивилизования свѣтъ
на това кошмарно положение.
- Исказваме нашитѣ най-горе-
щи благодарности на Негово Пре-
възходителство г-нъ министъръ-
председателъ на Норвегия и пред-
седателъ на О. Н., за гдето издиг-
на своя мощенъ гласъ предъ Об-
ществото на Народитѣ въ защита
и помощъ на умирающиятъ отъ
гладъ украински народъ.
- Исказваме нашата най-сър-
дечна благодарностъ на Негово Ви-
сокопросвещенство Кардиналъ Ини-
церъ въ Виена — за гдето е ор-
ганизиранъ междуконфесиенъ по-
мощенъ комитетъ за спасяване уми-
ращото отъ гладъ население въ
Украйна.
- Исказваме нашата безгранич-
на благодарностъ на българското
правителство и благородния бъл-
гарски народъ за указания на насъ,
украинскитѣ емигранти, сърдеченъ
приемъ, който ние, лоялни гости,
намѣрихме въ тази мила и хубава
страна — нашегто второ отечество.
- Исказваме нашата благодар-
ностъ на украинскитѣ представите-
ли, а особено на г-нъ министра
Шулгинъ и „главната емиграция
на Рода въ Парижъ, за тѣхната
доблестна защита на гладуващото
население въ Украйна предъ О. Н.

Председателъ: **И. Кравченко**
Секретарь: **О. Пикало**

Резолюция-протест «Української громади» в Пловдиві проти голоду в Україні
(29 жовтня 1933, газета «Българска независимост»)

Серед просвітницьких заходів української громади помітне місце посіли заходи з ушанування видатних діячів УНР М. Грушевського та С. Петлюри, покликані інформувати болгарську громадськість про їхній внесок у розбудову української державності. Українці Болгарії влаштовували поминальні заходи до роковин вбивства С. Петлюри, виступали ініціаторами панахид в його пам'ять у церкві Св. Седмочисленици та богослужінь у церкві Св. Кирила і Мефодія у 1926, 1935–1937 рр. Проводилися також комеморативні зібрання в *«Українській хаті»*. Доповіді про діяльність С. Петлюри під час таких заходів виголошувалися не лише українською, а й болгарською мовою, з поваги до гостей — болгарських друзів України. В концертній програмі окрім українських емігрантів брали участь й болгарські митці¹²². У червні 1935 р. на одному з таких заходів українські емігранти зібрали 180 левів на пожертву для Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі¹²³. Подібні заходи проводилися також філіями *«Української Громади»* в інших містах Болгарії.

Дмитро Шелудько, дипломат
посольства УНР і науковець
(1892–1963)

Тематичні статті з повідомленням про смерть М. Грушевського, його роль як політичного і наукового діяча публікували газети *«Зора»*, *«Дело»*, вісник *«Литературен глас»*, головним редактором якого був прихильник України Д. Мітов. 4 грудня 1934 р. Союз українських організацій Болгарії провів зібрання з метою підготовки тематичних заходів для вшанування пам'яті М. Грушевського. До організаційного комітету увійшли Л. Драгоманова-Шишманова, проф. М. Арнаудов та інші українців і болгар, небайдужі до української справи. Технічні питання підготовки поминального заходу було покладено активіста СоУОБ І. Орлова. Панахиду було проведено в Софії 16 грудня у приміщенні Слов'янського братства, де окрім

болгарських громадян і українських емігрантів, були присутнім також уповноважений міністр Чехословацької Республіки проф. Макса та академік БАН С. Ватев. Основну промову виголосили С. Чилингиров та Д. Шелудько, які звернули увагу на всеслов'янське значення вченого та

¹²² Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук С. 351.

¹²³ Там само. С. 383.

його діяльність як історика, громадського діяча і політика. Культурно-мистецьку програму забезпечив болгарський хор «Родина» виконанням українських і болгарських ритуальних пісень¹²⁴.

Здійснювалася й популяризація заслуг Ю. Венеліна саме як українця, який очолив болгарське відродження у середині XIX ст., найбільш активним на цьому напрямі було УБТ, яке організувало тематичні доповіді Г. Омельченка у 1934 р.¹²⁵ за сприяння українства в Чехії.

Союз українських організацій Болгарії приділяв значну увагу популяризації України та українсько-болгарських історичних зв'язків. У березні 1935 р. у співпраці з УБТ було засновано друкований орган — двомовний часопис «Украино-български весті = Українсько-болгарські вісті» з наміром видавати його щомісячно або хоча б щоквартально. Редакція журналу розміщувалася в Софії за адресою УБТ (бульвар «Дондуков», 69). Вартість річної передплати передбачалося 60 левів, одного примірника — 15 левів, за кордоном передплата встановлювалася у розмірі 25 французьких франків на рік, вартість одного примірника 2,5 франка¹²⁶. До редколегії журналу увійшли члени правління Українсько-болгарського товариства — М. Арnaudов (голова), М. Парашук, Ст. Чилингиров, Р. Алексієв, І. Пенаков.

Представляючи концепцію друкованого органу та пояснюючи мотиви діяльності у програмному зверненні «Наша задача»¹²⁷, редакція звертала увагу читачів, що болгарський народ завжди шукав миру і взаєморозуміння з своїми слов'янськими братами. Апелуючи до «родової, мовної й культурної спорідненості» між болгарами і українцями, автори нагадували про допомогу синів українського народу в період національного відродження Болгарії. Своїм завданням редакція вбачала підтримку взаємних симпатій та інформування освіченої громадськості про національне і культурне життя українців в «дусі слов'янської ідеї та слов'янської спільності, провідниками яких були українці-болгарофіли Ю. Венелін і М. Драгоманов». До першого

Проф. М. Арnaudов,
(1878–1978) голова
Українсько-Болгарського
товариства (1935)

¹²⁴ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 377–378.

¹²⁵ Там само. С. 402.

¹²⁶ Украинско-български весті. София. 1935. С. 9.

¹²⁷ Там само. С. 1.

і єдиного номера журналу увійшли статті члена редакції, проф. М. Арнаудова про роль Ю. Венеліна у болгарському процесі національного відродження; Т. Влайкова та С. Чилингирова з матеріалами про поширення української літератури в Болгарії; О. Шульгина «Трагедія М. Грушевського і трагедія України» (передрук із журналу «Тризуб»); І. Пенакова «Українці і ми» про симпатію між українським і болгарським народами; Д. Шелудька болгарською мовою про М. Грушевського. У контексті популяризації української літератури було надруковано уривки з «Кобзаря» Т. Шевченка у перекладі болгарською, три вірші Олександра Олеся українською мовою, а також уривок невідомого до того часу листа Т. Шевченка, що зберігався в одній родині українського емігранта, який приятелював із Кобзарем. У виданні було надруковано спільне фото членів правління Українсько-болгарського товариства та світліну церемонії освячення новозбудованої будівлі ректорату Софійського університету. Концепція журналу була близькою до видань «Украинско слово» и «Украинско-български преглед» (1919-1920).

Окрім статей про важливі постаті та віхи українсько-болгарських історичних і культурно-літературних взаємин, друкувалися новини про найважливіші події в житті українців в Болгарії, ситуацію в радянській Україні (репресії щодо української інтелігенції), а також короткі інформації про важливі заходи в культурному і громадському житті Болгарії, в яких брали участь представники українських організацій, передусім М. Паращук¹²⁸. Як член редкомітету він надіслав по 20 примірників журналу до філій «Української Громади» в Болгарії з метою продажу їх у місцевих книгарнях та по одному примірнику відомим болгарським й українським культурним діячам і науковцям (Д. Антонович, Й. Безпалко, Є. Вировий, І. Косенко, О. Лотоцький, О. Шульгин), Українській головній еміграційній раді та ін.¹²⁹ Редакція часопису ініціювала передплату (58 левів з послугами пересилки) на монументальне видання творів Тараса Шевченка, яке планував видавати Український науковий інститут у Варшаві з нагоди 75-роковин смерті поета¹³⁰. Видання не стало періодичним, очевидно, як через причини недостатнього фінансового забезпечення, так і через подальші проблеми між лідерами УГ та СоУОБ, однак навіть перший випуск відіграв важливу інформаційно-пропагандистську роль у тогочасному болгарському суспільстві.

¹²⁸ *Украинско-български вест*. Софія. 1935. С. 30–32.

¹²⁹ Власенко, В. Українська емігрантська преса міжвоєнного періоду в Болгарії... С. 38.

¹³⁰ Перше монументальне видання творів Шевченка. *Украинско-български вест*. 1935. С. 32.

У березні 1935 р. Український загальногромадський комітет у Софії організував спеціальну програму до 74-х роковин пам'яті поета¹³¹. Лідери української громади широко використовували у своїй інформаційній роботі публікації різної тематичної направленості в провідних і регіональних засобах масової інформації. Організовану діяльність українських емігрантів висвітлювали газети «Слободна реч», «Слово», «Днес», «Дневник», «Зора», «Утро», «Слово», «Мир», «Дьга», «Варненска пошта», які повідомляли про: створення українського культурно-просвітнього товариства «Українська громада»¹³²; проведення панахид та зібрань в Софії в пам'ять про Симона Петлюру¹³³, проведення молебнів та інших заходів з нагоди річниць проголошення «єдиної і неподільної Української держави»¹³⁴; показ української мелодрами «Наймичка»¹³⁵; публічні виступи проф. Г. Омельченка про діяльність Юрія Венеліна¹³⁶, публічну лекцію на тему української народної музики Х. Пенчева в Державній музичній академії¹³⁷; вшанування 75-х роковин смерті Т. Шевченка в товаристві «Славянська беседа»¹³⁸; виставку «Україна в картах і діаграмах», організовану «Українсько-болгарським товариством»¹³⁹; урочисті збори українських культурно-освітніх товариства з нагоди 20-ї річниці оголошення незалежності України¹⁴⁰; радіопередачу в ефірі радіо «Софія», присвячену Тарасу Шевченку — «борцю за незалежність України»¹⁴¹ тощо.

Окрім розширення інформаційної присутності України в болгарській пресі, роз'яснювальна робота здійснювалася також шляхом розповсюдження літератури про Україну серед впливових громадських і політичних діячів Болгарії, зокрема позитивним було сприйняття поширених серед болгарських франкофонів М. Парашуком книг Е. Евена «Проблема незалежності України і Франція»¹⁴², яку з пропагандною метою придбала Головна Українська еміграційна рада, витративши 600 франків за 1 000 примірників. Загалом всередині 1930-х рр. українцям Болгарії вдалося досягнути збільшення присутності української тематики в болгар-

¹³¹ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук... С. 409.

¹³² Там само. С. 358.

¹³³ Там само. С. 319, 412.

¹³⁴ Там само. С. 376.

¹³⁵ Там само. С. 409.

¹³⁶ Там само. С. 410–411.

¹³⁷ Там само. С. 411–412.

¹³⁸ Там само. С. 389, 412.

¹³⁹ Там само. С. 413.

¹⁴⁰ Там само. С. 416.

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Там само. С. 251.

ському інформаційному просторі. Як зауважував М. Паращук, «дуже часто у всій болгарській пресі пишеться про українські справи. Жаль тільки, що за цією українікою нема кому слідкувати»¹⁴³.

Державне значення надавалося українськими емігрантами відзначенню річниць проголошення акту про Злуку УНР і ЗУНР. Так, 2 січня 1933 р. «Українська громада» разом з УКО організували службу у церкві Св. Кирила і Мефодія з нагоди проголошення соборності УНР. 29 жовтня 1933 р. у Софії Союз українських організацій Болгарії у церкві Св. Кирила і Мефодія ініціював панахиду, після якої у церковній залі проведено віче протесту. Виступили С. Чилингиров, М. Ніцкевич, І. Орлов та інші активісти українства. Організатори зібрали 900 левів пожертвуваль на допомогу голодуючим. 18 листопада 1933 р. в Болгарії за активної участі М. Паращука було створено Український комітет для допомоги голодуючим в Україні на чолі з С. Чилингировим¹⁴⁴. 27 грудня 1933 р. з ініціативи М. Паращука члени Комітету надіслали лист до Міністерства внутрішніх справ і народного здоров'я Болгарії з проханням про» направлення пожертви через Міжнародний червоний хрест в Женеві чи за посередництва Болгарського червоного хреста в Софії». Комітет усвідомлював складну економічну ситуацію в країні, однак сподівався на виконання урядом Болгарії морального обов'язку¹⁴⁵. Організацію допомоги планувалося налагодити після реєстрації Комітету, шляхом добровільних благодійних внесків, продажу спеціальних білетів та через отримання коштів від різноманітних розважальних заходів протягом трьох місяців у найбільших містах Болгарії¹⁴⁶.

8 січня 1934 р. Комітет організував Українську благодійну вечірку для допомоги голодуючим. Захід пройшов у салоні «Учительської каси» на площі «Славейков»¹⁴⁷. Одночасно велася робота й щодо інформування про репресії радянського режиму проти української інтелігенції. «Українсько-болгарські вісті» у статті «Розстріл українців в Києві» інформувало про сфабриковані справи проти 28 українських письменників, публіцистів і громадських діячів, розглянутих комісією військової колегії вищого суду СРСР під головуванням В. Ульриха¹⁴⁸. Таким чином у Болгарії здійснювалася активна робота, яку координували ДЦ УНР та

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Власенко, В. Українська громада у Болгарії міжвоєнного періоду (за матеріалами паризького «Тризуба»)... С. 85.

¹⁴⁵ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Паращук... С. 348.

¹⁴⁶ Там само. С. 349.

¹⁴⁷ Там само. С. 348.

¹⁴⁸ Розстріл українців у Києві. *Украино-български вестни*. Година I. 1935. С. 32.

Українська еміграційна рада, на напрямку інформування міжнародної спільноти «про знущання, які зазнавала Україна від окупантського режиму»¹⁴⁹.

До річниці проголошення УНР 22 січня 1934 р. у залі при церкві Св. Кирила і Мефодія Союз українських організацій Болгарії організував окремий захід. На зібранні у світський залі церкви з промовами виступили М. Паращук як почесний голова «Української громади», а також голови інших українських структур Софії¹⁵⁰. Промови виголосили Д. Майстренко та Я. Малиновський, а на завершення було виконано український гімн, на заході були присутні понад 200 осіб¹⁵¹.

Популяризації українських традицій прислужилися культурно-розважальні вечори та вечорниці до Різдва та інших релігійних свят. 1935 р. у Софії громадівці вперше разом святкували Новий рік в «Українській хаті». Також у 1930-х рр. традицією стало відзначення свята Покрови Богородиці в Софії та регіонах¹⁵², на яке запрошувалися й видатні болгарські діячі.

Активну роль у підготовці українських свят відігравали творчі колективи. Найбільш відомим став Український народний хор під керівництвом І. Орлова, до його складу входило 40–50 виконавців. З 1926 р. колектив діяв при Українському культурному об'єднанні (УКО), оскільки І. Орлов був одним із ватажків цієї організації. У 1928 р. хор налічував 35 виконавців. Протягом 1932–1934 рр. хор діяв під проводом «Української громади», а після повернення І. Орлова у 1934 р. до громадської діяльності колектив знову повернувся у підпорядкування УКО¹⁵³.

У 1930-х рр. хоровий колектив було створено у Варні при Українському культурно-просвітньому товаристві ім. Т. Шевченка, а у 1935 р. — при філії «Української громади» у Пловдиві. У травні 1935 р. Українське об'єднання в Бургасі організувало концерт-вечорниці в салоні Alliance Française за участі бандуриста Ю. Клевчуцького. Про особливості українського національного струнного інструменту розповів варненський активіст М. Григорієв. Окрасою концерту стало виконання українських музичних творів у поєднанні скрипки і бандури, що вразило місцеву публіку.

Інші регіональні організації емігрантів також влаштовували аматорські вистави. У 1930-х рр. Українське культурно-просвітнє товариство

¹⁴⁹ Шульгин, О. Без території. Париж. 1934. С. 92.

¹⁵⁰ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Паращук... С. 368–369.

¹⁵¹ Там само. С. 373.

¹⁵² Там само. С. 384.

¹⁵³ Власенко, В. Культурна діяльність міжвоєнної української еміграції в Болгарії... С. 40.

підготувало вистави «*Катерина*» М. Аркаса (старшого), «*Наймичка*» І. Карпенка-Карого у Муніципальному театрі Варни у 1933 р. та у Театральному гуртку м. Софія у 1935 р., «*По ревізії*» М. Кропивницького, «*Сватання на Гончарівці*» Г. Квітки-Основ'яненка та ін.

У другій половині 1930-х рр. провідну роль у громадській та культурно-інформаційній роботі в Болгарії перебало на себе УКО. Причина недовготривалого існування СоУОБ полягала в протистоянні провідників еміграції М. Паращука та Я. Малиновського, які представляли ДЦ УНР. Антагонізм між ними призвів до виходу УГ зі складу СоУОБ. Для врегулювання конфліктної ситуації до Болгарії приїздили Р. Смаль-Стоцький та В. Филонович. Справа дійшла до болгарського суду. Тривала тяганина призвела до ліквідації СоУОБ та занепаду УГ в Софії. Попри нетривале існування СоУОБ ця організація відіграла значну роль в утвердженні української ідеї та популяризації України в Болгарії. Справу боротьби за міжнародне визнання української державності попри несприятливу для України геополітичну ситуацію продовжувало УКО, проводячи заходи до річниць утворення УНР, які називали «*відзначеннями дня незалежності України*» і проводили аж до лютого 1942 р. включно. Таке свято, яке слід вважати прототипом дипломатичного прийняття, у 1938 р. провели Українсько-болгарське товариство та Український загально-громадський комітет. З промовами, окрім активістів-українців, виступили болгарські інтелектуали — професор Софійського університету С. Ватев, та громадський діяч Д. Ризов. Артисти болгарської опери С. Петрова, М. Люцканов та М. Столярчук виконали українські композиції «*Садок вишневий*», «*Гандзю*», «*Морозенко*», «*Гуляли, гуляли*», «*Закувала зозуленька*», «*Де ти бродиш*». Акомпанувала на фортепіано професор Державної музичної академії Ст. Кіряннова-Столярчук. 21-у річницю «*проголошення незалежності України*» організувало 29 січня 1939 р. УКО у співпраці з Українсько-болгарським товариством у приміщенні «*Славянська бесіда*». Зібрання відкрили болгарські діячі проф. С. Ватев та Д. Ризов, а концертну програму забезпечив болгарський хор під керівництвом І. Орлова.

Українці Софії брали участь у святкуванні 70-річчя від дня народження та 50-річчя публіцистичної діяльності Л. Драгоманової-Шишманової 17 жовтня 1935 р. та церемонії нагородження її Дамським Хрестом І ст. за заслуги¹⁵⁴, церемонії її поховання у лютому 1937 р.¹⁵⁵. Протягом 1936–1937 рр. у Софії здійснювалася підготовка перенесеного з Праги

¹⁵⁴ Малинівський, Я. 70-літній ювілей пані Лідії Шишманової-Драгоманової в Софії. *Тризуб*. 1935. № 46. С. 12–13.

¹⁵⁵ Филонович, В. Лідія Шишманова-Драгоманова. Лист із Болгарії. *Тризуб*. 1937. № 7–8. С. 32.

видання Української головної еміграційної ради — журналу «Гуртуй-мося», редакція розміщувалася (за адресою вул. «Алеко Костатинов», 47).

Продовжувалася традиція проведення Шевченківських днів. 9 березня 1936 р. панахиду до Шевченківських днів організувала «Українська громада», а після молебню із тематичною доповіддю виступили М. Паращук, Г. Крупицький, пролунали «Ще не вмерла Україна» та «Заповіт». Захід відвідали представники усіх організацій, козаки-самостійники, а також болгарські друзі¹⁵⁶. З нагоди 75-х роковин смерті Т. Шевченка УБТ організувало 25 березня урочисті збори в приміщенні «Славянська бесіда». Головну доповідь виголосив призначений ректором Софійського університету М. Арнаутов, українські народні пісні виконував П. Райчев, соліст Народної опери Болгарії, декламував твори Кобзаря у болгарському перекладі артист Народного театру Болгарії В. Трендафилов, а українські та болгарські народні пісні виконав хор «Гусла» під керівництвом С. Дмитрова. З ініціативи УБТ 1936 р. міська влада Софії присвоїла одній з вулиць столиці ім'я Тараса Шевченка. На позитивне рішення мерії вплинув авторитет голови УБТ проф. М. Арнаудова. Спілка слов'янських письменників, членом якої був С. Чилингиров, один з колишніх учасників ради правління УБТ, 1938 р. організувала вечір пам'яті Т. Шевченка з тематичною програмою за участі українсько-болгарського хору під керівництвом І. Орлова¹⁵⁷. У травні 1938 р. з ініціативи М. Паращука було організовано спеціальну радіопрограму Радіо «Софія», в ефірі якої пролунали твори Шевченка у виконанні болгарсько-українського хору під орудою диригента І. Орлова. Болгарський вчений Д. Ризов розповів про вплив Т. Шевченка на епоху болгарського відродження.

Українські емігранти в Софії спробували свої сили і в організації виставкової діяльності. УБТ виступило співорганізатором виставки «Україна в картах і діаграмах» спільно з НТШ у Львові. Захід став можливим завдяки участі делегації львівського товариства у Четвертому конгресі слов'янських картографів у серпні 1936 р.¹⁵⁸ Подібна виставка попередньо демонструвалася у Львові, Варшаві, Празі і Римі. Експонати до Софії привіз на початку серпня доцент В. Кубійович. Виставку було відкрито 19 серпня у салоні «Аксаков». Було представлено 50 карт території України, її розділу між СРСР, Польщею, Румунією і Чехословаччиною, продемонстровано густоту населення, українську колонізацію Азії, українську економіку і культуру. Одна з карт відображала болгарські колонії на чорноморському узбережжі. Інформація про відкриття ви-

¹⁵⁶ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Паращук... С. 389.

¹⁵⁷ Там само. С. 407–408.

¹⁵⁸ Там само. С. 405–406.

ставки публікувалася в газеті «Зора»¹⁵⁹. У матеріалі про виставку на шпальтах газети «Утро» були наведені слова В. Кубійовича про спорідненість України і Болгарії та необхідність кращого взаємного ознайомлення¹⁶⁰. 22 серпня українська делегація поклала вінок до пам'ятника болгарського національного героя Василя Левського з надписом «*Борцю за свободу від української делегації 4-го конгресу географів і етнографів*». З промовою виступив В. Щербаківський, а член правління Українсько-болгарського товариства С. Чилингиров подякував українцям за вияв увагу до болгарського апостола свободи. Інформацію про цей захід публікувала газета «Зора».

У 1930-х рр. українці Софії гуртувалися довкола церкви Св. Кирила і Мефодія, де болгарський священник о. Дімітр Василев, економ храму, служив українські молебні та панахиди, а також виголошував проукраїнські патріотичні промови, демонструючи глибоке знання української історії¹⁶¹. Українці мали можливість збиратися в салоні-трапезній церкви Св. Кирила і Мефодія для проведення різних тематичних зібрань після проведення релігійних служб.

Початок Другої світової війни зумовив політичну активність емігрантів. Одна їх частина сподівалася, що за допомогою Німеччини буде відновлена незалежна Україна, друга розглядала війну як загарбницьку. До другої групи належав і М. Парашук, хоча болгарські спеціальні служби підозрювали його у симпатіях до Німеччини¹⁶². Попри приєднання до гітлерівської коаліції у 1941 р., Болгарія не розірвала дипломатичних відносин з СРСР і не воювала проти нього.

У грудні 1941 р. УКО отримало дозвіл на проведення лекції/казки «*Шляхи української національної церкви*» в приміщенні товариства (за адресою «Цар Симеон» 69). На заході за участі 15 осіб виступив о. Андрій. Болгарська поліція слідкувала, щоб не проводилася політична або комуністична агітація¹⁶³. 15 лютого 1942 р. Українській культурній організації вдалося організувати в залі «Славянська бесіда» урочисте святкування «*24-ї річниці проголошення незалежності України*». В програмі: виконання національних гімнів України та Болгарії, виступи українців та видатних болгар на такі теми: «*Українська проблема*», «*Українська музика*», «*Українська література*». Виконувалися українські народні пісні та мелодії артистами Народної Опери Болгарії та українсько-

¹⁵⁹ Там само. С. 413.

¹⁶⁰ Там само. С. 413–414.

¹⁶¹ Там само. С. 351.

¹⁶² Павленко, В.В. Українсько-болгарські взаємини. 1918–1939 рр. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. С. 178–179.

¹⁶³ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 322.

болгарським хором під керівництвом І. Орлова. 17 березня 1942 р. відбувся український вечірній радіоконцерт в етері «*Радіо Софія*». Слухачі мали змогу прослухати виступи українсько-болгарського хору під управлінням І. Орлова, соло виконання Н. Карової, М. Люцканова і М. Столярчука, артистів Народної опери Болгарії. Професор Е. Димитров розповідав про особливості української мови, а Д. Ризов про історію України та «українське питання». Анонс радіоконцерту публікувався в болгарській газеті «*Мир*». Як член правління Українсько-болгарського товариства М. Парашук клопотав перед львівським митцем М. Матвійчуком про придбання збірників народних пісень для підготовки вечора української музики¹⁶⁴. 26 квітня 1942 р. у Військовому клубі Софії відбувся благодійний захід — Шевченківське свято, що зібрало близько 200 осіб. Вечір розпочався виконанням болгарської пісні «*Шуми Марица*» та гімну Царю. З промовою виступив професор Софійського університету Е. Димитров, прозвучали українські пісні у виконанні артистів Національного театру.

Після перевороту 9 вересня у 1944 р. і приходу до влади Вітчизняного фронту за підтримки Червоної армії на підставі звинувачень у профашистській орієнтації було ліквідовано українські осередки і арештовано їх лідерів¹⁶⁵. Ліквідація українських емігрантських організацій, що відбувалася на виконання ст. 7 Угоди про перемир'я, підписаної між Болгарією та СРСР, Великобританією і США 28 жовтня 1944 р., спричинила припинення громадсько-суспільної діяльності патріотичного українства в Болгарії¹⁶⁶. За результатами Ялтинського саміту у лютому 1945 р. до СРСР було репатрійовано усіх осіб, які емігрували до країн-союзників Німеччини. Ця вимога стосувалася й нейтральної Болгарії. Після входження на територію Болгарії 9 вересня 1944 р. радянське військове командування, включно головне управління радянської контррозвідки СМЕРШ, розслідувало діяльність іноземців, в.ч. й українських емігрантів. Імперативне повернення в СРСР у 1945-1947 рр. означало для репатріантів примусові роботи у трудових таборах, шахтах, на будівництві промислових об'єктів на Півночі СРСР. Більшість активістів УКО й інших українських організацій заарештували та відправили до СРСР. Уникнути репатріації вдалося лише М. Парашуку та Д. Шелудьку, які після тривалих перевірок болгарських спецслужб зосередилися на науковій та

¹⁶⁴ Власенко, В. Культурна діяльність міжвоєнної української еміграції в Болгарії (музика, танці, театр). *Сумська старовина*. 2018. № ЛІІ. С. 44.

¹⁶⁵ Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Іванович Парашчук... С. 184.

¹⁶⁶ Ревякина, Л. Украинската емиграция в България. 1920-те години на XX век — начало на XXI век. *Україна і Болгарія в історії Європи. Збірник наукових праць*. Київ—Софія. 2019. С. 391.

творчій діяльності в Болгарії, а також С. Юзефовичу, котрий за свою діяльність секретарем в УКО відбув покарання у болгарських таборах у 1945–1947 рр.

Таким чином, упродовж 1920–1940-х рр. українські емігранти, незважаючи на внутрішньополітичні обставини та зовнішні чинники, продовжували в Болгарії пропагувати право українського народу на незалежність, популяризували українську культуру та намагалися розширити коло симпатиків української ідеї в болгарському суспільстві. Опинившись у вигнанні після більшовицької окупації України Державний Центр УНР розглядав українські осередки в еміграції як ресурс для продовження своєї зовнішньополітичної діяльності. Враховуючи, що українські емігранти в Софії розпочали гуртуватися довкола першого українського диппредставництва, а колишні дипломати В. Драгомирецький, Д. Шелудько, М. Парашук брали активну участь у об'єднанні українства Болгарії та громадській роботі, уряду УНР на еміграції вдалося зберегти свою номінальну присутність в цій балканській країні у міжвоєнний період. Активна діяльність українських емігрантських товариств міжвоєнного періоду на напрямку підтримки української ідеї викликала підвищену увагу проросійського чинника в Болгарії, що знаходило вияв у стимулюванні відцентрових тенденцій в найбільш успішних організаціях українських емігрантів, поширенні антиукраїнських настроїв серед болгарського політикуму і громадськості (особливо після встановлення дипломатичних відносин між Болгарією і Радянським Союзом), публікації статей із запереченням права українців на національне самовизначення і державність у місцевій пресі, що є притаманними ознаками і сучасної гібридної війни Російської Федерації проти України в Європі і Болгарії зокрема.

Розвиток українсько-болгарських відносин у першій половині ХХ століття має конкретно визначені часові межі й дві складові частини: офіційну і культурну дипломатії. Правову підставу встановлення дипломатичних відносин між УНР і Царством Болгарія склав багатосторонній пакет міжнародних угод, відомий як Берестейський мирний договір, підписаний державами Четверного союзу (Австро-Угорською монархією, Німецькою імперією, Османською імперією, Царством Болгарія) та Українською Народною Республікою 9 лютого 1918 р. у Бересті-Литовському. Відповідно до ст. IV договору в Києві та Софії було створено дипломатичні представництва.

Діяльність Посольства Царства Болгарія в Українській Державі впродовж травня 1918 р. — січня 1919 р. та Посольства Української Держави/УНР у Царстві Болгарія в 1918 — 1922 рр. відіграли помітну роль у становленні українсько-болгарських міждержавних відносин та заклали підвалини офіційних контактів, ключовою характеристикою яких стали взаємне визнання і взаємоповага. В умовах інституалізації дипломатичної служби загалом і закордонних установ Української Народної Республіки зокрема перші українські дипломати в Болгарії за час своєї короткотривалої місії заклали фундамент для формування сприятливої громадської думки про Україну й український народ, розпочали інформаційну та культурну діяльність, що згодом почала кваліфікуватися як «публічна дипломатія» та «культурна дипломатія». Водночас перший посланник Болгарії в Україні І. Шишманов зумів за короткий термін свого перебування на посаді не лише досягти порозуміння з українською владою, але й привернути увагу до спільних духовних цінностей та розпочати культурне співробітництво українського і болгарського народу на новому рівні: відзначення спільних свят, мистецькі обміни тощо. Таким чином, офіційна дипломатія в діяльності обох дипломатичних представництв поєднувалася з культурною дипломатією.

Попри достатню розробленість проблеми українсько-болгарських відносин у першій половині ХХ ст., слід констатувати значну диспропорцію у кількості досліджень українських і болгарських науковців сфери культурних і гуманітарних контактів, із домінуванням кількісних параметрів праць українських учених. Така ситуація пояснюється

наявністю чисельних славістичних болгарознавчих центрів у провідних українських університетах (Київському, Львівському, Одеському, Харківському), а також закладеним фундаментом історичної школи істориків-болгаристів, започаткованої в Інституті історії УРСР відомим українським славістом П. Соханем. У Болгарії історична наука традиційно довгий час залишалася орієнтована на вивчення історії взаємовідносин з Росією, рушієм українознавчих студій здебільшого виступало відділення україністики в Софійському університеті та оргкомітету конференції «Драгоманівські студії». Лише поодинокі болгарські історики спрямовують свій інтерес до теми українсько-болгарських дипломатичних взаємин початку першої половини ХХ ст., залишаючи поза увагою збереження номінальної присутності Уряду УНР на еміграції через його інститут представників. Українська еміграція періоду першої половини ХХ ст. також продовжує розглядатися переважно більшістю болгарських вчених як частина «білогвардійської еміграції». Завданням українських наукових інституцій має стати продовження роботи з болгарськими колегами для підвищення інтересу до переосмислення історії українсько-болгарських взаємин ХХ ст., осучаснення історичного наукового понятійного апарату, об'єднання зусиль для проведення спільних комплексних досліджень двосторонньої співпраці та взаємного впливу тощо. Відтак важливою ініціативою є створення 2018 року на базі Інституту історії України НАН України та Інституту історичних досліджень БАН Комісії істориків України і Болгарії, до якої увійшли також провідні болгаристи України та україністи Болгарії.

Достатньо дослідженою можна вважати і джерельну базу проблеми. Втім її інформаційний потенціал не вичерпано. В умовах викликів обмеженого доступу до джерел, поставлених пандемією коронавірусу, має бути створено віртуальний архів копій документів з українських та зарубіжних архівів, які відтворюють історію двосторонніх відносин; спогадів учасників подій, газетних публікацій. Перший крок у цьому напрямку зроблено Посольством України в Болгарії та Науковим товариством історії дипломатії та міжнародних відносин. Унікальні архівні документи з українських і болгарських архівів, що відображають розвиток українсько-болгарських відносин у 1918–1922 рр. залучені до наукового обігу в межах відзначення століття сучасної української дипломатичної служби в проєкті «Століття української дипломатії» (куратор І. Матяш). З ініціативи українського дипломатичного представництва підготовлено і видано 2020 року упорядковане радником посольства А. Тертичною претипне видання часописів «Украинско слово» та «Украинско-български преглед» зі вступним словом Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Болгарія В. Москаленка та директорки Інституту літератури БАН Е. Трайкової.

Заснування власного неперіодичного видання «Українсько слово» та двотижневого часопису «Українсько-български преглед», інноваційного для тих часів інструменту популяризації української державності, культури, літератури, мистецтва, українсько-болгарських дружніх зв'язків можна вважати найбільшим успіхом інформаційної діяльності Посольства УНР у Софії, продовженим через 90 років в нових історичних умовах. Незважаючи на нетривалий період виходу у світ, ці видання мали важливе значення для формування суспільної думки про Україну серед болгарських інтелектуалів, а також спричинили зростання інтересу місцевої преси до молоді Української держави. Довкола редакції журналу згуртувалися болгарські вчені, публіцисти, поети, впливові діячі, які більш детально ознайомилися з українською справою і не тільки переймалися нею, але й взяли її відстоювати і поширювати.

В реалізації виходу періодичного видання, а також у проведенні українських концертів, вечорів пам'яті, урочистих зібрань, панаяхид, виставок, організація виступів активістів та видатних діячів, забезпечення публікацій на українські теми в болгарській пресі, заходів до дня проголошення незалежності, відзначення важливих дат української історії й вшанування видатних українців першими українськими дипломатами в Болгарії у 1918–1921 рр. було закладено формування дипломатичного інструментарію представлення української державницької ідеї. Розуміння Урядом УНР пріоритетності інформаційної роботи дипломатичних представництв реалізовувалося в фінансуванні цих видань з державного бюджету.

Іншою важливою формою популяризації української ідеї в Болгарії стала спроба створення Українсько-болгарського товариства на чолі з І. Шишмановим, постать і авторитет якого дозволяли розраховувати на об'єднання симпатиків України. Вагомим був внесок болгарського політика, науковця, дипломата в продовження української справи й після закриття офіційного представництва. Його справу було продовжено і у 1930-ті роки завдяки створенню Українсько-болгарського товариства на чолі з проф. М. Арнаудовим.

Естафету дипломатів у сфері пропагування права українського народу на незалежність, популяризації української культури та розширення кола прихильників української ідеї в болгарському суспільстві прийняли в 1920–1940-х рр. українські емігранти. Опинившись у вигнанні після більшовицької окупації України Державний Центр УНР розглядав українські осередки в еміграції як ресурс для продовження своєї зовнішньополітичної діяльності. Одним з пріоритетів було визначено консолідацію емігрантського середовища, українських громадських об'єднань довкола ідей УНР та політичної боротьби за незалежність. Враховуючи, що

українські емігранти в Софії розпочали гуртуватися довкола першого українського диппредставництва, а колишні дипломати В. Драгомирецький, Д. Шелудько, М. Паращук брали активну участь у об'єднанні українства Болгарії та громадській роботі, уряду УНР на еміграції вдалося зберегти свою номінальну присутність в цій балканській країні у міжвоєнний період ХХ ст.

На особливу увагу заслуговує постать проф. М. Паращука, пресового секретаря МЗС УНР в Болгарії, який довгий час відігравав роль морального лідера української громади в цій балканській країні і сприяв як консолідації українства, так і популяризації української ідеї. Саме завдяки його зусиллям було втілено в життя створення Українсько-болгарського товариства, Союзу українських організацій Болгарії, Українського гімнастичного гуртка, видання «Українсько-болгарських вістей», функціонування української бібліотеки в Софії, інтенсивного розширення контактів українських активістів із впливовими болгарськими діячами культури, науки і мистецтва. Попри складність особистісних взаємовідносин з іншими офіційними представниками ДЦ УНР в Царстві Болгарія М. Паращук зберігав незаперечний авторитет у болгарському суспільстві та українських емігрантських колах, що підтверджує його обрання Почесним Головою СоУОБ у 1935 р.

Форми та інструменти інформаційно-пропагандистської та культурно-просвітньої роботи української еміграції в Болгарії міжвоєнного періоду були різноманітними: друк інформаційних вісників, публікація іміджевих матеріалів про Україну в місцевій пресі, організація концертів, лекцій, вистав, урочисте відзначення святкування національних свят та збереження народних традицій, вшанування пам'яті видатних українців, підтримання зв'язків із впливовими болгарськими друзями тощо. Організація українськими емігрантами тематичних публічних заходів також була широко представлена у Болгарії. Як констатував М. Паращук, українська спільнота підтримувала контакти з різними спорідненими товариствами, в т.ч. болгарськими, надсилала привітання, співчуття готувала вечори, вистави, до програми яких включалося виголошення рефератів, інформації, проводилися панахиди, огляд історичних дат, розповіді про видатні постаті української історії¹. Таким чином, лідери громади у публічній діяльності застосовували еклектичний підхід до змістовного наповнення заходів з популяризації української ідеї в Болгарії.

Діяльність української еміграції на напрямку популяризації України в Болгарії у міжвоєнний період ХХ ст. розвивалася на тлі складного

¹ Доклад за украинската емиграция в България от проф. Михайло Парашчук «Доклад про стан української еміграції в Болгарії». *Там само*. С. 251.

об'єднавчого процесу, особливостей персональних взаємовідносин лідерів громади, а також заборони болгарської влади на здійснення політичної діяльності. За таких обставин популяризація української ідеї інструментами культурної репрезентації залишалася єдиним шляхом продовження роботи, започаткованої першим українським диппредставництвом в Царстві Болгарія. «Українська Громада» та «Українське Культурне Об'єднання» як найвпливовіші товариства в середовищі українських емігрантів у Болгарії здійснювали цю роботу в умовах необхідності протидії антиукраїнській пропаганді з боку проросійських сил. Завдяки створенню Союзу українських з організацій Болгарії і тісній взаємодії українства з Українсько-болгарським товариством у середині 1930-х рр. в Софії з'явилася вулиця Тараса Шевченка.

Найбільш ефективним у плані культурної діяльності українських емігрантів Болгарії, що відбувалася в рамках загального консолідаційного процесу українства в Європі згідно з пріоритетами діяльності Уряду УНР на еміграції та Української Головної еміграційної ради, можна вважати період 1930-х рр., особливо після створення Українсько-болгарського товариства 1932 р. та Союзу українських організацій Болгарії у 1933 р., які мали авторитетний вплив на громадську думку завдяки активній співпраці з болгарською інтелігенцією. Надзвичайно важливе значення мала й робота з інформування болгарської громадськості про сталінські репресії та штучний Голод в Україні 1932–1933 рр. Зв'язки «Української громади» з Державним Центром УНР, Українською еміграційною радою, осередками українства в Парижі, Празі, Відні, скоординовані заходи для пропагування українських державних засад — «української справи» або ж «української ідеї», є підтвердженням продовження культурної політики української держави в Болгарії у першій половині XX ст., до остаточної ліквідації українських національних товариств після зміни політичного режиму в цій країні 9 вересня 1944 р.

Загалом інституційна історія українсько-болгарських відносин цього періоду та персональний внесок у її розвиток І. Шишманова та О. Шульгина, представлених у ранзі надзвичайних посланників і повноважних міністрів, та українських еміграційних організацій засвідчують правомірність твердження про відновлення (а не започаткування) в грудні 1991 року українсько-болгарських міждержавних відносин. Відтак відзначення тридцятиліття дипломатичних відносин України та Республіки Болгарія варто розглядати як гарну нагоду простежити інституційну історію українсько-болгарських відносин у 1918–1944 рр. і віддати належну шану українським і болгарським дипломатам, державним і громадським діячам, хто прислужився розвитку офіційної і культурної дипломатії.

№ 1

**Мировий договір між Українською Народною Республікою з одної,
а Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною,
з другої сторони¹**

м. Берестя-Литовське

9 лютого 1918 р.

Тому, що Український Народ в протягу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виразив бажанє привернути мирний стан між Українською Народною Республікою і державами, що знаходяться у війні з Росією, постановили правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини заключити мировий договір з правительством Української Народної Республіки; вони хотять сим вчинити перший крок до тривалого і для всіх сторін почесного світового мира, котрий не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але такожє має вести до привернення дружніх відносин між народами на поли політичному, правному, господарському і умовому. В тій цілі до нав'язання мирових переговорів в Берестю-Литовськїм зібралися повновласники вище означених правительств, а саме:

За Правительство Української Народної Республіки — члени Української Центральної Ради: Пан Александер Севрюк, Пан Микола Любинський і Пан Микола Левітський;

За Цісарсько-Німецьке Правительство: державний секретар заграничного уряду, Цісарський Дійсний Тайний Радник, пан Ріхард фон Кюльман;

За Ц[арське] і к[оролівське] Спільне Австрійсько-Угорське Правительство: Міністер Цісарського і Королівського Дому і справ заграничних Його Ц[арського] і к[оролівського] Апостольського Величества Тайний Радник Отокар Граф Чернін фон і Худеніц;

За Королівсько-Болгарське Правительство²: президент Міністрів Пан Др. Василь Радославов, Посол Пан Андрій Тошев, Посол Пан Іван

¹ Текст документу подано відповідно до правопису оригіналу. Здійснено заміну літери ї на і та дієслова з часткою -ся написано разом.

Стоянович, Військовий повновласник пан Полковник Петро Ганчев, Пан Др. Теодор Анастасов;

За Цісарсько-Османсько Правительство: Й[ого] В[еличність] Великий Везир Талаат Паша, Міністер справ заграничних Агмет Нессімі Бей, Й[ого] В[еличність] Ібрагім Гаккі Паша, Генерал Кавалерії Агмет Іззет Паша; і по предложеню своїх повновластей, які признано добре і належно виставленими, згодилися на слідуючи постанови:

Стаття І.

Українська Народня Республіка з одної і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина і з другої сторони заявляють, що воєнний стан між ними покінчений. Сторони, заключаючи договір, рішилися надалі жити взаємно в мирі і дружбі.

Стаття ІІ.

1. Між Українською Народньою Республікою з одної і Австро-Угорщиною з другої сторони, оскільки ті дві держави граничитимуть з собою, будуть ті границі, які існували між Австро-Угорською Монархією і Росією перед вибухом війни.

2. Дальше на північ ітиме границя Української Народньої Республіки починаючи від Тарнограду, загально по лінії Білгорай–Щебрешин–Красностав–Пугачів–Радин–Межиріче–Сарнаки–Мельник–Високо Литовськ–Кам'янець Литовськ–Прушани–Вігоновське Озеро.

Подрібно устанавлюватиме границю мішана комісія, після етнографічних відносин і з уzglядненням бажань населення.

3. На випадок, якби Українська Народня Республіка мала граничити ще з якою іншою державою з Почвірного Союзу, то що до того застерігаються окремі умови.

Стаття ІІІ.

Опорожнюванє занятих областей пічнеться негайно по ратифікації цього мирового договору.

Спосіб переведення опорожнення і передачі опорожнених областей означуть повновласники інтересованих сторін

² Князь і цар Болгарії Фердинанд І Кобург (1861–1948) оголосив про незалежність від Османської імперії і оголосив себе царем Болгарії 22 вересня 1908 р. у Велико-тирново. В українському перекладі деяких дипломатичних документів 1918 року використано титул «король».

Стаття IV.

Дипломатичні і конзулярні зносини між сторонами, що заключають договір, почнуться зараз по ратифікації мирового договору. Для можливо найбільшого допущення конзулів обох сторін застерігають ся окремі умови.

Стаття V.

Сторони, що заключають договір, зрікають ся взаємно звороту їх воєнних коштів, себто державних видатків на провадження війни, як також звороту їх воєнних шкід, то є тих шкід, які повстали для них і їх горожан у воєнних областях через військові зарядження з виключенем всіх реквізицій зроблених в ворожому краю.

Стаття VI.

Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені до дому, хиба би вони схотіли за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в її областях або удатися до іншого краю.

Питання, що з тим стоять у зв'язку, полагоджують ся в окремих договорах, передбачених в VIII статті.

Стаття VII.

Сторони, які заключають договір, прийшли в справах господарських зносин до слідкуючої згоди:

I.

Сторони, що заключають договір, зобов'язуються взаємно нав'язати негайно господарські зносини і устроїти обміну товарів на підставі слідуючих постанов:

До 31-го липня біжучого року треба буде переводити взаємну обміну лишків найважніших сільськогосподарських і промислових виробів для покриття біжучих потреб згідно з отакими постановами:

а) Кількість та рід витворів, котрих обміну передбачено в попередньому уступі, означить по обох сторонах комісія, яка складається з однакової кількості членів з обох сторін і збирають ся негайно після підпису мирового договору;

б) Ціни витворів при згаданій обміні товарів означає по взаємній згоді комісія, котра складається з рівної кількості представників обох сторін;

в) Розрахунок відбувається в золоті на такій основі: 1000 німецьких державних марок в золоті рівні 462 карбованцям в золоті Української Народньої Республіки а також рівні 462 рублям в золоті бувшого російського цісарства (1 рубель ривняється 1/15 імперіяла), або 1000 австрійських і угорських корон в золоті рівні 393 карбованцям 78 грошам в

золоті Української Народньої Республіки, рівні 393 рублям 78 копійкам в золоті бувшого російського цісарства (1 рубель рівняється 1/15 імперіяла);

г) Обміна товарів, котрі мають бути усталені комісією, яка передбачена в уступі а), відбувається через державні або державною контрольовані центральні інституції.

Обміна тих витворів, котрих вище передбачені комісії не означають, відбувається дорогою вільного обороту на підставі тимчасового торговельного договору, котрий передбачується в слідуючім II числі.

II.

Оскільки в числі I. не передбачено нічого іншого, то в основу господарських зносин між сторонами, котрі заключають договір, тимчасово до заключення остаточного торговельного договору, але у всякому разі на протяг не менше як шість місяців після заключення мира між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і тепер стоячими з ними в стані війни європейськими державами, Сполученими Державами Північної Америки, та Японії з другої сторони, повинні бути положені отакі постанови:

A.

Для господарських зносин між Українською Народньою Республікою і Німеччиною ті умови, які зложені в нище згаданих постановах російсько-німецького договору про торгівлю та мореплавство з року 1894–1904, а саме:

Стаття 1-6. Включно тарифи A і B, 8-10, 12, 13-19, далі в постановах в кінцевому протоколі перша часть до статті 1, уступ 1 і 3 до статі 1 і 12 уступ 1 і 12 уступ 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9. до статі 3. до статі 5. Уст. 1 і 2 до ст. 5, 6, 7, 9 і 10. до ст. 6, 7 і 11., до ст. 6-9, до ст. 6, і 7, до ст.12. уступ 1, 2, 3, 5, далі в кінцевому протоколі в четвертій частині §§: 3, 6, 7, 12, 12в, 13, 14, 15, 16, 17, 18. (з застереженням відповідних змін в організації властей) 19, 20, 21, 23.

При сьому стає згода відносно слідуючих точок:

1. Загальна російська митова тарифа з 13/26 січня 1903. Р. остає в силі.

2. Стаття 5 одержує слідуючий уклад:

«Сторони, що заключають мир, обов'язуються обосторонно не перепиняти взаємних зносин ніякими заборонами відносно привозу, вивозу або перевозу і дозволяти свободний перевіз.

Виймки дозволюються лише для таких виробів, котрі на області одної зі сторін, що заключають договір, були або будуть предметом державного

монополію, як також для деяких виробів, відносно, котрих зі зглядів на здоров'є, ветеринарну поліцію і публічну безпечність або з інших важних політичних і господарських причин можна би видати надзвичайні зарядження заборони, особливо у зв'язку з повоєнним перехідним часам».

3. Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона запоручує, або запоручить якій-небудь другій державі на підставі існуючого, або майбутнього митового об'єднання, яке є наприклад, між Німеччиною і Великим Князівством Люксембург, або в малому пограничному обороті, в межах 15-ти кілометрової смуги.

4. Стаття 10 одержує слідууючий уклад:

«Всякого рода товари, котрі перевозить ся через область одної з обох сторін, мають бути вільні від усякого перевозного мита, незалежно від того, чи перевозитися їх прямо, чи в дорозі виладовується складається в склади і знов наладовується».

5. Замість Статті 12 має бути слідууюча постанова:

«а) Відносно взаємного захисту прав первотворів на твори літератури, штуки, та фотографії в зносінах між Українською Народньою Республікою і Німеччиною набирають сили постанови договору, який заключили Німеччина і Росія 15/28 лютого 1913 року.

Відносно взаємного захисту знаків на товарах мають бути міродайні також на будучність постанови з 11/23 липня року».

6. Постанова кінцевого протоколу до 19 статті одержує слідууючий уклад: «Сторони, що заключають договір, по змозі підпомагатимуть собі взаємно в справі залізничних тарифів, особливо через наладжування безпосередніх тарифів. В тій цілі обидві сторони, що заключають договір, є готові, якомога скоріше взаємно увійти в переговори».

7. § 5 четвертої части кінцевого протоколу одержує слідкууючий уклад:

«Обидві сторони погодилися, щоби митові уряди держав обох були відчінені в кожен день року, з виключенням днів недільних та тих, які за законами означені як свята».

В.

Для господарських зносин між Українською Народньою Республікою і Австро-Угорщиною набирають сили ті умови, котрі зазначені в наступаючих постановах російсько-австрійсько-угорського договору про торгівлю та мореплавство з 15 лютого 1906 року, а саме:

Стаття 1, 2, 5 з тарифою А і В включно, стаття 6, 7, 9-13, ст. 14. Уступ 2 і 3, ст. 1 і 12. Уступи 1, 2, 4, 5 і 6. До ст. 2, 5, 6 і 7, до ст. 17. Як також до ст. 22 уступ 1 і 3.

При сім стає згода що до слідууючих точок:

1. Загальна російська митова тарифа з 13/26 січня 1903 року стає в дальшій силі.

2. Стаття 4 одержує слідуєчий уклад:

«Сторони, які заключають договір, обов'язують ся не перепиняти взаємних зносин між своїми областями ніякими заборонами ввозу, вивозу і перевозу.

Виймки від того дозволяються лише:

а) для тютюну, соли пороху, та всяких інших взривних матеріалів, як також для других товарів, котрі би коли-небудь на області одної зі сторін, що заключають договір, були предметом державного монополю;

б) відносно воєнних потреб при надзвичайних обставинах;

в) з огляду на публічну безпечність, на санітарні та ветеринарно-поліційні відносини;

г) для деяких виробів, для котрих із інших важних політичних і господарських причин оказалось би потребним прийняти надзвичайні заходи заборони, особливо у зв'язку з повоєнним перехідним часом.

3. Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признаватиме якій небусть другій державі на підставі існуючого або майбутнього митового об'єднання, яке є наприклад між Австро-Угорщиною та Князівством Ліхтенштейн, або в малому пограничному обороті в межах 15-ти кілометрової надграничної смуги.

4. Стаття 8. Одержує слідуєчий уклад:

«Всякого рода товари, які перевозяться через області одної зі сторін, котрі заключають договір, мають бути взаємно вільні від усякого перевозового мита незалежно від того, чи перевозить ся їх прямо, чи в дорозі виладовується, складається в склади і знов наладовується».

5. Постанова кінцевого протоколу до 21 Статті одержує слідуєчий уклад:

«Сторони, котрі заключають договір по змозі підпомагатимуть собі взаємно в справі залізничних тарифів, особливо через наладжування безпосередніх тарифів».

В тій цілі обидві сторони, котрі заключають договір, є готові якомога скоріше взаємно увійти в переговори».

С.

Що торкається господарських зносин між Українською Народною Республікою і Болгарією, то треба їх упорядувати до заключення остаточного торговельного договору по праву найбільше упривілейованого народу.

Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признаватиме якій небусть другій державі на підставі

існуючого або майбутнього митового об'єднання, або в малому пограничному обороті в межах 15-ти кілометрової пограничної смуги.

D.

Що торкається господарських зносин між Українською Народною Республікою і Туреччиною, то обидві сторони до заключення нового торговельного договору взаємно запоручують собі таке поступованє, яке примінюється до найбільш упривіліюваного народу.

Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признаватиме другій державі на підставі існуючого або майбутнього митового об'єднання, або в малому пограничному обороті.

III.

Сила тривання передбаченого в II числі сього договору для господарських зносин між Українською Народною Республікою з одної сторони і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони може бути продовжена по взаємній згоді сторін.

Як би речинці, передбачені в першій уступі II числа мали наступити перед 30 червня 1919 року, то кожний зі сторін, котрі заключують договір, вільно виповісти та шість місяців, рахуючи від 30 червня 1919 року, ті постанови, що містяться у вище поміченому числі.

IV.

A.

Українська Народня Республіка не матиме ніяких претенсій до тих полекшень, які Німеччина признає Австро-Угорщині або другому краєві, котрій стоїть з нею в Митовій звязи і граничить з Німеччиною безпосередньо або посередньо через який-небудь другий край, котрий знаходиться з нею, або Австро-Угорщиною в митовій звязи, або які Німеччина признає своїм власним кольоніям, заграничним посіlostям і областям, котрі є під охороною, або краям, які стоять з ними в митовій звязи.

Німеччина не матиме ніяких претенсій до тих полекшень, які Українська Народня Республіка признає якомусь другому краєви, котрий стоїть з нею в митовій звязи, або які вона признає кольоніям, заграничним посіlostям і областям, що стоять під охороною одного з країв які є з нею в митовій звязи.

B.

В господарських зносінах між обнятими договором митовими полосами обох держав Української Народньої Республіки з одної і Австрійсько-Угорської Монархії з другої сторони, Українська Народня Республіка

не матиме ніякої претенсії до тих полекшень, яки Австро-Угорщина признає Німеччині, або якому-небудь другому краєви, котрий знаходиться з нею в митовій звязи і граничить з Австро-Угорщиною безпосередньо або посередно через інший край, що є в митовій звязи з нею, або з Німеччиною. Кольонії, заграничні посілости і області, котрі знаходяться під охороною, стоять під тим зглядом на рівні з матернім краєм.

Австро-Угорщина не матиме ніякої претенсії до тих полекшень, які Українська Народня Республіка признає якому-небудь другому краєві, що є з нею в митовій звязи і граничить з Україною безпосередньо або посередньо через другий край, що стоїть з нею в митовій звязи, або кольоніям, заграничним посіlostям і стоячим під охороною областям тих країв, які з нею митово звязані.

V.

A.

Оскільки в неутральних державах знаходяться товари, які походять з України або Німеччини, а на котрих лежить заборона безпосередного або посередного вивозу до областей другої сторони, котра заключає договір, то такі обмеження довільного орудування повинні бути знесені зглядом сторін, котрі заключають договір.

Тому обидві сторони, що заключають договір, обовязують ся негайно повідомити правительства неутральних держав про знесенє вище згаданих обмежень довільного орудування.

B.

Оскільки в неутральних державах знаходять ся товари, які походять з України, або Австро-Угорщини, а на котрих лежить заборона безпосереднього чи посередного вивозу до областей другої сторони, котра заключає договір, то такі обмеження довільного орудування повинні бути знесені зглядом сторін, що заключають договір.

Тому обидві сторони, що заключають договір, обв'язуться негайно повідомити правительства неутральних держав про знесенє вище згаданих обмежень довільного орудування.

Стаття VIII.

Привернення публичних та приватних правних зносин, виміна воєнних полонених та цивільних інтернованих, справа амнесії, яка також справа поступовання з торговельними кораблями, що попали у власть противника, управильниться з Українською Народною Республікою в поодиноких договорах, котрі становлять що-до суті складову часть нинішнього мирового договору і по змозі рівночасно з ним вступають в силу.

Стаття IX.

Умови, прийняті в осььму мировому договорі, творять неподільну цілість.

Стаття X.

При толкованю сього договору для зносин між Україною і Німеччиною є міродайним український і німецький текст, для зносин між Україною і Австро-Угорщиною український, німецький і угорський текст, для зносин між Україною і Болгарією український і болгарський текст, а для зносин між Україною і Туреччиною український і турецький текст.

Кінцеві постанови.

Нинішній мировий договір буде ратифікований. Ратифікаційні грамоти бути мають обміняні як мога скоріше у Відні.

Мировий договір стає правосильним по його ратифікації, оскільки в йому нічого іншого не постановлено.

На доказ того повновласники отсей договір підписали і свої печатки приложили.

Зладжено в пяти первописях в Берестю-Литовськїм 9 лютого 1918 року.

(п.) Д-р В. Радославов

(п.) Чернин.

(п.) Посол А. Тошев

(п.) Посол Іван Стоянович.

(п.) Полковник Петро Анастасов.

(п.) Таалат Паша.

(п.) Ібрагім Гаккі Паша

(п.) Геню-маіор Гофман.

(п.) Ахмед Нессімі Бей

(п.) Ахмед Ізет Паша

(п.) О. Севрюк.

(п.) Микола Любинський.

(п.) Микола Левитський.

ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 57–64.

№ 2

**Додатковий протокол до Берестейського мирного договору
Української Народної Республіки з державами Четверного союзу****м. Берестя-Литовське****12 лютого 1918 р.**

Тому, що повстав сумнів що до толковання 2 точки II статті мирного договору, заключеного для 9 лютого 1918 р. в Берестю-Литовським між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною за одної і Українською Народньою Республікою з другої сторони, то правительства згаданих держав постановили той сумнів усунути доповняючою заявою і поручили своїм повновласникам, висланим до Берестя-Литовського на мирові переговори з Росією, а іменно

Цісарському Послови і уповновласненому міністрови Панови Д-р фон Розенбергови.

Ц[ісарське] і к[оролівське] спільне австро-угорське правительство
Міністрови Ц[ісарське] і к[оролівське] Дому і справ заграничних,
Його ц[ісарського] і к[оролівського] Апостольського Величества Тайному
Радникови Отокарови графови Чернінови фон і цу Худеніц.

Надзвичайному і уповновласненому послови, Його ц[ісарського] і
к[оролівського] Апостольського Величества Тайному Радникови Панови
Кастанови Мерей фон Капош-Мере.

Королівсько-болгарське правительство

Королівському надзвичайному послові і уповновласненому міністрові
у Відні Андрієві Тошеву.

Полковникови з Генерального штабу, королівсько-болгарському військовому повновласникови при Його Величестві Німецькому Цісареві і особистому адютантови Його Величества Короля Болгарів Петрови Ганчеву.

Королівсько болгарському першому легацийному секретареві Д-р Теодорови Анастасову.

Цісарсько-османське правительство

Його Високости Ібраїмови Гаккі Паши, бувшому Великому Везирови, членови оттоманського сенату, уповновласненому послови Його Величества Султана в Берліні, Його Екселенції генералови кавалерії, Генеральному адютантови Його Величества Султана при Його Величестві Німецькім Цісареві, Зеккі Паші.

Правительство Української Народньої Республіки членам Центральної Ради

Панови Александрови Севрюкови,

Панови Миколі Любинському і

Панови Миколі Левітському
заявити що слідує:

Для уникнення непорозумінь при трактуванні 2 точки II статті мирного договору, заключеного 9 лютого 1918 р. в Берестю-Литовськ між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної і Українською Народною Республікою з другої сторони стверджується, що мішана комісія, яка передбачена в другім уступі тої договірної постанови, при усталенні не є нав'язана класти граничну лінію через місцевости Білограй–Щебрешин–Красностав–Пугачів–Радин–Межиріче–Сарнаки.

Згадана мішана комісія утвориться із заступників сторін, що заключають договір і зі заступників Польщі і кожда з тих партій вишле рівне число делегатів до комісії.

Сторони, що заключають договір, згідно постановлять, коли та комісія збереться.

Виготовлено в п'яти первописах в Берестю-Литовськ, дня 4 марта 1918 р.

- (п.) Ріхард фон Кільман.
- (п.) Д-р фон Розенберг.
- (п.) Отокар Гр. Чернин фон і цу Худениц
- (п.) Кайетан Мерей фон Капош-Мере.
- (п.) Андрій Тошев.
- (п.) Петро Ганчев.
- (п.) Д-р Анастасов
- (п.) Ибрагім Гакки Паша.
- (п.) Зекки Паша
- (п.) Ал. Севрюк.
- (п.) М. Любинський.
- (п.) М. Левитський.

ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 64–67.

№ 3

**Болгарсько-Український додатковий договір до мирного договору
заключеного між Українською Народньою Республікою з одного боку
і Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з
другого боку 9 лютого 1918 року в Бересті Литовському**

м. Берестя-Литовське

12 лютого 1918 р.

На підставі уступу VIII, підписаного 9 лютого с[ього] р[оку] мирного договору між Українською Народньою Республікою з одного боку і Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з другого боку, уповноважені Українською Народньою Республікою Члени Центральної Ради:

Пан Александер Севрюк,
Пан Микола Любинський,
Пан Микола Левітський
і уповноважені Болгарією:
Міністер закордонних справ
Д-р. Василь Радославов
уповноважений міністер
Пан Андрій Тошев
уповноважений міністер
Пан Іван Стоянович
воєнний уповноважений п. полковник
Петро Ганчев
Пан Д-р. Теодор Анастасов

Згодились негайно унормувати встановлення публичних і приватно-правних відносин між Українською Народньою Республікою, що до відміни воєнно-полонених і інтернованих цивільних осіб що до питання про амністію, яка повинна бути дана з приводу закінчення мира і що до питання про кораблі, які попались у владу ворогів, згодились в тій цілі скласти додатковий договір.

Віривши остаточно, що дані їм уповноваження в цілі підписання мирового договору охоплюють цілком і регулюють згаданого предмету, згодились на цьому, що постанови в сім предметі, які містяться в тексті додаткового договору, закінченого між Українською Народньою Республікою і Німеччиною 9 лютого с[ього] р[оку] мають силу за винятком постанов, що містяться в уступі 2. 5 в другому абзаці уступ 6. в 2. і 4. уступу 7, в уст. 9, в уст. 13. в другім абзаці уст. 16 і в уступах 18 і 19.

Обі сторони згідно приймають і постанови, що містяться в 2 і 3 заключеного протоколу до додаткового, вищезгаданого договору від 9 лютого с. р.

Сей додатковий був зложений в двох текстах на українській і болгарській мові в Берестю-Литовськiм 12 лютого 1918 р.

ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр.74. Арк. 7.

№ 4

Інтерв'ю повноважного міністра проф. д-ра Івана Шишманова про Україну, надруковане в газеті «Камбана»

м. Софія

13 квітня 1918 р.

Призначений перший болгарський повноважний міністр в Україні, пан професор д-р Іван Д. Шишманов був запрошений нашою редакцією удостоїти нас однією предметною розмовою про Україну. Ми хочемо висловити нашу вдячність та визнання нашому вчителю і видатному вченому, за те, що він прихильно відгукнувся на наше прохання, особливо якщо взяти до уваги його переважаність роботою через почесні посади, які він займає як професор, письменник, вчений та громадський діяч. Як відомо, пан професор Шишманов є дійсним членом болгарської і української академії наук у Львові, почесний член Загребської, Белградської і Афінської академії, а також Етнографічних товариств в Празі і Будапешті, дійсний член Харківського університету, голова Союзу болг.[арських] вчених, письменників і художників і болг.[арського] Читацького союзу.

З біографічних даних про нашого професора знаємо, що пан проф. д-р Ів.Д. Шишманов народився у 1862 році в Свиштові. Отримав середню освіту в рідному місті та у Відні, вищу — у Єні, Женеві і Лейпцигу, де отримав ступінь доктора з філософії, славістики і літературної історії. У 1888 р. був призначений нач. [альником] відділення в мініст.[ерстві] освіти, після того став головним інспектором і професором в університеті. З 1903 до 1907 був міністром освіти. Після дворічного перебування у Швейцарії знову повернувся в університет³ (прим. перекладача — Софійський університет).

Призначення проф. Шишманова представником Болгарії, її царського двору і її народу перед урядом Української Народної Республіки

³ Софійський університет ім. Св. Климента Охридського.

сприймається з великим схваленням, оскільки відомими є зв'язки нашого вченого з українською землею та з її найкращими синами.

Пан міністр Шишманов вирушає в Україну наступного тижня. Перед тим ми у нього запитали:

1. *З якими почуттями відбуваєте на свою нову посаду?*

Від'їжджаю з повною вірою, що зможу використати, відповідно до своїх сил, багаторічні дослідження України, української культури і українського руху, свої особисті контакти, палкі симпатії до народу, який у своєму відродженні має стільки вражаючих аналогій з нашим, задля створення, по можливості, тривалих, нерозривних політично-економічних та культурних зв'язків між Болгарією і Україною.

2. *Що ви скажете нам загалом про нову державу та її історичне минуле. Чому вона має назву „Україна“?*

Маю зауважити передусім, що створена в Брест-Литовську Україна не є новою державою, як більшість помилково вважає. Як і Болгарія, Україна має блискуче історичне і культурне минуле. Хіба лиш згадаєте Київське князівство Олега, Ольги і Св. Володимира, а також відомого в нашій історії Святослава.

Це славне князівство, створене у IX столітті тими ж слов'янськими племенами, нащадки яких населяють і сьогодні широку територію України (Поляни, Древляни, Сіверяни, Угличі, Тиверці, Дуліби) спочатку мало назву „Русь“. Проте цю назву привласнили згодом і московські князі, що примусило українців шукати другу національну назву. *Втім, і назва „Україна“ є дуже древньою.* Вона зустрічається в літописах XII і XIII століття, в універсалах козацьких воєвод (гетьманів) XVII століття, в Маніфесті Петра Великого 1709 р., у народних піснях, на позначення переважно східних прикордонних областей (окраїн) колишньої Київської держави (IX–XII століття). Поступово цю назву було розширено й на інші населені українцями області, і сьогодні воно є загальноприйнятим для позначення не лише для старої київської „Русі“, а й для усієї української етнографічної області. Назва Малоросія (Малая Русь, Малоросія) є чисто літературним. Українці на сучасному етапі рішуче його відкидають. Звичайний росіянин називає українця „хохол“, за назвою чуба, який козаки раніше залишали на своїх поголених головах. Звичайний українець називає росіянина „кацапом“ чи „москалем“, як і ми певний час називали росіян — „московцями“.

3. *Яку територію займає Україна?*

Етнографічна Україна є великою згуртованою областю, яка поширюється від Карпат до Кавказу і від річки Прип'ять до Чорного моря.

Площа цієї широкої території сягає згідно з найновішими підрахунками близько 740 000 квадр.[атних] кілом.[етрів] (за іншими даними 800–850 тисяч). З них близько 665 000 — в колишній російській імперії.

4. *Яким є населення України?*

Зовсім точних статистичних даних про кількість українського населення ми ще не маємо. Цифри коливаються між 35 і 46 мільйонів (стосовно цілої етнографічної України). Згідно з єдиною російською повною статистикою від 1897 р. у Росії проживало 29 мільйонів українців (в Галичині, Буковині і Угорщині в той час проживало близько 5 мільйонів. Близько 1 мільйона розпорошені в північній і південній Америці: Бразилії, Аргентині, Сполучені Штати і Канада. Малі українські колонії існують в Боснії, Славонії⁴, Румунії і Добруджі⁵). Якщо застосувати певний коефіцієнт зростання населення, отримуємо за останні роки цифру у 46 мільйонів українців (М. Кордуба⁶). Але якщо б ми взяли цифру навіть 35 мільйонів, яка є низькою, Україна б займала за кількістю населення сьогодні шосте місце між європейськими державами і друге між слов'янськими. У будь-якому разі Україна, має у п'ятеро більше мешканців від Болгарії в сучасних її широких межах. Українське населення є найбільш етнічно чистим на Полтавщині (93%), Чернігівщині (92%), Харківщині, Катеринославщині, Київщині, Херсонщині, Поділлі, Волині і т.д.

5. *Якою є різниця між українцями і росіянами?*

Для того, хто не знає добре расових особливостей, розумового і морального складу, темпераменту, релігійних уявлень, мов, народних строїв, домашнього побуту, народної поезії і музики двох народів, різниця є велика, вражаюча.

У *расовому відношенні* українці, на думку найкращих російських вчених-антропологів, відрізняються від росіян вищим зростом (у[країнці] 1670, р[осіяни] 1657), більш широкою грудною клітиною (у[країнці] 55,04, р[осіяни] 52,18), череп їхній є більш округлим (індекс черепа 83,20 проти 82,30), мають більші ноги і стегна, чорнокоші, чорноокі і смугляві переважають (60–77 відсотків). Ці особливості пов'язані частково із змішуванням з чужими расами, особливо з турецько-татарськими, і в цьому сенсі українці є ближчими до болгар. Росіяни навпаки в жилах мають

⁴ Славонія — регіон у складі сучасної Республіки Хорватія.

⁵ Добруджа — регіон вздовж нижнього русла Дніпра, на сучасному південна її частина є частиною Північно-Східної Болгарії, а західна — південнозахідної Румунії.

⁶ Мирон Кордуба (1876–1947) — український вчений, державник, публіцист, історик. Член товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

більше фінської крові, звідти і більший процент типажу світловолосих людей та з довгими черепами.

У психологічному плані українець відрізняється ще більш різко від росіянина і наближаються також до болгарина. Він є більшим індивідуалістом (звідти і роздробленість української родини та українських господарств), більш діяльним, більшим реалістом в житті, тому є і більш байдужим до догматичних суперечок. Він не розуміється у великому різноманітті сект, які зустрічаються в Росії. Його світоспоглядальна натура є схильна більше до скептицизму і критики. Українець важко ухвалює рішення, але вперто відстоює своє. Українська „впертість“ є добре відомою. Але завдяки їй він зобов'язаний і буде зобов'язаний у майбутньому ще більшим своїм національним успіхам. Від росіянина українець відрізняється і своїм тонким почуттям гумору. Недаремно Гоголь є українцем.

6. Якими є особливості української мови?

Українська мова, яка поділяється на багаточисельні, ближчі наріччя (полтавське, чернігівське, поліське, гуцульське, бойківське, лемківське і ін.) має, так само як і болгарська, позаду себе розвиток у 1000 років. Певний час українська мова була офіційною не лише у Київській і Козацькій Україні, а й у Литві. Тоді нікому не приходило в голову оскаржувати будь-яку її самостійність. Але після того як Петро Великий порушив Переяславську угоду (1654), згідно з якою Україна входила лише в персональну унію з Москвою, з усіма правами автономної держави, царат розпочав систематично знищувати Українство. З цією метою було залучено допомогу, між іншим, і філології, якій було доручено довести, що українська мова є власне одним звичайним наріччям великоросійської мови, без права на самостійне існування.

Але на думку більш авторитетних славістів і етнографів, таких як Шафарик, Миклошич, Лавровський, Потебня, Житецкий, Нідерле, Шахматов, Корш, Фортунатов, Лаппо-Данилевський та інші, українська мова є самостійною мовою, нарівні з усіма іншими слов'янськими мовами. Такою була думка і Російської академії наук, якій у 1905 році російський уряд доручив визначити, які саме цензурні полегшення можна було б зробити для української літератури. Зрештою, питання чи є українська мова мовою чи наріччям є несуттєвим. Що означає наріччя і що є мовою? Кожна літературна мова, перед тим, як стати такою, є наріччям. В основі староболгарської мови лежить македонське наріччя (імовірно з околиць Солуну). Новоболгарська, літературна мова розвинулася переважно з Середньогірських діалектів. Німецька — засновується на саксонських. Російська мова по відношенню до імовірної спільної слов'янської мови є

наріччям, слов'янські мови по відношенню до імовірної праарійської мови — наріччя і т.д. Те, що наріччя, яке, як українське, зуміло створити ще з часів Нестора Літописця багату літературу, яке володіє однією з найбільш чудових народних поезій, яке може похвалитися сьогодні прекрасною художньою та науковою літературою (історичною, філологічною, етнографічною, економічною, політичною і ін.), яке має свою пресу і слугує як розмовна мова для мільйонів, не дає причин боятися, що дехто йому заперечує право називатися мовою. (Тому що із подібних міркувань можна і голландській мові заперечувати право на самостійне існування. А що говорити про норвежців, які говорять майже тією ж мовою, що і шведи, але все таки з політично-економічних, соціальних і ін. причин віддали перевагу створенню своєї самостійної держави?).

Якби там не було, це факт, що українська мова існує, і без підготовки її зрозуміти не можливо. Її не розуміють і росіяни. Настільки великими є її граматичні і лексичні особливості. У цій короткій бесіді звичайно не маю можливості надати Вам приклади. Але спробуйте лише прочитати якийсь з віршів найбільшого українського національного поета, Шевченка, і скажіть мені що Ви зрозуміли.

7. *Якими є українська література, мистецтво і наука?*

Українська література, яка бере свої витоки ще у X столітті, як і болгарська, ніколи не припиняла свого розвитку. Її можна розділити на три періоди: 1) від 988–1458. Найбільші літературні пам'ятки цієї епохи це Літопис Нестора, Слово о Полку Ігоревім та Ізборнік Святослава. В цю епоху староукраїнська література перебувала під безпосереднім впливом староболгарської. 2) під час 1458–1798 Україна була під володарюванням Польщі. Звідси і деякі західні впливи на літературу. В цей період народна стихія все сильніше проникала у письмо. Робилися спроби зробити переклад Святого писма на народну мову. Українська мова отримала право на громадянство в офіційних документах козацьких гетьманів. 3) від 1798 — до сьогодні. Цей період бере початки від відомого гумористичного наслідування Вергілієвої Енеїди поета Івана Котляревського (1766–1833). Ця поема вийшла друком в Полтаві у 1798 р. І мала для України у певному розумінні значення Історії Паїсія⁷. З неї розпочалося сучасне Українське національне відродження. Найкращі поети середовища тієї епохи : геніальний Тарас Шевченко (1814–1861), найбільших оспівувач

⁷ Йдеться про «Історію Славяноболгарську» болгарського монаха Паїсія Хілендарського, написану у період 1760–1762 г. Вважається першим літературним твором періоду болгарського Відродження, що спонукав пробудження болгарської національної свідомості.

України), *Шашкевич*, род.[ом] з Галичини, і *Федькович*, род.[ом] з Буковини. Серед нових українських поетів і поетес (вони багаточисельні) заслуговують на згадку Іван Франко, поет, белетрист, вчений, Леся Українка, М. Коцюбинський, Винниченко (донедавна Прем'єр-міністр), О. Олесь і ін. Якщо прагнете дізнатися більше зверніться до Єфремова, «Історія Українського письменства».

Україна володіє ще з давніх давен багатим церковним і світським мистецтвом, іконопис, стінний живопис, різьбарство, ювелірне мистецтво та ін. В цьому відношенні Україна є талановитою ученицею Візантії і Болгарії. Часто українських художників запрошували польські королі навіть у Краків. І сьогодні українські селяни в Карпатах (Галичина) відомі своїм різьбленням і інкрустаційним мистецтвом. Україна має багато живописців — художників і скульпторів. Шевченко також був і талановитим художником.

Хто не знає чару українських народних мелодій, які талановиті композитори (Лисенко та ін.) використовували і використовують для своїх симфонічних і оперних композицій. Українські народні пісні є безсумнівно найбільш музикальними від усіх слов'янських пісень. Українські співаки та співачки відомі.

Українці можуть похвалитися і декількома першокласними вченими, які користуються доброю репутацією і поза межами батьківщини: Костомаров, Драгоманов, Житецький, Рудченко, Волков, Грушевський (голова Укр.[аїнської] Центральної Ради, автор 9-томної історії України та ін.). У 1873 р. було засновано у Львові товариство „імені Шевченка”, яке у 1906 було перетворене в Академію (Українське Наукове Товариство). Дотепер Українська Академія наук мала сотні томів записок, збірників і т.д. Подібне наукове товариство було засноване і в Києві.

— *Дотепер, пане міністре, Ви говорили про духовну культуру українців. Ми дозволили собі запитати, чи не хочете Ви сказати дещо й про матеріальну культуру України, яка в ці моменти становить для нас не менший інтерес.*

Г-н проф. Шишманов відповів:

8. Якими є головні природні багатства України?

Україну називали донедавна житницею Росії небезпідставно. Її славетний чорнозем відомий своєю нечуваною родючістю. Ще у 1910 р. Україна виробництво житніх культур сягало близько 215 млн. центнерів. Україна перекидала тоді майже весь експорт імперії. Відомою є і українська цукрова культура. Виробництво цукрового буряка сягало у 1910 р. 50 млн. центнерів (82% від усього врожаю в тодішній імперії). Україна

славиться і своїм льоном, коноплею, фруктами і овочами. Є також багато тютюну.

І тваринництво в Україні процвітає: близько 30 млн. поголів'я худоби перед війною. Особливо в цьому відношенні славиться Полтавська губернія.

Ще більшими є земельні багатства України. Відомі є Донецькі вугільні шахти, які займають площу не менше від 24 000 квадратних кілометрів. У 1911 лише тут було добуто 80 мільйонів тон (75% від усього російського вугільного видобутку). Українські рудники дають суттєві кількості заліза (77%), срібла (90%), олова (81%), міді (31%), ртуті (100%), марганцю (32%).

Україна забезпечує майже всю Росію сіллям. Багатими є нафтові поклади в Галичині.

9. Якими були в минулому і які мають бути у майбутньому відносини від Болгарією і Україною?

Близькі відносини з Болгарією датуються ще з X століття. Свої перші церковні книги українці отримали від нас. Староболгарська мова була покладена в основу тодішньої їхньої письмової мови, так само як і російської. Древня українська література повна переписів і запозичень з болгарських літописів, збірників, апокрифів та ін. Цікаво, що в українській церкві збереглися і до сьогодні старі наші наспіви („болгарські напеви”), які ще очікують на дослідження наших музичних теоретиків. Перша українська церковна ієрархія бере походження з Охрида⁸. Дуже рано зустрічаємо серед імен Київських князів і болгарські: Борис та ін. Після завоювання Тирново⁹ диякон і учень Ефтимія Цамблак¹⁰ знаходить притулок в Києві, де він довгі роки обіймав пост митрополита. З XVI століття і надалі тривав зворотній вплив України на Болгарію. У XVII столітті відомий болгарський діяч Парчевич¹¹ був направлений австрійським

⁸ Охрид (місто на території сучасної Республіки Північна Македонія) — столиця першого Болгарського царства і столиця Болгарської патріархії у X–XI столітті.

⁹ Місто Веліко Тирново — столиця другого Болгарського царства у XII–XIV ст., наприкінці XIV ст. був завойований військами Османської імперії.

¹⁰ Григорій Цамблак (1365–1420) — болгарський духовник, проповідник середньовічний письменник, представник Тирновської літературної школи. Вихованець Болгарського патріарха Ефтимія Тирновського (1325–1403). Був Київським митрополитом у 1413–1420 рр.

¹¹ Петр Парчевич (1612–1674) — болгарський католицький єпископ, дипломат, один з найвидатніших болгарських діячів XVII ст. У січні 1657 р. П. Парчевич на спеціальне доручення Фердинанда III вирушив на переговори з Богданом Хмельницьким в Чигирин як посланець габсбурзького імператора.

імператором в якості посланця до українського гетьмана Богдана Хмельницького. Парчевич безперечно використав випадок, аби попросити допомогу сильного гетьмана для визволення Болгарії.

Завдячуючи Козацьким гетьманам великі економічні привілеї отримали у XVII і XVIII столітті так звані Ніженські греки, серед яких чисельну групу становили і болгари.

Хто не знає чим завдячує Болгарія Юрію Венеліну? Але скільки людей знає, що Венелін був українцем за народністю (з с. Нагі Тибава у підніжжі угорських Карпат)?

Коли у 40-х роках минулого століття в Києві було засновано таємне „Кирило-Мефодієвське братство“, в якому активну участь взяв поет Шевченко, болгарському народові було надано повністю самостійне місце в загальнослов'янській конфедерації, омріяній молодими ідеалістами.

Відомими є великі симпатії наших поетів передвизвольної епохи (Л. Каравелов, П.В. Славейков, Р.Жинзифов та ін) до українських поетів і письменників, Т. Шевченка, Марко Вовчок, Квітка-Основ'яненко та ін. Я спробував на іншому місці пояснити ці симпатії не лише спорідненістю душ, але й подібністю соціальних середовищ, з яких наші та українські поети є вихідцями. Навряд чи існують сьогодні дві країни, які б мали такі ж само подібності у суспільному устрої, як Україна і Болгарія: і тут і там бракує аристократів, домінує землеробство (80 відсотків) і малогромадянське населення, з якого, так само як і у нас, вийшла вся українська інтелігенція. Звіді і велика демократичність, але й солідність соціальних відносин. Коли говоримо про вплив України на Болгарію не треба забувати і великі заслуги перед нашою культурою також Драгоманова, найбільш послідовного ідеолога українства. Він був кілька років професором нашого університету і помер у Софії.

За таких інтимних зв'язках в минулому, хіба ми можемо сумніватися у майбутньому?

Насправді, Україна зараз зайнята передусім власною консолідацією. Вона імовірно в першу чергу зверне увагу на свої війська, головну гарантію її політичної самостійності. В цьому вона буде мати безперечно успіх, тому що традиції запорізьких козаків, які були вже у XVII столітті найдосконалішим зразком демократичної воєнної організації, ще не померли в українському народові.

Україні предстоїть урегулювати свої економічні та торговельні відносини з союзними державами. Паралельно з цим буде вестися, поза сумнівом, і врегулювання учбової справи в Україні. Тут є достатньо роботи, щоб надолужити втрачене внаслідок насильницької русифікаторської політики. Якщо у XVII столітті, за свідченнями іноземних мандрівників, майже всі козаки вміли читати і писати, у XIX столітті

українцям було заборонено мати свої школи. Відомою є в цьому відношенні особливо драконівська височайша заповідь від 18 травня 1876 р.¹², яка передбачала низку суворих заходів: заборону на ввезення в імперію будь-яких українських брошур і книг, заборону друку в самій Росії будь-яких українських видань за винятком історичних документів, заборона усіх театральних вистав і лекцій українською мовою і українських текстів на музичні ноти. Був час, коли в Росії дозволялося співати українських народних пісень лише з російським чи французьким текстом!

За офіційною статистикою від 1897 р. середній процент грамотності в Росії був 23,3 (в деяких губерніях 36,1), а в Україні лише 16,4 (в деяких губерніях 6,3). Ще більшою різниця була у грамотності українських і українських новобранців (р[осіяни] 81 відсотків, у[країнці] 55 відсотків і навіть 39 відсотків). На щастя умови були значно більш сприятливі в Австрійській Україні (Галичині). Тут віддавна існували не лише чисельні українські школи, педагогічні професійні училища, а у Львівському університеті читалися лекції українською мовою. Подібна ситуація і в сусідній Буковині, так що сьогодні українці мають добре підготовлений штаб університетських професорів.

Українська Галичина зробила великий прогрес і в загально освітньому відношенні. Тут процвітають сотні бібліотек, гімнастичних товариств, театрів, різних економічних співтовариств, кооперацій і т.д., які собі ставлять за мету і культурні цілі. Подібне кипіння спостерігається і молодій державі, де російська царська влада донедавна душила і найменші прояви культурної автономії. Звідусіль пробиваються, як і в Галичині, найрізноманітніші загальноосвітні товариства (просвіти), економічні організації, які втім існували раніше і т.д. Таким чином нова Україна випередить свій П'ємонт у багатьох відношеннях.

10. Що можна зробити для болгарських колоній в Україні?

Повна свобода, яку Україна гарантує меншинам, дає мені право вірити, що можна зробити багато і для болгарських колоній в Україні. Ми маємо там тисячі і тисячі наших добрих болгар, які могли б бути гарними посередниками між нами і українцями. Навіщо їх втрачати? Ця багатомільйонна держава не має потреби позбавити ідентичності порівняно малий процент свого населення, аби збільшити свою чисельність. Страждаючи сама від гніту найбільш безоглядної і асимілятивної політики, Україна буде безперечно толерантною до наших болгарських

¹² Йдеться про Емський указ російського імператора Олександра II, спрямований на витіснення української мови з культурної сфери (церква, музика, театр, книгодрукування), обмеження її використання лише на побутовому рівні.

колоній, незалежно від питання, які з них залишаються остаточно під її владою.

*Я лишаюся втім з переконанням, що Болгарія і Україна мають усі умови для одного майбутнього близького приятельства. Давайте поси-
лимо ці щасливо існуючі між двома народами симпатії, у той спосіб, щоб
не дати і найменшого приводу для сумнівів у наших теплих почуттях.*

ЦДА РБ. Ф. 1710К. Оп. 1. А. е. 1546. Л. 1. Переклад з болгарської Анни Тертичної

№ 5

Іван Шишманов

Щоденні записи з 1 травня 1918 року, м. Київ.

мм. Софія–Відень–Львів–Київ 21 квітня 1918 р. — 26 червня 1919 р.

Із Софії виїхав 21 квітня, в неділю.

22 ввечері був у Відні (Meissl та Schadn).

† 23 Різів¹³. Від серцевої хвороби. Телеграма до його дружини в Берлін: По дорозі до Києва мені повідомили сумну звістку про Хіншай-дена і я відправив телеграму його дружині з моїми глибокими спів-чуттями важкої втрати.

До 28 — у Відні.

30 у Лемберзі (офіційна назва Львова у 1772–1918 рр. — прим.пер.). Заночував. Познайомився з д-р Макухом.

1 травня 1918 р. Час — 9.15. Київ. Вокзал.

Довідався, що відбувся заколот. Генерал Павло Скоропадський оголо-сив себе гетьманом України, розпустив Раду і звільнив міністрів. Мані-фест до українського народу. Тимчасовий закон.

На вокзал ніхто не прийшов мене зустріти. Запитав про адресу посольства Німеччини. Я у генерального консула Thiel¹⁴, якому мав передати листівку проф. Шумахера із Софії. Тіль представляє мене

¹³ Різів Дімітр Хрістов (1862–1918) — болгарський дипломат, посланник Царства Болгарія в Римі (до 1915 р.) та Берліні (1915–1918 рр.), прихильник союзу з Болгарії з Німеччиною.

¹⁴ Генеральний консул Фріц Август Еріх фон Тіль (Fritz August Erich von Thiel) очолював консульський підрозділ німецького представництва. Він прибув до Києва одночасно з бароном А. фон Муммом.

консулові Weidemann. Потім разом оглядаємо кілька готелів і приватних квартир, адреси яких нам дали в українській та німецькій комендатурі. Нарешті знаходимо дві кімнати в готелі “Фраснуа”. У місті великий рух, але спокійно. Подеколи пролітають броньовані німецькі автомобілі з кулеметами. Вайдеман називає їх “бромом для нервів”. Демонстрацію з нагоди 1 травня заборонили. Пополудні навідуся до мами (*їдеться про тещу, Людмилу Драгоманову — дружину Михайла Драгоманова — прим.пер.*). Рак!

2 травня 1918 р.

Навідався до v. Mumm — німецького посла, у готелі “Palace Hotel”¹⁵. Одна кімната. Заздрить, що знаю українську й можу читати українські газети. “Рада свою справу зробила”. Вони знають, що сталося протягом останніх днів. Подяка і вітання.

Добрий — незнайомий, відправили, хто-зна куди, може тому, що є германофілом. Німецький військовий суд взявся за розслідування і довів, що у військовому міністерстві є афера. Винними, напевно, зроблять чиновників. Раду арештували. Потому — обурення. (Любинський начебто сказав: якщо будете так чинити, то розірвемо з Вами стосунки. Його арештували) — Ваша думка про державний заколот? — Залишимося нейтральними. Ми звернулися до Скоропадського і він сказав, що підтримує Брест-Литовський мир і угоду з нами. Треба зачекати кілька днів, подивитися, як розвиватимуться події. Ймовірно, вони не мають нічого спільного з аферою. Добрий — міський комендант розпорядився арештувати членів Ради, яких тримали у самому будинку Ради. Головне командування не відповідає за це. Військовий суд діяв самовільно і грубо. Однак, здається, Німеччина не могла не знати про заколот. Мета? Перейшли на економічні питання. — Познайомлю Вас з моїми людьми. Ми ще побачимося, чи не так? Навідався до мами.

3 травня 1918 р. Приходив австрійський консул Hofinger¹⁶. Сказав, що з Лемберга надійшла телеграма на ім’я Форгача с проханням підготувати для мене бодай 4 кімнати, але вже було запізно. Заговорив про колишнього міністра закордонних справ Любинського. Das ist ein Lausbub (Пустун). Навідався v. Mumm разом з офіцером-ад’ютантом Meister.

¹⁵ Будівля готелю зберіглася. Нині готель «Прем’єр-палац» бульвар Тараса Шевченка, 7.

¹⁶ Консул Макс фон Гоффінгер (Max von Hoffinger), співробітник імперського зовнішньополітичного відомства прибув у Київ першим серед представників Австро-Угорщини — 9 березня.

Міністерство (очевидно, уряд — *прим.пер.*) остаточно сформовано: Лизогуб (октябрист) буде прем'єром, Полтавський — землеробство, Василенко к.д.¹⁷ — міністр народної освіти і тимчасовий міністр закордонних справ, та інші.

4 травня 1918 р.

Відвідав австрійського посла Принцига, який ще недавно був генеральним консулом (вул. Інститутська, 16). Його канцелярія розмістилася в реквізованій квартирі княгині Барятинської. Він виглядав блискуче — був вдягнений у парадну напіввійськового формату, мав йти на прийом до Василенка. — А Ви знаєте, *v. Mumm* не німецький посол, а *Exzellenz General Groener*! Зверніться до нього, він Вам знайде й квартиру Заколот приписує німцям. В будь-якому разі, вони дали згоду. Скоропадський — *Einfagsfliege*¹⁸. Тертя!!! Приходив д-р Странські. Каже, що Україна є *Humbug*. Народ не хоче незалежності. В Києві ледь знайдеш 15 осіб, що розмовляли б українською. Відвідав мене Євген Волков (автор праці про Ботева). Має бажання поїхати до Болгарії як радник посольства. Став лівим кадетом, зрікся соціал-революціонерів і оголосив себе українцем, бо родом був з Таврії. Його дружина живе у Харкові. Навідався до мами. Петр Нейков орендував приватну квартиру у однієї співачки (Беляєва Тарасевич¹⁹, Нікольска, “Ботанічна”, 8).

5 травня 1918 р.

Перший день Великодня. Обідав у мами. Більше ні з ким не зустрічався.

6 травня 1918 р.

Відвідав консула *Weideman*. У мене він уже був.

7 травня 1918 р.

З Одеси приїхав полковник Хітров — голова комісії тилового управління. Приїхали Дончо Іванов і Командиров — голова дирекції з питань продовольства. 12 відвідали генерала Гроппер — всесильного начальника штабу генерала Айхгорна (Єкатеринінська, 9). Прекрасний палац. Гарний

¹⁷ Йдеться про членство в партії кадетів.

¹⁸ *Einfagsfliege* — ефемерний.

¹⁹ Беляєва-Тарасевич Віра Мануїлівна — камерна співачка і педагог. Закінчила Одеську гімназію. Навчалася співу в Парижі в Жюль-Гранье. Вперше виступила 1906 р. в Одесі. Гастролювала в Києві, Харкові, Тифлісі, Москві. Див.: Левик С. Ю. Записки оперного певця. 2-е изд. М., 1962. С. 127.

статечний чоловік, років 45–48. Схожий на поліція, колишній начальник військового залізничного відомства Німеччини і директор з питань продовольства. Один день і одну ніч був у Болгарії, мав справу з нашою залізницею. Бачився з Царем — дуже вразив його своєю особистістю. Йому особливо сподобався престолонаслідник. “Nat immer den Nadel auf den Kopf getroffen” (Все пропускає через свою голову). Брав участь у переговорах і давав добрі поради. До того ж — вельми скромний. Знайомий з Морфовим²⁰. Хвалить його. Зайшла мова про Україну. Повне розчарування. Колишні правителі України — діти, добрі і безвольні. Ніхто немає уяви і поняття про механізми управління. Ідеологи не бажають визнавати свої помилки. Голубович стверджував ще 2 квітня, що Рада не може більше існувати, однак продовжував її підтримувати. Старий Грушевський також не є реальним політиком. Його промова в театрі, яку я нашвидкуруч прочитав, не містить жодних фактів. До нинішнього уряду, вочевидь, увійшли добрі і дисципліновані люди. Навіть Гетьман справляє добре враження. Однак Грьонер залишився при думці, що Україна не зможе постати як самостійна держава. “Die Volksmassen wollen nicht die Selbstständigkeit”. Wir wollen die Ereignisse abwarten”. (Народні маси не бажають самостійності. Ми подивимося, як розгортатимуться події). Обіцяв знайти для мене квартиру, якщо звернуся до нього. Пополудні навідався до Петра Райчева — тенора тутешньої опери, якого випадково зустрів 3 дні тому на вулиці. Запросив мене завтра на “Traviata”. Десь о 6 пополудні прийшов Меленевський. З багатьох питань погоджується зі мною. Соціал-федералісти мають увійти до уряду. Буде займатися економічними і фінансовими підприємствами.

Отримав першого листа-щоденника від Лідочки. Слава Богові!

8 травня 1918 р.

На 12-ту пішов до міністерства закордонних справ відвідати Василенка. Прийняв мене відразу. Типовий руський професор — окуляри, гладко причесане назад волосся, висячі вуса, посивіла борода, підстрижена. Борода велика, залізає в ніс. Очі карі, хитрі. Піднімається, зустрічає мене. “Как я рад вас видеть. Да, я вас знаю. Вы забыли? Я вам припомню. В 1990 г. я был археологом — конгрес в Киеве, на котором был и П. Милюков. Вместе с вами и с П.Н. Милюковым мы посетили музей Ханенко. Вот видите?”

Я пригадав. Даю йому прочитати мої вірчі грамоти. Кажу, що наразі маю лишень спеціальну місію, як німецький посол Мум. Обіцяє сповістити прем'єра Лизогуба про те, що бажаю зустрітися з ним, мі-

²⁰ Очевидно, йдеться про композитора Александра Морфова (1880–1934).

ністром продовольства Соколовським та міністром юстиції Чубинським. Питаю, Україна продовжує бути народною республікою?

— Мы об этом пока не говорим. Сейм скажет. Нужно созвать конституанту (*установчі збори — прим.пер.*) для разработки конституции. Посмотрим, какую форму правления одобрит сам народ.

— Мы фаховые люди. Я был против коалиции с более левыми партиями, потому что кабинет был бы слабее. Когда каждый раз приходится спрашивать инакомыслящего человека о его мнении, управлять трудно.

— Но вы все-таки не отказывайтесь от содействия других партий.

— Нет, разумеется. Я хочу привлечь всех способных людей, независимо от их партийной принадлежности. Я так понимаю государственное строительство.

— А військо? — кажу я. — [Воно має бути] ... не опереткове, козацьке, а рекрутське. — Вот, мы думаем также. Вы могли бы стать членом нашего кабинета — вы так хорошо понимаете, что нам нужно.

— Як гетьман? — Хороший украинец. Предоставляет нам полную свободу действий. Джентльмен. Он говорит по-украински, а я — по-русски.

Доповнення:

— Ми не збираємося бути фанатиками і переслідувати інші народності. Ми не забуваємо, що нам дала великоросійська культура. Хіба це не ідеї Драгоманова — нашого спільного вчителя? Хіба не за допомогою цих ідей він зробив з галичан сучасних, культурних людей і палких широко мислячих патріотів? А ви, болгари, хіба не цінуєте російський культурний вплив?

— Ми стоїмо на засадах самостійної України і нехай майбутнє вирішить, з ким Україні крокувати далі (Очевидно, Василенко схильний до федерації з Великоросією. Але не хоче бути конкретним. Проте в його словах звучить саме таке бажання).

— Ви навіть не можете собі уявити, як я зрадив, коли дізнався, що саме ви будете представляти Болгарію в Україні. Ваші особисті та сімейні зв'язки висунули вас на цю посаду. У будь-якому випадку ми готові до найширшої співпраці з Болгарією. Після миру наші відносини стануть ще міцнішими. Необхідно думати і про культурне зближення. Спільні наукові, художні та інші організації. Повертаюся до готелю. Покоївка прибирає. Скаржитися.

Разве при царе нам плохо жилось? Зарабатывали больше и знали, что это наше. А теперь как собака мучишься и не знаешь, что будет завтра.

Пополудні навідався кореспондент “Vossische Zg” (“Щоденник”) Рудольф Ротхайт. Нагадав, що 2–3 роки тому був моїм сусідом (жив у

Немечека, знає Мілюкова і Мінцеса). Розповів, як в Києві стався заколот. “Die Lausbuben von e Rada hatten abgewirtschaften” (“Непокірних” усунули з Ради). 1) Конфлікт з Айхгорном з приводу його розпорядження щодо сівби. 2) Темна афера Добрий. Ця афера співпадає із засіданням Співки хліборобів (власників). В неділю німецькі вояки увірвалися в будинок Ради й арештували деяких міністрів. В понеділок на Софійському майдані Скоропадського оголосили гетьманом України. Ротхайт переконаний, що Україна не зможе відколотися від Радянської України. Культурні та економічні зв’язки. Ввечері був у оперному театрі. Райчев співав у “Traviata”.

9 травня 1918 р., четвер.

З “Киевской мысли” дізнаюся, що у вівторок, 7 травня, в Котрочені підписано мирну угоду з Румунією²¹.

Сьогодні, після заборони, знову вийшла “Нова Рада” — четвер, 9 травня, № 71, орган соціал-федералістів (Ніковський, Єфремов та інші). Гостра опозиція щодо уряду. Ставлення до гетьмана — досить помірковане.

Уряд: Російська орієнтація. Кадетовщина. Реакція.

“Замість експериментів зліва матимемо тепер добу експериментів справа”. Попередній уряд соціал-революціонерів Голубовича зробив фатальну помилку... Нинішній уряд все ж таки змусить “рахуватися з тим, що вже говорилося”. Називає управління соціал-революціонерів “...парадоксом”.

“Киевская мысль” повідомляє, що в офіційному документі заголовок “Українська Народна Республіка” змінили на “Українська держава”.

“Нова Рада”: Власницькі інстинкти, чорносотенний дух та російська орієнтація — ось засади нового режиму.

Уряд “сформовано у значній більшості з людей не тільки чужих, але й ворожих до української державності та українських національних здобутків...”

Щодо Скоропадського, “то даних для особливої недовіри нема. Свого часу пропонував свої послуги Центральній Раді, стояв на чолі значної організації вільного козацтва [...], коли українська влада в боротьбі з

²¹ 24 квітня (ст.ст.) в палаці Котрочень в Бухаресті було підписано Мирну угоду з Центральними державами. Румунія втрачала Добруджу, розпускала армію, пропускала до Одеси через Молдову і Бессарабію Діяльність уряду Румунії у 1918–1921 рр.: посадовці 97 та їх дії в надзвичайних умовах німецькі війська, передавала в оренду землі на 90 років та право використовувати нафтові родовища. Див.: Ігор Піддубний. Діяльність уряду Румунії у 1918–1921 рр.: посадовці та їх дії в надзвичайних умовах. *Історична панорама*. 2018. Вип. 26–27. С. 96–97.

більшовиками переживала тяжкі хвилини”. (“Нова Рада”, “Що хочуть кадати?” Стаття Ніковського).

(Кадети покинули Центральну Раду, бо не хотіли визнавати Українську державу, були за федерацію з Росією, проти німців, а зараз є союзниками німців і оборонцями української держави). — Хто їм повірить?

Про Василенка: “Наскільки ми знаємо, новий міністр народної освіти не педагог (і не суддя), а адвокат, банківський діяч і вчений...”

Єфремов: “Напередодні Великодня Україна пережила свою страстну неділю. Прийшла до Голготи”.

10 травня 1918 р. Див. долучений лист. Побував у готелі “Continental” № 50.

11 травня 1918 р., субота.

Приходили представники НВ. Gig: Regierungsrat Heindl, Lorant, Lindemann, та?.. Відправили телеграму своїм урядам з проханням дати вказівки щодо моєї вчорашньої заяви. Отож — abwarten²². Завтра навідуся до них в “Hotel de France”. Має бути засідання. Ознайомлять мене з технікою роботи.

Приходив Лизогуб. Завтра має вийти заява уряду. Насамперед в ній буде йтися про те, що уряд ратує за українську незалежність (самостійність) і державність. А про себе сказав, що уже 250 років його рід є чисто українським — ніяких польських чи великоруських домішок. Основоположником був козацький генеральний суддя. Українською не розмовляє, бо служив у земстві, а там говорили тільки по-російськи. Запитую, посилаючись на газетні повідомлення, чи насправді Д. Дорошенка призначать міністром закордонних справ? — Ймовірно. Але ще тривають переговори. Обережно говорить. Розповідаю йому про Всеукраїнську кадетську раду, в якій є дві течії: одна виступає за федерацію з Великоросією, а інша — за зближення з Німеччиною. Привертає увагу знаменита промова Василенка, в якій він рішуче ратує за німецьку орієнтацію. До речі, дає приклад Болгарії, яка розбудувала свою державність за допомогою чужих багнетів. Однак хтось йому заперечив, мовляв, Україні не потрібна така доля. Одеський делегат пропонує вшанувати пам’ять кадетів — українців і великорусів, що загинули за російську свободу. Пропозиція сприймається бурними оплесками.

Промова Василенка не мала такого схвалення. Багато пасажів у ній призводили до “хвилювання”.

²² abwarten — очікувати

12 травня 1918 р., неділя.

Газети надрукували урядове повідомлення (“Киевская мысль”, №...). Йдеться про самостійну Україну.

Вчора був перший день з’їзду соціал-федералістів. Цікавий реферат колишнього міністра закордонних справ Шульгіна: чому і як зробилися самостійниками. Навідувалися Фетваджієв та д-р Бойчев. Шифрована депеша № 5. Мум запрошує на вечерю (завтра о 8 годині в готелі “Континенталь”).

13 травня 1918 р., понеділок.

Вечеря в готелі “Континенталь”, окремих номер: праворуч барона Мума — австрієць Prncipig, ліворуч — я. Присутні: радник посольства Graf Berchem, генеральний консул Thiel та двоє з Wirtschaftsstelle Dr. Melchior та Wittfeld²³. Розповів їм, до речі, про нашу важку продовольчу кризу. Не можуть повірити.

14 травня 1918 р., вівторок. Мамі погано. Дуже немічна.

15 травня 1918 р., середа.

Мамі дуже погано. Уже два дні на кисневому апараті.

16 травня 1918 р., четвер. О 9 годині ранку померла мама.

Об 11 у Мума, щоби ознайомити зі змістом телеграми Радославова (*прем’єра Болгарії — прим. пер.*) про 50 тис. тон до 10 червня або двома партіями (по 25 тис. кожна) до 10 червня. Відповідь буде завтра. Мова зайшла про Бухарестський мир і розчарування болгар. Ihr seid unersattlich²⁴. Мум сподівається, що з Криму можемо щось отримати. Пополудні пішов до Прінціга з депешею Радославова. Дізнався, що його відкликали. Замість нього знову приїжджає Форгач. Здається, не у захваті.

17 травня 1918 р., п’ятниця.

Був у міністра продовольства Соколовського. Тип — дикий кінь, блондин, років 40. Агроном. Досі німці та австрійці вивезли 1047 вагонів продуктів харчування. Стверджує, що до кінця травня відправлять ще 10 млн. пудів. Значні запаси знайшли у Мелітополі.

Пополудні труну з тілом мами перенесли до Маріїнсько-Благовіщенської церкви.

У церкві зустрівся з Богданом Кістяківським та Науменком.

²³ Отто Відфельд і Карл Мельхіор — радники з економічних і фінансових питань німецької місії в Києві.

²⁴ Ihr seid unersattlich — Ви ненаситні.

18 травня 1918 р., субота.

Похорони мами.

О 10 годині в Маріїнсько-Благовіщенській церкві. Присутні: міністр закордонних справ Василенко, Богдан Кістяківський зі своєю матір'ю, Дебагорій Мокрієвич, С. Єфремов, Науменко, Трегубов, Галаган, Квітко (чоловік Маши), пані Грінченко та інші.

В 11.30 г. прибула депутація від Гетьмана, висловила співчуття сім'ї і поклала вінок на труну — “Вдові М.П. Драгоманова від Гетьмана всієї України”.

Я поклав вінок з надписом: “Ідеальній подрузі незабутнього професора Софійського університету М.П. Драгоманова — від посла Болгарії” (українською переклав Зора) (*Зора — Світозар, син Михайла і Людмили Драгоманових — прим. пер.*).

О 2 годині похоронна процесія закінчилася (на Байковому цвинтарі). Бідолашна, бідолашна мамуся! Не змогла востаннє побачити своїх дітей. Як Ліда переживе цю жахливу вістку! Це мене турбує. Шифрованою телеграмою попрошу Златанова, щоби сказав тільки Мікові (*Міка, Дімітр Шишманов — син Лідії та Івана Шишманових — прим. пер.*) про смерть його бабусі, а він вже підготує маму.

Пополудні, десь о 4 годині, приходив німецький посол Мум. Залишив візитну картку. Потому завітав радник посольства граф Берхем, щоби поінформувати мене про рішення *Wirtschaftszenwile* щодо клопотання Радославова надати нам до 10 червня 50 тис. тон хліба або одну партію 25 тис. тон до кінця травня, а наступну — 25 тис. тон, до 10 червня. Комісія не в змозі надати нам більше 75–100 вагонів (приблизно 1600 тон), бо Україна не виконує свої зобов'язання. Досі відправила лишень 1500–2000 вагонів харчів.

Однак Мум сподівається, що зможе надати нам значно більше за квотою (5%) — у Криму та Таврії знайшли хліб (10–15 млн. тон). На нас припадає б 8–11,5 тис. тон. Те саме півгодини потому сказав мені і австрійський посол *Princig von Herwalt*. В загальних рисам він розповів те, що я уже знав від графа Берхема.

Прінціг від'їжджає. На його місце знову призначили Форгача. Кажу Прінцігу, що, оскільки на похорони мами гетьман прислав вінок, то треба відвідати його і подякувати від імені сім'ї (Зора є соціал-демократом і йому незручно).

— Так, зараз можна.

— Ваше враження від нього (*очевидно, від гетьмана — прим. пер.*)?

— Хороший хлопець. Але мені не подобається його оточення. Справжній реакціонер, старий приятель, російський офіцер.

Вони тягнуть вправо, але між нами є порозуміння. Здається, з ліберальними елементами порозуміння не буде. Шкода, що нинішній уряд довго не протримається. Мабуть, до влади придуть реакціонери.

Форгача очікують наступного тижня.

19 травня 1918 р., неділя.

Відкриття Українського клубу в новому будинку. Навідався проф. Ганецький — ректор Вільного українського університету, запросив піти з ним.

Там були: гетьман, німецький і австрійський послы з почетом. Спочатку — концертна частина. Потому — вітання Черняхівської (Старицької). Насамперед звертається до гетьмана. Він відповідає, що має лишень одну мету — розбудувати вільну, самостійну, незалежну Україну, це — перше, а друге — обіцяє управляти демократично. (Очевидно, останнє має спростувати чутки про те, що гетьман налаштований про-російськи і прагне впровадити реакційний режим). Відтак Черняхівська привітала німецький народ в особі німецького посла Мума. Потім вона привітала також австрійського посла (подякувала Австрії за те, що надала українцям можливість розвиватися в її межах).

Нарешті звертається до мене. Усі вітання присутні зустрічали оплесками, але особливо бурхливими вони були в момент, коли Черняхівська звернулася до мене. Справжні овації. Стало мені якось незручно, що найменше оплесків перепало Німеччині.

Потім — в іншому залі, влаштували трапезу з холодними стравами, було й що випити. Виступали з промовами. Знову Черняхівська. Гетьман повторив те, що вже казав у концертному залі. Говорив Мум. Потім — д-р Галін, який є головою клубу, та інші. Мум мав готовий, написаний, текст промови, яку закінчив словами *Viva Crescat, Noreat Ukraina* (на кшталт старого *Corpsstudent*). Гетьман запросив мене на завтра на обід (годину на першу). Бачився з Богданом Кістяківським, Феценком-Чопивським (колишній міністр фінансів), Шелухіним (колишній міністр юстиції, зараз — голова Мирної конференції — україно-російської), Орестом Левицьким, пані Русовою з дочкою, Лоським (директор департаменту в міністерстві закордонних справ), Максимовим (міністр оборони) та іншими.

Обідав у Зори. Познайомився з одним інтелігентним приват-доцентом з фізики Зоненштралем.

20 травня 1918 р., понеділок.

Вранці приходив Зора і Мартос — голова Центрального управління української кооперативної спілки. Приємна людина (років 35–38).

Запрошує прийти на з'їзд їх кооперативів. Рекомендував йому Зору. Обіцяє залучити його до кооперативів. Домовляємося, що ще побачимося.

О 12 годині був у фельдмаршала Айхгорна (Єкатеринівська, 16). Високий, досить повний, веселий 70-річний дідуган, але без зморшок на добре голеному обличчі. Гарні щирі очі вояки. Посивілі, підстрижені вуса. Живе в будинку якогось Попова. Розкішна, але важка приймальня зала. Все, як має бути. Тут живе справжній господар. Разом з ним мешкає одна польська сім'я графів. Симпатичні поляки...

Бачу, що полякам вдалося вручити йому (як і Принцігу) книгу Смолки²⁵. Кажу, що ця книга є тенденційною, хоча на перший погляд здається об'єктивною.

Хоча Смолка вірно стверджує, що українці відрізняються від росіян. Вони мають фінікійську жилку (*йдеться про срібололюбство, однак за текстом не зрозуміло, кому це притаманно — прим. пер.*).

Про свій указ щодо примусового поселення, що став приводом для багатьох коментарів та критики в Reichstaga, Айхгорн мені сказав: "Ми хотіли допомогти населенню. Голубович спочатку дав згоду, а потім направив мій указ до Берліна. Окрім того, його з помилками надрукували, переплутали рядки". Він вважає, що фальсифікація сталася у військовому міністерстві (Жуковський).

Користуючись нагодою, вирішив поговорити з ним про Україну взагалі: 80% українців — селяни. Буржуазія насправді є великоросійською і українською.

Айхгорн, на мій подив, висловив свою думку: якщо Україна втримається, а анархія в Росії продовжиться, то російська буржуазія в Україні пристосується до нових умов заради свого інтересу.

Кажу: Ви звільнили Україну, то зараз маєте її зберегти

— Хочемо.

— Досі були пологи, але тепер ви повинні все втримати, щоби побачити, чи дитина виживе.

— Ми цього хочемо.

Кажу йому про інтерес Німеччини підтримувати українську житницю — шлях до Персії та Індії.

— Так, так.

— Отож, ви є оптимістом, Exellenz.

— Так.

²⁵ Йдеться про Станіслава Смолку (Stanisław Smolka, 1854–1924) — польського історика, випускника Львівського університету, ректора Ягеллонського університету, директора Національного архіву гродських і земських актів (1908–1919).

Р.С. Досі він зустрічав тут лишень одного болгарина — професора із Софії, який відвідав його у Вільно. Я написав дружині, що він є “Лютеранською головою”. Духовно багата, сільська душа — Лютер також був селянином.

О 1 годині — обід у Гетьмана. Серед запрошених: австрійський посол зі своїми чиновниками, Лизогуб і почет. Обідали у садку гетьманового палацу (колишній Палац генерал-губернатора), Інститутська, 40).

Прийняв мене у своєму кабінеті. Якраз виходили Василенко і Дорошенко. Останній погодився стати виконуючим обов’язки міністра закордонних справ. Старі знайомі. Гетьман запросив їх на обід, але вони відмовили, бо мали конференцію.

Пішли в садок. Гарний парк. Альтанка. Солов’ї. Подали на персон 30. Праворуч — австрієць, ліворуч — я. Гетьман у формі кубанських українських козаків. Його почет також у різноманітній черкеській уніформі. Враження. Років 40–45. Високий, стрункий, русий, довгаста голова, сині очі, коротко підстрижене волосся, починає лисіти. Малі русі, майже біляві, вуса. Говорить добре. Ніяковіє. Був знайомий з царем в Петербурзі. Дуже цікавиться болгарами, мав болгарський орден. Однак всі його ордени залишилися в маєтку (маєток пограбували). Гарна річ, ордени. Варто заснувати і якийсь український орден. Але ще зарано. Каже, що хоче запросити мене на тривалу аудієнцію і обговорити, що можна зробити для більш тісного зближення України і Болгарії. Зателефонує. А так розмова банальна. Про успіх вчорашнього концерту, про вино тощо. Всі сфотографувалися. Подарував мені одну свою фотокартку — фотографували кілька днів тому.

Розповідав йому про історію його роду, про його пратітку Настю тощо.

Лизогуб сказав мені, що на вчорашній концерт уряд не запросили. Неймовірно! Лизогуб дуже ображений. Я справді не добре знаю українську, скаржитися мені, але в моїх жилах уже понад 200 років немає ні каплі польської чи російської крові. “Мій брат загинув на шибениці”. (Повторив те, що розповів мені при першій зустрічі).

Доповнення. В кабінеті Гетьмана — після того, як вийшли Василенко і Дорошенко.

Гетьман звернувся до австрійського посла: “Це — наш новий міністр закордонних справ. Важко знайти людину на цю посаду. Власне, як і на решта дипломатичних посад за кордоном. Я сам більше офіцер, аніж дипломат. Тому припускаємося й помилок. Ви чули про нашого повноважного міністра у Відні Яковлева, який напився і впав в ресторані? В Берліні Севрюк також не кращий. Але де знайти ліпших? Наразі Дорошенко є тільки заступником міністра.

21 травня 1918 р., вівторок.

Сьогодні має приїхати Форгач. На 6 годину ходив до нового українського клубу на зустріч з проф. Ганецьким — ректором Українського вільного університету, головою місцевої соціал-федералістської політичної організації. (Його мати — болгарка). Бачився з Черняхівською, д-р Галіним, колишнім міністром Чопівським та іншими. На сходах зустрівся з Донцовим (українець), Бачинський «Ukraina irredenta» (незалежна Україна)²⁶. Реаліст. Погані вісті з провінції.

Про ставлення членів соціал-федералістського клубу до моєї персони свідчить те, що вони запросили мене брати участь в їх першому засіданні в Українському клубі. Відмовив із зрозумілих причин. Мені показали клуб. Прекрасна двоповерхова споруда, колись належала якомусь євреєві Зайцеву²⁷. З великими труднощами вдалося відбити цей будинок у німців.

Російська і українська мова. Українське слово нагло — раптово. Оце позавчора прийшла до мене вдова російського офіцера Белова. Скаржиться, що дуже бідує. Якраз в мене гостювали Зора та Мартос. Та ця жінка почала ганити українську владу. Мовляв, видали мені довідку на чоловіка, а в ній пише, що він помер нагло. “Я этого не могу терпеть. Мой муж не умер нагло”. Даремно Зора і я пояснювали їй, що “нагло” означає раптово.

Вчора був у колишньому Царському Саді (зараз — народний). Темно. Розмова між двома російськими паннами і двома німецькими вояками. Одна з них досить добре володіє німецькою, щоправда, з дуже сильним російським акцентом. Каже: “Німці не є гарними мужчинами. Австрійці гарні. Вони чорняві, а німці — русяві. Росіянки не люблять русявих чоловіків, вони люблять карі очі. Що це таке — сині очі, начебто у дитини! Карі очі — гарні. Та й німці дурненькі, як діти. Французької не знають, але завше питають — парле ву франсе (ви розмовляєте французькою)? Я кажу — так, і починаю розмовляти французькою, а вони відповісти не можуть. Це ж так безглуздо. Я живу в Слободці. Одного вечора, на Великдень, захотілося піти до церкви, але у нас заборонено виходити на вулицю після 8 години. Однак я пішла, через міст — і раптом назустріч виходить вояка й командує: “Стій! Паспорт!” Я не мала. Гордовито кажу, що йду до церкви. А він мені знову: “Паспорт маєш?”

²⁶ Йдеться про працю Юліана Бачинського «Україна уярмлена» («Ukraina irredenta», 1895), в якій обґрунтовано потребу здобуття політичної незалежності України як головну передумову її дальшого соціально-економічного та культурного розвитку.

²⁷ Йдеться про родину цукропромисловців Зайцевих, що переїхала до Києва з Канева у 1860-х рр. 1869 році Іона Зайцев став купцем 1-ї гільдії. В родинному бізнесі брали участь його сини Маркус, Мойсей, Давид, та їх дружини. Всі були домовласниками.

Прикинулася, що не чую. Тоді він наблизився й каже: “Гаразд, я вас пропущу, але мусите мене поцілувати”. Добре, кажу, всього-навсього — один поцілунок. Що ж ви раніше не сказали. Ось як тільки перейду міст — то й поцілую. Пішла я, і він за мною, на другий бік. Перейшли ми. “Ну?”,- каже. “Що ну? — запитую я. — У нас так коней поганяють”. Вояк розсердився дуже, а я собі почимчикувала. Однак відразу зупиняє мене ще один вояка. Розповіла я йому, як поцілувала його товариша, то він мене й відпустив, навіть без документів, тільки сказав: “Це — неправда. Не — негарно, неправда!” Безглуздо, чи не так? — закінчила свою розповідь панна. (Цікаво, що вояки слухали і по-дитячому посміхалися, ніяковіли. Слухали — verlegen, начебто зачаровані. Навіть не заперечили, коли панна із Слобідки назвала німців dumm (“дурненькими”).

22 травня 1918 р., середа.

Приходив граф Берхем — посольський радник у Мума. Говорив про Київ з огидою. Звик до комфорту і культурного життя у Лондоні, Парижі і Петербурзі. Берхем також проживає у готелі “Континенталь”, як і я, має дві кімнати. Форгач теж ненавидить Київ. Одна з причин — вони не знають не те що української, але й російської мови. А тут мало хто розмовляє французькою. Та й дорожнеча тут. Хоче якомога швидше втекти звідси. І оці люди — з їх настроями, хочуть створити Україну! Бідолашна Україно!

Навідався генерал-фельдмаршал Айхгорн. Ви маєте страшенно багато роботи. Ні, каже, вона мене не дуже турбує. Даю можливість іншим проявити себе. (Сміється). — Як справи в Україні? Появляються молоді люди, ситуація відносно спокійна. Питає, що думаю про Гетьмана. Висловлюю свою думку: “Не знаю, чи матиме необхідну Thatkraft (волю до дії), щоби виконати свою місію. Але для цього тут ми, аби підтримувати”. Розпитую про Крим. Наскільки зрозумів, Україна не отримає Крим! Питаю: Як ви підтримуєте Гетьмана, якщо роззброюєте українські військові організації. Роззброєне також українське військо, що охороняє залізничні лінії. Тут занепокоєні тим, що німці можуть не дозволити Гетьманові сформувати українську армію на основі рекруту новобранців. Говорить, між іншим, про румунську королеву. Вона мала проблеми з нижньою щелепою і дуже дбала про себе. (Це з приводу повідомлення про те, що в Криму в німецький полон потрапили цариця-мати, Ніколай Ніколаєвич і деякі великі князі. Кажу, що доля малої Дагмари нагадує долю Шекспірових демонічних жінок. Айхгорн: Так, той самий трагізм.

О 7 годині брав участь у засіданні Академічної ради Вільного українського університету. Ректор — Іван Михайлович Ганицький. Цей університет, студентами якого зараз стають і учні 6-х класів, наступного семестру має бути вже державним.

Знайомство з професорами. Молоді люди — з усіх спеціальностей. Брат Михайла Сергійовича Грушевського. Схожий. Михайло Сергійович перебуває десь під Києвом — з розладнаними нервами.

23 травня 1918 р., четвер.

На 8-му годину прийшов новий міністр закордонних справ. Для його відома, прочитав йому наступну депешу Радославова:

№ 1353: “Дав доручення нашому посольству у Відні та Берліні вручити вербальну ноту про те, що Болгарія не може симпатизувати передачі всієї Бессарабії Румунії. Прошу поінформувати про це Український уряд. Радославов”.

Каже: Ми готуємо ноту на останню румунську ноту. Серед нас немає однастайності. Одні ратують за більш гостру, інші — за більш енергійну. Ваша думка?

Відповідаю: Треба врахувати позицію Німеччини. Гадаю, потрібен компроміс.

Розповідаю про поточні питання, які є між нами: ратифікація миру, обмін полоненими, поштова конвенція, питання колоністів тощо. Занотував усе.

Заговорили про призначення дипломатичного представництва України в Болгарії. Оточення Гетьмана вже мало свою кандидатуру: якогось Моллова — болгарина, колишнього губернатора в Бессарабії. Української не знає.

— Дорошенко наполягатиме, щоби був українець, як я. Буде шукати.

Просить, чи не можу я когось порекомендувати. Кажу — Галаган, Ганицький. Обіцяє подумати. Стверджую, що послом неодмінно має бути українець. Обіцяє, що врахують мою думку. Як тільки матимуть кандидатуру, то представлять мені.

Каже, що дуже зрадів, коли довідався, що мене призначили представником в Києві. Його дружина — артистка. Продовжує грати в Українському театрі.

24 травня 1918 р., п'ятниця. Свято Св. Кирила та Мефодія.

Поінформував Пешева, що український міністр освіти розпорядився про святкування Св. Кирила та Мефодія цього року і в майбутньому як загальношкільного свята. Порекомендував Пешеву привітати Василенка. Вітальну телеграму отримав. Зателефонував, а завтра передам копію (очевидно, Василенкові — прим. пер.).

В 10 годині пішов на З'їзд українських кредитних кооперативів. В 12 годині в Софійському соборі вже були люди. Непорозуміння. Пополудні, на 2.30 там мала відбутися загальнослов'янська урочиста літургія в честь Св. Кирила та Мефодія. (Маніфестації чорносотенців?).

Зателефонував Златанов. Повідомив, що Ліда здала будинок в оренду на дуже вигідних умовах, і чекає на мою згоду на переїзд до Чам-Корія (зараз — курортне містечко Боровець, в 70 км від Софії — прим. пер.). (Бідолашна, ще нічого не знає про свою маму!).

25 травня 1918 р., субота. Нічого особливого.

26 травня 1918 р., неділя.

Був у Мума (якось залишив у мене свою візитну картку) — Palace Hotel.

Хотім з'ясувати, чи є ймовірність переформування уряду відповідно до вимог поміркованих соціалістичних партій (соціал-федералістів, соціалістів-самостійників і партії соціалістів за підтримки українських соціал-революціонерів і соціал-демократів).

— Zu spat! Гетьман запрошував їх. Чому тоді не пристали?

(Зараз якраз укладаються торгові та інші контракти з Україною). Ось коли з цим буде завершено, то можна буде й погодитися на якісь інші міністерські комбінації. Українці стверджують, що в країні є анархія. Це занадто. Зрозуміло, коли в села направляються патрулі з 5–6 осіб — але якщо вояків значно більше, то селяни самі все здають. Українські селяни — люди добродушні.

Сьогодні ввечері Гетьман вперше піде до Айхгорна на вечерю. А вчора німецькі та українські власті арештували грецького та іспанського консулів (Гріпарі і Васіліаді). Мум спокійно вживає фразу: Країна так довго була окупована.

Відкриття III Всеукраїнського кооперативного з'їзду.

Боротьба за український центр — Київ. Протистояння великоросів та українців. Співають український гімн. Українці ледь не побили великоруських депутатів, які говорять про залежність України від Великої Росії.

27 травня 1918 р., понеділок. Нічого особливого.

Обідав з Мумом, Тилем, Вайдманом в готелі “Континенталь”. Банальні розмови.

28 травня 1918 р., вівторок.

В полудень зустрівся з д-р Lederer з “Berliner Tageblatt” в готелі “Континенталь”. Він побував у Криму. Песиміст щодо українського питання.

— Де вона, Україна? — каже. — Я розмовляв із селянами, робітниками, всі тягнуться до Росії. Навіщо штучно створювати Україну? Що ми з цього будемо мати? Хіба нам не зручніше добиватися іншої мети — єдина Росія? Навіщо нам ця роль визволительки народів?

З вами я був на відкритті Українського клубу. Бачив багато людей. Це була інтелігенція України. І це все?

Кажу йому, що, оскільки не знає ні української, ні російської, то не може безпосередньо спілкуватися з людьми. Погляньте, які настрої в Спілці кооперативів. (Шкода. Це — політика ліберальних кіл: від *patio-nalis* до *Basse*. Це — політика *Kuhlmann*, очевидно. Ці люди не хочуть України. Українці їм були потрібні для укладання Брест-Литовського миру. *Der Mohr hat 5 Pfexckt getham, Mohr kann gehen*. З цією метою, напевно, й розпускають українські військові організації. (Для цього раніше розпустили й Думу). Гетьман повністю в їх руках. Що з цього питання думає Австрія? Хто зна. (Бідолашна Україна. З тобою граються).

29 травня 1918 р., середа.

Прийшло запрошення від фельдмаршала Айхгорна. Завтра ввечері о 8 годині, офіцерське казино, Єкатеринінська, 9.

Нічого особливого.

30 травня 1918 р., четвер.

О 8 годині у Айхгорна. На вечерю прийшло майже 20 німецьких офіцерів, були австрійський посол Форгач та я. У великому салоні Бродського — окремі столи (портрет Бісмарка роботи Ленбаха). Айхгорн зустрічає мене радісною вісткою про те, що Соясон і Реймс здалися. Всі вітають. За столом я — ліворуч Айхгорна. Розмовляємо переважно про Україну. Напередодні Айхгорн плив Дніпром царською яхтою до Мозиря. Інспекція німецьких військ. Роздав кілька залізних хрестів. З цього приводу розповідає про агітацію поляків. Хитрі! Перед Мозиром є польський замок, чудово прикрашений гірляндами і надписом “*Willkommen!*” (Гостинно просимо!). На березі — власник, його сім’я, дівчина у рожевій сукні, гарна. Думали, що я попадуся в їх капкан. Викрутився. Згадав історію Наполеона у Варшаві з польками. “*Ja, die Walewska*”. (Так, Валевська!). Дізнаюся, що Айхгорн є внуком Шелінга (його мати — дочка Шелінга, а батько — з роду орієнталіста та історика). Літературний історик Айхгорн. Мова зайшла про Українську автокефальну церкву. Треба допомогти її створити, кажу. “Так, це треба зробити”, — відповідає Айхгорн. Встряває Форгач: “Цю справу треба доручити панові Шишманову. Він — почесний українець. Його тесть є одним з великих українців, а сам Шишманов — колишній міністр культури в Софії”. Наміри усіх серйозні: Церковно Україна повинна відокремитися від Росії. Кажу, що поговорю з міністерством віросповідань тощо. На думку Зенковського, це питання має для України фундаментальне національне значення. Один з офіцерів звертає увагу Айхгорна і Гренера на те, що

болгарська незалежна церква представляє болгарську незалежну державу. За столом праворуч від мене сидів албанський князь (князь Wied). Форгач проти унії. Так, щодо унії він є скептиком, каже: “Якби вона діяла уже років з 20, то зараз втрималася б, а за цих обставин — немає сенсу”.

31 травня 1918 р., п'ятниця.

От 11 годині прийшов Ганицький — мій кандидат на посаду повноважного міністра в Софії. Ганицький є заступником голови Українського клубу. Розповідає, що в день відкриття Українського клубу мав серйозну сварку з військовим міністром Максимовим, який чомусь з'явився у клубі (інших міністрів не було, бо їх не запросили). Максимов почав було лаятися з генералом Пилькевичем. Ганицький втрутився. Слово за слово, Максимов обізвав його “нахабою”. Ганицький попросив його негайно покинути зібрання. Потім начебто помирилися, але, очевидно, Максимов розповів про скандал урядовцям. Мовляв, Ганицький подейкував, що протягом наступного тижня-двох від міністрів й сліду не зостанеться, та й гетьман “полетить” з усіма разом. Ганицький визнає, що справді говорив про міністрів, що довго не протримаються, але про гетьмана нічого не казав, бо з ним бачився уже двічі і його перебування тут не суперечить програмі соціал-федералістів (Ганицький каже, що диктатуру треба було впроваджувати ще раніше). Виходить, що Максимов збрехав: Козак і монархіст! “Сам признався, що є монархістом”. Розпочалося слідство. Військовий міністр вимагав від генерала Пилькевича письмових пояснень. Останній розповів все так, як воно сталося насправді. Ганицький підозрює, що все це може зашкодити його стосункам з гетьманом. Так що його кандидатуру надряд чи затвердять. (Сказав, що завтра піде до Дорошенка і все з'ясує).

Сьогодні іменини Царя (*болгарського — прим. пер.*). Відправив телеграму.

Від Лідочки ще немає жодної вістки. Сердешна моя дружинонька! Що там в Софії?

Н.В. Зора, який вранці був у мене, вважає Ганицького кар'єристом, але схвалює мій вибір.

Навідався Борис Александрович Чемерзін — колишній віце-консул в Софії. Торік померла його дружина. Був начальником IV відділення міністерства закордонних справ (курував Далекий Схід). Підтримує більшовиків. Пішов у відставку разом з рештою чиновників міністерства. Буквально голодує. Змушений був розчищати сніг і колоти дрова, щоби заробити собі на хліб. Наразі знайшов якусь роботу у приватному банку в Харкові.

1 червня 1918 р., субота.

О 12 годині представив Дорошенкові Нейкова. Коли залишилися наодинці, він повідомив, що кандидатура Ганицького на софійську посаду не пройшла заради інциденту з Максимовим. “Да помилуйте! Он сказал, что правительство и Гетьман скоро будут отстранены!” (Отож, Максимов збрехав). Кажу йому, що все було не так. Залишається кандидатура колишнього полтавського губернатора Моллова. Наполягаю, що для нас дуже важливо, аби був українець, знав українську мову і був без “минулого”. (Моллов служив царському режиму). Питаю Дорошенка, чи знайомий з біографією Моллова? Дещо, каже, знаю, був полтавським поміщиком, кілька разів їздив до Болгарії, знався з Царем (*болгарським — прим.пер.*), мав нагоду спілкуватися з ним тощо.

Кажу, що не маю права втручатися у їх вибір, однак раджу направити якогось свідомого українця.

— А яка ваша думка про Славінського — редактора “Вестника Европы”?

— Особисто знайомий з ним ще з часів, коли він співпрацював з Лесею Українкою (разом переклали “Buch der Lieder” Гейне). Знаю його і як редактора “Вестника Европы”. Нічого проти не маю.

— У такому випадку вчинимо так: Моллова направимо до Царгорода, а Славінського — до Софії. Однак попрошу в Софію це ще не повідомляти.

Питаю, що він думає про автокефалію Української церкви?

— Всецело за.

Розповідаю йому про мою розмову з Айхгорном і Форгачем і наполягаю на зустрічі з міністром віросповідань Зенковським. (Дав мені його адресу).

Дорошенко запрошує на обід наступного понеділка о 4 годині. Його дружина — актриса. Продовжує грати.

В трьох міністерствах — землеробства, праці і закордонних справ, чиновники оголосили страйк. Уряд діє радикально — звільнює страйкарів.

2 червня 1918 р., неділя.

Вечері о 7 годині — лекція в Університеті, харківський професор Шмідт читає лекцію про основні стилі у мистецтві.

Сьогодні Німеччина і Австрія офіційно визнали гетьмана. Грамоти однакового змісту: Його Високоповажність генерал Скоропадський — Гетьман, українець. Текст сухий, майже образливий.

3 червня 1918 р., понеділок.

Обід у міністра закордонних справ Дорошенка. Його дружина — артистка в Українському театрі²⁸. Подейкують, що дуже талановита. Скромне, але охайне помешкання. Говорили переважно про кандидатуру на посаду українського повноважного міністра в Болгарії. Є дві: 1) Моллов — болгарин, полтавський поміщик, колишній царський губернатор (!), української мови не знає; 2) Славінський — приятель Лесі Українки, редактор “Вестника Европы”, перекладач Гейне тощо, відмінний українець.

Дорошенко підтримує Славінського. Гетьман також не був у захваті від Моллова. Кандидатуру останнього підтримував переважно Лизогуб, міністр внутрішніх справ. Моллов не подобався передовсім тому, що не знає української і служив режимові, коли було злочином називати себе українцем (“мазепинці”!). Вирішили, що треба прислухатися до думки уряду в Софії. На Дорошенка посилається не буду. (Сьогодні відправляю телеграму).

Вчора сюди з Одеси прибув генерал Кацаров. Відрядили купувати коней. Представив його Муму. Відповідно до Берлінського протоколу, наше воєнне міністерство мусить узгодити це з німцями і австрійцями.

4 червня 1918 р., вівторок.

Представив Гетьманові Нейкова (о 3 годині пополудні). Прийняв нас у своєму кабінеті. Розмовляємо французькою. Особливий інтерес виявляє до автокефалії церкви. Хочє знати, як в Болгарії. Обіцяє запросити колинебудь ввечері, щоби обговорити це питання. Кажу, що автокефальна церква є запорукою політичної розбудови України. (Хтось йому, напевно, сказав, що я цікавився церковним питанням. Форґач? Айхгорн?).

Хочє заснувати Академію наук (Akademie des sciences з освіти), яка б займалася переважно мовою і наблизила її до Шевченкової мови — усунала полонізми, або “galicisine”!).

Більше уваги треба приділяти пресі. Бюро з питань преси має бути при міністерстві внутрішніх справ. Хвалить Донцова — є реальним політиком. Рекомендую розпочати видавати німецьку газету. Погоджується.

— Все має йти *pas a pas*. Наразі уряд вирішив створити умови, щоби кожен селянин купив 25 десятин землі, але не більше. Однак влада не буде примушувати великих землевласників продавати землю.

— А якщо не захочуть продати? — запитую.

²⁸ Наталка Дорошенко (Васильченко, 1988–1970) — драматична актриса, громадська діячка.

— Захочуть, — відповідає Гетьман. — Одні — зі страху, інші — бо їх маєтки розорили. Понад 40% великої приватної власності має перейти в руки селян. А вже потому розширимо нашу аграрну реформу.

Вчора чи позавчора у нього були владики. Умовив їх скликати всеукраїнський духовний собор. Це вже добре.

Нейков поїхав до Одеси, а звідтіля — до Браїли, де його сім'я. З ним відбув і генерал Кацаров.

5 червня 1918 р., середа.

У д-ра Донцова. Говоримо про обмін між виданнями української та болгарської телеграфної агенції і обмін газетами. Обіцяє зустрітися з міністром. Наразі не мають безпосереднього обміну навіть з Австрією і Німеччиною. Всі повідомлення цензурують німецькі власті тут. Є рішення видавати в Києві німецьку газету. Питає мене, це видання має бути офіційним чи приватним?

Прийшов до міністра юстиції Чубинського. Його нема. Зустрівся з його помічником сенатором Завадським. В коридорі побачив Шелухіна — голову української делегації на мирних переговорах з Росією (з Христіаном Раковським). У відчаї. Росіяни зволікають. Терпець треба мати великий.

У міністра віросповідань Zenkovського. Професор з філософії, учень Челпанова, голова Релігійного філософського товариства з питань автокефалії української церкви. Треба йти повільно, крок за кроком. Наразі добре, що єпископи погодилися обрати синод — український, відокремлений від російського. Автокефалія потім прийде сама.

Zenkovський — порівняно молода людина, справив на мене добре враження. Тактичний, розумний, психолог.

Пополудні — у Форгача. Мене цікавить доставка коней (генерал Кацаров). Обіцяє направити телеграму в міністерство. Говоримо про визнання Гетьмана.

— Чи не надто сухо?

— Він наполіг, щоби ми визнали його таким, мовляв, це зміцнить мої (*гетьмана — прим. пер*) позиції. На який час? Допоки більшовики будуть економічно стабілізуватися (кілька років), Україна матиме час консолідуватися. Але як? Якщо в Москві при владі законний уряд, небезпека для України перетворитися в російський протекторат є реальною. Україна може розраховувати на незначну автономію, але про незалежність годі й думати. Гаразд, побачимо, як воно буде далі. Однак, якщо це звертання (високоповажність) йому подобається, ми будемо поважати цей титул. В листах до нього вони звертаються “високоповажність”. А як же інакше?

— А чи ви могли обійтися без цього звертання?

— Ні. Титул є важливою рисою правителя. Він дуже хотів називати його Екселенц, проте Мум звертався просто — генерал Скоропадський. Але Гетьманові це не подобалося. Форгач казав Гетьманові порадитися зі мною з питання автокефалії, бо я був *lange unterricht und Kulturminister* (?).

Ввечері і Зори зустрів Петлюру. (Там був і Галаган — колишній повноважний міністр при уряді Румунії). Високий, років 37–38. Мужнє, сухе, брите обличчя. Брюнет із синіми очима. Погляд — енергійний. Кілька поламаних зубів справа. Семінарист з Полтави. Каже, що вчився з болгарами. Вони навчили його трохи болгарської. Читає болгарські газети. Був військовим комісаром у добу Керенського. Цей неврастенік (*Керенський — прим. пер.*) піднявся на народній хвилі. Оп'янілий, слабкий. “Мне жалко было на него смотреть” (наприкінці), — сказав Петлюра. Виглядав (*Керенський — прим. пер.*) втомленим. Був морфіністом. (Керенський) часто зустрічався з ним з українського питання.

Про попередній уряд. Дітлахи, брак досвіду. Вони не були реальними політиками. Найбільша вина лягає на старого Грушевського. Останній вважав, що через Україну Європа має відродитися. Грушевський — метушливий старик, він не є політиком. “Батько!” Оп'яніння.

— Гетьман — людина не розумна, але хитра і злопам'ятна, — стверджує Петлюра. — Він був моїм підлеглим. Дуже добре його знаю. Зараз прагне створити військову касту, козацтво із синів селян-власників та поміщиків. Але це йому особливо не допоможе. (Петлюра) припускає, що здатний (*гетьман — прим. пер.*) продатися кому-небудь. Німців ненавидить, є антантистом. Його натхненником є його генеральний писар поручик Остриця.

Про Поршу Петлюра каже, що етично це брудна людина. Має добре враження про Сидоренка — колишнього міністра пошти і телеграфу, Мацієвича — агронома, міністра (?); Мартоса — нині голова Спілки українських кооперативів.

Петлюра є головою Всеукраїнської земської спілки. Його лист до Мума, мені направив копію.

6 червня 1918 р.

О 9.30 ранку — страшенний вибух на Печерську. Подумав, що обстрілюють місто. Виникла паніка. Потім з'ясувалося, що горять артилерійські склади біля арсеналу. Гадаю, жерт має бути багато. Причини, на думку Мума (телефонував йому), не є політичними. Збіг обставин. Підпалилися ракети. На Хрещатику усі великі вітрини повилітали. В “Континенталі” вікна також порозбивалися (в моїй кімнаті розбилося скло вікон, дверей на балконі, в канцелярії). Власті боялися, що можуть

спалахнути гранати з отруйним газом. Про всяк випадок пані Райчева передала мені дві маски. Хто зна, як будемо спати цієї ночі? Там є і склади з піроксиліном. Єдина радісна вістка цього дня — телеграма від Златанова: вдома все гаразд. Але чи мені кажуть правду?

Є дві кандидатури на посаду українського повноважного міністра в Болгарії: Славінський — товариш Лесі, редактор “Вестника Европы”, перекладач Гейне, та Моллов — колишній помічник міністра внутрішніх справ за царських часів, полтавський губернатор тощо. Ось яку депешу про Моллова направив мені з Одеси Нейков: “Цей Моллов немає нічого спільного із софійським Молловим. Ваш Моллов родом із Слівена (Південно-Східна Болгарія — прим. пер.), там народився, 11-річним переселився до Росії і виховувався у російського полковника. Одружився із заможною росіяною. Зав’язав тісні стосунки з тогочасною владою, приблизився до царського режиму та реакції. В Одесі був прокурором Судової палати. Потім став губернатором в Полтаві, а відтак — помічником міністра внутрішніх справ. Знає болгарську, але з 1913 р. ненавидить офіційну Болгарію і вороже ставиться до її нинішньої політики. Має брата в Болгарії — лікар і офіцер. Зрозуміло, що нічого українського в нього немає”.

Ось тобі і кандидатура Лизогуба! Аж соромно. Якщо губернатори, яких він призначає, все такі типи — співчуваю Україні.

7 червня 1918 р., п’ятниця.

Сьогоднішні газети пишуть про страшну катастрофу в Печерському кварталі (біля Звіринця). Майже 500 загинуло і поранено — переважно бідні люди. Повідомив до Софії. Причини ще не з’ясували. На думку Мума, йдеться про випадкові причини, а не політичні. Поширюються усілякі, найбезглуздіші, плітки. Сьогодні в місті спокійніше. Ще є небезпека пожежі на піроксилінових складах на Лисій Горі.

Отримав депешу від Радославова. Маю вручити Гетьманові таку саму вірчу грамоту, яку вручив і Мум.

8 червня 1918 р., субота.

Радився з Мумом про зміст вірчої грамоти, яку маю вручити Гетьманові. Визнає, що їх грамота була надзвичайно сухою. Треба уважно ознайомитися з австрійською. Союз між Болгарією і Україною буде міцнішим, якщо покликатися й на родинні зв’язки.

Кажу, що ще пораджуся щодо тексту грамоти. Звернув увагу, що гетьман не любить титул генерал. Може закреслити. А залишити екселенц. Гетьман називає себе “ясновельможним”.

— Так, більш вищий титул ми йому не дамо. Тим паче, що його посада ще не є досить стабільною.

Об 11 годині — у Дорошенка. Повідомляю про депешу. Зрадив. Йому дуже хочеться, щоби я звернувся до Гетьмана “ясновельможний”. Кажу, що маю доручення вручити таку саму грамоту, як барон Мум. Домовляємося, що текст буде болгарською і говорити я буду по-болгарськи. Гетьман відповість мені українською.

Кандидатуру Моллова зняли, слава Богові. Цим розв’язали мені руки. Але, на превеликий жаль, Славінський відмовився. Маю ще дві кандидатури: Шульга з Одеси і Міхновський — адвокат з Харкова, великий націоналіст — українець, видавав газету. Проте Гетьман хоче залучити його до свого кабінету, бо — статечний, знає французьку і “вміє носити фрак”. Дані про Шульгу маю зібрати сам в Одесі. Направив телеграму полковникові Хітрову.

9 червня 1918 р., неділя.

Сьогодні в Українському клубі відкрився з’їзд українських художників. На нього мене запросив професор Павлуцький. Не пішов, бо обіцяв бути в театрі на концерті нового змішаного українського хору. Хор прекрасний. Виконував лишень композиції Стеценка. Познайомився з Олесем — найталановитішим сучасним ліриком України. Був він ветеринарним лікарем, родом з Харкова. В Болгарії мав приятеля — Каравелова, молодого поета, вже помер. Я дуже здивувався, коли Олесь почав декламувати вірш Каравелова болгарською! Відтак прочитав “Жив той е, жив е” Ботева (*“Він живий, живий”, Хрісто Ботев — відомий болгарський поет-революціонер середини ХІХ ст. — прим. пер.*). Прочитав і дещо Вазова (Іван Вазов — письменник, поет, патріарх болгарської літератури — *прим. пер.*). Хочє, щоби я дав йому болгарські народні і художні пісні для перекладу українською.

О 3.30 — у Мума. Сьогодні прийшла телеграма від Радославова, в якій він просить перевірити чутки про заборону німецького окупаційного військового управління експортувати з України до Болгарії будь-які товари. Мум категорично спростував їх. Стало йому неприємно, що Радославов підозрює військові власті у некоректності.

Навідався новий перший секретар Форгача — Furstenberg (готель “Континенталь, № 54). Був у Стокгольмі. Передає мені вітання від Грекова. Подейкують, що під Ольвіополем (з 1920 р. — м. Первомайськ Миколаївської обл. — *прим. пер.*) спалахнули сутички між німецькими військами і українськими селянами. Оточили цілий ескадрон. Сьогодні Айхгорн мав їхати до Одеси. Однак Гренер переконав його не робити цього. Варто почекати, допоки заворушення уздовж залізниці не вщухнуть. Мета повстання селян була перерізати залізничне сполучення між Австрією і Україною.

10 червня 1918 р., понеділок.

З Одеси прибули лейтенант Михайлов і Болгаров. Михайлов ще за більшовиків на гідроплані перелетів з Варни до Одеси. Упав в море. Кілька годин був у воді. Справляє добре враження — енергійний, розумний хлопець. План: тут зустрітися з Раковським і переконати його, щоби решта кораблів російського флоту, що зараз тиняються Чорним морем, здалися Болгарії!

Розповідає про всілякі закупівельні комісії в Одесі. Багато торговців спекулює товарами, які закупили на державні кошти. Перепродають і на цього заробляють. Каже, з якими труднощами вдалося відправити до Варни пароплав “Борис” з товарами (контрабандою).

Від Радославова надійшла телеграма. Наполягає, щоби я нагадав союзним послам про поставки нам хліба, бо у противному разі “на фронті станеться катастрофа”. Зателефонував до Мума. Запросив завтра о 10 годині бути у нього. Напевно, розмова буде серйозною.

11 червня 1918 р., вівторок.

О 10 годині ознайомив Мума і Форгача з тривожною телеграмою Радославова. Радять звернутися до уряду у Берліні та Відні. Тут, в Києві, закупівельне бюро не може нічого вчинити, окрім дотримання договорів і певних квот. Втішили. Відразу направив телеграму Радославову, щоби звернувся до Буріяна і Кюльмана.

О 1 годині — у Дорошенка. Зачитав текст грамоти, яку завтра маю вручити Гетьманові про визнання його уряду Болгарією.

О 2 годині — панахида в церкві Олександрівської лікарні. Присутні Гетьман, Айхгорн, Гренер, Мум, Форгач, Лизогуб, Дорошенко та інші.

Десь о 3.30 повернуся. Незабаром навідався Гетьман разом зі своїм офіцерським почетом (готель “Континенталь”, 50). Він запалив цигарку з тих, що мені привіз капітан Михайлов з Одеси. Дуже сподобалися. Каже, що не хоче жити в царському палаці, бо там більшовики розстріляли багато офіцерів.

— Я трохи забобонний. Мій почет лишень з українців.

Розповідає своєму почету про Драгоманова. Питає про Ліду, коли приїде? Прошу його потурбуватися, щоби нам знайшли приміщення для посольства. Обіцяє.

12 червня 1918 р., середа.

Об 11 годині мене прийняв Гетьман відповідно до церемоніалу. (Караул, сановники на сходах, урочиста зустріч тощо). Царські замашки. В іншому величезному залі — ще одна почесна варта. Саме тут я вручив Гетьману грамоту, за якою наш уряд визнає його уряд. Відповідно, визнаємо й самого Гетьмана:

“Пану Гетьману Павлу Скоропадському.

На виконання отриманого наказу маю честь, Пане Гетьмане, найпокірніше повідомити Вам, що мій високий уряд уповноважив мене вступити у службові зносини з нинішнім українським урядом. Принагідно, Пане Гетьмане, висловлюю Вам свою найщирішу повагу

Д-р Ів. Шишманов”.

Текст надзвичайно сухий, але це — копія грамоти Мума, Форгача. Таким було розпорядження Софії. Трохи більше сердечності вклав у своє слово.

Моя промова при врученні грамоти:

“Пане Гетьмане всієї України!

Маю честь передати Вам, пане Гетьмане, грамоту, за якою мій високий уряд уповноважив мене вступити у службові зносини з Вашим урядом. Сподіваюся, що матиму змогу скористатися своїм довгорічним вивченням Вашої країни, її блискучого минулого, її поступового розвитку і її феноменального відродження, що навіває так багато аналогій з нашим, щоби створити тісні тривалі інтимні стосунки між Болгарією і дорогою, рідною нам вільною, незалежною Україною”.

За згодою міністерства закордонних справ і самого Гетьмана грамоту було викладено болгарською, своє слово я також вимовив болгарською. Гетьман відповів українською. Щиро подякував за визнання.

Нас відразу сфотографували. Це - трюк Гетьмана. З усіма, хто його відвідує у серйозних справах, він фотографується. Щоби згодом не заперечували, що мали з ним зносини. У сусідньому залі, куди ми з ним перейшли після церемонії, він розповів мені, як у нього кілька днів тому був Петлюра. Гуляли садом. Раптом з'явився фотограф і почав фотографувати Петлюру з Гетьманом. Петлюра як побіг — як дідько від ладану!

Гетьман подарував мені цигарки. “Не такі добрі, як ваші, але що зробиш — кращих немає”, — сказав він. Цікавиться, як ми вирощуємо такий прекрасний тютюн. Розповів. (Треба подарувати йому кілька пачок). Питає, чи правда, що Туреччина оголосила війну Болгарії? Хтось йому казав, що відносини між Болгарією і Туреччиною були дуже напруженими. (Тут є люди, які намагаються представити ситуацію в Болгарії ненадійною. Днів десять тому поширилися чутки, що французи і греки прорвали македонський фронт і захопили Софію і Адріанополь).

— Якби зараз мали своє військо, неодмінно допомогли б болгарам. Я тільки його створюю.

— Рекрутське військо?

— Ні, із синів хліборобів. Козацьке військо (класове військо!!!). Незабаром матиму 8–9 тис., а наступного року — 200 тис.

Очевидно, сумнівається у загальній військовій повинності.

Принагідно даю йому кілька порад щодо ставлення до власного народу: національні засади і демократизм. Не треба бути мстивим. Часто треба прощати. Має усвідомити (все треба прощати). Що сказав Кароль румунський (*король Румунії — прим. пер.*). Як страждав наш цар. Терпець і терпець — розумна енергія. Про автокефалію церкви. Боїться, що може мати значні труднощі. Дорошенко, який брав участь і в церемонії вручення моїх вірчих грамот, натякує на якихось єпископів, добрих українців, серед них згадує Алексія.

— Так, але я хочу зовсім чистих людей (Алексій начебто був причетний до распутіновщини). Четверо українців — цього мені замало.

Зайшла мова про повноважного міністра в Софії. Кажу, що хочу насамперед справжнього, щирого (*“щирий” написано українською — прим. пер.*) українця, який знає українську мову, володіє іноземними мовами. Кандидатуру болгарина Моллова зумів усунути.

Гетьман звертається до Дорошенка:

— Знайдіть якусь підходящу особу. Порадьтеся с паном послом.

Отримав телеграму, що уряд (*Болгарії — прим. пер.*) надає 20 тис. левів допомоги жертвам нещодавнього вибуху у Києві.

Болгаров розповідає мені про закупівельні комісії в Одесі. Багато торговців-євреїв, перевдягнених у форму ординарців, безцеремонно спекулюють. Дехто з них (приміром, Шаулов) мешкає разом з полковниками в одній кімнаті (полковник Лілов). Очевидно, діляться прибутком з начальниками комісій. І Хітров спекулював. Огідно, що аж блювати хочеться. Уряд знає про це, але закриває очі. Скандал. Треба поїхати туди. Добре, що офіційно нічого не знаю. Читаю “Рабочую жизнь” (Київ, 12 червня): “Социал-демократическая фракция постановила, чтобы Шейдеман после избрания (вице-председателем Рейхстага) исполнял все связанные с должностью вице-президента обязанности, в том числе и придворные”.

13 червня 1918 р., четвер. Вознесіння Христове.

Вечері — лекція в Університеті про архітектуру Києва (зі з'їзду Українських художників).

14 червня 1918 р., п'ятниця.

Уряд затвердив кандидатуру Славінського (направив телеграму Радославову).

Велика пожежа на Подолі, а в Купечеському саду — концерт! (“Руслан і Людмила” Глінки). Страшна картина (10 година вечора).

Горить кілька кварталів. На щастя, вітер дмухає в бік Дніпра. Чутки, що це більшовики підпалили Подол. Знову найзубожіліші постраждають. Яка напасть! Нещодавно — вибух, а сьогодні — катастрофічна пожежа. Що з цього приводу думає Гетьман, він же забобонний? (Сам говорив мені про це після аудієнції, мовляв, не хочу жити у царському палаці, бо там (всередині і у саду) більшовики розстріляли офіцерів).

Від Лідочки ще не маю ніяких вістей. Боже, що трапилося в Софії?

15 червня 1918 р., субота.

Десь об 11.30 прийшов міністр закордонних справ. Сказав йому, що мій уряд затвердив кандидатуру Славінського на посаду українського повноважного міністра в Болгарії.

Однак Дорошенко просить надати агреман (*попередня згода на прийняття певної особи як глави дипломатичного представництва — прим. пер.*) Олександрю Шульгіну, бо Славінського, ймовірно, він призначать Товаришем міністра у своєму міністерстві. Обіцяє направити Шульгіна до мене пополудні. Кандидатура Моллова не пройшла на будь-яку вакантну службу. Дружина Дорошенка запрошує мене на прогулянку автомобілем поза місто. Міністр поспішає. Дуже занятий. Ввечері буде у Айхгорна.

О 3.30 навідався Шульгін — 30–35 років²⁹. Симпатичний, щирий українець (*“щирий” написано українською — прим. пер.*), колишній приват-доцент по історії Петербургського університету, учень Карєєва — першого міністра (раніше — комісара) закордонних справ України. При ньому проходили переговори з Брест-Литовського миру. Приніс одну свою книгу — “Політика” (зібрані статті). Був федералістом, нині — самостійник. З бажанням їде до Болгарії (одружений, має 3-річну дитину). Має прийти ще, бо обіцяю надати йому деякі відомості про Болгарію. Сьогодні до Києва прибув полковник Ангелов як самостійний (?) делегат Дирекції продовольства.

Пізно ввечері отримав лаконічного листа від фон Гревеніца:

“Фон Греневіц — віце-президент Української ради продуктів харчування, Київ, 15 червня 1918 р.

Ваша Високоповажність!

Маю честь повідомити, що, на жаль, Німецьке верховне військове командування не може виконати обіцяну доставку пшениці. Фон Греневіц”.

16 червня 1918 р., неділя.

По телефону цікавлюся у Мума, чи має він копію цього листа і чи йому відомо, чому Верховне військове командування наразі не може

²⁹ Насправді О. Шульгіну виповнилося тоді 29 років.

надати нам зерна? Відповідає: Мене ніхто не інформував. Треба звернутися до Гренера. Через певний час каже, що направляє офіцера за листом Гревеніца. (Між іншим, пан Гревеніц дуже знервований. Форма спілкування, яку він обрав, мені не подобається. Передайте листа офіцерові). Прийшов офіцер. Даю йому листа. Де ж обіцяні 1000 т? Зовсім неждано навідався Дончо Іванов і на вухо мені каже, що у канцелярії чекає... Мілюков!!! (Заборонив говорити про це кому-небудь, бо тут він під чужим прізвиськом). Йду до канцелярії.

Павел Ніколаєвич! Бритий. Посивів, але не змінився. Приїхав з Ростова-на-Дону, де досі переховувався. Сюди його запросили тутешні друзі, бо мають ухвалити важливе рішення: орієнтація на Німеччину. “Я — реаліст, — каже. — Іншого порятунку немає. Скоро покину своє підпілля. Тоді й дізнаються, що я тут”. З німцями контактів ще немає. Мою адресу йому дав Василенко. Розповідає про більшовицьке страхіття. Раковський продався німцям. Тому є достатньо доказів. Те саме стверджував і Братіяну.

“Про вас також подейкували, що продалися євреям, англійцям, американцям та іншим”.

“Це загальний Вааг психоз підозрювати всіх у зраді і шпигунстві”.

“Ваше ставлення до Болгарії?”

“Что ж, Ваша политика оказалась оправданной. Могло быть, понятно, и по-другому. Я остаюсь болгарофилом”.

“Чому ж ви не наполягли, щоби ваші союзники дали нам Македонію?”

“Робив усе, але мене не хотіли чути. Не хотіли образити Сербію. А ви помилилися, коли захотіли йти на Царгород (*йдеться про Балканську війну 1912 р. — прим. пер.*).

“Ще трохи, і місто було б наше. Вы ведь тоже хотели владеть им, почему бы и нам не помечтать о том же”.

У своєму ростовському підпіллі написав (*Мілюков — прим. пер.*) перший том російської революції. “Бачте, і з цього витягнув користь”.

Наразі не знає, що сталося з його поверхом в будинку в Петербурзі і з дачею у Фінляндії. Бібліотеку, напевно, пограбували. Анна Сергеевна і Ніколай з дружиною (Плісецькою) живуть у Полтаві чи під Полтавою (маєток Плісецької — українки).

Питаю, а що з його будинком в Софії? Кажу, що його можна вигідно продати.

“Ну, что ж, нужно продать”. (Очевидно, буде змушений продати).

О 12.30 навідався барон Штейнгель — його щойно призначили українським послом в Берліні. Красень, високий, років 40–42. Бліде обличчя, довгаста борода, як у патріарха. *Tres correcte*. Його батько — остзеец, але

сам барон німецьку знає погано, французьку також, хоча у дитинстві мав гувернантку-французку. Займається ентомологією (і звагалі — зоологією). Університет не закінчив — був приватним учнем якогось російського ентомолога. На замовлення Академії описав кілька метеликів.

— Як бачите, досі не мав нічого спільного з дипломатією. З вами я відвертий. (Розповідає про Крим. Його треба втримати. Він потрібен Україні).

Штейнгель з тих українців, які лишень трохи балакають українською мовою (*“балакають” написано українською — прим. пер.*).

— Дозвольте мені розмовляти з вами російською, а не ламати язика кількома елементарними фразами (*українською — прим. пер.*).

Раджу йому налагодити близькі стосунки з болгарським посольством (у Берліні — *прим. пер.*). Просить дати кілька книг про Болгарію. Живе у “Кріпосному провулку”, № 4.

Обідав у “Grand Hotel”. Там був і граф Форгач зі своїм почетом. Їздили до Одеси.

— Що нового?

— Нічого особливого. Щось кепсько йдуть наші українські авантюри.

Завтра Мум на кілька днів їде до Берліна. Форгач вважає, що його викликають для участі в дискусії з українського питання в Рейхстазі.

Вечоринка в Українському клубі. Апофеоз Олеся. Він там. Овації до стелі.

17 червня 1918 р., понеділок.

Мум поїхав до Берліна разом з Гренером.

В Одесі — велика пожежа (друга протягом тижня). Очевидно, хтось навмисне підпалив. Прийшла телеграма від Златанова: вдома все гаразд, всі здорові. Слава Богові!

19 червня 1918 р., середа.

Через Дорошенка передав (Лизогубові) 3000 рублів жертвам катастрофи. Розмова із Шульгінім і Штейнгелем — в міністерстві закордонних справ. Приходив Дебагорій — Мокрієвич. Я передав гетьману цигарки.

Криза триває. Цар (*йдеться про болгарського монарха — прим. пер.*) радився з Вачевим, Гешовим і Маліновим. Причина: Бухарестський договір викликає обурення. Треба вирішувати питання Добруджи (*за згаданим договором до Румунії відійшла значна територія Болгарії — Південна Добруджа — прим. пер.*).

20 червня 1918 р., четвер.

Навідувався Липинський — український повноважний міністр у Відні. Криза ще продовжується.

21 червня 1918 р., п'ятниця.

Сьогодні виповнюється 23 роки з дня смерті Драгоманова.

Обідав у Зори.

Пополудні, коло 6 прийшов Липинський. Симпатичний, років 36. Ще міністром не став (*Quei mirakle*) (Яке диво). Відомий своїми працями про ополячену українську аристократію. Не є соціалістом. (*Un second mirakle*) (Друге диво). Розуміємося добре. Хвилюється за свою посаду. Моторошно. Не є дипломатом. Буду рекомендувати його Тошеву.

Нарешті прибув перший кур'єр, якийсь Шишков (з Відня, Лемберга). Є лист від Лідочки. Пише, що мужньо зустріла вістку про смерть матері. Слава Богові!

Отримав дві телеграми від Радослава: 1) надають агреман Шульгину; 2) Цар доручає передати співчуття Гетьманові з приводу катастрофи біля Звіринця.

22 червня 1918 р., субота.

З відпустки з'явився Нейков. В Браїлі дізнався про тривожні болгарські справи. В деяких містах спалахнули бунти, розхитався фронт, хоча й не скрізь. Те саме каже й кур'єр: у Пловдиві жінки хотіли лінчувати градоначальника, а в Софії перед Дирекцією продовольства пройшли демонстрації, у Стара-Загорі натовп спалив гімназію! (Д-р Н.) Генадієва звільнили з тюрми. А разом з ним й інших: Конова, Юртова. Навідався Форгач. Цікавиться церковним питанням. Справа не йде так, як йому хочеться. Церковний собор, попри волю уряду, визнав Київським єпископом Харківського Антонія.

Щовечора Форгач гостює у польської аристократії. Там почуває себе добре. Рекомендую йому Рудницького.

— Ja, das Werk ist sehr tendenzios. Da ist Smolks viel objektiver (!!)

 (Da liegt Hundbeg...).

Про Гетьмана висловлюється із зневажливим співчуттям.

Я отримав квиток "Почесного члена Всеукраїнського православного церковного собору".

Кур'єр відбув з листом до Царя, престолонаслідника, Добровіча, до міністерство закордонних справ і до Лідочки.

Навідувався Галип — начальник відділу балканських справ міністерства закордонних справ, разом із студентом Івановим.

Галип — буковинець. Знайомий з д-р Цанковим (секретарем Синоду). Справив добре враження своїми тверезими міркуваннями.

23 червня 1918 р., неділя.

Entin, habenus Papam!

Уряд сформували 21-го:
 Малінов — глава і міністр закордонних справ;
 Такев — міністр внутрішніх справ;
 Ляпчев — міністр фінансів;
 Костурков — міністр освіти;
 Фаденхехт — міністр правосуддя;
 Сава Савов — міністр війни.
 Мушанов — міністр громадського майна;
 Данаїлов — міністр торгівлі і праці;
 Маджаров — міністр землеробства;
 Моллов — міністр залізниць.

Радую співпраця демократів і радикалів. (Народняки, сільська партія, широкі соціалісти, напевно, підтримають).

Приходив Липинський разом зі своїм секретарем Токаржевським. Дав йому рекомендацію, з якою піде до Андрея Тошева у Відні. Довга розмова про болгаро-українські стосунки.

Відправив Айхгорну і Гренеру книгу Рудницького “Ukraina Land und Volk”.

Пополудні о 4 годині приходив Ол. Яковл. Шульгін — щойно призначений український посол в Софії. (Розмовляли з 4 години до 7.30). Розповів йому про все те важливе, що його очікує в Софії, ознайомив з психологією різних партій і окремих осіб, розповів про інтелектуалів, намалював моральний портрет нинішніх (нових) міністрів. Розповів йому про Царя і престолонаслідника. З ким і як співпрацювати. Його мета: Чорноморська конфедерація (Болгарія, Україна, Румунія, Туреччина, Кавказька республіка).

“Це була ідея Грушевського”.

P.S. Липинський, до речі, говорив мені про титул Гетьмана. Гетьман хоче, щоби його називали Erlaucht або Altesse. Має намір заснувати Український орден (щось на кшталт “Legion de honneur”) трьох ступенів. Хрест — золотий з блакитною емаллю (національна символіка України — жовто-блакитні кольори). Над цим проектом працював Токаржевський, який обізнаний з геральдикой.

Липинський подарував мені свою книгу про українську ополечену аристократію.

24 червня 1918 р., понеділок, Пресвята Трійця.

Кілька телеграм від Малінова: про політику уряду (будуть дотримуватися попереднього курсу); про продовольство (невже з України не можна отримати очікувані обсяги продуктів).

Завтра — сніданок у Гетьмана. Висловлю співчуття Царя.

Навідувався граф Берхем. В загальних рисах передав йому зміст телеграм Малинова — про політичний курс нового уряду. Наполіг, щоби нам дали 1000 тон хліба. Обіцяв поговорити з генералом Гренером, який повертається в середу. Мум ще залишився в Берліні.

Берхем побував з Гетьманом на якійсь регаті. Три години їли.

Чи то Берхем вдає, що є гурманом, чи то насправді він такий?

26 березня 1919 р.

Сьогодні з Одеси прибув до Софії і відразу пішов провідати Вазова. Застав його у ліжку, хворий на інфлюенцу. Здалося мені, що він забувся. Але коли мене побачив, посміхнувся, сказав, що отримав всі мої листи і все найцікавіше зберіг для свого архіву. Більше говорити не хотілося, щоби не втомлювати його. Уже потім д-р К., який лікував його, розповів, що хвороба Вазова була дуже серйозною. Реальною була небезпека запалення легень.

11 лютого 1920 р.

У спальні Вазова. Приємно, тепло. Сонячно...

Сьогодні він жваво цікавився Україною. Розпитував про українську мову і літературу. Пригадував, як в Сопоті один з його учителів вчив його декламувати “Катерину” Шевченка:

Кохайтесь, чорнобриві,

Та не з москалями...

Знає напам'ять і кілька “малоросійських” народних пісень. У новітні часи читав щось Івана Франка.

Розповів йому про нових українських поетів, про Олеса, про Лесю Українку та інших.

Обіцяє вшанувати вечір, який софійські українці щороку організують в честь Шевченка.

Вперше опубліковано: Шишманов, И. *Дневник 1879–1927*. София, 2003. 349 с.

Вперше опубліковано в українському перекладі: Іван Шишманов в Україні. “Щоденник” 1879–1927. Украински вести/болгарські вісті (ukrpressbg.com)

Переклад з болгарської та коментарі перекладача В. Жуківського за сприяння М. Станчева.

№ 6
Петр Нейков
Чотири місяці в Києві. Квітень–серпень 1918

м. Київ

1918 р., квітень–серпень

На початку весни Червона армія генерала Муравйова відступила з Наддніпрянщини під тиском вторгнення в Україну німецьких та австро-угорських дивізій. Володарі Києва, німці, переважно австро-угорці, співвітчизники Лехара, надумали заснувати «оперетну» Українську державу на чолі з слухняним слугою Берліна, колишнім царським ад'ютантом - генералом Скоропадським. Бальплац віднайшов жменьку інтелектуалів малоросів з Галичини і спокусив їх перспективами несподіваної для них політичної кар'єри. І німці і австрійці легко переконали царя Фердинанда, що незалежна українська держава стане міцним щитом проти великоруських вторгнень на Балкани і запросили його чимшвидше відправити свою дипломатичного представника в Київ. Зі свого боку, Фердинанд вирішив, що для цієї посади не знайдеться більш зручного болгарина, ніж професор Іван Шишманов, зятя українського вченого та громадського діяча Драгоманова. За наполегливим наполяганням царя Шишманов прийняв цю посаду, але лише за умови, що йому призначать радником одного з найдосвідченіших кар'єрних чиновників. І він назвав своє ім'я.

П. Нейков не мав бажання їхати в дипломатичне відрядження до Києва, оскільки не вірив в майбутнє України і поділяв думку про її штучність, «оперетковий характер» як держави. Щоб підкреслити своє ставлення він свідомо апелює до творчості угорського і австрійського композитора Віденської опери і диригента Франца (Ференца) Легара (1870–1948), автора оперет «Весела вдова», «Циганське кохання», «Граф Люксембург» та ін., в яких широко застосовувалася національна австрійська, угорська, слов'янська мелодика. Автору притаманна завищена самооцінка своїх дипломатичних здібностей. В іншому варіанті своїх спогадів він не говорить про те, що саме його просив відрядити в Київ І. Шишманов.

Це ланцюг великих та малих подій, що призвели до мого призначення в Київ. Я дізнався подробиці в Софії і зробив спробу перед самим прем'єр-міністром відхилити надану мені честь. Але Радославов виявився непохитним. Він навіть погрожував мені звільненням, у випадку, якщо не підкорюся прийнятому рішення. Щоб позолотити цю пігулку, він підвищив мене до звання Генерального консула і призначив радником нової легатії.

Не було що робити. Довелося полагодити питання з проживанням для моєї сім'ї. Брати їх із собою до Києва було немислимо. У Софії житлова криза була великою, а умови з продовольчими товарами — надзвичайно важкими. Хліба не було. Дружина випрошувала у знайомих домашнього хліба для дітей. Залишався лише один вихід: моїм рідним переїхати до Браїли, до моєї тещі. Так і сталося. На жаль, мені довелося від'їхати першим.

Наш маршрут пролягав через Відень. І наскільки б професор Шишманов не був захопленим українським питанням, він усвідомлював, що у великій дунайській столиці зосереджено нитки Київського руху. І він розумно вирішив почерпнути перші дипломатичні відомості з першоджерела.

Людина найкраще пізнається в дорозі. Слабкий, з худорлявим, одухотвореним обличчям і посивілим волоссям, мій начальник, безперечно, був видатним філологом і дуже цікавим у своїй цій спеціальній області. На жаль, я їхав не зі старим вченим, а з новим дипломатом, який постійно кидав через вікно погляд, стурбований через незвичну діяльність, яка його чекала. Його розмови були переважно політичними, досить невпевненими. Він часто задавав мені питання технічного характеру, які видавали не лише наївність, а й життєву недосвідченість. Було очевидно, що хоч і колишній міністр, професор знав набагато краще книги, аніж людей. Але слабка політична інтуїція дозволяла йому підтримувати непохитну віру в майбутнє незалежної української держави. І будь-який мій сумнів його надзвичайно дратував.

У Відні ми перебували цілий тиждень. Весна йшла по «Рингу»³⁰ — але старе імперське місто мало безнадійний вигляд. Після важкої зими без палива колись веселі та безтурботні мешканці Відня бідували голодні, погано одягнені, виснажені. Не відчували труднощів лише жменька спекулянтів, які жили у великих готелях.

Ми поселилися в старому готелі «Meissl & Schadn» на «Грабен»³¹. Проте вдень ми майже не бачились з шефом. Його візити до старих знайомих та зустрічі з натхненниками українського епосу були безкінечними. Пізно ввечері він повертався знесилений довгими політичними розмовами, а вночі старий готель трясся від левого хрюпіння. Можна було дивуватися, як худий миролюбивий професор міг видавати такі дивовижні звуки. Виглядає, що, є люди, які беруть свій реванш уві сні.

³⁰ Кільцева вулиця Відня Рінгштрає (Ringstraße), що оперізує центральний район — Внутрішнє місто.

³¹ Один з центральних районів Відня.

Я проводив дні з колегою Мінчо Мінчевим. Русявий апатичний дипломат і беззлобний противник ієрархії, з м'якою душею і твердою головою, він завоював завидну популярність у своєму кварталі. Завдяки продуктам, які він регулярно отримував з Болгарії, він став ангелом-охоронцем не лише для хазяїв, які йому готували, але й найкрасивіших дівчат в околиці, які його обожнювали. У молодості віденські жінки - одні з найкрасивіших жінок у світі. Треба було бачити казанличанина (уродженця м. Казанлик) Мінчо Мінчев, що сидів за столом як паша на трапезі, якого обіймали і цілували три-чотири біляві сільфіди.

Той самий Мінчо Мінчев повинен був забезпечити нам місця в поїзді і відправити нас. У призначений час на станції Мінчо Мінчев не з'явився. Вагони до Кракова та Львова були переповнені і ми ледве розмістилися у напівкупе.

Поїзд потонув у темряві і ніч пройшла сяк-так. На світанку десь у Краківській області натовп у коридорі збунтувався і люто стукав у двері. Поляки вже почувались як удома і не визнавали жодних кондукторських надписів на дверях. Нам довелося посадити в купе стареньку жіночку. Шишманов дуже розсердився і запитав мене, чи є у мене багато таких колег як Мінчев.

Ми проїхали Сян і в'їхали у велике поле битви, яке було тут три роки тому. Я дивився і не міг повірити своїм очам. Серед весняної зелені по містах і селах, через які пройшла війна, стояли нові білі будинки з червоними стріхами і свідчили про повне відновлення. Стихія відступила і людський мурашник знову рухався по полях. Місцевий і тимчасовий мир, але цього було достатньо, думав я, щоб люди могли піднятися, оселитися і знайти собі поживу. Підбадьорливе видовище, яке мало свій глибокий урок.

Увечері ми прибули до Львова, де нам довелося переночувати, щоб наступного дня продовжити подорож. Ми пішли взяти свій великий багаж. Міністр і я ми мали по одній валізі, а у третій були канцелярські приналежності для легатії. Виявилося, що однієї з валіз нема. Ми переглянулися з Шишмановим:

— Зізнайтеся, — сказав я — що ми думаємо однаково: аби державна посылка була тою, що зникла...

Мій шеф посміхнувся. Загублений пакет був і не його і не мій. Ми заспокоїлись за державний кошт.

Типове австрійське за своїм плануванням місто, Львів стояв недоторканим зі своїми маєтками у центрі й халупами на окраїнах. Безпосередньо незачеплений війною, він жваво брав участь у величезній людській мізерії. Львів був переповнений біженцями, і ми з великими труднощами знайшли одну-єдину кімнату в якомусь старому й досить незручному

готелі. Я добре знав, що мене очікує. Але дійсність перевершила всі мої сподівання. Посеред опівнічної львівської тиші роздався потужний крик, пролунав багатоголосо й у неймовірних варіаціях, у котрих послідовно вчувалися тромбон, флейта і кларнет. Я замислився, чи це не який-небудь гімн, присвячений новому українському гетьманству³². І, звичайно ж, не спав я цілу ніч.

Наступного дня вже сутеніло, коли після комфортної поїздки через Тернопіль ми прибули до російського — пардон, українського кордону. Прийшов час переоцінити цінності, переосмислити заходи. Ми в'їжджали у світ, скроєний на інший зріст та за іншими розмірами: світ верст і пудів, широколійних вагонів та провідників-велетнів; гігантських самоварів, здоровенних стаканів та великих пончиків. Я вперше був Росії і Проскурів був для мене справжнім одкровенням. Мандрівники-ліліпути в'їжджали у царство велетнів...

Ми добре поснідали й після *сильно* освітленої Жмеринки лягли спати на широких й предовгих ліжках у просторих купе. Тривожне хрюпіння могло початись. Ритмічне постукування коліс мене приспало.

Наступного дня до обіду ми були у Києві. Вокзал був більшою мірою дерев'яною будівлею і зовсім не виглядав велично. На пероні снував сірий натовп, переважно чоловіки у куртках і кашкетах, але без будь-яких військових знаків. Натовп, безликий на вигляд, стурбований, навіть сумний. Не можу сказати, що моє перше враження про місто було надихаючим.

Мало пройти достатньо днів, щоб я змінив свою думку. Треба було з високого берега Маріїнського парку охопити поглядом долину Дніпра, щоби впевнитись, що Київ є одним із найбільш живописних міст Європи, яке може зрівнятись із Прагою та Будапештом. Треба було пройти місто вздовж і впоперек по його широких бульварах, висічених ніби у приміському лісі. Треба було обійти високі й низькі, потонулі в зелені передмістя, спинятися на просторих площах, перед масивними палацами та златотканими церквами, щоби відчуті розмах, із яким будували колись руські міста. І треба було відчуті щедрю гостинність сімей, яким я був рекомендований, щоби увійти у зв'язок із широкою руською душею. Але першого ж вечора у готелі "Франсе", де знаходилась ще й одна установа, у мене майже на очах вкрали нове пальто, яке я пошив собі у Відні. Я відчув себе самотнім, залишеним і пограбованим, далеко від усього дорогого й милого. І я вилив злість на людину, яка вирвала мене із сім'ї,

³² Очевидно, П. Нейков мав інформацію про гетьманський переворот у Києві 29 квітня 1918 р.

щоби привезти до цього незнайомого і на перший погляд непривітного світу.

Але у мене все ще був запас молодості, і сили пристосовуватися розпочали дію. Я знайшов приємну квартиру на Микільсько-Ботанічній, у домі відомої концертної співачки у місті. Вона, справді, була набагато кращою художницею, ніж домогосподаркою, але її доброзичливість компенсувала недостатню турботу. Я почувався не як орендар, а гість серед багатьох гостей. У її салоні збиралися знамениті київські артисти, і я швидко заприятелював з надзвичайно цікавими людьми, які розкрили мені таємниці культурного життя міста. Мене часто просили акомпанувати на фортепіано співакам та співачкам і я робив це з великим задоволенням. Загалом я з радістю повертався додому після роботи.

Наше нове представництво в Києві розміщувалось у двох кімнатах одного хорошого готелю, де проживав професор-дипломат. Той, хто брав участь у створенні нового представництва, знає, що це не проста праця. Але тут наше завдання ускладнювалося тим, що саме Міністерство закордонних справ перебувало у зародковому стані. Ми шукали живий зв'язок із новоствореною владою і не завжди знаходили. Шишманов покладался насамперед на свої особисті знайомства та свої віденські рекомендації. Але жменя переконаних українців, з якими він контактував, також були новоутвореними політиками, і розмови здійснювалися в порожньому просторі.

Я ніколи не дружив з документацією. Але ми не побачимо найближчим часом установ без елементарної документальної основи. Наша Леґація розпочала свою діяльність без будь-якої подібної основи. У мого шефа була дивний культ до шифрування. Він його плекав, наче інструмент досягнення успіху. Телеграми летіли з найдріб'язковіших питань. І наш архів, що зберігався у зовсім незахищеному готельному номері, був виключно конфіденційним.

Дані, які надсилали до Софії, ніколи не були достатньо перевірені і часто містили в собі сліди особистої екзальтації. Іноді, дані, які я черпав зі своїх джерел, повністю їм суперечили. Були болгари, які як роками вже проживали в Києві. Вони пережили тут усі воєнні події, були людьми з досвідом та суспільними контактами. Найбільш позитивним серед них, з відмінною репутацією в місті, був лікар Странський, колись полонений лейбл-медиком Муравйова упродовж сорока п'яти днів, поки червоний генерал мав свою штаб-квартиру в спеціальному потязі недалеко від київського вокзалу.

Лікар Странський не мав жодної віри у майбутнє “незалежної Української держави”. Добре знаючи настрої в місті та околицях, де його дружина володіла власністю, він стверджував, що ця держава була

штучним творінням, яке не мало коріння в країні. Він також додав, що малоросійський народ завжди прагнув культурної автономії, а не політичної незалежності. А тепер першим завданням нових управників є нав'язування в школах, пресі, літературі якогось галицького діалекту, абсолютно чужого малоросійському читачеві. Лікар намагався розвинути ці думки і перед Шишмановим. Але професор незлюбив його і став уникати будь-якої зустрічі з ним.

Настав день урочистої аудієнції у глави української держави. Резиденція “гетьмана” знаходилась у високому місті, навпроти Маріїнського саду. Колишній палацовий сановник тепер мав власний палац та своїх ад'ютантів. Це був великий п'ятдесятирічний чоловік: русавий, гладкий та непоказний. Він прийняв нас із блідою посмішкою, але зі звичними дворянськими жестами. Манери високосвітські, але словниковий запас обмежений. Та все-таки він знайшов слова, щоб сказати, наскільки йому приємна увага царя Фердинанда і як він був радий вітати царського дипломатичного представника. Я спостерігав за декадентським профілем колишнього імператорського ад'ютанта, слухав його невпевнену промову і подумки розважався невибагливою грайливістю слів: ім'я Скоропадський, як я собі сказав, — це ціла програма. Здається, гетьман готовий швидко її здійснити.

Тим часом гетьманська окупаційна влада, яку очолював фельдмаршал Айхгорн, влаштовувала систематичне пограбування не лише Києва, але й усієї захопленої української області. Коли ми прибули в місто, то ринки ще були заповнені продуктами харчування. Та не минуло й двох тижнів, як все цінне для господинь зникло: жирні продукти, бобові, м'ясо та овочі. У самому місті ковбасні та м'ясні магазини, а також і кондитерські закривалися одне за одним. Як велися справи в ресторанах, не знаю, але в них завжди знаходилося що поїсти. По головній торговій вулиці, яка перетинала все місто, єдиними магазинами, які були відкритими і обслуговували клієнтів були квіткові магазини. Квіти були дуже дорогі, але кияни мали налаштованість голодувати в красі.

Наближався Великдень і піст був природнім. На свята у мене було декілька запрошень на обід або на вечерю. Я чув про руські великодні бенкети і з певною стурбованістю запитував, як справляться гостинні знайомі зі своїми домашніми завданнями. І можете собі уявити моє радісне здивування: в кожному будинку, куди був запрошений, я побачив столи, вкриті купою смаколиків: філе, птиця, риба, великі шматки шинки та великі паски, суто за руськими розмірами. Господарі мали старі зв'язки із селянами на околицях, а села не були ще повністю розграбовані реквізиціями.

Не можна замовчати і мої враження Київського Страсного тижня. Мої господарі, чия релігійність була сумнівною, казали мені, що руська

служба на Велику п'ятницю — це щось унікальне у світі. Я не церковник, і моя віра — наскільки я її маю — не є твердо православного єства. Але те, що я побачив увечері Великої п'ятниці 1918 року в маленькій церкві Св. Миколая, що знаходиться на нашій вулиці і носить її ім'я, справді було незабутнім. Церквочка була переповнена богомольцями, яких я ніколи не бачив в жодній іншій церкві в світі. Вони з глибокою тугою в очах і істеричними, дуже заразими схлипуваннями оплакували свого найдорожчого померлого: найбільш реалістично зображеного Ісуса Христа, розп'ятого, скривавленого на величезному хресті, що стояв посеред церкви. Можна було б сказати, що якби не крики та стогони хору, то було б чути, як краплі крові падали на землю. В маленькому храмі, де воскові свічки подовжували наші тіні, мені вдалось на мить зрозуміти душу одного великого народу.

Великдень минув, і загальну увагу киян привернула несподівана, дивна подія: переговори про мир та дружбу між Росією та Україною, між Києвом та Москвою. У другій половині травня до міста прибула велика більшовицька делегація, яка зайняла цілий готель на проспекті “Бібіков”. Делегацію очолив болгарин Кристю Раковський, який продовжив в іншій галузі та іншими способами традицію свого великого дядька. До складу делегації входили генерали, адмірали та чиновники з комісаріату закордонних справ. Переговори велися публічно в одному цирку³³. Вони розвивались видовишно, перед тисячною публікою, з послідовними довгими промовами, що мали більше пропаганди, ніж політичної цінності.

Про ці безпрецедентні ораторські змагання говорило все місто. Фактично змагань не було, принаймні для глядачів, адже українські делегати, переважно безвусі та недосвідчені хлопці, наполегливо говорили на офіційному галицькому діалекті, майже незрозумілому і непривабливому для слухачів. Я також був присутнім на одній з найвидатніших промов Кристю Раковського. Надзвичайно спритна, сповнена тонких, але значущих натяків, які не могли не отримати резонансу на цих змішаних зборах, вона підкреслювала по суті волю Радянського Союзу поважати в мирі та злагоді права всіх народів Росії, об'єднаних у радощах та печалях багатовікової історії. Красномовство Раковського мало помітний вплив на аудиторію, і я відчував, що його виступ часто переривався гучними оплесками, якщо вони не були суворо заборонені. Оратор настільки досконало володів російською, що ніхто з тих, хто його слухав, не міг припустити, що він не істинний росіянин.

³³ Переговори делегацій Української Держави і Російської Радянської Республіки відбувалися в будинку Педагогічного музею на вулиці Володимирській, 57, де до гетьманського перевороту розташовувалася Центральна Рада УНР.

На той час в Києві перебував підполковник Кристю Ангелов, брат Мари Белчевої. На рідкість культурний військовий, на нього покладалася безнадійну місію: зібрати для бідної Болгарії частку української їжі, обіцяної їй Німеччиною. Болгарські пароплави тижнями чекали в Одеському порту, але наполегливі дії підполковника були неефективними. Будучи ще студентом, я слухав виступи Раковського у “Глибокому льоху”, а через кілька років зустрів його в Кюстенджі. І ось так, разом з Ангеловим, який знав його ще краще, ми вирішили відвідати його в київській резиденції.

Цей візит, який за наполяганням самого Раковського мав продовження у ще двох візитах, глибоко врізався мені в пам'ять. Ще під час нашої вступної розмови у мене було відчуття, що я стою перед одним із найдостойніших продуктів на нашій землі. Болгарин безперечно, з культурною та дзвінкою болгарською мовою; надболгарин в певному відношенні, але наскільки відірваний від дрібних болгарських умовностей! І моя думка ненароком полетіла до тих небагатьох співвітчизників, які здобули ім'я та славу за межами нашої маленької країни.

Колись він носив бороду популярну у часи відродження, тепер його обличчя було поголене, а благородні риси повністю проступили на жовтуватій, нездоровій шкірі його обличчя. Справжній європеець на вигляд, з тонкими розміреними жестами. Його мова була чисто болгарською, з неболгарськими відтінками, які походили з багатьох європейських мов, якими він вільно володів. Але в почуттях і думках він подолав болгарську сутність і розмовляв з нами як громадянин світу — революціонер.

Враховуючи що ми болгар, Раковський говорив з нами переважно про Болгарію. Не з вузької точки зору балканських міжусобних відносин, а з широкого погляду імперіалістичних політик великих сил, що розпалюють розбрат на нашому півострові. Політику Фердинанда він назвав злочинною та божевільною, а наших політиків — найманцями, які слідує іноземним інтересам. Але, додав він, болгарський народ не заслуговує тієї гнітючої долі, яку йому готують. Війна добігає кінця. Очевидно, що центральні сили вже виснажені. Настав час, коли болгарський народ повинен об'єднатися, віднайти вождів та перебрати на себе зловісну систему управління.

Під час другого візиту ми познайомилися з пані Раковською. Цього разу вона була високою, стрункою румункою, яка залишила дім та сім'ю, щоб стати вірною супутницею великого мандрівника. Інтелігентна жінка, вона брала активну участь у наших розмовах та виявляла занепокоєння здоров'ям свого чоловіка. І з великосвітськими манерами подавала нам чай та закуски.

Ми поділилися своїми враженнями з Кристю Ангеловим. Прийшли відвідати главу радянської делегації, видатного революціонера, а знайшли

худого європейця, дипломата з розміреною мовою та плавними жестами. В один з найскладніших поворотів болгарської історії ми хотіли почути болгарина, а натомість почули звільненого від народних коренів інтер-націоналіста, який уже переніс свою діяльність в один з найбільших центрів світового тяжіння. І ми опинилися перед вражаючою загадкою “людських надзвичайних доль” — як пізніше назвав їх Анатоль де Монзі.

Настало літо і Київ набув іншого вигляду. Сірий натовп на вулицях заграв новими, полохливими фарбами. На Хрещатику почали мелькати легкі білі сукні, що оживили сплячу до того жіночність. Чоловічі очі раділи, а прогулянки набули нової чарівності.

Сонце гріло і австрійські фанфари грали на центральних площах оперети Лехара. Анестезія вмираючого Відня і тут сильно діяла. Німецькі моторизовані підрозділи проїжджали бульварами, але захоплена музикою більшість не звертали на них уваги.

Маріїнський сад мав багато нових хрестів, на своїх красивих полянах. Але навколо великого буфету в парку святковий натовп юрбився коло платформи для оркестру або ж рухався вздовж високого берега спостерігаючи за плюскотінням Дніпра, де лежали і грілись на сонці киянки. Здається купальники не були обов’язковими, тому що нюдизм поширювався безперешкодно упродовж кілометрів. Після зимових страждань та весняних випробувань життя поступово відновлювало свої права.

Але трапилося дещо непередбачуване, що тимчасово зупинило цей природний процес. Я наполіг на тому, щоб ми з сім’єю Странських здійснили невеличку поїздку до навколишніх сіл. Мені було цікаво зблизька побачити як живуть малоросійські селяни. Ми гостювали у них два-три дні; їли їх смачний борщ та добрий домашній хліб; у сильну спеку спали разом з гостинними господарями на їхніх широких печах. Вони дуже страждали через те, що в них не було горілки (гнати самогон було суворо заборонено). Були будинки, де намагалися дистилювати денатурований алкоголь, але лікар спостерігав за цими експериментами із поблажливою посмішкою.

На зворотному шляху ми дізналися велику новину: Київ в облозі; скоєно замах на німецького військового губернатора; фельдмаршала Айхгорна вбито перед своєю резиденцією³⁴! Ходили чутки, що нападами були прихильники Петлюри.

Одного вечора в українському клубі я познайомився з невідомим молодим хлопцем, котрий через декілька місяців пронесеться вогняною кометою по малоросійському небі. Худий, з тривожним та хворобливим

³⁴ Командувача німецькими окупаційними військами в Україні Германа фон Айхгорна убив у Києві 30 липня 1918 р. есер Борис Донської.

виразом обличчя і фанатичним блиском в очах він сильно відрізнявся від найманців управлячому середовищі. Не було нічого дивного в чутках, що він був ініціатором нападу. Більше того, Петлюра зник з міста.

Декілька днів підряд Київ трусився від переповнених військових вантажівок, котрі спускалися у нижнє місто, у напрямку задніпровського регіону. І важкі патрулі у шоломах цілодобово крокували вулицями. З смиренними обличчями кияни спостерігали з тротуарів за безперервними військовими процесіями за програмним видовищем.

Але й ця буря минула. І літнє небо знову проясніло. Міська опера розпочала свої регулярні вистави з виступів Петра Райчева, як високошанованого першого тенора. У «Вертері» Райчев пожинав великий успіх і став улюбленцем особливо музикальної київської публіки. Його бурно вітала переповнена зала, а найкрасивіші киянки обсипали квітами.

На Хрещатику маленькі театри відкрили літній сезон. П'єси були легкими, часом зухвалими, як правило рясніли прозорими натяками на ситуацію. Але артисти чудові, садова обстановка надзвичайно приємна, публіка цікава. Були також театри-варієте під відкритим небом, повні німецьких і австрійських воєнних. У їхній розважальній програмі було багато веселих номерів. В одному з них я почув, як один дотепний комік з фальшивою наївністю спитав себе: «Київ — це місто, чи берліцова школа іноземних мов? Ми недавно трохи вивчили французьку, англійську і румунську, а тут вже й треба уроки з німецької, болгарської й турецької!». Окупанти, котрі знали російську, голосно сміялися з рештою публіки.

Були також і хороші концерти. Міський симфонічний оркестр був досить збіднілим, очевидно бракувало найкращих сил; натомість солісти концерту, особливо піаністи, були дуже гарними. У той час в Києві жив відомий піаніст Рахманінов. Мені пощастило вперше його почути на одному з блискавичних концертів його знаменитої «Прелюдії», котра наелектризувала одну з наймузичніших публік у світі.

На початку липня я мав можливість відправитися у кілька цікавих екскурсій. В супроводі досвідчених провідників я відвідав Києво-Печерську лавру, де у сусідстві утворюють дивовижний контраст багаті монастирські церкви, що виблискували золотом і печерні келії монахів-відлюдників. Один з найбільш промовистих пам'ятників руської містики, незрозумілої для сучасної людини заходу. Уряд влаштував цілоденні екскурсії для дипломатів по Дніпру на розкішному пароплаві. Ці прогулянки вдало поєднали з відвідуванням старих мальовничих монастирів по правому, високому й лісистому березі річки. На одній з них я грав у бридж з двома послами Центральних сил. Австро-угорський дипломат граф Чернін був гладким і банальним чеським аристократом-ренегатом,

вегетаріанцем і абстинентом. Німецький посол Мум фон Шварценштейн був більш повнокровною людиною, товариською, за пруським зразком, та з наступальною прямою. Після бриджу він відвів мене в сторону і спитав:

— Чи знаєте ви, хто є найбільш переконаним та найзахопленим українцем у Києві?

Я подивився йому прямо в очі і посміхнувся.

— Бачу, ти здогадуєшся, — продовжив посланник. — Так, це: ваш шеф, професор. Особливо відколи дружина з ним.

Справді, Лідія Шишманова вже була в Києві і багато в чому керувала легациєю. А кілька днів тому в одній із сотні церков міста відбулася урочиста панахида в пам'ять про її батька — професора Драгоманова, в присутності всіх українських перших осіб.

Тим часом я отримував листи з Браїли дуже нерегулярно, німецькою військовою поштою. Я знав, що у моїх все добре, вони захищені й нічого їм не бракує. Але у мене охопило бажання побачити своїх дітей та стару маму хоча б на кілька днів. Я попросив двотижневу відпустку і в середині липня виїхав до Одеси, сподіваючись знайти пароплав до Галаца чи Браїли.

Подорож, повна пригод, хороших і поганих. В Одесі я не знайшов пароплава. Регулярного сполучення по гирлу Дунаю не було, і мені довелося чекати. Але старі знайомі, яких я знайшов у місті, намагалися зробити моє перебування приємним. Тут я згадаю пам'ятну гостину, яку влаштували на мою честь на самій сцені театру після вистави. На святі були присутні всі артисти в костюмах, які щойно грали у виставі. Жінки були приємні, чоловіки — з почуттям гумору і цікаві. Після вечери сцена перетворилася на бальну залу. Коли закінчилося шампанське, хтось крикнув:

— Ми продовжимо у “Малому фонтані”! Що ще там сталося, точно не пам'ятаю. Я знаю лише одне, що сонце зійшло і хвилі розбивалися об прибережні скелі. Не вагаючись, росіяни, чоловіки та жінки, роздяглися і кинулись у море. Дехто з болгар пішов за ними. Вони погано плавали, і їхній подвиг був героїчним, але вони врятувались від хвиль завдяки своїй болгарській впертості... Інше випробування сталося під час одягання: повітря було холодним і на сірих скелях з'явилися сині тіла. У всьому видовищі було щось примітивне та вишукане, можливо, особлива ознака російської душі.

Ми повернулись до міста і цілий день спали в готелі поштової служби, де розміщувалася головна болгарська квартира. Готель перетворився на склад різноманітних товарів: тканини, полотно, жіночі шовкові шкарпетки, їстівні продукти. У готелі також мешкали торговці, переважно

євреї, греки та вірмени, які виявляли або просували товар. Я також скористався можливістю придбати шовкові шкарпетки для своєї дружини та одяг для дітей за відносно низькою ціною. Торгівля здійснювалась експедитивно, з кімнати в кімнату.

Все це було добре, але пароплава все ще не було. Нарешті, четвертого дня німці повідомили мене, що невеликий дунайський буксир із двома баржами виїжджає до Браїли після півночі. Одне спальне місце можна було відвести для мене у його маленькій кабіні. Цього мені було достатньо. Море було бурхливим, хвилі залили пристань у порту. Але я нітрохи не вагався. Я попросив зарезервувати мені місце. Мені сказали, що навряд чи з'явиться інший кандидат.

Не питаєте, як я пройшла поїздка. Хвилі були крупними, буксир — один із найменших річкових буксирів. Він тягнув мене повільно, разом із баржами, не надто віддаляючись від берега. Я здалеку побачив прекрасні приморські передмістя Одеси, значно пізніше ми проїхали білий Аккерман і цілий день плавали вздовж Бессарабського узбережжя. На щастя, я не страждаю від морської хвороби. Море страшенно лютувало, було неможливо зрозуміти: чи тягне буксир баржі, чи баржі штовхають буксир. Ми їхали зі швидкістю воза, якого тягнуть воли, і лише пізно ввечері прибули до Сулини. Звідти ми ще 24 години їхали до Браїли. Я застав дітей здоровими, жінку радісною, мою стару маму бадьорою і моментально забув пережиті випробування.

У Браїлі я дізнався подробиці про зміну уряду в Софії. Радославов втратив владу, із великим запізненням, і влада перейшла в руки Александра Малінова та його старої команди, омолодженої новими силами. Але великим питанням було, як двадцять шість років по тому, чи ми вчасно вирвемося і як саме від союзників, до яких нас притягнула наша зла доля. Було ясно, що Німеччина програє війну. Її великий весняний наступ знову провалився навколо Марни. На Західному фронті вже воювали свіжі американські дивізії, а німецький відступ уже наближався.

Але існувала ще одна безпосередня небезпека для нас. Ніхто вже не сумнівався, що на македонському фронті ворог готує свій рішучий наступ. І кожен знав, що в найважливіших секторах цього фронту дух наших військ сильно занепав. Або новий уряд Малінова вчасно зробить поворот з усіма його внутрішніми наслідками, або розпад фронту розшириться, і катастрофа стане неминучою. Не те, щоб такі повороти на війні були легкими, особливо коли стикаються з потужною силою опору. Але в політиці Александр Малінов дотримувався стратегії Фабія Кунтатора. Він чекав приводи для своїх виправдань. І здавалося, що він знайде їх у самій поразці на фронті.

Я помітив великий занепад у громаді Браїли. Авантюристи в уніформах всіх національностей бродили містом і шукали доступ до най-

добріших родин. Всюди мені розповідали про болгар із найдивнішими іменами, посланих наче провидінням: Мітрошійовці, Клечковці, Кардадаковці. Люди усміхнені, доброзичливі, услужливі. Одягаючи фантастичне військове вбрання, вони укладали угоди з чоловіками, залицялися до жінок та заручались з дочками. Найстаранніше добували продовольство у родин.

Вони часто подорожували і все знали. Один із них розшукав мене, щоб повідомити важливі новини: видатний демократ з Русе доручив йому привітати мене (звідки він знав, що я в Браїлі?) та сказати, що Малінов готує мене до іншої більш важливої посади. Як би я йому і не вірив, новина мене потішила. Більше того: напередодні мого від'їзду справжній софіянець натякнув мені про Будапешт. Йшлося про те, що Івана Стояновича (Аджілето) найближчим часом відізвуть.

Я повернувся до Києва з відчуттям, що ненадовго. І дійсно, наприкінці серпня я отримав повідомлення, що мене переводять на роботу в Будапешт. Професор сприйняв цю новину без особливого смутку. Він вже бачив, що українська обрутка не має шансів на успіх³⁵, і що мій незмінний скептицизм виправдовується все більше; але кілька місяців поспіль я був найближчим свідком його початкових захоплень, він мені цього не пробачав. Але і я розпрощався з ним не сумуючи. У галузі, в якій я рухався, я не навчився від нього нічого нового. І те мало, що я зміг зрозуміти із суттєвих і незмінних законів руської землі, я завдячував частково вродженому відчуттю характерних рис народів, серед яких я жив, але набагато більше хорошим зв'язкам, які я налагодив з місцевою інтелектуальною елітою і болгарами, що тривалий час перебували у місті та під час усіх найважливіших подій у області.

Назагал, баланс мого київського перебування не був пасивним. Я був присутнім як уважний спостерігач на одному з наймасштабніших, найбільш протиприродних і найбільш легковажних політичних експериментів в Історії. Якось дивовижна гра в шахи, де народи з живими традиціями

³⁵ Тут і нижче П. Нейков демонстрував своє нерозуміння причин боротьби українців за національне самовизначення і державну незалежність. Як типовий болгарський русофіл-ідеаліст, що жодного разу не бував в Російській імперії, він виявляв особисте негативне ставлення до Української Держави. П. Нейков дотримувався поширюваної в той час антиукраїнської тези про «створення України Німеччиною», яку заперечував у своєму інтерв'ю газеті «Камбана» І. Шишманов. Україна, Київ і кияни залишилися для П. Нейкова «руськими», українську мову він кваліфікував як «галицький діалект», керівництво держави як «жменьку інтелектуалів малоросів з Галичини», а проф. І. Шишманову намагався приписати власні погляди, виправдовуючи в такий спосіб небажання заглибитися в історію України, аналіз геополітичної ситуації та прагнення якомога швидше завершити мандат в Києві.

використовувались як звичайні пішаки. І завойовники намагалися здійснити свою жажливу ініціативу у рік, який приніс їм остаточну поразку. Перед жменькою “українців”, які охоче стали зброєю ворожого підприємства, малоруський народ стихійно виявив пасивний супротив або, принаймні, рішучу безучасність. І я залишився впевненим, що навіть якби війна не закінчилася повною поразкою Німеччини, слабке дитя тевтонської вигадки ні в якому разі не змогло б вижити. У будь-якому випадку, місцеві жителі, з якими я щиро зблизився, не бачили в цьому підприємстві жодної гарантії тривалості. І більшість з них думали, що німці інсценізували український фарс насамперед як завісу, кинуту над іншою важливою для них справою: повним розкраданням на користь виснажених центральних сил усіх наявних ресурсів тридцятимільйонної нації.

Але мій тісний контакт з багатьма київськими родинами залишив у мене незабутні спогади. Я не буду говорити про формальну гостинність, яку я зустрічав і в інших країнах. Якість російського спілкування, мені здається, єдиною у світі. І російський чоловік, і російська жінка мають рідкісну духовність, яка робить їх чуйними до будь-якої людської біди. Вони побачили мене одного в чужому місті і просто прийняли до себе. Західняк міг би легко заплутатись в природі таким чином виявлених почуттів, але болгарини, які все ще мають залишки старої слов'янської душі, не можуть помилитися. Я нічого не перебільшив і не недооцінив. Я бачив прозріння, тривоги, поневір'яння, але під усіма цими ознаками перехідної епохи вічна російська душа проявляла свої традиційні чесноти. Я вдячний долі за те, що дозволила мені пильно побачити те, про що я здогадувався здалеку.

Я читав твори великих російських письменників у французькому або німецькому перекладі. Для мене було великим задоволенням, що в Києві я міг читати російською майже все з Толстого, Достоевського, Горького, Чехова. Найбільше я читав у червні, коли хворів іспанським грипом, який лютував у місті. Того ж місяця я знайшов у журналі дещо дуже цінне для кожного болгарина: роман “Містер Брітлінг випиває келих до дна”, в якому автор - відомий англійський письменник Х. Г. Уеллс, написав про Болгарію дуже співчутливими словами. У 1922 році в Лондоні я мав нагоду відвідати його та висловити йому подяку від імені болгарського народу. Але дозвольте не випереджати події, тому що я збираюсь перейти до нового розділу свого мандрівного життя.

Вперше опубліковано: Нейков, П. *Спомени. София: Издателство на отечествения фронт, 1990. 500 с. Переклад українською з болгарської: Р-А. Гнат, О. Гусак, В. Жовтанецького, О. Кітури, М. Літинець, М. Мартяк, А. Миндьо, А. Осідач, А-О. Прач, Р.Роздільського, А. Умриш під загальною редакцією О. Сороки.*

№ 7

**Промова Посла Царства Болгарія І. Шишманова під час вручення
акредитаційних грамот Гетьману Павлу Скоропадському**

м. Київ

12 червня 1918 р.

Пане Гетьмане всієї України!

Маю честь передати Вам, пане Гетьмане, грамоту, за якою мій високий уряд уповноважив мене вступити у службові зносини з Вашим урядом. Сподіваюся, що матиму змогу скористатися своїм довгорічним вивченням Вашої країни, її блискучого минулого, її поступового розвитку і її феноменального відродження, що навіває так багато аналогій з нашим, щоби створити тісні тривалі інтимні стосунки між Болгарією і дорогою, рідною нам вільною, незалежною Україною”.

Вперше опубліковано: Шишманов, І. Дневник 1879–1927. София, 2003, 349 с. Переклад з болгарської В. Жуківського та М. Станчева.

№ 8

**Тост Посла Української Держави в Австро-Угорській імперії
В'ячеслава Липинського, виголошений під час урочистого
прийняття з нагоди обміну ратифікаційними грамотами
Берестейського мирного договору представниками
Української Держави і Царства Болгарія**

м. Відень

23 липня 1918 р.

Я нескінченно щасливий, що саме мені, як Представнику не тільки нації, але й Української Держави випала честь приймати сьогодні запрошених гостей, представників Болгарського народу та держави. Протягом довготривалих віків можливо саме зараз в перший раз ми, болгари та українці, зібралися на території іноземної держави не як товариші по нещастю, але як рівні Представники двох судніх держав та як друзі. Всі зусилля наших ворогів, спрямовані проти нашої політичної емансипації були зруйновані переможною силою наших націй.

Ви, Панове вже на протязі численних років, а ми, в свою чергу, зовсім недавно побачили, як довготривала боротьба за суверенне існування наших країн, а саме за право безперешкодної еволюції наших двох національних цивілізацій на шляху до прогресу увінчалась успіхом.

В цій страшній світовій війні саме наші дві держави були першими, які в ім'я прогресу заклали підвалини довготривалого миру, якого так

палко прагне все людство виснажене та замордоване. Саме з цього моменту наші політичні та соціальні стосунки, які були перервані віками рабства зможуть нарешті відновитися, та саме сьогодні я маю честь бачити серед наших гостей також шановних представників нашої держави у Софії. Його Екселенція Пан Міністр Болгарії у Києві, один із старовинних та самих надійних друзів України став одним з перших дипломатів, котрого наша столиця змогла щиросердечно вітати. Я твердо переконаний в тому, що стосунки в майбутньому розвиватимуться на користь обох наших народам, як це було в перші часи нашого національного та політичного життя, в часи щойно народжених молодих націй. Наші загальні інтереси будуть потужно допомагати зміцнювати зв'язки між нашими країнами, та в подальшому їх трансформують в союз довготривалий та стійкий. Я також сподіваюсь, що як і колись на зорі наших цивілізацій, коли ви були нашими вчителями, долучаючи наш народ до благ вашої цивілізації, також і сьогодні на початку нової ери незалежного політичного життя ви нам зможете дати безліч уроків з мистецтва побудови Держави. І саме в цій надії Панове я хотів би підняти мій келих, бажаючи слави та процвітання Болгарському народу, а також за здоров'я його верховного правителя, його величності короля Фердинанда.

ЦДАВО України. Ф. 3677. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 40–41. Машинопис, французька мова. Переклад з французької Наталії Набокової-Яценківської.

№ 9

Тост Надзвичайного Посланника і Повноважного Міністра Івана Шишманова під час урочистого прийняття у гетьмана Павла Скоропадського з нагоди вшанування царя Фердинанда I

м. Київ

12 серпня 1918 р.

Ваша Світлість, Ясновельможний Пане Гетьмане!

Дозвольте мені подякувати Вас за теплі почуття до Його величності Царя Болгар, до мого Народу, до мене особисто і піднести цей келих за щастя і величність України, за її відродження і мудрого Гетьмана, котрий поставив собі велике історичне завдання довести Україну до щасливого берега.

Ясновельможний пане Гетьмане! Я оптиміст, я глибоко вірю в успіх української справи. Сю віру я здобув не тільки дослідями над українською духовною культурою: вашою наукою, літературою, мистецтвом і пресою, але й зокрема спостереженнями за економічними організаціями

особливо кооперативами. Не менше зміцнює мій оптимізм приклад Болгарії, котра пережила вже подібні фази вашого культурного і політичного життя. Як раз через два дні буде 14 серпня, буде 31 рік, як Болгарія була в стані, що дуже нагадує сучасний стан України. І тоді з'явилася сміла людина, яка подала їй свою міцну руку і сьогодні Болгарська Держава, хоч і невелика своїм простором, грає неабияку роль в європейській політиці. Я бачу час, коли й Україна, зміцніла і заспокоєна, займе гордо місце, котре вона заслуговує серед культурних держав. Але на то треба віри, напруженої праці повсякчасної енергії обороти свої національних прав. Лише тоді можна буде не тільки говорити, що «не вмерла Україна» або «вже воскресла Україна», але й що Україна живе повним життям міцна, непереможна, незламна! Слава Україні! Слава Ясновельможному пану Гетьману!

Науковий архів Болгарської академії наук. Ф. 11к. Оп. 2. Спр. 537. Арк. 6.

№ 10

Промова Посла УНР Олександра Шульгина в Царстві Болгарія під час вручення акредитаційних грамот Царю Фердинанду I

м. Софія

7 вересня 1918 р.

Ваша Величносте,

Я щасливий, що маю сьогодні визначну честь представитися Вашій Величності в якості першого представника Української держави і Його Світлості Ясновельможного Пана Гетьмана Всієї України.

З найдавніших часів, коли наші держави існували, одна — як Перше Болгарське царство, інша як Українське київське велике князівство, ще з тих часів датуються наші відносини із славним болгарським народом. За допомогою болгарських духовників за часів нашого Великого князя Св. Володимира ми сприйняли стару візантійську культуру.

З того часу минуло багато століть, наші народи зазначали багато славних моментів, і зазнали багато мук і неволь. Нова ера відкривається впродовж останніх сто років для народного існування перед вашим і нашим народом. Національне відродження наших народів розпочалося майже одночасно, але політичні їхні шляхи були різними.

1878 рік став часом визволення болгарського народу і заснування власної держави. За допомогою російської армії, яка налічувала між своїми вояками і синів ще пригнобленої України, Болгарія розпочала своє існування як вільна держава.

Відтоді минуло небагато часу, але 31-річне Ваше царствування виконало справу об'єднання болгарського народу.

І зараз пам'ять про славу Великого царя Симеона I виринає перед нами.

Що стосується нас, лишень зараз ми розпочинаємо заснування нашої держави. Піднесене стремління пригнобленого дотепер народу створило Українську державу впродовж виснажливої війни і революції. Зараз нам лишається пройти складний шлях, який болгарський народ пройшов завдяки мудрому правлінню Вашої Величності. Останні роки славної історії болгарського народу розбудили глибокі симпатії і подив українського народу.

Також можу підтвердити з твердим переконанням і щирістю, що і Ясновельможний пан Гетьман, і Український уряд, і цілий український народ є об'єднаними в палкому бажанні започаткувати і підтримувати найбільш приятельські і найбільш сердечні зв'язки з Його Величністю Царем болгар і усього болгарського народу.

Передаючи зараз Вашій Величності мої акредитаційні листи від Ясновельможного Пана Гетьмана був би дуже щасливим отримати довіру Вашої Величності, працюючи на взаємне зближення двох народів.

Надруковано у газеті «Държавен Вѣстникъ» (Софія), 12 вересня 1918 р. Переклад з болгарської А. Тертичної.

№ 11

Юліан Налисник

Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад з-перед 20-ти років)

28 липня 1918 р., в день святого Володимира, якимось зараз сполудня члени першого посольства Української Держави приїхали “балканцугом”³⁶ на двірець Софії, столиці Болгарії. Того самого дня сонце пражило немилосерно, наче б хотіло до решти попалити вершки високих балканських гір, серед яких болгарські, чи радше німецькі інжиніри попровадили залізну дорогу з Царгороду на границі бувшої Сербії до столиці Болгарії.

Наше посольство складалось з досить великого гуртка осіб. На його чолі стояв надзвичайно-уповноважений Української Держави, колишній перший наш міністр закордонних справ проф. Олександр Шульгин, людина ще не стара віком, однак розважна та одинока з-поміж членів

³⁶ “Балканський потяг” (Balkanzug) курсував з Відня.

посольств та на властивому місці. Радником посольства, себто торговельним агентом молодої держави, був Федір Шульга, власник реальності чи навіть друкарні з Одеси, без сумніву, свідомий українець, однак на жаль, не відповідний до того, щоб займати таке визначне становище в посольстві. Військовим аташе був трохи зукраїнізований царський генерал Бобровський. Місце секретаря посольства займав проворний та вповні зукраїнізований колишній галицький москвофіл, що донедавна за часів царської Росії виконував якісь високі функції у Міністерстві внутрішніх справ у Петрограді (чи не заступника самого всевладного міністра Протопопова) Василь Дрогомірецький. Драгоманом посольства був зросійщений румун Додул, що вмів трохи по-французьки та по-болгарськи. Крім того в склад посольства входило двоє старших урядовців — П. Сікора та Д. Шелудько і двох молодших урядовців — Н. Лаврик та автор цих спогадів. Ті наймолодші працівники, без сумніву; були вже цілком свідомими українцями й вони поза самим п. послом причинились головню до того, що про побут того посольства в Софії болгари не скоро забули.

З Києва посольство виїхало через Жмеринку, Львів, Краків до Відня, де під ту пору находилась центральна наших закордонних представництв. По кількадевним перебуванні в гостинниці «Імперіаль», здається, в тій самій, в якій перебував Гітлер, коли приїхав оглядати Відень по аншлюсі, вибрались ми в дальшу подорож через Будапешт і Білгород до Софії.

На стації у Софії вітали нас відпоручники самого царя Фердинда, болгарського Міністерства закордонних справ та гурток болгар на чолі з проф. І. Шишмановом, зятем Михайла Драгоманова.

Після полагоди потрібних формальностей вмістились ми наразі у трьох найкращих гостинницях Софії, а відшукавши відповідне приміщення, по кількох днях перенеслись до одноповерхового вигідного дому при вул. Цар Крум II. По уладженні кімнат взялись ми до праці. П. посол розпочав її від офіційальних візит, з яких вертався дуже вдоволений, бо офіційальна Болгарія приймала нас дуже прихильно та навіть сердечно. Ми ж мали відтепер заступати її покровительку та визвольницю колишню Росію, до якої Болгарія та її нарід почували деякий сентимент за поміч при добуванні незалежності.

Робота наша була двояка. Офіційальне заступництво інтересів молодої держави, справи пашпортові, бо з Варни до Одеси недалеко і вже тоді були деякі торговельні зносини між тими двома містами, репатріяція полонених (болгари, як союзники Центральних Держав у світовій війні, находились по ворожій до Росії стороні, в арміях якої служило чимало українців). Роботи було спершу досить багато. Перевелась вона досить швидко в міру того, яка була ситуація на фронтах Центральних Держав та на українських внутрішніх фронтах.

Важнішою, на мою думку, була та неофіційна наша робота в Болгарії, а саме над освідомлюванням болгар, дотеперішніх завзятих русофілів, про наші змагання до самостійності та про наше право до життя як самостійної нації. На мою думку та друга наша робота залишила в Болгарії чималі сліди в порівнянні з тим, що ми там застали.

Офіційна наша праця після розвалу Центральних Держав та від'їзду від нас нашого посла Ол. Шульгіна майже цілком завмерла. Правда, видавалось ще часом якийсь паспорт на виїзд до України, або яку візу на чужий паспорт, але таких інтересантів було в нас щораз менше. Очевидно, прийшла також редукція самого персоналу посольства. Відійшов від нас перший військовий аташе генерал Бобровський, за ним від'їхав драгоман Додул, бо їхня присутність між нами була зайва. Опісля відійшов від нас сам посол, якого покликали на міністра закордонних справ.

На чолі нашого посольства станув тоді п. Федір Шульга, який поза російською та українською мовою не знав та не розумів ніякої іншої мови. Не розумів навіть по-болгарськи, хоч ми, молодші, ту мову опанували досить скоро. Очевидно, Шульга не мав ніяких зв'язків з болгарами: на перешкоді стояв передусім брак освіти. Через його незнання різних ноторійно відомих чужих слів виникали інколи досить веселі та незручні інциденти.

Згадую про це не тому, щоб осмішити радника Шульгу, який був позатим чоловіком дуже совісним та цілком приступним та який, здається, вже на тамтаму світі, а лиш для характеристики невеселих обставин; серед яких прийшлося творити молоду державу: просто не було людей.

У нашій другій, неофіційній роботі ми послуговувались живим словом як засобом зв'язку з болгарським громадянством. У 1919 р. почали ми видавати у болгарській мові неперіодичний журнал «Українське Слово». Видали ми чотири числа того журналу, формату вісімки, а кожне мало від 32 до 44 сторінок. Видавця на журналі ми не зазначували, бо на основі болгарських друкарських приписів досить зазначити, в якій друкарні він друкується. Друкували ми його в «печатниці С. М. Стайкова».

Метою того часопису було познайомити болгар бодай приблизно з нашим життям та історією, очевидно найновішою. Статті писали ми всі, а з браку яких-небудь матеріалів їх рівень не міг бути надто високий. Ось зміст тих чисел: Вступне слово, Україна й слов'янство (стаття може невідповідна, однак болгар — великі слов'янофіли), Українська мова, Угорська Україна, Михайло Петрович Драгоманов, Україна й Росія та Переяславський договір з р. 1654, Українські школи в Галичині, Українсько-польські відносини в Галичині, Україна та добровольці, Холмщина, Україна та Росія, економічні основи українського сепаратизму і

т.п. Майже в кожному числі подавали ми огляд найновіших подій, зв'язаних з Україною, огляд заграничної преси про наші справи, друкували ми ноти, які наша мирова делегація вносила на мировій конференції, та ноти, якими обмінялись французький та великобританський послы з головою ради міністрів УНР у грудні 1917 року.

Наклад журналу був невеличкий, а розсилали ми його поміж визначніших болгар за вказівками сина Шишманова та доньки Драгоманова п. Лідії Шишманової. Журнальчик той випустили ми як першу ластівку, хочаби переконалися, як її болгары приймуть. Болгары прийняли журнал досить прихильно та самі нам піддали гадку, щоб ми його заступили періодиком, в яким брали б участь болгарські журналісти та поети й письменники. Щоб розпочати ту роботу, мусіли ми мати якийсь матеріал, котрим можна б при редагуванні того вже поважнішого журналу користуватись. Посольство рішило вислати мене до Відня, щоб звідси привезти потрібні нам книжки. І дійсно, мені вдалося роздобути у Відні велику кількість потрібного нам матеріалу, бо у Відні в тім часі (рік 1919) було багато наших книжок. З днем 15 жовтня 1919 випустили ми перше число двотижневика «Украинско-Болгарски Преглед», великої чвірки об'ємом 12 сторінок. Всіх чисел видали ми 17 на 157 сторінках.

Двотижневик редагував офіційно редакційний комітет, редагували ж ми самі, а тою справою ревно займався старший урядовець посольства Петро Сікора, який увійшов в контакт з болгарськими письменниками та журналістами та приєднував їх до співпраці з нами. По від'їзді із Софії п. Сікори останніх 7 чисел вийшло під проводом автора цих рядків.

Зміст того двотижневика був значно ширший від змісту «Українського Слова». Очевидно — ціль була приблизно та сама, інформаційна, причому найбільше залежало нам на тім, щоб познайомити болгар з нашою історією, нашою культурою, нашим письменством. Поміщували ми оригінальні поезії Шевченка, Франка, Олеся та, побіч їх, переклади на болгарську мову. В першому числі помістили ми Шевченкову поему «Учітеся, брати мої» та, побіч неї, переклад на болгарську мову, зладжений болгарським поетом Любеном Каравеловим в р. 1869. В тому самому числі болгарський письменник др Д. Т. Страшимиров розповів про найдавніші зносини між болгарами і нами. Решту творили різні замітки і дрібні вістки. В другому числі той сам Страшимиров написав вступну статтю під заголовком «Трагедія ідеалізму», присвячену болгарським справам, Димитр Шишманов, син проф. Івана та внук Драгоманова, розповів коротко про українську літературу (він володіє українською мовою), решта числа посвячена різним інформаціям. В ньому поміщено теж дуже їдку відповідь одному болгарському публіцистові А. Дзивгову, який непристойно напав на наш двотижневик у болгарським політичним

тижневику «Сила»: річ ішла про наші відносини до Добровольчої Армії. Те число мало 20 сторінок.

Не будемо подавати точного змісту всіх дальших чисел того часопису, який — при всіх своїх недостахах — є доказом, що українське державне представництво в Болгарії працювало над формуванням прихильної нам опінії тамошнього громадянства. Той журнал має нині чималу бібліографічну вартість.

Дня 21 червня 1920 року наш двотижневик перестав виходити, очевидно, з причини браку відповідних фондів. По всяких редукаціях довший час залишилось нас трьох у посольстві, а саме на його чолі В. Драгомірецький, урядовець Н. Лаврик і я. Якось на саме Різдво 1921 року оба з Лавриком мусіли ми виїхати із Софії, а там залишився сам В. Драгомірецький.

На закінчення мушу ще додати, що свій двотижневик висилали ми безплатно на знані нам: адреси болгарських інтелігентів. Друкувалось того журналу 500 примірників. Автор цих рядків займався експедицією того та попереднього журналів. Виявилось, що болгари, хоч у своїй масі скрайні русофіли, на яких великий вплив мали знані російські слов'янофіли, і хоч тому спершу говорили до нас «та чого ж ви відлучились від матушки Росії», швидко нас зрозуміли і — як видно з болгарської преси — нашими справами даліше цікавляться. Поведена нами при дуже несприятливих обставинах робота не пішла намарне.

Українською тематикою зацікавилися головні інтелектуальні кола. Троє болгарських поетів та письменників були співробітниками нашого журналу, а саме Д. Т. Страшимиров, С. Чилингиров та Хр. Цанков-Держан, яких імена добре знані болгарській літературі, професори університету д-р Ст. Младенов та д-р Іван Шишманов, молоді болгарські письменники Димитр Шишманов та Николай Балабанов. Треба зазначити, що Ст. Младенов був одночасно великим слов'янофілом, а це порода людей, які вороже ставилися до нашої справи. А проте сам «стовп» тих слов'янофілів проф. Хр. Бобчев не раз висловлював нам свою прихильність та обіцяв не нападати на нас у своїм журнальчику.

Авторів цих рядків пощастило зберегти по одному примірнику обох повищих наших журналів, видаваних у Болгарії болгарською мовою, а переглядаючи їх з приводу 20-літніх роковин приїзду першого українського посольства до Болгарії, маю вражіння, що наше представництво було може єдине за кордоном, яке не робило «великої політики», а все ж залишило по собі сліди. Цікаво, чи залишилось дещо з багатого архіву українського посольства в Болгарії.

Вперше опубліковано: *Налисник Юліан. Перше посольство української держави в Болгарії (Спогад зперед 20-ти років). Червона калина: Історичний календар-альманах за 1939 рік. Львів, 1938. Т. VIII. С. 164–165.*

№ 12
Олександр Лотоцький
Спеціальні урядові доручення

За від'їздом українського посла в Болгарії О. Шульгина до Парижу, для участі в українській Делегації на Мирову Конференцію, уряд доручив мені мати зв'язок та догляд за сусіднім українським Посольством — в Болгарії, а пізніше — і за місією на Кавказі.

В тих обставинах одірваності од світа, в яких я жив у Царгороді, не мав я можливості виконувати ті доручення стало та систематично. Час од часу можна було листуватися — і то за okazji — із співробітником Посольства в Софії, П. І. Сікорою, діставати повідомлення про положення Посольства і його працю та давати принагідні поради. Докладніше міг я ознайомитись з справами того Посольства, коли прибув у своїх справах до Царгороду радник Посольства, що провадив, за відсутністю посла, справами, Ф. Г. Шульга. Безпосередньо з справами Посольства в Болгарії познайомився я пізніше, двічі переїзжаючи через Софію, — по дорозі до Кам'янця і повертаючись звідти. Останнім разом, по моїй загальній доповіді урядові, дістав я поновлене доручення «ознайомитись з справами Посольства УНР в Болгарії і, на випадок, коли визнаєте се за потрібне, ужити відповідних розпоряджень щодо діяльності та складу згаданого Посольства, а також увійти в безпосереднє порозуміння з урядом Болгарії».

Відносини Болгарії до України треба завше розглядати під кутом погляду її відносин до Росії, з якою в'яжуть її давні спогади про визволення зпід турецької влади та постійне користування з російських культурних огнищ. До самої війни багато болгарів діставали виховання в Росії, здебільшого на кошт російський; не вважаючи на трохи взагалі погордливе тут відношення до «братушек», виховувано їх у відданості Росії та її інтересам. Тому, за всіх словянських симпатій до братів-українців, у душі болгарина, навіть у більшій мірі, як у серба, все ж переважають вдячні спогади про «могутнього північного орла», визволителя Болгарії. Такі настрої не зникли і за війни, не вважаючи на те, що Росія і Болгарія були на противних, ворожих фронтах. По війні багато ще залишилось російських вихованців на всіх становищах — політичних та приватних, і вони створювали ту політично-громадську погоду, в якій українська справа не могла дістати ні об'єктивного освітлення, ні — тим більш — об'єктивного до неї відношення. Поставлена у весь свій зріст українська проблема надто порушала твердо засвоєні погляди болгарина-русофіла, що звик дивитись на Росію, як на єдиний-неділимий колос. Тож коли в часі бойових стиків української армії з Добармією доходили до

Болгарії звістки про військову перевагу сеї останньої, то серед широких кол болгарського громадянства се викликало радісний настрій та — в залежності од сього — нехіть, що виявлялася й навні — до українства. Поразка центральних держав, а після й української армії вже остаточно розв'язала настрої тих, хто раніше, за твердого положення центральних держав, або уважав, з мотивів зовнішніх, неприхильну орієнтацію щодо України за невідповідну, або рахував на майбутні практичні можливості в зв'язку з повстанням сильної та географічно близької держави. Українське Посольство, визнане обміном ратифікаційних грамот та раніш трактоване гонорово й урочисто, опинилось у стані не завше й толерованого — навіть з боку чинників офіційних. Прихильники України серед болгарського громадянства попали в трудне положення і здебільшого притихли.

Се вже була надто пристрасна, вульгарна пересада у пересічній болгарській opinio, зрушеній з об'єктивних засад не лише старими, угорі згадуваними, традиціями, але й головно жалюгідними для Болгарії наслідками війни, у яку втягли Болгарію центральні держави, що визнали Україну. На останню тепер безоглядно й неслухно накидалось усе, що зв'язувалось з німецькою ініціативою, та забувалось при тім усе, що в'язало Болгарію з Україною тими глибокими взаєминами, що їх ніяк не слід було забувати. А в тих взаєминах було таки дещо цінного. Досить згадати про участь українця Венеліна у справі болгарського національного відродження, про ідейні та літературні впливи Шевченка і Марка-Вовчка в болгарському, письменстві, про активну участь українського громадянства у визвольній війні 1877–8 рр., про значіння Драгоманова в життю болгарському. В українсько-болгарських відносинах були моменти, що, і за психологічно оправданого русофільства, залишали багато місця не лише для доброго міжнароднього порозуміння, але й для тісного духового співжиття народів, що у своєму минулому однаково пережили багато лиха та не лише один одному із взаємною симпатією спочували, але й практично допомагали. Та свіжі події по великій війні і нові, що в наслідок тих подій утворили, ся, обставини повернули ті відносини далеко назад — аж доводиться відновляти їх мало не од початку.

За згаданих угорі обставин, що склалися по війні, застав я Українське Посольство в Софії у стані дезорганізованому. Посол О. Я. Шульгин, по упадку гетьманату, діставши призначення до участі в українській Делегації на Міровій Конференції, від'їхав до Парижу. Радник Ф. Г. Шульга, на якого перейшло керування Посольством, як уже згадувалось угорі, виїхав з Софії у власних справах та, на мою пропозицію, подався до демісії. Старшим дипломатичним представником залишився перший секретар Посольства, рекомендований на те становище К. В. Лоським,

В. Драгомирецький, якого знав я ще з Петербургу. Колишній урядовець російського міністерства внутрішніх справ, з походження галичанин, він ще в Петербурзі виявляв деякі українські симпатії, сполучаючи їх одночасно з участю в українофобських Славянському Благодійному та «Галицко-Русском» товариствах. Сю подвійність своїх настроїв заховав він, коли з розбитого корабля урятувався на українській службі. Сумлінний урядовець, він за твердої влади був би дуже цінним працівником у державній машині. Коли ж так різко понизились українські фонди на міжнародно-політичній біржі, не міг він не відчути певного побоювання за свою дальшу долю і тому, розуміється, не міг бути справжнім провідником української акції за тих скомплікованих обставин. Ся провідна роля натурально перейшла до новітньої української молоді, що загніздилася в Посольстві, — до двох молодших секретарів Ф. Шелудька і П. І. Сікори, головно досього останнього, та канцелярійних урядовців Ю. Налисника і М. Лаврика. В тих обставинах, коли керманічі Посольства одійшли чи охололи, вони взяли керму «на свій страх і ризик» у свої руки. Аташе Посольства Й. Додула я вже не застав у Софії, як і військового аташе — ген. Б. Бобровського. Доля сього останнього була типовою для колишніх непозбавлених українського національного чуття “малороссов”, що, виховавшись у російській імперській кузні, не знали, на яку ногу ступити у своїй, українській державі. Коли, по заламанню фронту центральних держав у Салоніках, прибула до Софії військова місія од Добрармії та старі товариші добре на Бобровського насіли, він захитався, а врешті таки поїхав до Денікіна. По большевицькій навалі на Севастопіль був тут розстріляний. Отже ціла справа Посольства упала на плечі двох-трьох людей, що, бачучи безнадійність дальшої праці за нових обставин, в часі мого приїзду готувалися до виїзду з Болгарії.

А обставини ті справді тяжкі були, — не лише унеможливлювали українську дипломатичну працю надалій, але й зводили на нівець поважні здобутки тої праці у минулому. Особливо відчулася зміна курсу у болгарських відносинах до українського представництва, коли міністром закордонних справ був Маджаров. Запросивши до себе старшого секретаря В. Драгомирецького, він радив сидіти тихо та навіть не зноситись з міністерством офіційно. Слідом затим видано через офіційну агенцію комунікат, що українського Посольства в Болгарії немає, єсть лише певна група приватних людей. На уваги з того приводу, подані українським представником, міністр вивязувався запевненням, що се і йому самому неприємно, але іншого виходу немає. З фактичним запровадженням антантської окупації цей комунікат потвердив поновно міністр закордонних справ Маджаров. З боку ж окупаційної влади (французької, бо Болгарія входила в сферу французької окупації) В. Драгомирецькому було

заявлено, що як французький уряд не визнає України та її уряду, то й українське Посольство не може бути визнане, як дипломатичне представництво, хоч члени Посольства можуть у Софії залишатися, як люде приватні. При тім було заборонено зноситися з українським урядом та його представниками закордоном — і через курерів і навіть шляхом поштової кореспонденції. На пропозицію повернути грамоти Маджаров просив не вимагати сього, бо все те відносно братерського народу робиться під натиском сторонньої сили. Так ті грамоти і по досі залишилися в актах болгарського міністерства.

Насувалися і навіть заповідалися репресії, але їх у дійсності не було, — навіть з самим болгарським урядом, власне з міністерством закорд. справ, зносини продовжувались, бо все ж болгарський уряд слідкував уважно за перипетіями української збройної боротьби, і найчастіше через директора п. Баламезова звертався за інформація щодо положення на Україні. Члени дипломатичного корпусу в Софії розуміли тяжке положення українського Посольства та в міру можливості старалися прийти йому на допомогу. Старшина дипломатичного корпусу запросив до себе п. Драгомирецького та попередив, що проти Посольства провадиться денікинцями якась акція та, коли б що сталося, то він виступить в оборону. Рівнож і польський посол, проф. Грабовський, приїздив до Посольства особисто та повідомляв, що на Посольство може впасти якась прикра несподіванка, — в такому випадкові пропонував притулок у Посольстві польському. Приїздив ад'ютанті від царя Бориса з попередженням про можливість великих неприємностей та з обіцянкою стати у такому випадкові в оборону Посольства.

Всі ті хмари над українським Посольством розійшлися без гromу. Терен болгарський не грав якоїсь ролі з погляду допомогової для добровольців акції, яку провадила Антанта з терену турецького. До того ж українське Посольство в Софії, обезглавлене через відсутність своїх чоловічих представників, вже досить анульована і місцева болгарська влада, тоді як влада турецька додержувала іншої позиції щодо українського дипломатичного представництва і сама його ролі не поменшувала, а навпаки. Пізніше один болгарський старшина, близький до справ розвідних, казав, що у французькій розвідці були відомості, ніби українське Посольство се — укрита большевицька агенція та фабрика фальшивих грошей, — те саме, що денікинські агенти розпускали і про Царгородське Посольство. Тяжко відчувалася відірваність од зовнішнього світа з огляду на перлюстрацію кореспонденції, — пересилати листи можна було, як і в Царгороді, лише okazією. Один, напр., грецький старшина приватно двічі одвозив кореспонденцію до Атен, звідки вона безборонно розсилалась далій.

В таких умовах трудно було провадити яку будь діяльність далій. Було се дуже прикро, бо Посольство здолало розвинути різнородну працю, що давала широкі основи для майбутніх українсько-болгарських взаємин. Найтісніший був контакт з болгарськими колами літературними та науковими, і на сій, літературній, ділянці осягнуто найбільших 2 результатів. В першу чергу тут треба зазначити незабутню поміч з боку проф. Івана Дмитровича Шишманова та його сина Дмитра Івановича.

Батько — Іван Дмитрович — се одна з найясніших постатів, які довелося мені зустрічати. Зв'язки його з українством давні, — був жонатий з дочкою М. П. Драгоманова — Лідією Михайловою (Драгоманов на прикінці життя професорував у Софії). Був членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, йому належить монографія про Шевченка в болгарській мові. Памятаю, з молодих літ, скільки живого інтересу в українських кругах викликали, бувало, приїзди І. Д. Шишманова до Києва. Ті зв'язки поновлено і коли з установами дипломатичних відносин України приїхав І. Д. Шишманов, призначений сюди не без огляду на його зв'язки з українством та через те ж саме і прийнятий тут з надзвичайною повагою і сердечністю.

Повернувшись до Болгарії, він залишався вірним приятелем України і в тих тяжких обставинах, що наступили по подіях кінця 1918-го — початку 1919 р. р. Обставини ті були дуже тяжкі для нього особисто. Зміна курсу у відношенні до України послідовно потягала за собою в Болгарії великі неприємності для тих, хто був близько з українськими справами зв'язаний. В першу чергу та найбільше потерпів від тої зміни курсу Іван Дмитрович, — був одірваний од наукової та й усякої іншої праці. Коли почались нагінки на Посольство, він заходив туди, хоч се ще більш ускладняло його положення, та запрошував співробітників Посольства до себе, потішав їх, будучи певний, що прийде час коли обставини переміняться.

Я застав І. Д. Шишманова в Софії і в обидва рази мого там перебування він присвячував мені багато уваги та часу. Водив мене по софійських культурних осередках та, не в'язучись особистими для нього наслідками взаємин з одіозною в очах русофільської більшості особою українського посла, широко знайомив мене з людьми та повів і до царського палацу, де поруч зо мною розписався у відвідувальній книзі.

Пізніше Іван Дмитрович уважав навіть за ліпше виїхати з рідного краю та тяжко бідував закордоном. Помер 1928 р. у Осло на міжнародному конгресі.

Велике мав я моральне задоволення, змігши, щасливим збігом, обставин, зробити пізніше послугу вдові його Людмилі Михайлівні. Коли повстав Український Науковий Інститут у Варшаві, завдяки сприятли-

вості тодішніх Міністра Освіти Сл. Червинського та Директора Департаменту Науки В. Суходольського удалося купити для Інституту у п. Шишманової цінний для дослідження історії українського руху архів М.П. Драгоманова, — то було поважною допомогою для дружини небіщика, нині вже також покійної.

Був у постійних зносинах з Посольством та давав звязки й поради молодий Шишманов — Дмитро Іванович.

Досить широко розвинуло Посольство взаємини з колами громадськими та літературними. Засобами його видавано два органи в болгарській мові — тижневик «Украинско-Български Преглѣдъ» та місячник «Украинското Слово». Перший, що служив для політичної інформації, провадив П. Сікора разом з видатним болгарським публіцистом, що був редактором «Преглѣду», сам багато писав та перекладав. «Украинското Слово», проваджене Д. Шелудьком, — мало літературно-науковий характер. Через се видавництво Посольство звязувалось з науковим та літературним світом Болгарії. Постійним співробітником був публіцист та видавець Ніколов. Містив свої статті проф. Младенов. Поет Челінгіров давав переклади українських поезій, переважно Шевченка, академик-маляр Баджов дав окладинку для «Преглѣду».

Не простий був підхід до по русофільському настроєних учених та літераторів, що з засади уважали українців за зрадників «руссаго дѣла». Треба було досить праці для об'єктивного освітлення української справи та українсько-російських відносин. З двох братів Бобчевих, що уважали українців за руїників Росії, один врешті змінив свою думку. Ученик Шишманова та наступник його по катедрі Младенов довго сперечався щодо термінології, — згоджувався лише на «южнорусів», а пізніше перейшов на «українців». Преса не мала сталої лінії, — показувала той чи інший тон в залежності од політичної ситуації і в себе вдома, і — головню — на Україні. Офіційна преса стала вкінці держатись ухильчиво. Але, з другого боку, редактор одної незалежної газети Кьорчев, коли інша преса не хотіла містити українських комунікатів, запропонував для сього свою газету.

До видань напливали листи від окремих осіб та од груп журналістів, політиків, військових, урядовців, студентів, гімназистів, — просили давати вказівки та літературу в українській справі. Велику прихильність виявляв, у листах до редакції, митр. старо-загорський Мефодій.

З артистів виступали на українських концертах дружина знаного артиста п. Будевська та молода співачка п. Доскова, яку пізніш послано для науки закордон.

Всі ті осягнення за всяких обставин не можуть зійти без сліду.

Вперше опубліковано: Лотоцький, О. В Царгороді. Варшава, 1938. 180 с. *Праці Українського наукового інституту. (Серія мемуарів; т. 40; кн. 5).*

№ 13

**Лист міністра закордонних справ УНР Андрія Ніковського Голові
Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії Костеві Мацієвичу
про надання повноважень щодо посольства в Болгарії**

м. Тарнів

25 листопада 1920 р.

Вельмишановний Константине Адріановичу,

В зв'язку з тяжким фінансовим становищем УНР Міністерство Закордонних Справ було змушене приступити до ліквідації деяких дипломатичних представництв за кордоном — у тому числі і Посольства УНР в Болгарії.

Факт скасування зазначеного Посольства може пошкодити державному престижу та інтересам УНР в Болгарії а крім цього поставити в трудне становище також і громадян УНР в Болгарії, які в офіційному софійському Представництві УНР мали заступника своїх прав та інтересів.

Ви, Вельмишановний Пане Професор, керуючись в даному випадку повним розумінням ваги всього вище сказаного, були ласкаві згодитись перебрати догляд над справами Посольства УНР в Софії, за що Міністерство висловлює признання і щиро подяку.

Міністерство пересилає Вам при цьому вірительну грамоту про Ваше призначення в Софії і прохає Вас передати її по адресу в спосіб, який Ви будете вважати найбільш відповідним.

Що торкається дальшого унормування внутрішніх справ самого Посольства, Міністерство вважає необхідним залишити в Софії одного відповідного урядовця для полагоджування біжучих /консульських і ин./ справ Посольства і через те прохає Вас, Вельмишановний Пане, командирувати для цього одного із урядовців дорученої Вам Дипломатичної Місії в Букарешті або — коли цене можливо по умовам праці чи и. - залишити в Софії для праці одного із б. урядовців Посольства відповідно Вашому вибору.

Прийміть, Вельмишановний Пане Професор, вислови глибокого до Вас поважання.

Міністр закордонних справ

(підпис) А. Ніковський

За Директора Департаменту

Чужоземних Зносин

(підпис) Л. Шкільник

№ 14

**Акт ліквідації сучасного складу Посольства УНР в Болгарії і
передачі справ Посольства б[увшим] Управляючим Посольства
Василем Драгомирецьким голові Надзвичайної дипломатичної місії
УНР у Румунії Костеві Мацієвичу**

м. Бухарест

18 грудня 1920 р.

Згідно розпорядженню Міністерства Закордонних Справ /телеграма Посольству УНР у Відні Ч.3056, відношення Міністерства Закордонних Справ до Посольства УНР у Відні Ч.3077 від 17 листопада 1920 року, відношення Міністерства Закордонних Справ до Посольства Ч.6338 від 24 листопада 1920 року до Управляючого Посольством У.Н.Р. в Софії п. Драгомирецького, відношення Міністерства Закордонних Справ від 25 листопада 1920 року до Голови Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР в Румунії, відношення Міністерства Закордонних Справ від 25 листопада 1920 року Ч.4059 до Голови Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР в Букарешті, телеграма п. Посла УНР у Відні Ч.4277 до Юристконсульта Посольств і Місій п. Храпко) Посольство УНР в Болгарії повідомлено, що сучасний склад Посольства, з огляду на важке становище нашої Держави ліквідується з 1-го грудня 1920 року і головний догляд над справами Посольства у Софії передається п. Голові Надзвичайної Дипломатичної Місії в Румунії, згідно його на це згоди, котрий доручає б. Управляючому Посольством у Софії п. Драгомирецькому завідувати під доглядом п. Голови Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР в Румунії справами Посольства в Софії, яко дипломатичному агенту, прикомандірованому до місії УНР в Букарешті.

Після одержання належних на ліквідацію грошей, по затвердженому Міністерством Закордонних Справ (Ч.638) від 25 листопада 1920 року розрахунку повинні бути виплачені всі видатки зроблені згідно цьому розрахунку по 1-е Грудня 1920 року, з 1-го Грудня 1920 року всі справи Посольства УНР в Болгарії переходять в розпорядження п. Голови Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР в Румунії, котрому п. Драгомирецький ці справи передає, і негайно відкомандирує урядовців Посольства п.п. Лаврика й Налисника прикомандірованих до Міністерства Закордонних Справ.

Голова Надзвичайної Дипломатичної Місії

в Букарешті

(підпис) К. Мацієвич

Управляючий Посольством УНР в Софії (підпис) В. Драгомирецький

Командірований для ліквідації справами посольства у Болгарії

Юристконсульт Посольства і Місії

(підпис) І. Храпко

ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 194. Арк. 57.

№ 15

**Звіт керуючого Посольством УНР у Болгарії Костя Мацієвича
міністру закордонних справ УНР Андрієві Ніковському
про перебування в Софії**

м. Бухарест

28 березня 1921 р.

Вельмишановний пане Міністре.

Згідно наказу Ради міністрів про моє призначення Керуючим Болгарським Посольством, яке Ви мені закомунікували за ч. 348 від 25/XI м[инулого] р[оку] я в присутности п[ана] Юрисконсульта Міністерства З[акордонних] С[прав] склав відповідний акт про прийом [с]прав Болгарського Посольства і вступ до виконання нових обов'язків. Одержавши потім розпорядження Міністерства з приводу архівів Посольства і організації допомоги збігцям, я рішив персонально одвідати Софію для того, аби на місці самому залагодити деякі найбільш важливі питання.

Завданням моєї поїздки до Софії я собі ставив слідуєчих 4 справи:

1) офіціальне представлення своїх вірительних грамот і персональне знайомство з Болгарським Урядом, 2) орієнтація в політичних настроях Болгарії і російської еміграції, 3) НАЛАГОДЖЕННЯ ДІЛОВИХ СПРАВ посольства і 4) орієнтація в положенню українських збігців і намічення шляхів і засобів допомоги їм.

1) До Софії я прибув 6-го березня і там довідався, що Прем'єр-міністр Стамбулійський³⁷ вже повідомив Легацію нашу про те, що він негайно прийме мене, як тільки я приїду до Софії. Але, на превеликий жаль, на тім самім тижню, коли я приїхав до Софії, туди-ж прибула і антантська репараційна Комісія³⁸, яка має завданням вияснити, що повинна зробити Болгарія в загальному відшкодуванню руїни, нанесеної війною. П[ан] Міністр не дуже то поспішав з допомогою цій Комісії розпочати свою працю і кажуть, що навмисне припинив всі офіційні прийоми у себе, виїхавши з Софії до свого маєтку. Так-що тільки 10-го березня і то за винятком для всіх, хто бажав його на цьому тижні бачити, П[ан] Міністр Стамбулійський прийняв мене офіційно в помешканню Ради Міністрів. З долучаємої до цього докладу стенограми моєї розмови з п[аном] Стамбулійським видно, з якою прихильністю цей найбільш видатний діяч

³⁷ Йдеться про прем'єр-міністра Болгарії у 1919–1923 рр. Александра Стамбулійського (*Александър Стоименов Стамболийски*, 1879–1923).

³⁸ Йдеться про комісію, створену відповідно до умов Версальського договору. Займалася розподілом суми платежів між союзниками. За Нейського договору 1919 р. Болгарії повинна була сплатити країнам Антанти 2,25 млрд французьких франків.

сучасної Болгарії ставиться до Української справи. Він прийняв мої вірительні грамоти і обіцяв нам ту допомогу нашої праці в Болгарії, яку зараз Болгарський Уряд має можливість нам дати.

Того ж дня я представився Керуючому Міністерством З[акордонних] С[прав] Радеву³⁹, з яким, як це видно з долучаємої записі нашої бесіди, я також мав довгу і цікаву розмову.

Крім цих 2-х осіб я склав візити Голові Болгарського Парламенту Батеву⁴⁰, а також Дипломатичним Представникам Польщі, Румунії і Чехословачії. Всі перелічені особи персонально відповіли мені на мої візити, завітавши до мене до готелю, де я мешкав, чи після мого від'їзду — до Легації.

Серед тих здобутків, які дав мій подорож до Софії, я повинен зауважити перш всього на те, що прийом, мені оказаний, був дуже ввічливий, а в Стамбулійського, навіть, і щирий. Його Уряд, аби наші умови хоч трохи змінилися на краще, готовий був визнати УНР цілком офіційно і де-юре. Тепер же поки що він послідовно визнаватиме нас де-факто. Треба також звернути увагу на повну неусвідомленість як Болгарського Уряду, так і громадянства про положення Української справи і загальну ситуацію на Україні. Дякуючи цьому, мені кожную розмову доводилось починати з інформаційних відомостей про те, що уявляє з себе УНР і її Уряд, яке його правне відношення до України. З другого боку, серед болгарів взагалі під впливом росіян широке розповсюдження має думка, що найкращим засобом побороти всеросійський хаос являється Федеративна організація нової Росії. Розуміючи федерацію в Європейському змісті, вони не можуть собі уявити розумних і ґрунтовних причин, чому українці ведуть ворожу політику відносно федеративних планів росіян. Знову і це питання мені доводилося освітлювати у всіх своїх бесідах і треба сказати, що мої аргументи дуже легко засвоювалися бесідниками і скажемо, Стамбулійський досить рішучо і твердо визнає наше право на державність і незалежність при сучасних відношеннях до нас росіян всіх толків і партій. При першій своїй візиті я не найшов можливим і тактовним настоювати на аудієнції у Царя, але в другий раз, коли я туди поїду на більш довгий протяг часу, я певен, що цю аудієнцію матиму, і тим самим прихильне відношення Болгарії до нас ще більш зміцниться.

³⁹ Радев Сімеон Трайчев (1879–1967) — болгарський історик, журналіст, дипломат. Посол Болгарії в Румунії, Швейцарії, Нідерландах, Туреччині, США, Великобританії та Бельгії.

⁴⁰ Йдеться про Александра Даскалова (*Александър Ботев Даскалов*, 1880–1947) — голову Народних зборів Болгарії у 1920–1921 та 1923 рр.

Мій приїзд і моя репрезентація Уряду Болгарському, а також дипломатичним Представникам наробили великого шуму серед політичного світу Софії і особливо серед росіян, які до цього часу лічать Болгарію і Сербію своєю відчиною. Вони мудрують все над питанням, чого власне я приїздив і вигадують всякі дурниці. Певне, що для них той прихильний і майже офіційний прийом, який зробив мені Болгарський Уряд, велика неприємність. Але в Болгарії їм доведеться примиритися з нашою акцією, бо умови і обставини для них складаються тут все більш-більш мало сприяючі.

2) Сучасна ситуація в Болгарії склалася як результат, з одного боку, нещасливого кінця війни для неї, а також ще більш того важкого мирового договору, який її підписати примушено було в Севрі. Це для болгарів явилось великою несподіванкою, бо вони зараз же після встановлення перемир'я рішуче і щиро змінили свою орієнтацію, віддавши себе цілком на волю Антанти. Тим часом по мировому договору від них забрали Фракію⁴¹ з Одрином⁴², не давши Болгарії виходу до Егейського моря, Болгарську частину Македонії⁴³ і т. и. Крім того, Болгарії доводиться ж взяти участь у виплаті видатків на відшкодування і репарацію розруйнованих війною місцевостів, яка далеко перевищує платіжні можливості Країни. В кінці кінців Болгарія принижена, скривджена, залишилась одна без всякої допомоги якої то небудь великої держави. Це все відбилось в політичному життю Болгарії зараз після мирової Конференції в двох головних напрямках: з одного боку, всі політичні партії, які до цього часу вели провід політичному і державному життю Болгарії, більш-менш рішуче збанкрутували в громадській і особливо народній opinio, одні через свої зв'язки з Германією, другі через попередні військові невдачі і треті через невдалу мирову політику. Це все сприяло в великій мірі зросту політичного впливу і значіння тієї нової політичної формації, на чолі якої стояв сучасний прем'єр Болгарії, а тепер майже її диктатор. З другого боку, оставлена всіма Болгарія під впливом тих надій, які по всьому світі покладались на акцію Колчака і Денікіна, знову підпала під вплив росіян і своїх русофілів. Болгарії здавалося, що тільки єдина і могутня Росія може

⁴¹ За умовами Нейїського договору Болгарія була позбавлена Західної Фракії і з нею виходу в Егейське море.

⁴² Одрин — болгарська назва колишнього фракійського міста Одріс, нині місто Едірне в Туреччині.

⁴³ Йдеться про частину південно-західної Македонії з центром у м. Струмиця, яка за Нейїським мирним договором була передана Королівству сербів, хорватів і словенців. Йдеться про частину південно-західної Македонії з центром у м. Струмиця, яка за Нейїським мирним договором була передана Королівству сербів, хорватів і словенців.

запобігти її лихові і допомогти її зменшити ті кривди, які причинили її сусіди і Держави Антанти.

Спинимось спочатку на першому наслідкові останнього політичного розвитку Болгарії, а іменно на народженню і зміцненню режиму Стамбулійського. В деяких відношеннях появлення Стамбулійського у влади і його возвищення нагадує в деякій мірі те, що мало місце в Румунії відносно ген[ерала] Авереску⁴⁴. Як я вже казав, всі головні партії згубили свій авторитет. Народні маси зневірилися в своїх постійних проводирях, а зростаюча дорожнеча, економічний занепад і розрухи після війни давали сприяючий ґрунт для всякої політичної демагогії.

В таких точнісіньких умовах в Угорщині вибухнув своєрідний большевизм Бела Куна⁴⁵. Те саме чекало б і Болгарію, аби вона не була такою суто хліборобською країною і аби в неї не склалася [до] війни хліборобська організація⁴⁶ на чолі з Стамбулійським. Він під загрозою смертної кари змагався проти участі Болгарії в війні і весь час її сидів у в'язниці. Цілком зрозуміло, що в таких умовах, в яких опинилась Болгарія після Мирової Конференції, Стамбулійський зі своєю хліборобською партією явивсь єдиним неопороченим кандидатом на владу. Положення його було дуже важким. Молода партія, без інтелігенції, без вихованих і опитних політиків повинна була організувати владу в розруйнованому краю при загальній гострій опозиції всіх політичних груп, при все зростаючому поширенню комуністичної партії, яка знаходиться в зв'язку з Москвою, взяла на себе тягар державного керма і треба тепер признати, що виконала свої державні обов'язки з великим поспіхом. Перед нею перш всього стояло завдання скріпити порядок і спокій в країні і Стамбулійський залізною рукою добився цього, не відступаючи перед самими суворими мірами розправи зі страйками і всякими іншими заворушеннями. Всякий раз, коли вони повставали, на поміч Стамбулійському приходили його вірні «селяки»⁴⁷, які готові були по першому його приказу розправитися з непокірними. Перед політиканствующою інтелігенцією хліборобами було поставлено ясно і одверто ділему: або йти на службу до нової влади, залишивши всякі свої лозунги, або бути викинутими зовсім з політичного життя. Їм говорилося прямо, що вони довели країну своїм правлінням майже до загибелі і тепер вони повинні безоглядно слухатися тих, хто хоче її урятувати. Рішення це провадилось

⁴⁴ Авереску Олександр (*Alexandru Averescu*, 1859–1938) — румунський військовий і державний діяч, маршал. Прем'єр-міністр Румунії у 1918, 1920–1921 та 1936–1937 рр.

⁴⁵ Бела Кун (*Kun Béla*, 1886–1938) — угорський політичний діяч, комуніст. Один із лідерів Угорської Радянської Республіки навесні 1919 р.

⁴⁶ Йдеться про Болгарський землеробський народний союз.

⁴⁷ Йдеться про членів Болгарського землеробського народного союзу.

остільки систематично, що було багато випадків, коли непокірну політичну інтелігенцію відправлялось на громадські примусові роботи. Не даром то старі політичні партії Болгарії охрестили Стамбулійського большевиком.

В зовнішній політиці було прийнято відразу позицію примирення з тим сучасним становищем, яке утворилось для Болгарії мировою Конференцією. Одне головне завдання було лише поставлене і на ньому сконцентрував всі свої сили новий Уряд — це одержання виходу до Егейського моря. Во всьому останньому Уряд рішив триматися мирної добросусідської політики з тим, аби мати розв'язаними руки для будівничої праці у себе дома. І ніде правди діти, в цьому напрямкові Урядові пощастило осягти дуже багато. Країна має гарний транспорт, промисловість її почала оживати, валюта падає [не] так катастрофічно, як в других країнах, дорожнеча життя не дає так гостро себе почувати, внутрішній порядок і спокій суть забезпечені по всій країні і населення має можливість і охоту до продуктивної мирної праці. Після тих гірких переживань, які дали почергово германофільство, антантофільство, болгари побачили, що їхня єдина надія — це їх власні сили, сили свого народу, тому зараз дуже ослабили їхні звичайні нахили до тої чи іншої орієнтації. Вони наче зачинились в собі, не довіряючи чужоземцям, хто б вони не були.

В загальних рисах таке відношення переважної більшості сучасного активного громадянства розповсюджується і на росіян. За часів Денікіна і Колчака, а також під впливом образи від мирної Конференції, коли Болгарія готова була чіплятися хоч за соломинку, в неї був почав зріст русофільства. Але це як прийшло випадково, то також швидко сплило. Болгари зрозуміли, що Росія дуже довго ніякої допомоги нікому не зможе дати, що навпаки, вона сама її потребує, а російські емігранти, які великим натовпом прибули до Болгарії, своїм високомірством, презрінням до Болгар ще більше зменшали їх симпатії до росіян. Покладали вони були надії також на російську дипломатичну запомогу в справі поліпшення відношень з Сербами. Росіяни, як це водиться, надавали всяких обіцянок, але з цього нічого не вийшло. І тепер Болгари досить іронічно відносяться до російських претензій: «вони хочуть і тепер опікувати нас, але ми давно вирости з такого віку», казав мені один з Болгарських діячів. В час мого перебування в Софії Міністерством Війни був виданий наказ про те, аби військові росіяни скинули форму під загрозою арешту. Політичні впливи росіян збереглися серед таких громадських організацій, як всеслов'янське дружество⁴⁸, на чолі якого стоять тепер майже анахроністичні фігури, як

⁴⁸ Всеслов'янське дружество (*Славянско дружество*) — благодійне товариство, яке опікувалося російськими біженцями на початку 20-х рр. XX ст., забезпечувало їх тим-

наприклад Бобчев⁴⁹. Серед урядових організацій впливи збереглися в Міністерстві З[акордонних] С[прав]. Офіційна Російська Місія під головуванням Петряєва⁵⁰ особливим впливом і повагою не користуються, антантські представники її досить одверто ігнорують. Серед російських приватних громадських організацій найбільшу роль відіграють дві: Російський Червоний Хрест⁵¹, який керує справою допомоги збігцям і веде одверту ворожу протиукраїнську політику, відмовляючи українським збігцям, коли вони мають український паспорт, в куску хліба і примушуючи брати паспорта російські. Другою організацією «Російське об'єднання»⁵², яке провадить агітаційну працю і видає газету «Россия»⁵³. Напрямок цієї організації більш-менш поміркований взагалі, але інколи він приймає одверто чорносотенний характер. Окрім цього, Росіяни мають багато всяких культурного й економічного характеру організацій, розпочали промислову і торговельну працю і т. и. Почувається великий вплив їх в справі театральній. Але того впливу і значіння, на що вказує Міністерство в своєму листі ч. 1299/1356 від 8 [?] росіяни не мають. Відомости Міністерства маю одержані від наших збігців, які відчували на собі політику Рос[ійського] Чер[воного] Хр[еста], і тому малювали становище справ Болгарії з політичного боку не відповідаючими дійсності.

часовими паспортами (посвідченнями особи), надавало житло, допомогу пораненим. Очолював товариство Стефан Бобчев.

⁴⁹ *Бобчев Стефан Савов* (1853–1940) — болгарський письменник, адвокат, громадсько-політичний діяч. Член народної партії Болгарії, з 1902 р. — професор Софійського ун-ту, 1911–1912 рр. — міністр народної освіти, 1912–1913 рр. — Посол Болгарії в Росії. Голова Слов'янського товариства. Один з ініціаторів створення Російсько-Болгарського культурно-благодійного комітету.

⁵⁰ *Петряєв Олександр* (1875–1933) — російський дипломат. Заступник міністра закордонних справ Тимчасового уряду Росії. 1920–1922 рр. — дипломатичний представник Збройних Сил Півдня Росії (ген. А. Денікіна). Один з ініціаторів створення Російсько-Болгарського культурно-благодійного комітету. На початку 1923 р. виїхав до Королівства сербів, хорватів і словенців.

⁵¹ Російський Червоний Хрест (Російське товариство Червоного Хреста, РТЧХ) — благодійна громадська організація, створена в Росії в 1867 р. під назвою «Общество попечения о раненых и больных воинах». 1879 р. перейменоване на Російське товариство Червоного Хреста. З 1918 р. поряд з радянським діяло й емігрантське товариство — РТЧХ (стара організація). Уповноваженим РТЧХ в Болгарії був Л. фон Фельдман, його заступником — генерал В. Нікольський.

⁵² Російське об'єднання — ймовірно, «Общество единения русских в Болгарии», що було створене восени 1920 р. Керівники організації — Р. Моллов та А. Янішевський. Мета товариства — об'єднання російських емігрантів, надання їм моральної та матеріальної допомоги. Видавало в Софії газету «Россия».

⁵³ «Россия» — газета російських емігрантів в Софії. Видавець і редактор — В. Іловайський.

Ні, росіяни в Болгарії зараз нашої справі в урядових колах не мають сили пошкодити.

І цей здобуток Болгарії залежить не тільки через те, що Росія згубила там свій вплив, але і тому що Болгари починають знову більш прихильно ставитися до української справи. За часів Гетьманату відношення було офіційним, державним, але мало свідомим. Великою послугою тут було те, що визнання нас Болгарією дало імпульс для політичного трактування нашої справи. Воно не припинялось потім весь час і треба сказати, що в великій пригоді тут нам стали росіяни, які весь час вели проти [нас] ворожу акцію і тим весь час підтримували інтерес до України. Аби наша Місія замість внутрішньої ворожнечі, вміло використала це становище, то відношення болгар до нас зараз було-б краще. Тепер вони, зрозумівши слабкість Росії, можливість скорішого відродження України, досить рішуче виявляють свої політичні симпатії до нас. Ще краще це видно в діловій сфері, до якої я зараз і перехожу.

3) Один з головних завдань ділового характеру в своїй поїздці до Софії я поставив собі [у]порядкування справ Посольства. Треба сказати, що приїзд п.Храпка і його розмови не досить обережні з деякими представниками Болгарського громадянства, а особливо зовсім необережні балачки п.п. Налісника і Лаврика про остаточне розв'язання і ліквідацію Болгарського Посольства, свідомі інтриги деяких наших українців проти п. Драгомирецького, утворили для нашої Леґації дуже неприємне, хитке положення. Їм дуже вміло зкористувалися Росіяни, які всю справу освітили в тому напрямкові, що взагалі Уряд У.Н.Р. ліквідується. Трохи допомогли тут Моркотуновці⁵⁴. Діло дійшло до того, [що] Антантська репараційна Комісія хотіла реквізувати помешкання нашої Леґації, одержавши відомости, що її вже не існує. Своїми заходами перед Болгарським Урядом і Міністерством Закордонних Справ особливо я розвіяв всі ці чутки, але був повинен надіслати офіційне повідомлення, що Леґація не припиняла своєї праці, що помешкання її знаходиться там, де і було раніш і, що моїм Представником зостається п. Драгомирецький. Познайомившись з діловодством і Консульським Відділом, я констатував, що в середньому на місяць канцелярії Посольства доводиться випускати 100–120 входячих паперів і 10–15 паспортів. Взагалі праця офіційно-

⁵⁴ Моркотунівці — члени та прихильники русофільського Українського національного комітету в Болгарії О. Вишневський, О. Сахно-Устимович, О. Сливинський і Ф. Шульга. Очолював Комітет відомий масон Сергій Моркотун (1893–1971). У 1918 р. — секретар гетьмана П. Скоропадського, 1919 р. брав участь у переговорах з П. Врангелем, 1920 р. інтригував проти дипломатичного агента УНР в Болгарії В. Драгомирецького, 1922 р. вів переговори з головою Раднаркому УСРР Х. Раковським.

ділового характеру не переважає сили одного чоловіка. Діловодство ведеться в порядку і тому я, як весь архів, так і всі діла залишив в Софії, лічучи тимчасово зайвим переводити їх до Букарешту. Поки що я не бачив в цьому ніякої негайної потреби, а вражіння це зробило [б] на Софійську опінію для нас не вигідне. В другий свій приїзд до Софії, коли я матиму можливість там пробути час довший, як цей раз, то я займусь цими справами більш уважно.

Одночасно з цим довелося залагодити, а також розпочати деякі справи по отриманню до нашої розпорядимости ріжного державного майна. З долучаємих до цього додатків (див. дод. IV) [видно], що річ тут іде про великий державний інтерес, а іменно: 1) заборони до наших рук земельного участку на Дунаю в м. Свіщові³⁵ з 3 цистернами для нафти, будинками і іншим майном. Справа ця, дякуючи енергії п. Драгомирецького, як це видно з долучаємих контрактів майже цілком залагоджена і п. Драгомирецький вже виїхав для передачі участку і майна по описі новому, нашому вже орендарю. 2) Одержання від Болгарського Уряду грошей за перевозку Болгарських грузів Дунайським пароходством. В цій справі п. Драгомирецький подав протест, щоби нікому цих грошей, окрім України, не платили, а я заявив претензію на ці гроші від імені У.Н.Р. Сподіваємося їх одержати. 3) Розплата за конфісковане Болгарами військове майно, яке під час війни направлялося до Сербії і належало Дунайському Пароходству. Готуємо в цій справі спеціальний меморіал, який матиме поспіх, бо Болгарам вигідніше з нами розплатитися, ніж з Росіянами. Справа вимагає великого секрету. 4) Одібрано до нашої розпорядимости 2 пароплавів і 5 бірж. В цій справі збираються матеріали і виясняються шляхи, яким нам варто скористуватися для того, аби одержати до своїх рук це майно.

Коли пощастить ці всі справи довести до бажаного кінця, а це не так буде трудно, бо Болгари цілком на нашій стороні, то до рук нашого Уряду можуть поступити досить значні суми, якими можна скористуватися для дальшої нашої праці. Своєчасно я буду повідомляти про хід всіх наших заходів в цих справах.

4) Згідно доручення Міністерства, я також звернув увагу на справу наших збігців. Дійсно зараз в Болгарії перебуває велика кількість Українців, як військових, так і цивільних, прибувших сюди головним чином після евакуації Криму. Серед них налічується до 500 повстанців⁵⁵, які

⁵⁵ З Криму разом з «Русской Армией» П. Врангеля евакуювалося близько 2 тис. українських повстанців на чолі з отаманами Ангелом, Гелевим, О. Реківим, Уренюком, Чорною Хмарою, Д. Гулаєм, Федорченком та іншими. Частина з них прибула до Болгарії з Константинополя.

евакуювалися разом з Врангелівською армією. Точну реєстрацію наших збігців ще не переведено, але по різних відомостях, правда не перевіреною, можна лічити загальну їх кількість до 2.000 чоловік. Весь цей натовп людей належить до різних класів і верств нашого населення, бо є серед них чимало наших власників, заможних селян, представників інтелігенції, але переважну більшість уявляють з себе бувші козаки і мобілізовані до Врангелівської армії повстанці і просто селяни. Всі вони після евакуації Криму тікали від большевиків не як українці, не маючи українських паспортів, і тільки дехто встиг їх виправити в Царгороді і в Софії. Всі вони довгий час перебували під впливом тих політичних настроїв, які утворилися відносно Української справи в Криму, і тому певної національної і державної свідомості в них годі шукати. Мені на протязі мого перебування в Софії довелося бачити і говорити з десятками цих людей, але за невеликим винятком я серед них не зустрів таких певних і свідомих борців за нашу справу, як скажемо тих, які знаходяться у нас в таборах в Румунії. Я не хотів би запідозрювати цих людей, але мені здається і я таке одержав вражіння, що Українці вони до того часу, поки сподіваються від цього мати більш користи ніж від російського підданства. А так як наші Посольства в Царгороді і Софії не мають абсолютно ніяких грошей, то допомоги від Українців наші збігці ніякої не мають. Російські установи в допомозі, як я вже казав вище, рішучо відмовляють, навіть в куску хліба тим, хто має український паспорт.

Правне положення наших збігців в Болгарії нічим не відрізняється від Росіян. Вони також мають право вільного перебування в Болгарії, вільного руху, і, коли знаходять де-небудь собі працю, при допомозі Легатії їм видаються дарові картки на проїзд по залізницям. Роботу в Болгарії, порівнюючи, знайти не трудно. На нових залізницях, на заводах, в хліборобстві і т. и. багато збігців вже таки і пристроїлися. Тому, познайомившись з положенням справи на місці, а також знаючи, як неохоче і Румунія і Польща приймають до себе нові партії збігців, а до дому на Україну їм ходу нема, бо до большевиків вони іти не хочуть, встановив таку лінію поведінки і організації цієї справи в Болгарії. Тих людей, які свідомі, патріоти і діячі наших повстань, ми постараємось переправити до наших таборів в Румунію. А там далі і до Польщі. Всім же останнім я рішуче наказав залишатися там, куди їх закинула доля, шукати заробітку і чекати, поки ми матимем територію. Людей 1-ї категорії дуже не багато, мабуть не більше 100–150 чоловік, про першу групу з них на чолі з полковником Філоновичем⁵⁶, ми вже робимо тут заходи. Що ж стосується

⁵⁶ Філонович Василь (1894–1987) — полковник Армії УНР. Наприкінці 1920 р. евакуювався до Константинополя, звідти на початку 1921 р. переїхав до Болгарії, а

до всієї останньої маси збігців, то вони, на мій погляд, повинні залишитися в Болгарії і там якось улаштувати своє життя. Вzględно тих потреб, які пред'являють збігці, їх можна поділити на дві групи: ті, що тільки прибувають до краю і вимагають притулку, харчів і якоїсь першої допомоги, і ті, що вже обжились на нових місцях і повинні вже самі про себе подбати. Відповідно [до] цих двох категорій і державна допомога збігцям повинна йти по двом напрямкам: забезпечити новоприбуваючих або хорих і тим часом згубивших працю помешканням і харчами на Ілька день і організація всіх останніх збігців на ґрунті трудової самопомоги. Перше завдання моє виключило благодійний характер і найкращою інституцією для його виконання повинно лічити місцевий Відділ Червоного Хреста. Тому я по згоді з Болгарським Урядом відчинив цей відділ, призначивши тимчасовий Комітет у складі п.п. Леонтовича⁵⁷, проф. Лучева і Драгомирецького. Цьому комітету я асигнував на початок його діяльності 3000 левів п. Драгомирецькому пощастило виклопотати для притулку бараки на 100–120 чоловік, також матеріал для ремонту їх, які вже робиться самими збігцями; від Болгарського і Американського червоних Хрестів є надія одержати постійну допомогу і тому я сподіваюся, що ця справа може лічитися більш-менш залагодженою. Тепер все залежить від енергії і праці Комітету, який повинен придбати собі симпатії серед Болгарського громадянства і Представників міжнародних благодійних товариств. Далеко трудніша справа з організацією другого завдання, але як видно з долучаємої тут докладної записки п. Шульги і тут нам пощастило натрапити на правдивий на мою думку шлях. Ніяких грошей і ніяких урядових сил не вистачить, коли цю працю провадити, як це мені запропонувало Міністерство урядовим шляхом. Тут є єдиний правдивий шлях — в самодіяльності самих збігців і коли вони це самі зрозуміли, зорганізувавшись в товариство допомоги збігцям. Це товариство має перевести в життя такі завдання: 1) реєстрацію збігців і організацію на місцях біженецьких комітетів, 2) допомогу по відшукуванню праці, 3) організацію трудових майстерень і артілів і 4) видачу грошових позичок на ґрунті кредитового кооперативу. На 2-х бесідах, які я мав з виборними представниками цього Товариства, я умовився з ними, що вся організація буде збудована по принципу і уставу кредитового кооперативу, що всі збігці,

наприкінці 1922 р. — до Чехословаччини. У 1921–1922 рр. — організатор і керівник низки українських організацій в Болгарії.

⁵⁷ Леонтович Володимир (1866–1933) — український громадсько-політичний діяч, письменник, юрист, міністр земельних прав Української Держави, за часів Директорії УНР — уповноважений Українського товариства Червоного Хреста в Одесі. У 1919 р. емігрував до Болгарії. Згодом переїхав до Німеччини та Чехословаччини.

які мають користуватися допомогою товариства, платитимуть в його касу членські внески, і що постараюся виклопотати їм позичку від Уряду в 60.000 румунських леїв (вони просять 200.000 левів). Якщо Міністерство асигнує мені цю суму, то я сподіваюсь, що справа допомоги збігцям в Болгарії буде більш-менш задовольняюче улаштована.

В заключення дозволяю собі спинитися на справі упорядкування могили Драгоманова, я персонально одвідав її і пересвідчився в тому, що так залишати її надалі неможливо. Треба зробити грати і поставити пам'ятник. Я звернусь до громадянства через часописі з закликом о допомоги Місії в цій справі, але гадаю, що й Міністерство теж могло-б допомогти в тій чи інший спосіб мене підперти, доручивши всім Місіям відчинити збір на цю справу, а також асигнувати яку-будь суму для цього.

На підставі всього вище наведеного я гадаю, що наша праця в Болгарії може мати і поспіх, і добрі наслідки для нашої справи взагалі. Певне не можна чекати від Болгарії, особливо в сучасному її стані, якої будь-то великої користи, але не треба забувати того, що цей нарід майже самий міцний на Балканах, що він має велику будучину і тому зовсім нехтувати працею там не є для нас корисно.

Представляючи цей доклад, прошу Вас, Пане Міністре, о відповідні директиви щодо дальшої праці.

Уповноважений Міністр УНР у Болгарському Королівстві проф.
К. МАЦІЄВИЧ

З оригіналом згідно:

В. о. Начальника Дипломатичного Відділу

Опубліковано вперше: Власенко В.М. До історії українсько-болгарських дипломатичних відносин (березень 1921 р.) *Сумська старовина*. 2018. № LIII. С. 5–21.

№ 16

Розмова керуючого Міністерством закордонних справ Болгарії Сімеона Радева з представником УНР Костем Мацієвичем

м. Софія

10 березня 1921 р.

Розмова відбулася в помешканні Міністерства З[акордонних] С[прав] в кабінеті Міністра в 1/2 години дня. Представник України був прийнятий по за чергою, хоч в вітальні були представники Бельгії, Чехії і иньші візитанти.

Проф. М а ц і є в и ч. Сьогодні я представився Прем'єр-Міністрові вашому і передав йому свої вірительні грамоти, якими мені доручається

керування Болгарським Посольством Української Н[ародної] Р[еспубліки]. Завітавши до Вас, п. Міністре, яко керуючого Міністерством, я маю мету встановити наші ділові відношення.

Міністр Р а д е в. Дозвольте спитати Вас перш всього, якої України Ви являєтесь представником?

Проф. М а ц і є в и ч. Я є уповноважений Уряду УНР, на чолі якої знаходиться С. Петлюра, Президент Директорії, а прем'єр-міністром є А. Левицький. Наш Уряд є законний і офіційний спадкоємець Уряду Центральної Ради, визнаної останнім законним Всеросійським Правительством, Гетьману Скоропадському, який передав йому всі свої права і кошти. Він же був затверджений Всеукраїнським Національним Конгресом. Фактично ж це є єдиний правний Уряд, який користується симпатіями всього народу України, і во ім'я якого наш нарід веде зараз запеклу боротьбу з Московськими червоними окупантами.

Міністр Р а д е в. Наше положення юридичне в справі України зараз є досить неясне. В часи Гетьмана Скоропадського ми визнали Україну, як самостійну Державу. Після Версальського миру, коли Брест-Литовський договір пав, наше визнання згубило міжнародну основу. Разом з тим і у вас на Україні ситуація стала невиразною. Наше відношення до України було теж невизначене ніяким актом аж до постанови Міністерства Тодорова⁵⁸, в якій воно заявило про відсутність офіційних відношень до якого будто Уряду України. На цьому ґрунті стоїмо ми зараз і по нашому міжнародному положенню ми не можемо з нього зійти. Тим більш, що тепер, коли вся Україна занята більшовиками, а наш Уряд і армія знаходяться на емігрантському становищі, питання Українське є з правно-формального боку являється дуже трудним і заплутаним.

Проф. М а ц і є в и ч. Ми дуже гарно розуміємо і ваше, і наше становище і не маємо жодних намірів ускладнювати наші відношення. Наші бажання стояти лише на ґрунті національної репрезентації. Свої вимоги правноформального характеру ми заявимо в більш підходящий момент, коли ми матимем свою територію і виженемо окупантів. Сподіваємося, що цього не так то довго доведеться вам ждати. Тепер же для нашого представництва нам важливо забезпечити вільну пропаганду ідей нашої державної незалежності, організації установ зближення наших двох народів, допомоги нашим збігцям і т. и.

Міністр Р а д е в. Така постановка справи нас цілком задовольняє. Фактично визнавати Україну ми будемо і на далі, поважати права ваших

⁵⁸ Йдеться про Теодора Теодоров (Теодор Иванов Теодоров, 1859–1924) — лідера Народної партії Болгарії, прем'єр-міністра й одночасно міністра закордонних справ Болгарії (1918–1919).

громадян і допомагати вашим завданням чим можемо. Тим більш це для нас є обов'язково, що ми сподіваємось, що нова Росія не зорганізуватися інакше, як на ґрунті визнання прав національних всіх її народів, [не зможе]. Що найменше Україна буде частиною федеративної Росії і дуже впливовою частиною. Це ми дуже добре розуміємо, гадаючи, що і ви, мабуть, принципно нічого не маєте проти федерації.

Проф. М а ц і є в и ч. Не знаю, як і що буде далі, але щодо сучасного менту, то росіяни зробили все, аби цілком повернути нас на шлях самостійності і незалежності. Вони при всіх своїх урядах тільки і робили те, що покоряли і грабили Україну. Большевики цю грабіжку довели до такої цинічної одвертості, що навіть і наш простий нарід зрозумів значення державної незалежності і за три роки національно виріс так, як інші народи не виростають і в тридцять літ. А потім з ким ми зараз будемо федеруватись. Мені здається навпаки, що занепад неминучий большевизму приведе до дальнішого розпаду Росії на нові республіки. Ну і що ж ми повинні робити, чекати, коли вони з'єднаються в «єдину Росію». Ні, ми тепер твердо стоїмо на ґрунті самостійності, а що буде далі, побачимо. Во всякім разі розмова про федерацію можлива лише, як розмова рівного з рівним.

Міністр Р а д е в. Трудно суперечити проти цього, особливо, коли так мало розумієш дійсне положення і внутрішнє становище Росії, як це має місце у нас в Болгарії. Дозвольте тепер перейти до деяких ділових питань. Яку роль у вас грає п. Драгомирецький. Він теж називає себе представником України. У нас в Міністерстві були відомості, що він є в зв'язку з Совітською Україною. Ви подали нам заяву, що ви залишаєте його своїм тут представником, чи ви певні в ньому і його патріотизмі.

Проф. М а ц і є в и ч. За Посольство відповідаю я і політично, і в діловому відношенні. П. Драгомирецький є мій заступник на час моєї відсутності і тоді прошу йому вірити, як мені. Можу вас запевнити, що відомості про большевизм п. Драгомирецького не мають жодних підстав. Бувший директор Департамента царського часу не може бути большевиком. З другого боку п. Драгомирецький був українським патріотом тоді, коли це було небезпечно і каралось в'язницею, так що я не маю ніяких сумнівів щодо патріотизму його.

Міністр Р а д е в. Прошу мені також в'яснити справу п. Шульги, як ви відноситеся до нього і яке місце він займає у вас і чому залишили його в вашій Леґації.

Проф. М а ц і є в и ч. П. Шульга є також наш старий і давній український діяч і патріот. Я персонально відношуся з великою повагою. Він залишив свою посаду Радника Леґації по своїй волі і оскільки я знаю по мотивах родинного характеру. Тепер він ніякого офіційного стано-

вища не займає, а я просив його стати на чолі організації заповоги збігцям.

Міністр Р а д е в. Дуже приємно було з Вами познайомитись. Я багато вже чув про Вас, п. Професор, від ваших російських знайомих і діячів. Ми роздивимось Ваші заяви і будьте певні, що зробимо все, що тільки зможемо, аби задовольнити Ваші бажання.

На цьому розмова скінчилась і тривала 1/2 години.

Опубліковано вперше: Власенко В.М. До історії українсько-болгарських дипломатичних відносин (березень 1921 р.) *Сумська старовина*. 2018. № LIII. С. 5–21.

№ 17

Дмитро Шелудько Українська справа в Болгарії. (Лист з Болгарії)

I.

Щоб зрозуміти сучасний стан української справи в Болгарії, треба мати на увазі дві річі, котрі мають значіння може і взагалі в міжнародних відносинах Болгарії, але їх значіння удвоюється, коли діло торкається східноєвропейського питання. Ці дві річі складаються; 1. з особливих і давнішніх звязків Болгарії з російською політикою, а особливо залежності її від Росії в культурному відношенню, і 2. належності Болгарії до того ряду маленьких балканських держав, політика і дипломатія котрих завше засновувалась на принципі торговельної елястичности. То треба зауважити, що ще до визволення Болгарії в 1877–1878 роках частина болгарської інтелігенції уже виховувалася в надіях на велику і сильну Росію, в дусі обожання її могутності і слави. Цей напрямок зріс і зміцнився після російсько-турецької війни і зробився нарешті майже пануючим серед болгарської інтелегенції. І це не через те тільки, що Росія визволила Болгар — більшу ролю тут відогравали культурні впливи, котрі здійснювались особливо через виховання Болгар у Росії (частенько на державні кошти). До самих останніх часів заснування невеликих, технічних і фахових шкіл, болгарська молодь виїздила масами до Росії, шукаючи і освіти і дешевого навчання, русіфікувались і вертались назад більш русофільською, ніж самі Росіяне. До останнього часу майже всі інтелігентні групи Болгарії — учителі, лікарі, попи, адвокати, військові в значній мірі складалися з російських вихованців. Вся ця маса інтелігентів, вихована в дусі російської великодержавної ідеї, але менше ознайомлена з національними питаннями Росії, чим навіть самі росіяне, не покинувши

свого захоплення великою Росією навіть у після революції, продовжувала до останніх часів стояти на ґрунті єдиної і неділимої. Вона вороже, або у всякому разі холодно, дивилась на українську справу, бачучи в ній зневагу їхньому старинному пієтетові і небезпеку укоханій ними ідеї могутньої російської держави. Другий пункт, котрого не можна згадати, коли ми торкаємося справ Сходу — це тенденція балканських малих народів пристосовуватися до того, хто сьогодні сильніший, іти за тим, у кого можна більше виторгувати. Що до України, то ця тактика найшла вираз у зміні відношення до неї в залежності від становища на українському фронті. — Коли, наприклад, доходили чутки у Софії, що війська Петлюри наближаються до Києва, болгарська преса робилась значно м'якшою і прихильнішою до України. Навпаки, успіхи Денікіна минулим літом викликали хвилю несподіваної ворожнечі і злоби проти самого українського руху.

Прийнявши ці обставини на увагу, поспробую охарактеризувати детальніше відношення різних груп болгарського громадянства до української справи як і ті старання, котрі українське посольство в Софії робило, або мало робити, щоб розбити лід байдужості, або й ворожнечі. Коли посольство українське вперше приїхало до Софії у серпні 1918 р., воно, правда не зустріло нігде опозиції, навіть захованої. Офіційна дипломатія вітала українське представництво через те, що після признання України центральними державами вона не могла робити окремої політики; широкі круги громадянства бачили необхідність в шануванні української справи через те, що вона могла стати фактором міжнародних відносин; нарешті третя група вітала приїхавших Українців, як перших представників з території Росії — це були русофіли, котрі мріяли про повернення добрих відносин з Росією. Але я не помилюсь сказати, що, як Українців, як представників української нації, нашого посольства ніхто не вітав. Дійсні почуття болгарського громадянства виявились лише після військового краху центральних держав, котрий зійшовся з погіршенням стану і на українських фронтах. Сторонні впливи відпали, між болгарським суспільством здійснилась диференціяція уже відповідно власним, основним поглядам тої чи іншої групи. Русофільська інтелігенція, котра складає «народну», відчасти «демократичну» партію, заняла одверто ворожу позицію. Вона гадає, що для блага Болгарії необхідно мати велику і єдину Росію, а позаяк Україна є антитеза єдиної Росії, то вона взагалі по їх поглядам шкідлива болгарським інтересам. В цім пієтеті Росії, розуміється, грає не послідню роль любов до старого режиму, котрий може для русофілів ще дорожчий від самої Росії. Антипод крайніх консерваторів русофілів — «тісняки» (болгарські комуністи), котрі в болгарському парламенті складають 1/5 кількості всіх депутатів, теж не могли і

не можуть прихильно дивитись на українську справу, поки вона ґрунтується на боротьбі із большевиками. Другі маленькі інтелігентські, початям буржуазні партії — радикали, стамболовісти (русофоби), ліберали, а теж широкі соціялісти (умірковані соціялісти) після перевороту зайняли нейтральну що до української справи позицію, не висловлююся на за, ні проти і вичікуючи, в який бік повернуться політичні події. Також здержану тактику узяла собі і селянська партія, так звана «земледелчеська», відіграваюча зараз у внутрішнім життю Болгарії ролю майже диктаторську. В результаті цієї здержки з одного боку більшости болгарського громадянства, з другого завдяки рішучій активності проти української справи русофілів, — коли Денікін був в апогею своїх успіхів, декому здалось, що стара Росія відроджується, що новий елемент і при тому ворожий українству себто Денікін виходить на сцену міжнародного життя і що через те необхідно насамперед заручитися його розпорядженням — в Софії був відкритий прохід (*мітинг, протест — прим. укладача*) проти українського посольства, котрий кінчився тим, що болгарським бюро преси було опубліковано, що це посольство не являється офіційно признаним.

Опубліковано у часописі «Воля», Відень, 1920 р., Т.2, частина 3, с. 128–130.

II.

Що до самого посольства, то після перевороту воно опинилось перед зовсім новими завданнями — поставлено було питання не про те, щоб представлять Україну, а про те, щоб добиватись її признання, знайомити з нею людей, шукати для неї друзів, підготовлювати ґрунт для прийняття української ідеї, одним словом дипломатична діяльність мусіла замінитись пропагандною. Між тим само посольство спинилось в надзвичайно неблагоприємному стані для підняття такого завдання. Після відїзду Шульгина воно осталося без провідника, гірш того — з провідником визначившим великий мінус. Та широка програма діяльності, котру склали члени посольства і котра через п. Мацієвича в Букурешті була переслана до уряду, осталась майже невиконаною, а мольби про присилку в Софію нового шефа урядом не були почуті. Члени посольства гадали необхідним підняти інтерес до української справи як шляхом друку, так і особистих звязків і знайомств. В результаті першого, в ряді болгарських газет і журналів, стали появлятись статті про Україну як інформативного, так і принципіального змісту. Вмісті з тим було найдено необхідним як для того, щоб бути вповні незалежними в своїй роботі, так і для того, щоб мати можливість своєчасно реагувати на події, утворити власний орган. Первою спробою такого був журнальчик «Украинско Слово», котрий не дивлячись на свою сухість і академічність, звернув на себе увагу і зробив

своє вражіння; пізніше було розпочато видання газети «Українсько-болгарски Прѣгледъ». До видання цієї останньої були притягнуті уже і Болгари — учені, публіцисти, поети. Коло редакції згрупувався ряд впливових Болгар — котрі, познайомившись з українською справою, зблизились з нею і найшли можливим її не тільки визнавати, але й обороняти і пропагандірувати, і коли 26 минулого місяця⁵⁹ в Софії на вечорі в «Касино» було засновано, по ініціативі проф. Шишманова, «українсько-болгарське дружество», з присутніх на цій вечері представників болгарської науки, публіцистики, мистецтва, мавших випадок з того приводу висловити деякі дуже приємні для української ідеї речі, члени посольства з утіхою могли бачити, що деякі результати їхня праця все ж мала. Справді — лід був пробитий, були і в Болгарії найдені серця, відгукуючі на українське слово; показалося, що в Болгарії можна знайти не тільки русофілів, але й українофілів. Але при цьому, щоб не перебільшувати, треба додати і те, що все ж зроблене складає лише незамітну частину того, що посольство мусіло зробити і що воно могло зробити. І для його оправдання необхідно зауважити, що може ніяке посольство не працювало в таких тяжких умовах, як софійське. Бо певне ніяке посольство, будучи несподівано поставлене перед новими і тяжкими завданнями, не оставалося на протязі цілого року без усяких зв'язків з урядом і без усяких вказівок і інструкцій, без шефа і навпаки під випадковою орудою осіб навмисне, а може і нехотя гальмувавших і спинявших працю і знищувавших або шкодивших справі своїми поступками (один із шефів поїхав з російським паспортом до Денікіна⁶⁰, а другий — може не вспів). Я без гіркого почуття не можу не згадати про те, що софійське посольство на протязі 11 місяців було оставлене на волю судьби, а мольби членів посольства про присилку в Софію нового шефа 11 місяців оставались непочутими тим самим урядом, котрий зараз хвалиться, що він знаходиться в найкращому зв'язку з усіма посольствами і як найкраще поінформований про їх діяльність. Як що уряд знаходиться і з другими посольствами у такому зв'язку, як з Софією, то його не можна поздоровити.

Тепер щодо завдань, які від сьогодняшнього дня остаються перед софійським посольством, то вони ясні — це перетягти на свій бік ті групи болгарського громадянства, котрі остаються досі нейтральними. Начало положене. Через ознайомлення друком з українською справою, з другого боку через особисті зв'язки і широку гостиприємство можна в Болгарії дуже скоро найти приятелів там, де до цього часу була підозрілість і неприхильність. Ступінь успіху буде залежати від досвіду, уміння і

⁵⁹ Очевидно йдеться про квітень 1920 р.

⁶⁰ Очевидно йдеться про радника Ф. Шульгу.

енергії того, кому уряд доручить справу. Напрямки-ж, в яких діяльність посольства мусить ширитись — це широкі круги демократії взагалі і в частности молодше покоління інтелігенції — саме якраз ті групи, від котрих залежить будучність Болгарії.

Показуючим в цьому відношенню був вечір, уряджений на пам'ять Шевченка 21 минулого місяця в Софії. На цьому вечері битком набита публікою зала військового зібрання уявляла з себе в одному відношенню странну картину, а саме на концерті не показалось ні одного представника політичного high life-у недавнього минулого. Шефи старих, консервативних політичних груп і організацій не нашли для себе місця на українському празнику; за те прийшла молодіж, робоча інтелігенція, демократія в кращому значінню слова. Це лишній раз показало, де українська справа може знайти відгук у Болгарії, до кого Українці там повинні звертатись. Послідня обставина тим приємніша, що старі партії все більш гублять свій вплив і все більш відступають місце новим, молодим, незараженим предразсудками силам.

Що до можливого значіння українського посольства в Софії, то згадую тут крайнє невдоволення професора Шишманова, коли він узнав про переведення софійського представництва на степінь третьорозрядного. Справді, Болгарія і Україна мають стільки спільного і в інтересах і в характері народів, що ніяк не слід недоцінювати ваги їхнього взаємного порозуміння і погодження. Крім того, як що до сього часу для цієї роботи, котра провадилась в Софії, може було багато навіть персоналу третьостепенного посольства, то для праці, яка там мусить необхідно провадитись, мало навіть штату першорозрядного представництва. Крім того, не треба забувати, що Софія — це лише перша позиція на Балканах, яка має бути завойованою для України: за нею стоїть друга, може ще важливіша — це в Белграді. І я гадаю, що позаяк умови культурного і політичного життя в Болгарії і в Сербії майже подібні, а також що методи, якими необхідно оборонити українську справу і в Болгарії і в Сербії мусять бути в багатьох відношеннях однаковими через те, що славянські Балкани виховувались завше в однакових почуттях до Росії, — я гадаю, що іменно Софійське посольство мусить виготовити штат досвідчених і умілих людей для зайняття відповідних посад у Белграді. Відціди витікає, значить нова вага Софійського посольства. В кінці остається побажати, щоб уряд нарешті зумів вибрати для Софії відповідного досвідченого, енергичного і головне певного представника.

№ 18

Григорій Крупицький

Доповідь про українські організації в Болгарії (1920–1927)

З кінця 1920 р. та початку 1921 р. українці числено прибувають на терен Болгарії особливо до столиці Софії де групуються біля нашого представництва. Заходами управляючого Укр[аїнською] Леґацією п. Драгомирецького відкривається український притулок «Хата»⁶¹, яка вміщує більше 120 душ, де улаштовують свою кухню, бібліотеку-читальню та маленьку домашню сцену.

При грошовій допомозі Леґації відчинили курси українознавства поділені на дві групи: перша для грамотних та маючих середню освіту, а друга для неграмотних. Заснувався аматорський гурток, студентська спілка та культурно-просвітня організація «Українська Громада». Заходами цих всіх організацій були улаштовані концерти, виставки, лекції та різні реферати. З великим захопленням святкувались роковини Т. Г. Шевченка та М. Драгоманіва. Кождий рік українці великою сім'єю ходили на могилу М. Драгоманіва служити панахиду, взяли на себе опікування могилою, поставили ограду, пофарбовану національним коліром й доглядали за її добрим виглядом.

Коли було потрібно заманіфестувати, аби показати себе як націю окрему від Росії (тут особливо це потрібно, бо болгари мало відріжняють нас від росіян), всі організації брали живу участь в цьому, як було це під час похорону великого болгарського письменника І. Вазова, де і українці займали першорядне місце, попереду знаменоносець з прапором, по бокам якого два асистенти, а далі по чотирі рядами і то біля 80-ти українців. Росіяне тоді спасували перед нами і з заздрістю дивувались на нашу організованість.

З роками 22 та 23-м та 24 культурна сила зменшується, бо студенти та абітурієнти від'їздять до Подебрад на чехах кінчати своє навчання, а з другого боку болгарська влада під впливом представника С.С.С.Р. Корешкова⁶² касує правність нашої леґації і тим урізує права нашого представництва. Студспілка прикоротила свою діяльність, аматорський гурток розсіявся, а в «Громаді» виникли непорозуміння і врешті розподіл

⁶¹ Притулок «Українська хата» розташовувався за адресою вул. Гробарська в баракі без номера (одна з вулиць, яка вела до новоствореного Софійського християнського цвинтаря). Нині це квартал Софії «ДРАЗ Махала» поблизу площі «Львов мост». Сучасна назва вулиці — «Козлодуй».

⁶² І.С. Корешков — керівник місії Радянського комітету Червоного хреста в Болгарії у 1922–1923 рр., згодом очільник «Союза возвращения на родину» (Совнарода).

на дві організації: «Гурток імені М. Драгоманова» та «Вільне козацтво». Не дивлячись на всі ці непорозуміння партійного характеру, українці одержували паси і всі потрібні папери для життя на терені Болгарії від свого представника і були не залежними від російських організацій, бо з скороченням прав Леґації захист еміґрації перебрав «Комітет допомоги українцям» на чолі з Укр[аїнською] Леґацією п. Драгомирецьким.

1925 рік приносить багато нещастя нашій еміґрації: По доносу росіян та підмогою «Вільного Козацтва» «Гурток імені Драгоманіва» закривається (президія була заарештована і після слідства випущена).

Представник п. Др[агомирецький] їздячи з лекціями «Українська література» по Болгарії тяжко захворює паралічом, лежить безпритомним більше півроку без усяких матеріяльних засобів і нарешті з великими зусиллями виїздить до Букаресту, а відти до Чехів, передаючи охороняти архів Леґації та справи комітета допомоги коменданту Укр[аїнського] притулка та секретарю комітета, маючи на увазі скоро повернутись до Софії. З його від'їздом еміґрація лишилась без захисту з правного боку. «Хата» не маючи ні матеріяльних засобів, ні сильної руки захищаючої її інтереси Б[олгарською] Владою закрилась.

Еміґрація стояла перед ділемою що робити далі? По ініціативі групи еміґрантів на чолі з п. проф. Паращук було ухвалено зорганізувати та легалізувати Громадський комітет. Скликані були 3-го січня 1926 р. Загальні збори. Затвердили Статут і вибрали Управу, головою був обраний п. проф. Паращук, який подав до легалізації Б[олгарською] Владою статута.

Росіянські кола, які завше слідкують за діяльністю українців, заворушилися та почали акцію особисто проти голови Комітету, бо він є більмо в їхньому оці; різними провокаційними засобами та доносами з підтримкою «Вільного Козацтва» їм удалось цій організації перешкодити.

Опубліковано вперше: Хакова Е., Москаленко В. Проф. Михайло Іванович Паращук українски скултор и виден обществен деец (1878–1963) / Сборник документи, снимки и публикации. София: Парадигма, 2016. С. 238.

№ 19

Доповідь полковника Василя Филоновича Головному Отаману Військ УНР Симону Петлюрі про становище українських еміґрантів у Болгарії

м. Софія

25 липня 1921 р.

В грудні місяці, прибувши в Болгарію з Кавказу через Крим і Царгород, я найшов незорганізованих українців: старшин і козаків, які

тинялись весь час по російським інституціям і жили в російських притулках.

Життя серед росіян страшенно було тяжке, позаяк послідні дуже знущались над кожним з українців, заявлявших про свою національність. Не раз були випадки, коли наших козаків виганяли з таких притулків і не давали абсолютно ніякої допомоги.

Сам я, будучи старшиною Української Армії (4 п[олк] с[ічових] с[трільців]), лічив своїм обов'язком стати на захист своїх братів і, зібравши біля себе більш свідомих українців, зорганізував «Українську Громаду», в склад якої ввійшли: головою я полковник Филонович, моїм помішником сотн[ик] Крупицький і членами чот[овий] Храпко, повстанці старш[ини] Пухальський і Палагута.

Помешкання ми спочатку свого не мали і праця йшла досить мляво, зібратись же на вулиці або у росіян було не можливо. Треба було подбати про свою власну хату — зробити ж це було занадто тяжко, бо болгари не відокремлювали нас від росіян і одержати від них яку-б-то допомогу майже неможливо. Тоді я пропонував свої послуги нашому представникові в Болгарії: пану Драгомірецькому і при його допомозі руками громади збудували свій притулок. Маючи свою хату справа пішла жвавіше і на протязі п'яти місяців з громади виділились: військова організація «Січ» і «культурно-просвітній гурток» а також при притулку послідній час зорганізували швецьку майстерню, де іде ремонт взуття членів наших організацій.

Заданням наших організацій є об'єднання всіх українців, мешкаючих як у Софії, так і у всій Болгарії, але досягнути своєї мети поки-що нам не удалося, бо за для того, щоб об'єднати українців у провінції, потрібні кошти для поїздок по Болгарії, членам нашої організації — грошей-же ми не маємо і праця кінчається тим, що робим все можливе в межах місця Софії, позаяк сами українці в провінції, піддаючись впливу росіян, сами не можуть зорганізуватися, наші-ж відозви і заклики до наших земляків не залишили ніяких наслідків.

Об'єднання українців з метою взаємної матеріальної та трудової допомоги мало між иншим своїм завданням і культурно-просвітню роботу серед громадян, але діло показало, що велетенське завдання не під силу одному членові Ради і потребує зрілої організації з поділом галузів праці між окремими членами культурно-просвітньої Ради.

Загальними зборами Громади було доручено одній особі скласти Раду Культурно-просвітнього гуртка і організувати гурток.

Зараз гурток налічує до 75 членів на чолі з Радою, в склад якої увішли: головою чот[овий] Храпко і членами: Глушко, Палагута, Тимофіюк, Війт і Заєць.

Гурток — організація цілком авторитетна, але членами можуть бути тільки люди прихильні до ідей національного руху У[країнської] Н[ародньої] Р[еспубліки].

Гурток заснований з метою підвищення культурного рівня своїх членів шляхом самовиховання і самоосвіти, репрезентування духовних скарбів українського народу і ознайомлення з домаганнями народу українського серед широких кол болгарського громадянства.

Робота гуртка в цей час полягає в улаштуванні спільних читань української літератури, вокально-музично-літературних вечірок, лекцій і т[ак] д[алі]. Гурток має початкову школу для не грамотних і курси Українознавства по програмі середньої школи. На курсах читаються лекції по граматиці, історії письменства, історії, географії і етнографії України.

Гурток має свій хор, музики (оркестр струнний). В справі поширення своєї діяльності Радою гуртка намічаються в найближчій будучині: 1) ряд екскурсій в околиці м. Софії 2) ряд публичних лекцій, з метою ознайомлення широких кол болгарського громадянства 3) Видання тижневого інформаційного листка для українців, перебуваючих в Болгарії.

Останній час гурток організує студентство з метою відшукування засобів продовження і закінчення освіти.

Гурток має свою книгозбірню за 150 книжок, читальню і аудиторію для лекцій. Єсть культурно-організаційні сили, єсть бажання і і справу гальмує тільки брак коштів — матеріальних засобів. Всім працівникам гуртка необхідно щодня ходити на роботу, робити до 7-8 годин вечора і тоді йти на лекції репетиції і т[ак] д[алі].

Для поліпшення становища гуртка необхідно мати в розпорядженні Ради кошти і не менш двох членів утримувати на кошти гуртка. Гурткові необхідно також яко-мога більше книжок і підручників по всіх галузях науки і містечтва.

Військова організація «Січ» складається з: отамана Січі п[ана] Філоновича, осаула Хмари і членів ради сотн[ика] Крупицького і чот[ового] Храпка.

Завданням Січі є виховання старшини і козаків в національно військовому дусі, але справа з цього боку стоїть в досить тяжкому становищі, позаяк ми зовсім не маємо відповідних підручників. До цього часу приходить ся працю обмежати тільки читанням військових лекцій по пам'яті з польової служби, топографії і ін[ше] за браком-же відповідних статутів зорганізувати старшинські або підстаршинські курси нам до цього часу не вдалося.

Січ складається більшістю з повстанців Катеринославщини а також з старих січовиків (з кошу с[ічових] с[трільців] і сіро-жупанників і зопор[ізького] кошу). Основним завданням Січі є боротьба за визволення

свого народу і зараз, не маючи змоги боротися в рядах нашої регулярної армії, ми поклялися якими-б-то — не було шляхами дістатись на рідний терен в запілля червоних і знов підняти наш прапор визволення. Ми не можемо марно гаяти часу начужині, коли наша Ненька Україна стогне в ярмі червоних окупантів, заливаючись братерською кровію.

Я отаман Січі в Болгарії, командірований своїми січовиками до Вас Пане Головний Отамане з уклінним проханням допомогти досягнути нашої мети.

Запевняємо Тебе Батько Отамане, що ті вояки, які боролися за визволення безталанної Батьківщини з 1917-го року, не кидаюче з рук багнетів, не будуть в тяжість, а тільки принесуть користь, коли вони перекинуться на рідний терен. Таких людей у нас налічується до 70 душ. Знаюче матеріальне тяжке становище нашого Уряду, ми не просимо грошової допомоги, бодай був Ваш Пане Отамане дозвіл і розпорядження тим українським представникам, кордони яких ми будемо переходити, бо без цього дбати про візи ми сами не зможемо. Майже весь час працююче в межах Катеринославщини і Слобожанщини і, знаючи всі шляхи селян, ми певні, що здійснемо свою мету, здобудемо батьківщині волю і вирятуємо її з кайданів.

Заснувавшись в Софії Тимч[асовий] Коміт[ет] Укр.[аїнського] Черв[оного] Хреста весь час йшов на зустріч нашим організаціям і видавав допомогу: обіди по святam, гроші на ремонт взуття ліків і інше.

Полковник Филонович Василь

Опубліковано вперше: Хакова Е., Москаленко В. Проф. Михайло Іванович Паращук українски скулптор и виден обществен деец (1878–1963): Сборник документи, снимки и публикации. София: Парадигма, 2016. С. 327–329.

№ 20

Михайло Паращук

Про стан української еміграції в Болгарії

м. Софія

1934 р.

Українська еміграція в Болгарії складається в своїй більшості із евакуйованої армії Врангеля та із частин армії УНР, що опинилась після виходу з України в сусідніх державах — згодом почали переходити до Болгарії і таким чином утворили ці кадри українців, яких ми бачимо зараз згуртованих по різних організаціях та гуртках, що нарешті почали проявляти свою політичну фізіономію та займатися культурно-просвітними та громадськими справами.

Еміграція в Болгарії складається в своїй більшості із бувших старшин та взагалі військових і з людей різних фахів: інженерів, урядовців, різних техніків, учителів то-що. Всієї еміграції нараховується тепер біля 22 000 душ.

Коли брати нашу еміграцію в Болгарії територіально, то вона вийдає на 95% всієї еміграції, але національно свідомого елементу золишилось у нас дуже мало, а причини для цього були різні. Перед усім винен тому брак людей вишколених політично, котрі зорієнтувавшись у місцевих стосунках моглиб скупчити біля себе ці маси нашої еміграції та розпочати і повести громадську роботу. Загальне нерозуміння еміграції свого положення і неуміння орієнтуватися у ситуації, нерозуміння і недоцінювання цих можливостей, які можна було використати на терені Болгарії з матеріального та правного боку і таким чином пропущено дуже багато можливостей з нашої вини.

Російська еміграція так як ми не мала ані організаторів, ані громадських діячів, але зате в Болгарії старі політичні традиції, дуже вкорінені в болгарський організм старшого покоління русофілізму і через те вони змогли поставити їхню емігрантську роботу з практичного боку на реальний ґрунт. Маючи мільйони грошей і закон до розпорядимости вони розпочали свою катастрофальну для української справи роботу.

Перед-усім вони почали пристроювати видніших осіб на роботи на служби, давати грошові допомоги і т. д. і в результаті було те, що ми загубили дуже багато людей, в початках прихильно настроєних для нашої справи. А в результаті стали нашими ворогами. Таким чином ми загубили професора Попруженка⁶³, який тепер є нашим ворогом, покійного проф. Зав'ялова⁶⁴ (оба ці професори були членами основаного мною Українського Червоного Хреста в Софії) і багато інших. Дальше починається руйнуюча робота, якої вони від початку до тепер не припиняли.

Коли до того додамо зовнішній та внутрішній бік інтриг плюс доносів і амбіцій українців між собою, то тоді стане цілком ясно, що українці ніякої роботи зробити не могли і сподіватися не було нащо. Інтриги і руйнування у української еміграції в Болгарії вкорінились так, що вони й досі не припинили, що незвичайно шкодить національній і пляновій роботі.

⁶³ Михайло Георгійович Попруженко (1866–1944) — філолог-славист, літературознавець, викладач Софійського університету. Прибув до Болгарії у 1919 р. Брав участь у створенні Комітету Українського червоного хреста в Софії у 1921 р.

⁶⁴ Василь Васильович Зав'ялов (1873–1930), професор Новоросійського університету, емігрував з Одеси в Болгарію на початку 1920 р. Брав участь у створенні Комітету Українського червоного хреста в Софії у 1921 р.

Перший статут української „Громади” затверджено (заходами автора цього докладу) 1922 р. 6 вересня і з того часу починається громадська робота приблизно подібна до тої, яку вела еміграція в інших державах.

Замість необхідної культурно-просвітньої та організаційної роботи між самою еміграцією, що привикла до атаманщини за часів революції та війни, замість систематичної, плянної інформаційної та пропагандивної роботи між болгарським населенням у нашу еміграцію вкорінилися роздори, доносництва та інтриги, які не припинаються і до тепер.

Ці страшені у своїх наслідках для нас причини не дали змоги нашій еміграції а ні зорганізуватися а ні подумати своєчасно про її забезпечення так матеріальне як і правне і зайняти в українській еміграції таке місце, яке їй по праву належиться.

Тут дуже яскраво виявилася політична незрілість та громадська невихованість з одного і цілковитий брак досвідчених, гнучких та передбачливих громадських діячів. Все було проспано і загублено.

Болгарська адміністрація українського руху не підтримувала, але не ставилась вороже і при бажанню й умінню було можна. 1923 року було зроблено державний переворот і на місце А. Стамболійського⁶⁵ прийшов А. Цанков⁶⁶, а за ним такі непримиримі вороги українців як А[танас] Буров⁶⁷, міністр закордонних справ і Ів[ан] Русев⁶⁸, міністр внутрішніх справ. Останній скрізь і завжди переслідував український рух і він у союзі з Росіянами не давав дозволу на ніякі легальні українські організації і наша еміграція виступала при нагодах, як українська колонія.

Дня 3 січня 1926 р. скликано зїзд, на який прибуло 72 представники із цілої Болгарії. На цьому зїзді було прийнято вироблений статут, вибрано управу нової організації під назвою Українського Громадського Комітету, яка мала дбати за матеріальне та правне положення нашої еміграції в Болгарії. Не так склалось, як думалось. Затверджений статут Українського Громадського Комітету відділом соціального забезпечення при міністерстві внутрішніх справ міністр Русев відтягнув і еміграція знову залишилася без організації. У місяці лютому (17.II) 1926 року по довгих заходах та підготовці було скликано перше засідання Українсько-

⁶⁵ Александр Стамболійський (1879–1923) — лідер партії Болгарський землеробний народний союз, прем'єр-міністр Болгарії у 1919–1923 рр., вбитий під час державного перевороту.

⁶⁶ Александр Цанков (1879–1959) — прем'єр-міністр Болгарії 41-го (1923) і 42-го (1923–1926) уряду.

⁶⁷ Атанас Буров (1875–1954) — міністр закордонних справ і віросповідань Болгарії у 1926–1931 рр.

⁶⁸ Иван Русев (1872–1945) — міністр внутрішніх справ Болгарії протягом 1923–1926 рр.

Болгарського товариства, на якому було вибрано і управу — але на тому ж засіданні елементи ворожі ідеї УНР викликали скандал і перше засідання новонародженого товариства було і останнім. Запрошені Болгари та ініціатори Українці надовго не мали відваги — особливо проф. Шишманов — повторяти такі засідання і треба було справу починати наново з підходом з іншого боку.

1927 року Остриничникам за їх услуги в наклепах на Громаду поліція затверджує статут (після деклярації-ж не проти волі росіян) і вони починають з другого боку деморалізуючи роботу серед українського громадянства. Щоби їх акції паралізувати, визначніші громадяни входять в контакт з управою болгарського товариства „Юнак”, порозуміваються і спільно вирішують заснувати українське гімнастичне товариство „Сокіл”, для якого „Юнак” дав до розпорядимости салю для вправ та зборів (наєм платився). Куплено шапок в кількості на одну чету, куплено прапор (все це на кошти одного із членів) і почалась робота, але знов не на довго.

Почались традиційні доноси росіян на українців і теж традиційні інтриги своїх-же, які й доконали молоду і з такими жертвами створену організацію.

Аж у 1929 році гострота неприхильности до українців трохи при-тупилась, і авторові цього доклада при особистій допомозі бувшого міністерства закордонних справ п. Гр.[игора] Василева (мояго приятеля із студенських часів), який ходив разом з автором до міністра Моллова⁶⁹, що заступав тоді голову ради міністрів А. Ляпчева.

Статут нашої теперішньої громади був затверджений 19.VII.1929 р. і громада розпочала свою роботу.

Кількість членів дійшла в короткому часі до сорока кількох і почали думати про вироблення пляну праці на майбутнє, про поширення організації на провінцію і т. д., аж тут знов почались внутрішні тертя, в наслідок яких деякі члени громади усунулись і в результаті громада зменьшувалась, тертя не переставали і так тяглося до весни 1931 року.

В цьому році весною провід громади переходить до рук людей більш енергійних, досвідчених у громадській роботі і організація починає нове, поважне життя.

Число членів громади збільшується, разом із тим збільшується бібліотека, читальня, засновується при громаді бюро праці, яке поклало собі завданням підшукувати своїм членам роботу, підшукується диригент і засновується театральна і хорова секції, що працюють з досить гарним успіхом, утворюється при громаді суд, секція етична, організується

⁶⁹ Владімір Моллов (1873–1935) — міністр фінансів у складі урядів, які упродовж 1926–1931 рр. очолював прем'єр-міністр Болгарії Андрей Ляпчев.

батьківський комітет, який має зайнятися справою диточого садка та школи і т.д.

Весною ц. р. голова громади обїхав деякі провінціональні центри нашої еміграції як Варна, Бургас і Пловдив з інформаціями та рефератами. Люде були вдоволені почути живе слово та побачити нову людину. Установлюється тісніший звязок з провінцією, результатом якого є засновання нового товариства (філії громади) у місті Виден над Дунаєм, до якого примкнули й Кубанці, притягаючи з собою й Донців.

Паралельно з цим управа громади вела поступенно майже конспіративно, свою давно задуману роботу створення Українсько-болгарського товариства, що затвердивши статут вже розпочало свою корисну для нас роботу. Під його фірмою зорганізовано приїзд проф. Смаль-Стоцького до Софії⁷⁰. Майже так само без шуму без багато балачок повстає нова організація під назвою „українське гімнастичне товариство Січ”, що стоїть в тісному контакті з аналогічним болгарським товариством „Юнак”, заключивши з цим товариством умову за братерство українського і болгарського народів, воно обіцяло нашому товариству повну моральну допомогу у всіх відношеннях. Голова громади взяв на себе інформувати про українські справи пресовий відділ міністерства закордонних справ та взагалі преси і тепер дуже часто у всій болгарській пресі пишеться про українські справи. Жаль тільки, що за цієї українкою нема кому слідкувати (за браком часу). Теж головою громади було роздано багатьом міністрам та громадським діячам книжку про Україну пана Евена, в гарних палітурах, яка дуже добре виконала своє завдання.

На зовні громада підтримує стосунки із ріжними спорідненими товариствами, висилає привіти, співчуття, улаштовує вечері, вистави; при нагодах нагадує за своє існування — а внутрі — устроює реферати, інформації, панихиди, обхід історичних дат, особ, дбає про добро своїх членів і т.д.

Юридичне і матеріальне становище нашої еміграції однакове з Росіянами. У звязку з великою економічною кризою становище нашої еміграції стає дуже важким, майже трагічним. Минула зима була для еміграції голодною зимою, але її не можна рівняти з цією, що йде тепер, коли еміграція просто засуджена на голодну смерть. Люде, що були поулаштовувались на які небудь роботи масово звільняються з цих робіт під претекстом, що треба мати наперед дозвіл від міністерства праці, такі дозволи даються дуже важко і то на цілком обмежений час. Колиж Ви такий дозвіл дістанете, то Вам кажуть, що будете прийнятий на роботу,

⁷⁰ Член уряду УНР Роман Смаль-Стоцький перебував у Софії у лютому 1932 р.

коли приймете болгарське громадянство, а коли приймете громадянство, все одно звільнять, бо на наше місце чекають кілька безробітних болгар — от же і так і інакше положення безвихідне.

Для еміграції, особливо нашої в Болгарії наступають дуже важкі часи-страшна трагедія, і тому треба вже тепер думати, щоби цій трагедії, коли не цілком, то хоч частично запобігти.

Паралізувати це нещастя можна тільки так, щоби наша еміграція могла стати на власні ноги, то є, щоб не була залежна від ніяких роботодавців, що можуть кожну хвилину звільняти кого хочуть, а щоб організувала свої власні підприємства, якіб забезпечували їй шматок хліба.

Як це зробити, про це на другому місці.

ЦДА Республіки Болгарія, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 415, л. л., 1, 2, 3, 4, 5.

Опубліковано вперше: Хакова Е., Москаленко В. Проф. Михайло Іванович Парашчук українски скулптор и виден обществен деец (1878–1963) / Сборник документи, снимки и публикации. София: Парадигма, 2016. с. 249–252.

Монографията „Украинско-българските отношения: официална и културна дипломация (1918–1944)“ е посветена на изучаването на предпоставките, правните основи и особеностите на формирането на двустранните отношения между Украйна и България през 1918–1921 г., задачите и функциите на първите дипломатически мисии на Украинската държава в Царство България и Царство България в Украинската държава (УНР). Изследването е проведено в рамките на сътрудничеството между Института по история на Украйна на Националната академия на науките на Украйна и Института за исторически изследвания на Българската академия на науките и дейността на Комисията на историците на Украйна и България. Монографията е подготвена от украински и български автори: доктор на историческите науки, професор Ирина Матяш и кандидат на историческите науки, дипломат Анна Тертична (Киев), доктор по история Инна Манасиева (София).

Една от задачите на авторите беше да се хвърли по-широк поглед върху личностите на Иван Шишманов и Александър Шулгин като ръководители на тези дипломатически мисии, както и да се изследва тяхната роля в реализацията на междудържавните споразумения, определени в Брест-Литовския мирен договор; да се проследят действията по отстояването на държавните интереси и защитата на правата на своите съотечественици; да се проучи използването на новите направления в дейността на дипломатическите представителства, възродени едва в съвременната дипломация. Също толкова важно беше изясняването на ролята на организациите на украинските емигранти в България през 1920-те и 1940-те години за продължаването на културните мероприятия в подкрепа на независима Украйна след завземането ѝ от болшевиките, формирането на инструменти за културна дипломация в украинско-българските отношения и особеностите на позицията на България по отношение на болшевишките правителства на Русия и Украйна.

Авторите вземат под внимание изследванията на украинската и българската историография, които са разгледани в първата глава на този труд. По-специално украинската школа по българистика на П. Сохан, представлявана от такива учени като В. Павленко, М. Станчев и др., и съвременните украински и български изследователи (В. Власенко, П. Гай-Нижник, И. Дацкив, П. Манганчев, П. Панайотов, К. Пенчиков и др.). Първоизточникът на изследването е архивна информация, съдържаща се в документи, съхранявани в украинските и българските архиви, периодични издания, спомени на украински и български дипломати.

Вторият раздел е посветен на предпоставките и правните принципи за установяването на дипломатически отношения между УНР и Царство България, особеностите на приемането и ратификацията на Брест-Литовския мирен договор, подписан на 27 януари (9 февруари) 1918 г. в Брест-Литовск от делегациите

на Австро-Унгарската монархия, Германската империя, Османската империя, УНР и Царство България. Този многостранен междудържавен акт не само формира правното основание на официалните дипломатически отношения, но и актуализира прилагането на възможностите на културата за взаимното представяне на Украйна и България.

В третия раздел е отразена дейността на посолството на Царство България в Киев с внимание към фигурата на неговия ръководител — професор Иван Шишманов и иницирираните от него проекти в сферата на културната дипломация.

Четвъртият раздел е посветен на дейностите на първото посолство на Украинската народна република в Царство България, по-специално в областта на информационната и разяснителна дейност, формирането на публичната и културната дипломация в украинско-българските отношения, анализа на съдържанието на периодичното издание „Украинско слово“ и периодичното издание „Украинско-български преглед“ като първоизточници на форми за обществена комуникация на украинската дипломатическа мисия с българската общественост.

Петата глава разказва за опитите на болшевиките да установят официални отношения с България. Специално внимание е отделено на организациите на украинските емигранти в България, които изиграха важна роля в развитието на украинско-българските отношения и популяризирането на украинската идея в Царство България.

Изучаването на историята на формирането и развитието на публичната дипломация в украинско-българските отношения е актуално предвид необходимостта от по-нататъшно утвърждаване на положителния имидж на Украйна в България и на България в Украйна, тъй като традициите, създадени преди сто години, са формирали основата на съвременните украинско-български дипломатически отношения.

ABSTRACT

The *Relations between Ukraine and Bulgaria: Official and Cultural Diplomacy (1918–1944)* monograph is dedicated to studying the prerequisites, legal base and peculiarities of the development of bilateral relations between Ukraine and Bulgaria in 1918–1921, the tasks and functions of the first diplomatic missions of the Ukrainian State in the Kingdom of Bulgaria and those of the Kingdom of Bulgaria in the Ukrainian State/ Ukrainian People's Republic (UPR). The study was conducted within the framework of cooperation between the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Institute for Historical Studies of the Bulgarian Academy of Sciences and in the context of the activities of the Commission of Historians of Ukraine and Bulgaria. The monograph was prepared by the Ukrainian and Bulgarian authors: Iryna Matiash, Doctor of Historical Sciences, Professor, Dr. Anna Tertychna, Diplomat (Kyiv), Dr. Inna Manasieva (Sofia).

The authors also aimed at taking a broader look at the figures of Ivan Shishmanov and Oleksandr Shulgin as the heads of those diplomatic missions and studying their role in implementing the interstate arrangements set out in the Treaty of Brest-Litovsk, guarding national interests and protecting the rights of their nationals, opening new areas in the political and information activities of the diplomatic missions, which have been revived in the modern diplomacy. It was also important to establish the role of communities of Ukrainian migrants in Bulgaria in 1920–1940s in continuing cultural activities in support of independent Ukraine after it was occupied by the Bolsheviks, developing cultural diplomacy tools in relations between Ukraine and Bulgaria as well as the specifics of Bulgaria's attitude to the Bolshevik governments in Russia and Ukraine.

The authors took into account the findings of Ukrainian and Bulgarian historiography as highlighted in the first section of this work, including those of P. Sokhan's Ukrainian academic school of Bulgarian studies, represented by such scholars as V. Pavlenko, M. Stanchev and others, as well as those of modern Ukrainian and Bulgarian researchers (V. Vlasenko, P. Hai-Nyzhnyk, I. Datskiv, P. Manganchev, P. Panayotov, K. Penchykov and others). The source base of the study includes archival information contained in documents stored in Ukrainian and Bulgarian archives; periodicals; memoirs of Ukrainian and Bulgarian diplomats.

The second section is dedicated to the prerequisites and legal base for the establishment of diplomatic relations between the UPR and the Kingdom of Bulgaria, the specifics of entering into and ratifying the Treaty of Brest-Litovsk signed by the delegations of the Austro-Hungarian Empire, the German Empire, the Ottoman Empire, the UPR and the Kingdom of Bulgaria on 27 January (9 February) 1918 in Brest-Litovsk. This multilateral international act constituted a legal base for official diplomatic relations and gave impetus to the use of cultural tools for mutual presentation of Ukraine and Bulgaria.

In the third section, the activities of the Embassy of the Kingdom of Bulgaria in Kyiv are described, with a focus on its head, Ivan Shishmanov, and the public diplomacy projects he launched.

The fourth section is devoted to the activities of the first UPR Embassy in the Kingdom of Bulgaria, including outreach activities, development of public and cultural diplomacy in relations between Ukraine and Bulgaria, analysis of the content of the *Ukrainsko Slovo* non-periodical and the *Ukrainsko-Bulgarski Priegled* periodical journal as primary forms of public communication of the Ukrainian diplomatic mission with the Bulgarian people.

In the fifth section, Bolsheviks' attempts to establish official relations with Bulgaria are described. Particular attention is paid to the organisations of Ukrainian migrants in Bulgaria that played a major role in the development of relations between Ukraine and Bulgaria and popularisation of the Ukrainian cause in the Kingdom of Bulgaria.

The study of the history of establishment and development of public diplomacy in relations between Ukraine and Bulgaria is relevant in view of the need to further assert Ukraine's positive image in Bulgaria and Bulgaria's positive image in Ukraine as the traditions established a hundred years ago have laid a foundation for modern diplomatic relations between Ukraine and Bulgaria.

А

Айхгорн, фон Герман 107, 273, 276, 281, 284, 286, 287, 289, 290, 294, 295, 298, 302, 309, 312
Алексієв Р. 228, 235, 241,
Анастасов Теодор 80, 251, 258–261
Андрей (Шептицький) 162, 163
Андрієвський Опанас Михайлович 149
Арnaudов Михайло Петрович 41, 42, 224, 227–229, 234–236, 241, 247
Ахматович А.М. 148

Б

Баламезов Стефан Гаврилов 68
Баламезов Тихон Гаврилов 42, 146, 152, 329
Баран Степан Іванович 53, 55
Бахман Кристап (Христофор) Оттонович 173
Ботев Христо (Петков) 108, 129, 273, 294

В

Вазов Іван Мінчов 98, 129, 188, 194, 216, 294, 303, 352
Ванькович Станіслав Станіславович 148
Василенко Микола Прокопович 106, 107, 110–113, 115, 116, 120, 121, 124, 273–275, 277, 279, 282, 285, 299
Василев Дімітр Іванов 248
Ватев Стефан Ветев 234, 240
Вачев (Вачов) Димитр Костов 300
Венелін Юрій Іванович (Георгій Гуца) 235–237, 327
Весьолкін Михайло Михайлович 161
Винниченко Володимир Кирилович 70, 149, 267
Відінлієв Дімітр 146
Влайков Тодор Генчов 236
Власенко Валерій Миколайович 13, 16, 24–26, 344, 347, 362
Влахов Дімітар Янакієв 146
Волков Євген Захарович 108, 109, 267, 273
Вопіка Чарльз Йозеф 172
Воробйов Олександр Костянтинович 14

Г

Гай-Нижник Павло Павлович 362
Ганицький Іван Михайлович 113, 115, 119, 122, 124, 284, 285, 288, 289
Ганкевич Лев Юліанович 52, 53, 55–63
Ганчев Пьотр Ганчев 69, 72–74, 76, 80, 251, 259–261
Гасенко Юрій 71, 172
Георгієв Дімітр 44

Георгієв Кимон Стоянов 232
Гербель Сергій Миколайович 147
Гертлинг фон Георг Фридрих Карл 105
Гжегожевський Ян 63
Гнатюк Володимир Михайлович 97
Голубович Всеволод Олександрович 71, 74–76, 274, 276, 281
Гренер Вільгельм 107, 108, 287, 294, 295, 299, 300, 302, 303
Григор'єв Микола Олександрович 239
Грушевський Михайло Сергійович 42, 51, 53, 55, 57, 118, 127, 135, 138, 234, 236, 267, 274, 285, 292, 302
Гуммерус Герман 148 (Гуммерус), 150

Д

Дацків Ігор Богданович 13, 26, 28, 362
Джебаров Никола 139, 162–164
Димитров Георгі Михайло 146
Добрий Абрам Юрійович 103, 104, 107
Донцов Дмитро Іванович 50, 126, 127, 131, 159, 164, 283, 290, 291
Дорошенко Володимир Вікторович 50, 56, 57
Дорошенко Дмитро Іванович 19, 20, 92, 97, 106, 115, 117, 119, 122, 123, 125, 128, 135, 138, 140, 149, 159, 162, 165, 172, 277, 282, 285, 288–290, 294, 297, 298, 300
Драгоманов Михайло Петрович 38, 39, 42, 49, 55, 57, 92, 93, 97, 111, 113, 178, 186, 191, 196, 215, 218, 220, 222, 227, 229, 230, 235, 267, 269, 275, 279, 295, 301, 304, 314, 322, 323, 327, 330, 331, 344, 352, 353
Драгомирецький Василь Степанович 25, 160, 162, 163, 165, 171, 182, 183, 187, 189–192, 194, 195, 213–215, 218–220, 244, 248, 322, 325, 328, 329, 333, 340, 341, 343, 346, 352–354
Драгулева Валентина 33

Е

Ейхельман Оттон Оттонович 105

Ж

Желев Желю Митев 14
Жуківський Василь 16, 30, 32, 43, 303, 318
Жуковський Олександр Тимофійович 188, 281

З

Зеньківський (Зеньковський) Василь Васильович 122, 134, 159
Златанов 279, 286, 293, 300
Златаров Асен Христов 108
Златарський Н. 42
Змієнко В. 226

І

Іконников Володимир Степанович 110

К

Каліфарський Христофор 205
Кацаров Димитр Іванов 125, 127, 133, 290, 291
Кімрянова-Столярчук Ст. 240
Клевчуцький Юхим 239
Колев К. 146
Коновалець Євген Михайлович 149, 152, 203
Коростовець Іван Якович 172
Косенко Олена Володимирівна 38
Коцева Олена Іванівна 33
Краснов Пьотр Миколайович 174
Крупницький Григорій Іванович 216, 218, 230, 241, 352, 354, 355
Кусев Методій, митрополит 60
Кучинська (Драгоманова) Людмила Михайлівна 97, 113
Кюльман, фон Ріхард 76, 79, 250, 295

Л

Лаврик Микола Семенович 160, 182, 190, 191, 195, 322, 325, 328, 333, 340
Левитський Микола Григорович 71, 78–80, 88, 258, 260,
Левицький Кость Антонович 162
Левицький Євген Йосипович 56
Левицький Михайло Васильович 193, 212
Левицький Орест Іванович 280
Левицький Андрій Миколайович 345
Лизогуб Федір Андрійович 106, 112, 117, 136, 273, 274, 277, 282, 290, 293, 295, 300
Лозинський Михайло Михайлович 56, 57
Лоський Кость Володимирович 105, 115, 160, 280, 327
Лотоцький Олександр Гнатович 42, 97, 151, 160, 179, 182, 183, 190, 236, 326
Любинський Микола Михайлович 71, 74, 78–80, 250, 258–261, 272
Люцканов Михайл 240, 243
Ляпчев Андрей Тасев 168, 222, 302, 359

М

Маджаров Михайл Іванов 187, 302, 328, 329
Макух Іван 102, 271
Малиновський Яків Семенович 226, 239, 240
Малинов Александр Павлов 134, 139, 300, 302, 303, 315, 316
Мацієвич Кость Андріянович 180, 192, 195–197, 292, 332–334, 344, 349
Меленевський Маркіян Мар'янович 50, 52, 53, 55, 56, 59, 60, 274
Мілетич Любомир Георгієв 229
Мілюков Павло Миколайович 110, 111, 276, 299
Міхновський Микола Іванович 135, 294
Моллов Русчо (Роман Георгійович) 117, 122, 123, 131, 285, 289, 290, 293, 294, 298, 302, 359
Момчилов Іван Стоянов 54, 62
Москаленко Віталій Анатолійович 16, 31, 38, 41

Мумм фон Шварценштейн, Альфонс 91, 103, 104, 107, 112–114, 123–125, 127–129, 132, 140, 143

Муравієв Константин Владов 229

Мустафін Володимир Андрійович 147

Н

Налисник Юліан Миколайович 25, 37, 160–162, 179, 182, 183, 190, 191, 195, 321, 325, 328, 333

Нансен Фрітьйоф 206, 227, 230

Нейков Петар Тодоров 16, 43, 98, 99, 102, 105, 120, 122, 123, 125, 133, 134, 202, 273, 289–291, 293, 301, 304, 317,

Нейчев Адам 86, 87

О

Оберндорф, фон Альфред 164

Орлов Іван 221, 223, 234, 238–241, 243

П

Павленко Вікторія Вікторівна 13, 21–23, 362

Павлик Михайло Іванович 57, 97

Палтов Олександр Олександрович 106, 114

Панейко Василь Лукич 103, 202

Папазов Г. 146

Паращук Михайло Іванович 10, 20, 31, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 207–209, 216, 218, 219, 222, 224–228, 230–232, 235–244, 248, 353, 356

Пенаков Іван Стефанов 228, 235, 236

Петков Димитр Ніколов 96

Петлюра Симон Васильович 42, 45, 87, 127, 128, 149, 150, 152, 188, 190, 192, 210, 214, 234, 237, 292, 296, 312, 313, 345, 348, 353

Петренко Іван Євгенович 25

Петрушевич Євген Омелянович 162

Пешев Петр Іванов 81, 93, 120, 285

Пількевич Олександр Меркурійович 115

Піснячевський Віктор Онуфрійович 181

Полоз Михайло Миколайович 71, 74

Попов Християн 69, 73–76, 79

Принциг фон Гервальт Вальтер 273

Р

Радев Сімеон Трайчев 335, 344

Радославов Васил Христов 38, 53, 54, 57, 62, 66, 68, 69, 74–76, 78–80, 86, 98, 112, 128, 139, 163, 250, 258, 261, 278, 279, 285, 293–295, 297, 301, 304, 315

Раковський Крестю (Християн) Георгійович 119, 120, 131, 201, 203, 205, 206, 209, 211, 212, 291, 295, 299, 310, 311

Римський-Корсаков Микола Андрійович 109

Різов Дімітр Христов 72, 76, 271

Ріттер фон Гофінгер 107

Ризов Димитр Атанасов 76, 240, 241, 243

Ружев Іван Янков 14

С

Сальський Володимир Петрович 225, 226

Сархилієв Г. 146

Свенціцький Іларіон Семенович 97

Севрюк Олександр Олександрович 70, 71, 74, 78–80, 84, 88, 250, 258, 260, 261, 282

Сефа-бей 165

Сидоренко Григорій Микитович 193, 202, 292

Сікора Петро Іванович 25, 42, 160, 162, 170, 171, 179, 182, 184, 186, 190, 191, 322, 324, 326, 328, 331

Скоропадський Павло Петрович 27, 34, 43, 103, 104, 106, 107, 112–114, 116, 118, 122–124, 126–131, 134, 136, 138, 140, 142, 143, 150, 157, 159, 163, 174–176, 210, 222, 271–273, 276, 289, 292, 296, 304, 309, 318, 319, 345

Славинський Максим Антонович 123, 132, 193

Смаль-Стоцький Роман Степанович 193, 228, 240, 260

Соколовський Юрій Юрійович 112, 113, 275, 278

Стамболійський Александр Стоїменов 144, 187, 196, 204, 210–212, 216, 219, 358

Станчев Кристья Тодоров 62, 99

Станчев Михайло Георгійович 13, 22, 43, 303, 318

Стеллецький Борис Семенович 140

Стеценко Кирило Григорович 129, 294

Столярчук М. 240, 243

Стоянович Іван Петров 80, 91, 251, 258, 261, 316

Т

Табуї Жорж 69

Тарновський Адам 55, 63, 79, 225

Тіль Еріх 105, 112

Токаржевський-Карашевич Ян (Іван) Степанович 135, 302

Трембіцький Володимир 20

Троцький Лев Давидович 67, 71

Троцький Микола 71, 72, 193

Ф

Фердинанд І Кобург 34, 63, 69, 92–94, 96, 99, 106, 111, 117, 136, 138, 142, 144, 164, 165, 168, 172, 185, 304, 309, 311, 319, 320

Фещенко-Чопівський Іван Андріянович 115, 280

Филонович Василь Захарович 26, 46, 134, 216, 221, 223, 240, 342, 353–356

Філов Богдан Дімітров 229

Флоринський Тимофій Дмитрович 110

Фоккер Тімон Генрікус 37, 153, 175

Х

Хакова Еміне 10, 16, 31, 38, 41, 353, 356, 361

Ханенко Богдан Іванович 111

Ханенко Михайло Михайлович 114
Хвойка Володимир Вікентійович 110, 111
Холодний Петро Іванович 124
Хоффман Карл Адольф Максиміліан 74
Храпко Іван 195, 333
Храпко М. 216–218

Ц

Цегельський Лонгин Михайлович 53, 55–57
Цибульський Борис Борисович 222–226

Ч

Чайковський Петро Ілліч 109
Чемерзін Борис Олександрович 109, 288
Чернін фон унд цу Худеніц Оттокар Теобальд Отто Марія, граф 139, 165, 250, 259, 313
Черячукін Олександр Васильович 148
Чехівський Володимир Мусійович 152
Чикаленко Євген Харлампович 114, 177
Чилингиров Стилійан Хаджидобрев 39, 61, 186, 224, 225, 228, 232, 234–236, 238, 241, 242, 325
Чубинський Михайло Павлович 112, 275, 291

Ш

Швець Федір Петрович 149, 188
Шелудько Дмитро Ілліч 25, 28, 37, 39, 41, 45, 160, 162, 163, 169, 182, 183, 186, 187, 189–191, 223, 224, 234, 236, 243, 244, 248, 322, 328, 331, 347
Шелухин Сергій Павлович 115, 119, 193, 280, 291
Шишманов Дімітр Іванов 42, 92, 93, 186, 188, 215, 230
Шишманов Іван Дмитров 9–11, 15, 24, 27, 29, 34, 38, 41–43, 45, 49, 55–57, 62–64, 92–94, 96–99, 101–136, 139, 140, 142–144, 146–152, 165, 180, 185, 186, 188, 189, 198, 222, 228, 229, 245, 247, 249, 262, 287, 296, 303–306, 308, 309, 318, 319, 322, 325, 330, 331, 350, 351, 359, 362, 363
Шишманова-Драгоманова Лідія Михайлівна 26, 42, 56, 111, 125, 230, 234, 240, 263, 267, 271, 279, 314, 324, 331
Шмідт Федір Іванович 125, 289
Шульга Федір Григорович 25, 132, 160, 162, 165, 171, 177–179, 182, 188, 195, 209, 322, 323, 327
Шульгин Олександр Якович 9, 11, 19, 23–25, 34–37, 42, 70, 119, 132, 135, 136, 157–166, 168, 170–173, 175–178, 193, 194, 197, 202, 206, 223, 226, 229, 230, 232, 236, 249, 278, 294, 300–302, 320–23, 326, 327
Шумицький Микола Андрійович 172

Ю

Юзефович Сергій 244

Я

Якімова Антоніна 32

Наукове видання

Ірина Матяш, Анна Тертична, Інна Манасієва

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ
ВІДНОСИНИ:
ОФІЦІЙНА І КУЛЬТУРНА
ДИПЛОМАТІЯ
(1918–1944)

Комп'ютерна верстка Зубець Л.А.

Підписано до друку 12.05.2021 р. Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 30,23. Обл.-вид. арк. 28,71.
Наклад 300 прим. Зам. 15. 2021.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України.
Київ-1, вул. Грушевського, 4.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.